

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**RİZE (MERKEZ İLÇE) SOSYAL, SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI
(1923-1960)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
İSMAİL ÖZDOĞAN
2041060031**

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. BAYRAM AKÇA**

**HAZİRAN 2004
MUĞLA**

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

RİZE (MERKEZ İLÇE) SOSYAL, SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI (1923-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
İSMAİL ÖZDOĞAN
2041060031

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. BAYRAM AKÇA

Sosyal Bilimler Enstitüence
“Yüksek Lisans”

Diploması verilmesi için kabul edilen tezdır.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 29-07-2004
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 09-07-2004
Tezin Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Melek ÇOLAK
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK
Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Nihal ÖREN

HAZİRAN 2004
MUĞLA

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ
GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : ÖZDOĞAN

Adı : İsmail

Kayıt No :

TEZİN ADI

Türkçe: **RİZE(MERKEZ İLÇE) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)**

Y.Dil : **The Social, Political and Economic Aspects of Rize City (1923-1960)**

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

•

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : Fen-Edebiyat

Enstitü : Sosyal Bilimler

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN Soyadı, Adı : AKÇA, Bayram Unvanı : Yrd. Doç. Dr.	
TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe	TEZİN SAYFA SAYISI:
TEZİN KONUSU Rize(Merkez İlçe); Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER: 1- Rize Merkez İlçe 2- Rize Merkez ilçe'nin Sosyal Yapısı	3- Rize Merkez ilçe'nin Siyasal Yapısı 4- Rize Merkez ilçe'nin Ekonomik Yapısı 5- Rize Merkez ilçe'nin Tarihi
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: 1-Rize City 2-The Social Structure of Rize City	3-The Political Structure of Rize City 4-The Economical Structure of Rize City 5-The History of Rize City
1. Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2. Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☒
3. Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐
Yazarın İmzası:	Tarih:

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ
FORMU

Tez No:

Konu:

Üniv. Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin Yazarının

Soyadı: ÖZDOĞAN

Adı: İsmail

Tezin Türkçe Adı : **Rize(Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)**

Tezin Yabancı Adı: **The Social, Political and Economic Aspects of Rize City (1923-1960)**

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Muğla Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yılı: 2004

Diğer Kuruluşlar

Tezin Türü: 1-Yüksek Lisans •

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı:

2-Doktora

3-Tıpta Uzmanlık

4-Sanatta Yeterlilik

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Bayram

Soyadı: Akça

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Rize Merkez ilçe

1- Rize City

2- Rize Merkez ilçe'nin Sosyal Yapısı

2- The Social Structure of Rize City

3- Rize Merkez ilçe'nin Siyasal Yapısı

3- The Political Structure of Rize City

4- Rize Merkez ilçe'nin Ekonomik Yapısı

4- The Economical Structure Rize City

5- Rize Merkez ilçe'nin Tarihi

5- The History of Rize City

Tarih: 24.06.2004

İmza:

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Rize(Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24.06.2004
İsmail ÖZDOĞAN

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 30.06.2004 tarih ve 258/5 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 23d maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İsmail Özdoğan'ın “**Rize(Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)**” adlı tezini incelemiş ve aday 13.07.2004 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan savunmasından sonra 50 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA

Üye

Yrd. Doç. Dr. Melek ÇOLAK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İsmail ÖZDOĞAN
Doğum Yeri : Arhavi
Doğum Tarihi : 29.12.1978
Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lisans :1996-2000 Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü
Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2000 yılında Muğla Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
TABLolar DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1
XX. YÜZYILA KADAR RİZE MERKEZ İLÇE'NİN TARİHİ	
GELİŞİMİ	1
A) Rize Adı.....	1
B) Anadolu'da Türk Hakimiyetinden Önce Rize	3
C) Anadolu'da Türk Egemenliği Döneminde Rize	7
D) I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize	
.....	9
1-I. Dünya Savaşı'nda Rize (Merkez) ve İşgali.....	9
2-Rize(Merkez)'nin Rus İşgalinden Kurtuluşu.....	14
3-Mondros Mütareke'sinden Sonra Rize.....	15
4-Milli Mücadele Döneminde Rize(Merkez)'de Kurulan Teşkilatlar.....	16
4-1-Trabzon ve Havalis Adem-i Merkeziyeti Cemiyeti.....	16
4-2-Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti.....	17
4-3-Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti.....	18
4-4-Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti.....	19
4-5-Laz Tekamül-ü Milliye cemiyeti.....	20
4-6-Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi.....	20
5- Büyük Millet Meclisi Açıldıktan Sonra Rize ile Ankara İlişkileri.....	21
6-Milli Mücadelede Batı Cephesi ve Rize.....	21
6-1-İnönü Savaşları ve Rize.....	22
6-2-Sakarya Savaşı ve Rize.....	22
6-3-Büyük Taarruz ve Rize.....	24
7- Batı Cephesindeki Başarılar sonrasında Rize.....	24

I. BÖLÜM	26
RİZE(MERKEZ)'NİN İDARİ YAPISI VE NÜFUS	26
A-İdari Yapı	26
1-Osmanlı Dönemi	26
2-Cumhuriyet Dönemi	30
B-Nüfus.....	37
1-Osmanlı Dönemi.....	37
2-Cumhuriyet Dönemi	39
II.BÖLÜM	46
SOSYAL HAYAT VE SİYASAL GELİŞMELER	46
A-Ulaşım	46
1-Karayolu.....	46
2-Denizyolu.....	49
B-Doğal Afetler	51
C-Sağlık	53
1- Yaygın Hastalıklar.....	53
2-Hastahaneler.....	54
2-1-Memleket Hastahanesi.....	55
2-2-Rize Devlet Hastahanesi.....	55
2-3-Hasan Örnek Verem Pavyunu.....	55
2-4-Verem Mücadele Dispanseri.....	56
2-5-Nekatör(Kancalı Kurt) Mücadele Dispanseri.....	56
2-6-Sıtma Aradikasyon Merkezi.....	56
2-7-Sosyal Sigorta Dispanseri.....	56
2-Eczaneler	56
D-Haberleşme ve Haberleşme Araçları	57
E-Sosyal Kuruluşlar, Dernekler ve Cemiyetler	58
1-Hilal-i Ahmer Cemiyet (Kızılay)	58
2-Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu)	61
3-Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)	62
4-Sağlık ve Verem Savaş Derneği.....	65
5-Güneyce İmar ve Kalkınma Derneği.....	66

6-Muallimler Birliği	66
7-Rize Okutma ve Koruma Derneği.....	66
8- Diğer Kurum ve Kuruluşlar.....	67
F-Rize Belediyesi ve Tarihi Gelişimi.....	67
1-Rize Belediyesi'nin alışmaları	69
2-Sosyal ve İktisadi Tesisler.....	72
2-1-Hamam.....	72
2-2- Camiler.....	73
2-2-1-İskender Cafer Paşa Camisi.....	73
2-2-2-Büyük Gülbahar Sultan Camisi.....	73
2-2-3-Kale Camisi.....	73
2-2-4-Küçük Gülbahar Hatun Camisi.....	73
2-2-5-Orta Cami.....	74
2-2-6-Müftü Mahallesi Camisi.....	74
2-2-7-Reşadiye Camisi.....	74
2-2-8-Camiönü Camisi.....	74
2-2-9-Değirmendere Camisi.....	74
2-2-10-Taşçıoğlu Camisi.....	75
2-2-11-Portakallık Camisi.....	75
2-2-12-şeyh Camisi.....	75
3-Elektrik.....	75
G-Spor.....	77
1-Rize(Merkez)'de faaliyet Gösteren Spor Kulüpleri.....	77
1-1-Rize İdmanyurdu	77
1-2-Halkevi spor.....	77
1-3-şarspor.....	78
1-4-Güneşspor.....	78
1-5-Rizespor.....	79
1-6-Tekel ayspor.....	79
1-7-Ysegücü.....	80
1-8 Fener Gençlik.....	80
1-9 Beşiktaş.....	80

2-Rize(Merkez)'de Futbol Oynanan Sahalar.....	80
H-Rize'de Siyasal Gelişmeler	81
III.BÖLÜM	85
EĞİTİM VE KÜLTÜR	85
A-Eğitim Hayatı.....	85
1-Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Rize(Merkez)'de Eğitim	85
2-Cumhuriyet Döneminde Rize(Merkez)'de Eğitim	86
2.1 İlköğretim Alanındaki Gelişmeler	86
2.2 Ortaöğretim Alanındaki Gelişmeler	92
2-2-1-Ortaokul.....	92
2-2-Lise.....	97
2-2-3-Mesleki ve Teknik Eğitim.....	100
3-Rize(Merkez)'de Halk Eğitimi	102
3.1.Millet Mektepleri.....	102
3.2. Halk Okuma Odaları	104
3.3.Kütüphaneler.....	105
B-Kültür Hayatı.....	107
1-Rize Türk Ocağı ve Faaliyetleri	107
2-Rize ve Mapavri Halkevinin Kurulması ve Faaliyetleri.....	108
2-1-Halkevlerinin Faaliyetleri.....	111
2-1-1-Rize Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri.....	113
2-1-1-1-Dil Tarih Edebiyat Şubesi.....	113
2-1-1-2-Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi.....	113
2-1-1-3-Temsil (Gösterit) Şubesi.....	114
2-1-1-4-Spor Şubesi.....	116
2-1-1-5-Sosyal (İçtimai) Yardım Şubesi.....	116
2-1-1-6- Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi.....	117
2-1-1-7- Kütüphane ve Yayın Şubesi.....	118
2-1-1-8-Köycülük Şubesi.....	119
2-1-1-9-Müze ve Sergi Şubesi.....	120
2-2-Rize Halkevi'nin Kapatılması.....	120
3-Rize'de Basın Yayın Hayatı.....	121

3-1-Gazeteler.....	121
3-1-1-Rize.....	121
3-1-1-Zümrüt Rize.....	121
3-2-Dergiler.....	122
3-2-1-Yeni Ay.....	122
4-Matbaalar.....	123
IV.BÖLÜM	124
EKONOMİK YAPI	124
A-Tarım ve Hayvancılık.....	124
1-Rize(Merkez)'de Tarımın Gelişimi	124
1-1-Çay Tarımı.....	126
1-1-1-1938-1960 Yılları Arasında Yaş Çay Yaprağının Alım Fiyatı.....	132
1-1-2-Yaş Çay Yaprağının Toplanması.....	136
1-2-Sebze ve Meyve Üretimi.....	137
1-2-1-Meyvecilik.....	137
1-2-1-1-Mandalina Üretimi.....	138
1-2-1-2-Portakal Üretimi.....	139
1-2-1-3-Fındık Üretimi.....	140
1-2-1-4- Rize(Merkez)'de Üretilen Diğer Meyve Çeşitleri.....	141
1-2-2-Sebzecilik, Tahıl ve Diğer Tarla Mahsulleri.....	144
2-Hayvancılık.....	147
2-1-Balıkçılık.....	149
B-Sanayi.....	150
1-1923'ten 1960'a Kadar Rize(Merkez) Sanayi.....	150
2-El Sanatlarına Dayalı Sanayi.....	152
2-1-Demircilik.....	152
2-2-Bakırcılık.....	152
2-3-Kalaycık.....	154
2-4-Plekicilik.....	155
2-5-Dokumacılık.....	156
2-5-1-Kendir Bezi (Feretiko) Dokumanın Evreleri.....	160
3-Fabrikalar.....	162

3-1-Kereste Fabrikası.....	162
3-2-Elektrik Santrali.....	164
3-3-Çay Sanayinin Gelişmesi ve Çay Fabrikaları.....	164
3-4- Helva, Şeker ve Reçel Fabrikası.....	166
3-5-Perili Ticaret Tuz Fabrikası.....	166
4-Orman.....	166
5-Maden.....	167
C-Ticaret.....	168
1-Ticaretin Gelişmesi.....	168
2-Rize Ticaret ve Sanayii Odası.....	171
3-Rize (Merkez)'de Faaliyet Gösteren Bankalar.....	172
D-Ekonomi İle İlgili Kuruluşlar.....	173
1-Ziraat Odası.....	173
2-47 No: Tarım Kredi Kooperatifi.....	173
3-Çaycılar Yardımlaşma Kooperatifi.....	173
4-Rize Dokumacılar ve Küçük Sanat Kooperatifi.....	174
5-Rize Portakal Tarım Satış Kooperatifi.....	175
6-33 No: Fındık Tarım Satış Kooperatifi.....	175
7-Çay Enstitüsü.....	175
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	179
EKLER	190
Ek No: 1- Rize'de 1924-1960 Yılları Arasında Görev Yapan Valiler.....	190
Ek No: 2- 1938 Yılında Fener Mahallesi'nde Oluşturulan Çay Fidanlığı İçin İstimplak Edilen Gayrimenkuller.....	191
HARİTA	192

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin son dönemleri kısaca ele alınarak, 1923-1960 yılları arasında Rize Merkez İlçe'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısı ortaya konulmuştur.

Konu ile ilgili temel kaynaklar, araştırmamızın kapsadığı dönem olan 1923-1960 yılları arasında Rize'de çıkan yerel ve ulusal basın başta olmak üzere, az sayıda da olsa daha Rize ilgili olarak hazırlanmış kitaplar, makaleler ve sınırlı sayıda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden, ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nden konu ile ilgili elde ettiğimiz vesika ve istatistiklerdir. Ayrıca yapmış olduğumuz çalışma yerel tarih araştırması olduğu için Rize Merkez İlçedeki kurum ve kuruluşlardan arşivlerinden el verdiği ölçüde yararlanıldı. Buna rağmen çalışmamızın kapsamı olduğu 1923-1960 yılları arasında Rize Merkez ilçe ve çevresinin siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapamamasından dolayı büyük bir kaynak sıkıntısı ile karşılaştık. Kaynak sıkıntısından ortaya çıkan bir takım açıkları, çalışmamızda ismini belirttiğimiz kişilerle yada bir takım ortamlarda fikir alışverişinde bulunduğumuz kişilerle konuşarak edindiğimiz bilgilerle kapatmaya çalıştık.

Araştırmamız Cumhuriyet Dönemi Rize Merkez İlçe'sinin tarihi olmakla birlikte, konuya bütünlük kazandırmak amacıyla, Giriş Bölümü'nde; Rize'nin Anadolu'da Türk hakimiyetinden önceki dönemle Anadolu'da Türk hakimiyetinden sonraki dönemde, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Dönemleri ana hatları ile ele alınmıştır. Birinci Bölüm'de; Rize Merkez İlçe'nin, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki idari yapısı ile nüfus özellikleri incelenmiştir. İkinci Bölüm'de; Rize'nin sosyal ve siyasal yapısı çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de ise Rize Merkez İlçe'nin, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet Dönemi'ndeki eğitim ve kültür faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise; Rize Merkez İlçe'nin ekonomik yapısı ele alınarak bu yapıya paralel kurulan dernek ve cemiyetler ele alınmıştır.

Bu tezin konusunu belirleyen ve çalışmam sırasında maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, çalışmamızın konusu ve diğer konulardaki bilgi birikimini ve tecrubesini benimle paylaşan ve bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA'ya teşekkür ederim.

Çalışmam esnasında Rize ile ilgili kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen, Enver Kasap, Sinan Başaran ve Burhan Başaran'a teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamın değişik aşamalarında yardımlarını ve fikirlerini esirgemeyen Cihan zdoğan'a, yine çalışmamın değişik aşamalarında yardımlarını gördüğüm Hande Yıldızcan'a, Gül Bayraktar'a ve Yavuz Güler'e, Songül Aydın'a, Hatice Görgülü'ye teşekkür ederim.

Son olarak tüm eğitim-ğretim hayatım boyunca olduğu gibi, bu çalışmam sırasında da desteğini her zaman yanımda hissettiğim, bana her konuda yardımcı olan ve beni sabırla destekleyip anlayış gösteren anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz teşekkürler...

İsmail ÖZDOĞAN

MUĞLA-2004

ÖZET

Bu çalışmada, Rize Merkez İlçe'nin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini de içine alan kısa bir değerlendirmesi, idari ve nüfus yapısı ve geçen zaman içinde sözünü ettiğimiz yapıdaki değişiklikler, ekonomik, sosyal, siyasal hayatı ile eğitim ve kültür alanındaki gelişmeleri ortaya konmuştur.

Çalışmamız süresince özellikle 1923-1960 yılları arası Rize yerel basını başta olmak üzere, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Rize'deki bazı kamu kurum ve kuruluşlarının kütüphaneleri ile adı geçen döneme tanıklık yapmış kişilerden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma Giriş Bölümü dışında dört bölümden oluşmaktadır. Bunlardan Giriş Bölümü'nde; Rize Merkez İlçe'nin ilk çağdan Türk hakimiyetine; Osmanlı Devleti Dönemi ve Milli Mücadele Dönemi Rize Merkez İlçe'si hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci Bölüm'de; Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde Rize Merkez İlçe'sinin idari yapısı ile nüfus özellikleri incelenmiştir. İkinci Bölüm'de; Rize Merkez İlçe'nin sosyal hayatı ile siyasal hayatı ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de ise; Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve 1923-1960 yılları arasında Rize merkez İlçe'deki eğitim ve kültür hayatı ortaya konulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise; Rize Merkez İlçe'nin ekonomik yapısı ve bu yapıya paralel kurum ve kuruluşlar anlatılmıştır.

ABSTRACT

In this study; including the latest periods of the Ottoman Empire, a brief evaluation of Rize city, which has been a significant settlement unit from the early ages to the present is made; administration and population structure of Rize City and the changes within this structure; economic, social and political life and the developments in the fields of education and culture in Rize City are handled.

Throughout our study we have tried to make use of Rize City Local Pres, especially between 1923 and 1960, Prime Ministry Republican Archive, Ankara National Library, the Library of some state offices in Rize City and people witnessing the period mentioned.

This study consists of four sections, apart from the Introduction Part. In the Introduction Part, some general information has been given about Rize City from the first era of Turkish domination, the Ottoman Empire period and National Fight period. In the First Part; the last period of the Ottoman Empire and the administrative structure and population characteristics of Rize City in the republic period have been studied. In the Second Part; the social life and the political life of Rize City have been mentioned. In the Third Part; educational and cultural life in Rize City during the last period of the Ottoman Empire and years between 1923 and 1960 has been shown. In the Fourth and last part, the economical structure of Rize City and the state offices parallel with this structure have been described.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geen eser
a.g.m.	: Adı geen makale
a.g.t.	: Adı geen tez.
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B.M.M.	: Byk Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DZİK	: Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
E	: Erkek
K	: Kadın
Kw	: Kilovat
kg	: Kilogram
km	: Kilometre
km ²	: Kilometrekare
M.Ö.	: Milattan nce
M.S.	: Milattan sonra
Mw	: Megavat
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ř. S.	: şube Sayısı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.K.K.	: Tarım Kredi Kooperatifi
TL	: Türk lirası

TABLULAR DİZİNİ

I. Bölümde Yer Alan Tablolar

	Sayfa
Tablo 1. 1876’da Rize Kazası mahalle isimleri.....	27
Tablo 2. 1876’da Rize Kazası köy isimleri.....	28
Tablo 3. 1876 Kurayıseba Nahiyesi köy isimleri.....	29
Tablo 4. 1876 Karadere Nahiyesi köy isimleri.....	29
Tablo 5. 1876 Mapavri Nahiyesi köy isimleri.....	29
Tablo 6. 1940 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri.....	32
Tablo 7. 1940 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Nahiyesi köyleri.....	33
Tablo 8. 1940 Nüfus Sayımına göre İkizdere Nahiyesi köyleri.....	33
Tablo 9. 1940 Nüfus Sayımına göre İyidere Nahiyesi köyleri.....	33
Tablo 10. 1940 Nüfus Sayımına göre Karadere Nahiyesi köyleri.....	34
Tablo 11. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri Nahiyesi köyleri.....	34
Tablo 12. 1960 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri.....	36
Tablo 13. 1960 Nüfus Sayımına göre Der pazarı Bucağı köyleri.....	36
Tablo 14. 1960 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Bucağı köyleri.....	36
Tablo 15. 1960 Nüfus Sayımına göre Güneysu Bucağı köyleri.....	37
Tablo 16. 1960 Nüfus Sayımına göre İyidere Bucağı köyleri.....	37
Tablo 17. 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi’nde Rize(Merkez) ve nahiyelerinde mahalle-köy,hane sayısı ve erkek nüfus.....	37
Tablo 18. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi’ne göre Rize kazası nüfusu.....	38
Tablo 19. 1881/1882-1893 Nüfus Sayımlarına göre Rize Kazası nüfusu.....	39
Tablo 20. 1901 Trabzon Vilayet Salnamesi’ne göre Rize Kazası nüfusu.....	39
Tablo 21. 1927-1965 yılları arasında Rize nüfusu.....	40
Tablo 22. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri, Gündoğdu ve İkizdere Nahiyeleri nüfusu.....	41
Tablo 23. 1945 Nüfus Sayımına göre Rize Çayeli ve Güneyce ilçeleri nüfusu....	42
Tablo 24. 1940 yılı Rize İli toplam nüfusu.....	42
Tablo 25. 1945 yılı Rize İli toplam nüfusu.....	42
Tablo 26. 1927-1960 yılları arasında Rize nüfus yoğunluğu.....	45

III. Bölümde Yer Alan Tablolar

	Sayfa
Tablo 1. 1989-1903 Maarif Salnamelerine göre Rize ve Mapavri Rüştüyelerinin öğrenci durumu şöyledir.....	85
Tablo 2. 1932-1933 eğitim-öğretim yılında Rize(Merkez)'de ilkokul sayısı, sınıf ve öğrenci durumu şöyledir.....	87
Tablo 3. 1938-1939 eğitim-öğretim yılında Rize ve köylerinde ilkokulların kütüphane durumu.....	88
Tablo 4. 1941 yılında Rize'de ilköğretim çağında bulunan çocuklar ve eğitim durumları şöyledir.....	89
Tablo 5. 1939-1945 eğitim-öğretim yılları arasında Rize şehir merkezi resmi gündüzlü ilkokullarında eğitimden ayrılan öğrenci sayısı ve ders kesimi sonunda öğrenci sayısı.....	89
Tablo 6. 1939-1945 eğitim-öğretim yılları arasında Rize köylerinde resmi gündüzlü ilkokullarında eğitimden ayrılan öğrenci sayısı ve ders kesimi sonunda öğrenci sayısı.....	90
Tablo 7. 1943-1944, 1946-1947 eğitim-öğretim yılları arasında Rize'de resmi gündüz ilkokulları.....	91
Tablo 8. Rize Ortaokulu'nda 1932-1933 eğitim-öğretim yılı öğrenci sayısı ve yıl sonu imtihan sonuçlarına göre öğrenci durumları şöyledir..	93
Tablo 9. 1946 Eğitim-Öğretim Yılları Arası Rize Ortaokulunda Öğrenci Durumu şöyledir.....	94
Tablo 10. 1953-1960 yılları arasında Rize Ortaokulu'nda öğrenci Durumu.....	95
Tablo 11. 1953 ile 1960 Yılları Arasında Rize Ortaokulunda Öğretmen Durumu şöyledir.....	96
Tablo 12. Rize Ortaokulu'nda 1953-1954, 1959-1960 yılları arasında okutulan yabancı dil dersleri ve bu dersleri takip eden öğrenci sayıları.....	97
Tablo 13. 1951 ile 1960 yılları arasında Rize Lisesi öğrenci ve sınıf durumu	99

Tablo 14. Rize Lisesi'nde 1953-1960 yılları arasında okutulan yabancı diller ve bu dersleri alan öğrenci durumu.....	100
Tablo 15. 1953-1960 Yılları Arasında Rize Lisesi Öğretmen Durumu....	100
Tablo 16. 1947-1948 ders yılında Rize Erkek Orta Yapı Sanat Okulu'nun öğrenci durumu.....	101
Tablo 17. 1928-1933 yılları arasında Rize İli şehir merkezlerinde açılan Millet Mekteplerinin durumu.....	103
Tablo 18. 1928-1933 yılları arasında Rize İli köylerinde açılan Millet Mekteplerinin Durumu.....	103
Tablo 19. 1928-1933 yılları arasında Rize İli şehirler merkezlerinde açılan Millet Mektepleri'nde başarılı olanlar.....	104
Tablo 20. 1928-1933 yılları arasında Rize İli köylerinde açılan Millet Mekteplerinde başarılı olanlar.....	104
Tablo 21. 1938-1940 yılları arasında Rize Halk Kütüphanesindeki kitapların dil üzerine dağılışı.....	106

VI. Bölümde Yer Alan Tablolar

	Sayfa
Tablo 1. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize (Merkez) ve Nahiyyelerinde yetiştirilen meyve miktarı şöyledir.....	125
Tablo 2. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize ve Nahiyyelerinde yetiştirilen tarım ürünleri miktarı.....	125
Tablo 3. 1939-1944 yılları arasında çay dikim alanı, üretici sayısı, alımı gerçekleştirilen yaş çay ve üretilen kuruçay miktarı.....	130
Tablo 4. 1938-1944 yılları arasında mubayaa edilen yaş çay yaprağı, yaş çay yaprağının alım fiyatı (kg) ve karşılığında üreticiye ödenen para(Lira-Kuruş).....	133
Tablo 5. 1945-1960 yılları arasında yaş çay yaprağı kilogram Fiyatı.....	134
Tablo 6. 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de üretilen mandalina, portakal, elma ve armut miktarı.....	140
Tablo 7. 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı.....	141
Tablo 8. 1943-1945 döneminde Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı.....	141
Tablo 9. 1946-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı.....	141
Tablo 10. 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de kestane, kızılılık, şeftali, vişne, üzüm ağaçlarının adedi ve elde edilen meyve miktarı.....	143
Tablo 11. 1938-1947 yılları arasında Rize(Merkez)'de turunç ağaçları adedi ve elde edilen turunç miktarı.....	144
Tablo 12. 1938 ile 1942 ve 1946 ile 1950 yılları arasında Rize (Merkez)'de limon ağaçlarının adedi ve elde edilen limon miktarı.....	144
Tablo 13. 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de mısır, arpa, buğday ve pirinç üretim alanları ve elde edilen ürün miktarı.....	145
Tablo 14. 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de mısır, arpa, buğday ve pirinç üretim alanları ve elde edilen ürün miktarı.....	145

Tablo 15. 1937-1942 döneminde Rize(Merkez)'de fasulye ve patates üretim alanları ve ürün miktarı.....	146
Tablo 16. 1944-1946 yılları arsında Rize(Merkez)'de fasulye ve patates üretim alanları ve ürün miktarı.....	146
Tablo 17. 1937-1942, 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de kendir üretim alanları ve ürün miktarı.....	146
Tablo 18. 1937 ile 1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de sarımsak üretim alanları ve ürün miktarı.....	147
Tablo 19. 1940 ile 1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de soğan üretim alanları ve ürün miktarı.....	147
Tablo 20. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kaza'sı ve nahiyeleri hayvan durumu.....	147
Tablo 21. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kazası ve nahiyelerindeki kovan durumu.....	149
Tablo 22. 1927 Sanayi Sayımında Sanat Gruplarına göre Rize (Merkez) sanayisinin durumu.....	151
Tablo 23. 1927 Sanayii Sayımı'nda maden mamulleri makine imalat Sanayiinde çalışanlar.....	151
Tablo 24. 1927 Sanayii Sayımı'nda binalar Sanayiinde çalışanlar.....	151
Tablo 25. 1932-1936 yılları arasında fabrikanın personel durumu.....	163
Tablo 26. 1932-1936 yılları arasında fabrikanın bina ve cihaz durumu..	164
Tablo 27. 1891 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize İskelesinden gerçekleştirilen dış satım.....	169
Tablo 28. Tablo 1891 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen dışalım.....	169
Tablo 29. 1904 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre 1901 yılında Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen dışsatım.....	170

GİRİŞ

XX. YÜZYILA KADAR RİZE MERKEZ İLÇE'NİN TARİHİ GELİŞİMİ

A-Rize Adı

“Rize” adının tarih sahnesine çıkışı, M.S V. Yüzyıla rastlamaktadır, ismin nereden geldiği konusunda değişik görüşler vardır.

Birinci görüşe göre; Bizans İmparatoru I. Justinianos Döneminde, İmparatorluk içerisinde önemli müstahkem mevkilerden olan Rize, o çağda Rhisos adını taşımaktadır¹. Kolonileştirme Döneminde, yörede çok miktarda pirinç yetiştiriliyor olmasından dolayı, Rize kasabasının yakınlarından geçen çaya, Rhizios (Latince pirinç) adı verilmiş, daha sonraları kent de adını bu çaydan almıştır. Aynı şekilde Trabzonlu Şakir Şevket’de eserinde, Rize kasabasının doğusunda bulunan derenin etrafında pirinç ekilmekte olduğundan, derenin adının pirinç manasına gelen İriziyos olduğunu ve kasabanın da bu isimle anıldığını belirtmektedir².

II. A Bryer’in "Some Notes on The Laz and Tzan, I" adlı eserinde, “Rhizaion” şeklinde yazılan³ Rize, Arrianus'un eserinde “Rihzo” olarak geçmekte ve İrizos ırmağı dolaylarında eskiden bol miktarda pirinç yetiştirildiğini belirtmektedir⁴. Yine bu ırmağın adının İriziyos şeklinde yazıldığına dair bilgiler, birçok eserde yer almaktadır⁵.

¹ Turgut Günay, **Rize İli Ağızları**, Ankara 1978, s. 20, Makbule Sarıkaya, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 1.

² Trabzonlu Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, İstanbul 1294, s. 99.

³ Mehmet Bilgin, **Sürmene Tarihi**, İstanbul 1990, s.75; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 1.

⁴ P. Minas Bijişkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontus Tarihi**, (Çeviri, Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1998, s. 117.

⁵ Kemal Karadenizli, **Trabzon Tarihi**, Ankara 1995, s. 46; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 2.

Bir başka görüşe göre de; şehir ismini dağ eteği anlamına gelen Rhiza'dan almaktadır. Yukarıda adı Rhizios olarak belirtilen derenin, Rumca "dağ eteği" anlamına gelen Rhiza adını taşıdığı, kentin adının da buradan geldiği görüşü ileri sürülmektedir⁶. Şehrin adının dağ altı anlamına geldiği konusunda ki bir rivayete göre; yüzyıllar önce bir grup insan yöreye gelmiş, Karadeniz'in hırçın dalgalarına göğüs geren dağların yamacında bir kent kurmuş, adına da "Dağ altı" anlamında Rize demişlerdi⁷.

Bu iki görüşü de kabul etmeyen Fahrettin Kırzioğlu; "... M.Ö 95 yılında Erzincan'ın eski adı Eriza idi. M.S. 301 de ise Erez diye anıldı. Bunun da Rize'nin adı olduğu muhakkaktır."⁸ demektedir.

Yine farklı bir görüşe göre; şehrin adı Farsça "asma çubuğu" anlamında "Rez"den gelmektedir.

Şehrin adının nereden geldiği konusundaki bir söylentiye göre; "Bir zamanlar buralarda güzelliği, zenginliği ve yardımseverliğiyle halkın sevgisini, beğenisini kazanmış bir kadın yaşamaktadır. Raziye adlı bu kadın, günün birinde, sevgilisi Ali Reis'i, Karadeniz'in hırçın dalgalarında yitirir. O günden sonra yamaçtaki ormana yaptırdığı köşke çekilir. Her gün Ali Reis'in yolunu gözlemekte, onun döneceğini ummaktadır. Acısını gözyaşlarıyla türkülerde dindirmeye çalışmaktadır. Köy de onunla birlikte yastadır. Günün birinde Raziye pencerede görünmez, türküleri duyulmaz olur. Köylüler köşke koşar, onu arar, ama bir mektup bulurlar. Mektupta bütün mal varlığını yoksullara bıraktığı yazılıdır. Yıllar sonra bu köşkün çevresinde bir kent kurulur. Adına da Raziye ya da Roza denir. Bu ad, zamanla Rize'ye dönüşür."⁹

⁶ Abdullah Battal Taymaz, **Yeşil Rize ve İli**, Ankara, 1950, s. 11-12.

⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, Rize Maddesi, Cilt 9, İstanbul 1982, s. 6423.

⁸ Fahrettin Kırzioğlu, "Milli Tarihimizde Rize Bölgesi"adlı ve 19 Aralık 1986 tarihli konferansın notlarından alınmıştır. Rize 1986. s. 2.

⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6423.

Rize yöresini de kapsayan bölge, Pontus Krallığı Döneminde Sannika, Roma Döneminde Pontus Polemoniacus adları ile anılıyordu. Bizanslılar ise bu bölgeye Khaldia adını vermişlerdi. Osmanlılar Döneminde yöre; Lazistan olarak adlandırılı gelmiştir. Bu ad milli mücadele yıllarında da korunmuştur.

B- Anadolu'da Türk Hakimiyetinden Önce Rize

M.Ö. II. binin başlarında, Rize yöresinde tarım ve hayvancılıkla geçinen, toprağa bağlı topluluklar yaşamaktaydı, ancak bu toplulukların varlığını kanıtlayan, yaşamlarına ilişkin bilgi veren buluntular, doğrudan doğruya Rize yöresinden ziyade komşu Gürcistan Cumhuriyeti topraklarında ele geçirilmiştir. İlk çağlarda, yörede Muşkiler (Moskoi/Moskike), Taballiler (Tubal/Tubaren), Kolkhiler (Kuhla) ve Mossinoikoiler yaşıyordu. Bütün bu topluluklar, Kolkhis (Çoruh) Vadisi'nde yaşayanlarla akraba idi.¹⁰

M.Ö. VIII- M.Ö. V. Yüzyıllar arasında, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler (Gimirrai), doğudan gelen İskitler'in baskısı ile göç ederek Anadolu'ya yayıldılar¹¹. Bu göç sonucunda Kimmer'lerin büyük bir kısmı da Rize ve çevresine gelmiştir. Kimmerleri takip eden İskitler'de bölgeye gelmişti¹².

Böylece Kafkasya'da yaşayan İskitler'in kovaladığı Kimmerler, Doğu Anadolu'ya geldiler. Bu istila sırasında yörede yaşayan topluluklardan bazıları zaman zaman güneye indiler. Anadolu içlerinden gelen kimi oymaklar da bölgeye yerleşip yerel halkla kaynaştılar¹³. Bugün Rize ili sınırları içinde yer alan, Kimmerler'den hatıra kalma yer isimleri arasında; Kemerköyü, Kemer kayası ve Kemberburnu sayılabilir¹⁴. Yine Kimmerler'de olduğu gibi M.Ö. 400 yılında

¹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6352.

¹¹ Gülçin Çandarlıoğlu, "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun 1988, s. 9.

¹² Haşim Karpuz, **Rize**, İstanbul, 1993, s.8.

¹³ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6352.

¹⁴ Fahrettin Kırzıoğlu, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski 'Turabozan Vilayeti'miz (Batım - Samsun Dahil) Bölgesinde, MÖ VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, I**, Samsun, 1990, s. 86.

Ksenophon Bayburt'tan Trabzon'a giderken Scythen'ler dediği İskitler'e rastladığından bahseder¹⁵.

Rize yöresinin yazılı tarih dönemlerine ilişkin dolaysız bilgiler, M.Ö. VII. yüzyılda, Ege'de yaşayan Miletoslu denizcilerin yöreye yaptıkları seferler sayesinde elde edilmiştir¹⁶. Miletoslular, bu dönemde Karadeniz'in doğu kıyılarında Emperion (Pazar yeri) adı verilen, ticari nitelikli yerleşmeler kurmuşlardı¹⁷. Rize'nin bu dönemde küçük bir Pazar yeri olduğu söylenebilir¹⁸.

M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında ise, Med'ler, Kimmer akınlarının Anadolu'yu kargaşaya sürüklenmesinden yararlanarak, güney ve doğudan Anadolu topraklarını istilaya girişti. Ancak, Medler'in bölgedeki hakimiyeti uzun sürmedi. Med Krallığı'nı M.Ö. 550'de yıkarak Anadolu'ya giren Pers Kralı II. Kiros da Rize'de üstünlük kuramadı. Çünkü, bölgeyi denizden ayıran Skidises dağlarına kadar sokulabilen Persler, Kolkhis Vadisi'ni aşamadılar. Kolkhis havzası, bu dönemde Pers ülkesi ile Karadeniz kentleri arasındaki ticaret ilişkisinde aracı rolü oynuyordu. Karadenizlilerin Kırım'dan getirdikleri tahıl, Anadolu içlerine buradan gönderiliyordu. Persler'in Kapadokya satrabı, Karadeniz kıyısındaki koloni kentlerinin pek çoğuna hakim oldukları ve bunların, Yunanistan'a yapılan deniz seferlerine gemi göndermelerini sağladığı halde, Rize yöresi halkına boyun eğdiremedi. Yöre halkının bu sert doğası, onlara Yunan kolonicilerinin gözünde büyük bir saygınlık kazandırdı. Yunan kolonicileri, onları Makron (Koca kafalılar) diye anıyorlardı. Yörede Bekhir, Ekehir, Bizer (Koi) adı verilen başka topluluklar da vardı. Bütün bu topluluklar birbirleriyle kaynaşmışlardı. M.Ö. 400 de Paryadres Dağları'ndan geçen komutan ve tarihçi Ksenophon bu yörelerin halkından bahsetmektedir. Ksenophon, Anabasis adlı eserinde, Doğu Karadeniz Bölgesinde

¹⁵ **Trabzon'un Kurtuluşu**; Trabzon 1995, (Trabzon Belediyesi), s. 38; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 4.

¹⁶ Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara, 1973, s. 26.

¹⁷ Ali Güler, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Ankara 1996, s.41; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 5.

¹⁸ Karpuz; **a.g.e.**, s. 8.

yaşayan halklar arasında Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Halibler, Tibarenler* gibi kavimlerin varlığından bahsetmektedir¹⁹.

Doğu Karadeniz çevresine, Kimmerler, İskitler ve Medler'den sonra Persler hakim olmuştur. Bu hakimiyet Makedonya kralı İskender'in M.Ö. 334 yılındaki doğu seferine kadar devam etti. M.Ö. 312-280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanlarının hakimiyetinde kalmıştır²⁰. İskender'in ölümünden sonra, M.Ö. 301 de Gangra'da (Çankırı) bağımsızlığını ilan eden Mitridates Ktistes, daha sonra Karadeniz kıyısında Sinop dolaylarına doğru genişleyen Pontos Devleti'ni kurdu²¹.

Doğu Karadeniz Bölgesini de içine alan Pontos Krallığı/Devleti M.Ö. 301 de Pers menşeli Mitridates sülalesi tarafından kurulmuştur. Pontos Devleti yaşadığı devirde Romalılarla rakip olabilecek kadar güçlenmişti. Ancak M.Ö. 66 da Roma orduları tarafından üç parçaya bölünen bu krallık M.Ö. 63 de ortadan kaldırılmıştır²².

Pontos Devleti Yunan asıllı olmayıp İran kimlikli bir yapıya sahiptir²³. Pontos Krallığı'nın kurucusu olan Mitridates, İran asıllı soylu bir aileden gelmektedir²⁴. Pontos Krallığı'nın hem kurucusu, hem yöneticisi ve tebaasından hiçbirinin yunanlılar ile ilgisi yoktur²⁵.

Pontos kralları, ilk zamanlarında Anadolu içlerine doğru genişlemekte başarılı olamayınca, ticaret yaşamı canlı olan kıyı kentlerini istilaya yöneldiler. Kral Farnakes, M.Ö. 183'te Sinope'yi (Sinop) ele geçirdi. Bunu Kotyora (Ordu), Kerasos

* Alman Arkeolog Falmerayer'e göre Tibarenler, Türk kavimlerinden olan Turanlılara bağlıdır. Bkz. Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı" **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 89.

¹⁹ Ksenophon, **Anabasis**, (Çeviren Hayrullah Örs), İstanbul 1975, s. 160; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 6.

²⁰ Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 141.

²¹ Yusuf Sarımay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31, Ankara, 1995, s. 107.

²² Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981, s. 8; Sarımay, **a.g.m.**, s. 107.

²³ Bilge Umar, **İlk Çağda Türkiye Halkı**, Ankara, 1991, s.483; Ali Güler, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, s. 41.

²⁴ Şemseddin Günaltay, **Romalılar Zamanında Kapadokya Pont ve Artaksiad Krallıkları, Yakın Şark IV/II**, s. 279.

²⁵ Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, İstanbul 1997, s. 232.

(Giresun), Trabzunt (Trabzon) ve Rhizios'un (Rize) işgali izledi²⁶. Böylece Rize, Pont Satraplığı'na bağlandı²⁷.

Mitridates Evpator'un M.Ö. 80-90 yılları arasına rastlayan egemenlik dönemi, Pontus Krallığı'nın görünüşte en güçlü olduğu ve Ön Asya'ya yayılmaya başlayan Romalılara karşı direnişini şiddetle sürdürdüğü bir dönemdi. Karadeniz'in doğusu, Evpator'un atadığı bir satrap tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde Krallığın Romalılara karşı yürüttüğü savaşlar, halkı yoksullaştırıyordu. Bu durum yöredeki toplulukların zaman zaman ayaklanmasına ve kıyı halkının korsanlık yapmasına sebep oldu. Böylece merkezi yönetim zayıfladı²⁸.

Pontus Devleti, Romalılarla giriştikleri üç savaş sonucunda bütün topraklarını kaybettiler. Böylece Pont Vilayeti Romalıların hakimiyetine girdi²⁹. Daha sonra Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, Pontus bölgesi Doğu Roma toprakları bünyesinde kaldı³⁰.

M.Ö. II. yüzyılda İran'ın kuzeyine yerleşmiş olan Orta Asya kökenli Part topluluklarının, Rize dolaylarına egemen olması bu yıllarda gerçekleşmiştir. Partlar, üstün Roma birlikleri karşısında Rize bölgesinden çekildikten sonra, Romalılar bu bölgeleri kendilerine bağlı bir uydu krallık durumuna getirdikleri Aras Krallığı'na bıraktılar. Batum ve Poti'ye kadar olan kıyı şeridi, Roma donanmasının kontrolü altındaydı. Part Devleti'yle Roma askeri gücü arasında bir tampon bölge durumunda kalan Rize-Artvin bölgesi, bu durumunu Romalı Komutan Tiberius'un doğu seferi başlayıncaya kadar sürdürdü³¹.

²⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6352.

²⁷ Haşim Karpuz, **a.g.e.**, s. 8.

²⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6353.

²⁹ Mehmet Özsait, Özsait, Mehmet; "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 41.

³⁰ Orhan Türkdöğün, **a.g.e.**, s 230; Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon...**, s. 7.

³¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6353.

Roma yanlısı Tirdat, Part-Arsaklı Kralı IV. Ferhad'ın bölgedeki üstünlüğüne son vermek amacıyla ayaklanmalar başladı. Bu ayaklanmalar, M.Ö. 10'da bölgede Roma etkinliğinin daha da yerleşmesine yol açtı.

İran'daki Sasani Devleti'nin Kralı II. Şahpur'un, Artvin-Kars yörelerini denetimi altına aldığı döneme kadar Rize bölgesi dolaylarında önemli bir askeri ve siyasi gelişme olmadı. Roma İmparatoru Valens, bu dönemde Sasanileri püskürterek İmparatorluğunun sınırlarını denetim altına aldıysa da, Karadeniz'den İran'a yapılan ticaretin ulaşım yolları üzerinde bulunduğundan, Rize ve Artvin kıyıları siyasal ve ekonomik önemlerini her zaman korudular.

Roma İmparatorluğu'nun Pontus Polemoniacus Vilayeti içinde yer alan Rize bölgesi, I. Theodosius zamanında Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması neticesinde, Doğu Roma'nın sınırları içinde kaldı. Bizans Dönemi'nde Rize'de bir askeri garnizon bulunuyordu. V. yüzyılın sonlarında Bizans sınırı Rize yakınlarına kadar gerilemişti. Bizans'ın bölgedeki güçsüzlüğünü gören Sasani Kralı Hüsrev, 545 de Lazika'ya girdi. Bizans İmparatoru Justinianus, Sasaniler'i ancak haraç ödeyerek geri çekilmeye razı edebildi.

Bu tarihten sonra Doğu Karadeniz coğrafyası Bizans, Müslümanlar ve Hazarlar arasında mücadelelere sahne oldu. Bu mücadeleler sonunda bölgeye dönem dönem Müslümanlar, Bizans ve Hazarlar egemen oldu³².

C-Anadolu'da Türk Egemenliği Döneminde Rize

Türkmen boylarının Anadolu üzerine yaptıkları akınlar, XI. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Selçuklu Türkleri'nin Doğu Karadeniz Bölgesi ile olan ilişkisi, XI. yüzyılda İbrahim Yinal ile başlamıştır. 1047 yılında İbrahim Yinal komutasındaki Türkmenler Anadolu'ya yönelerek, Bizans'a karşı 1048 Pasinler(Hasan Kale) zaferini kazandı. Daha sonra ise, Türkmenler, Anadolu'da ilerleyerek, Trabzon dolaylarına ulaştı³³.

³² Sarıkaya, a.g.e., s.9-10, **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6354.

³³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul 1996 , s. 122-123.

1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizanslıların toplu direnme güçlerinin kırılmasından sonra, Türkler hızla Anadolu içlerine yayılmaya başladılar. Malazgirt Savaşı'nı izleyen süre içinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilen Rize³⁴ ve çevresindeki Türk Hakimiyeti kısa sürmüş, bölge Bizans orduları tarafından geri alınmıştır³⁵.

I. Haçlı Seferi'nden(1097) sonra Danişmentli ordusu, 1098 de Rize ve yöresine hakim oldu³⁶. Ancak Haçlı komutanlar, Bohemond ve Richard'ın fidye karşılığında serbest bırakılması Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmentlilerin arasının açılmasına sebep oldu. Bu durumdan yararlanan Bizans, Danişmentlileri Doğu Karadeniz'den çıkarmayı başardı. Bu dönemde yörede güç kazanan Konstantin Gabras bağımsızlığını ilan ederek Türkler ile işbirliğine girdi ve Bizans'a karşı varlığını bu şekilde korudu.

1143'te Bizans tahtına çıkan I. Manuel Komnenos, Konstantin Gabras'ın bölgedeki hakimiyetine son vererek bölgeyi tekrar Bizans'a bağladı. Buraya vali olarak Mihail Gabras'ı atadı³⁷.

1204 yılında düzenlenen IV. Haçlı Seferi esnasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine İmparator I Anrokinos Komnenos'un torunu Aleksios ve David Komnenos Gürcülerden yardım alarak Trabzon'da bağımsız Trabzon-Rum Devletini kurdu. Bu dönemde Rize ve çevresi de Trabzon Devleti'ne bağlanmıştı. Trabzon Devleti, çevresinde bulunan Türk Beylikleri ile iyi ilişkiler kurmuş, ordusunda Avar, Kuman ve Kıpçak Türklerinden asker bulundurmuştur³⁸.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Hükümdarı İzzetin Keykavus, Sinob'u alırken Kral Aleks'i'yi de esir etti ve vergiye bağladı. Bu dönemden sonra Trabzon, Anadolu'ya kim hakimse ona vergi vererek ayakta duruyordu. Moğol istilası

³⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 11.

³⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6354.

³⁶ A. Haluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1993, s. 77.

³⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6354-6355.

³⁸ Karpuz, **a.g.e.**, s.9-10, Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 12.

sırasında Moğollara, bir ara Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerine, sonra bizzat şehri kuşatarak Trabzon'a kadar gelen Timur'a vergi ödeyerek ayakta kalabilmişti.³⁹

Trabzon-Rum İmparatorluğu, 1318'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra, önce Eretna Beyliği ve 1381'de bu Beyliğin topraklarına egemen olan Kadı Burhaneddin ile mücadeleye girişti. 1398 de Kadı Burhaneddin'in ölümü ve 1402 de Timur'un Anadolu seferi sonucunda Timur'a vergi veren Trabzon Rum İmparatorluğu, daha sonraları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerine vergi vererek varlıklarını sürdürmeğe çalışmıştır⁴⁰.

Daha önceleri Yıldırım Bayezit Döneminde Osmanlı Devleti'ne vergi veren Trabzon Rum Devleti, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'un, Yıldırım'ı yenilgiye uğratmasından sonra bu baskıdan kurtuldu. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra 1456 yılından itibaren tekrar Osmanlı Devletine yıllık vergi ödeyen Trabzon Rum Devleti'nin, 1458'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın teşvikleriyle Osmanlı Devleti aleyhine oluşturulan ittifaka katılması kendi sonunu hazırladı ve Fatih Sultan Mehmet'in başlattığı askeri hareket 1461 yılında Trabzon'un fethiyle sonuçlandı⁴¹. Böylece Trabzon Rum Devleti'ne son verilmiş ve Trabzon Rum Devleti'nin sınırları içinde yer alan Rize ve çevresi de Osmanlı topraklarına katılmış oluyordu⁴².

D- I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize

1- I. Dünya Savaşı'nda Rize (Merkez) ve İşgali

Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, 1914 yılı içerisinde Rus limanlarının bombalanmasının ardından gelişen olaylar neticesinde, 1 Kasım 1914 sabahı Rus taarruzu ile I. Dünya Savaşı'na girdi⁴³.

³⁹ Trabzon'un Kurtuluşu, s. 40.

⁴⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 6454.

⁴¹ Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarını Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara, 1985, s. 261-270.

⁴² H. W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çeviren; Demet ve Heath Lowry), İstanbul, 1981, s. 9.

⁴³ Yavuz Özdemir, **Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994, s. 24.

Ruslar, Karadeniz'deki Türk limanlarını gerek denizden, gerekse karadan sık sık bombardıman etti. Rus bombardımanlarından ağır yıkım gören kentlerden biri olan Rize(Merkez); Kasım 1914'ten itibaren; Aralık ve Ocak ayı içerisinde dört defa Rus bombardımanına maruz kaldı⁴⁴. Rus Kafkas Orduları Komutanlığı, Doğu Anadolu hareketini kolaylaştırmak ve Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'nin yöreye denizden yardım göndermesini önlemek için, kıyıyı abluka altına aldı⁴⁵. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki Rus saldırıları 1915 yılı boyunca olanca şiddetiyle sürdü.

Sarıkamış Harekatı sonrasında, bir yıl kadar hazırlık yaptıktan sonra, 1915'te iki koldan harekete geçen Ruslar, hızlı bir şekilde Karadeniz sahil kesimini işgale başladılar. 1915 sonlarına doğru Arhavi'ye kadar ulaşan⁴⁶ Rus ilerleyişini engellemek amacıyla, bölgede bulunan Türk birlikleri, milis kuvvetlerinde desteğiyle Rus ordusu'nun ilerleyişini durdurmaya çalıştı⁴⁷.

Bir yandan karadan bir yandan da denizden harekete geçen Ruslar, Arhavi'yi, Türk birliklerinin 6 gün kadar savunmasından sonra, 2 Aralık 1915 de işgal etti⁴⁸.

Hızla ilerleyen Ruslar karşısında Türk birlikleri bazı sebeplerle geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sebeplerden biri; üstün Rus ordusu ile mücadele eden Türk birliklerinin Rize(Lazistan Sancağı) sahillerinde derelerin denize dik inmesi sebebiyle Rus donanmasına açık hedef olmasıydı. Diğer sebepler ise; Rus donanmasının sürekli sahili bombalaması üzerine tek bağlantısını denizden sağlayan Rize ve çevresi, Rus donanmasının baskısından dolayı silah ve asker alamaması ve evine, köyüne yakın olan askerlerin de firar etmeleriydi⁴⁹. Ayrıca Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Trabzon Havalisi komutanı Avni Paşa arasındaki anlaşmazlık, bölgedeki Türk birliklerinin gücünü olumsuz yönde etkilemekteydi⁵⁰.

⁴⁴ Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1977, s. 31.

⁴⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 6360.

⁴⁶ Arif Cemil, I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, İstanbul 1997, s. 250.

⁴⁷ Cemil, a.g.e., s. 117.

⁴⁸ Altay Yiğit, Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri, Trabzon 1950, Cilt I; s.85; Sarıkaya, a.g.t., s. 39.

⁴⁹ Sebahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, Ankara 1991, s. 5.

⁵⁰ Cemil, a.g.e., s.245 ; Sarıkaya, a.g.t., s. 39-40.

Ruslar, Doğu Anadolu'daki önemli mevzilerden biri olan Erzurum'u 16 Şubat 1916'da aldıktan sonra, saldırılarını daha da yoğunlaştırdı⁵¹. Türk birlikleri, Rus saldırıları karşısında fazla tutunamadığından zayıf vererek geri çekilmek zorunda kalınca, Ruslar 15-16 Şubatta, Viçe(Fındıklı) Nehri'nin arkasındaki Türk mevzilerini topa tutmaya başladı.

Rusların, Rize(Lazistan Sancağı) sahillerinde oldukça hızlı ilerleyişi karşısında, Türk savunma hattı güçlendirilmeye çalışıldı⁵². Ardeşen'de halkın da gayretleriyle Ruslara kayıplar verildiyse de, sürekli takviye alan Ruslar, 27 Şubat 1916 da Ardeşen'e çıkarma yaptı. Türk birlikleri, bu durum karşısında, Pazar-Hamidiye mevkiinde mevzilenerek savunmaya hazırlandı. Halkın savunmaya katılımını arttırmak için Bölge Komutanı Avni Paşa, 28 Şubat 1916'da Pazarönü köyünde halka bir konuşma yaparak halktan Ruslarla yapılan mücadelede orduya her türlü yardımı yapmalarını ve ellerinden gelen bütün gayreti göstermelerini istedi⁵³.

Rusların ileri hareketından beri devamlı Rus bombardımanı altında kalan Rize(Merkez), 1914 yılındaki ağır Rus bombardımanının ardından, 31 Ağustos 1915, 2 Haziran 1915, 12 Temmuz 1915 tarihlerinde de bombardımana maruz kaldı. Rize ile beraber ilçe ve nahiyelerinden, Mapavri(Çayeli); 8 Ocak 1330 (1914), 25 Ağustos 1331 (1915), Atina(Pazar); 30 Aralık 1330 (1914), 8 Ocak 1330 (1914), 10 Ocak 1330 (1914), 1 Nisan 1331 (1915), 6 Mayıs 1331 (1915), 20 Haziran 1331 (1915), 6 Ağustos 1331 (1915), 11 Eylül 1331 (1915), 28 Eylül 1331 (1915) tarihlerine bombalandı.⁵⁴

Sürekli devam eden bombardımanlardan sonra Rus ordusu , 6 Mart'ta, Atina(Pazar) ve Mapavri(Çayeli)'yi işgal etti. Mapavri(Çayeli)'nin işgalinden sonra, Rize'ye birkaç kilometre mesafede bulunan ve önemli bir geçit olan Taşlıdere köprüsü, Rus ordusu ile Türk birlikleri arasında yaşanan kanlı çarpışmalar sonucunda

⁵¹ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, İstanbul, 1995, s. 287.

⁵² İhsan Topaloğlu, **Rus İşgalinde Rize**, Trabzon 1997, s. 15; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 41.

⁵³ Topaloğlu, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁴ **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri**, s. 38-39.

kaybedildi⁵⁵. 6 Mart 1916 da Rize'nin doğusuna asker çıkararak Ruslar, 8 Mart 1916'daki çıkarmanın ardından aynı gün Rize'yi işgal etti⁵⁶.

Ruslar Rize'ye gelmiş olmakla, Batum'un batısındaki ilk stratejik limanı ele geçirmiş oldular. Rus işgali karşısında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin halkı da batıya göç etmek zorunda kaldı. Rize'nin düşmesi, Ruslar için büyük kazanç oldu. Böylece Rus gemileri rahat bir ikmal imkanı elde etti. Ayrıca Trabzon'u işgal edebilmek için Avrupa cephelerinden çekilen 35.000 kişilik Rus kuvveti 7 Nisan'da Rize'ye çıkarıldı. Rize'nin Rus işgaline girmesi Trabzon'un işgali yolunu açmıştı. Ruslar Rize'nin bu durumu değerlendirerek, Trabzon üzerine harekete geçti.

Rize'yi işgal eden Rus ordusu, 26-28 Mart 1916 da, XIX. Türkistan Avcı alayı ile Sos Dağı'na doğru saldırıya geçti ve burada yoğun çarpışmalar oldu. Of sınırında askerlere katılan yöre halkının da desteğiyle Rus birlikleri yirmi gün kadar durdurulabildi⁵⁷. Ancak denizden Sürmene'ye karadan ise Araklı'ya taşınan Rus birlikleri bu şekilde Karadere'de iyice güçlenerek, Rize'ye bağlı Kurayıseba ve Karadere nahiyelerini de işgal ettiler⁵⁸.

Rusların Trabzon üzerine ilerleyişini durdurmak için Rizeli gönüllülerden oluşan Lazistan Müfrezesi, Ruslar karşısında yoğun bir direniş gösterdiyse de,⁵⁹ silah ve asker sayısı bakımından Ruslar'ın güçlü olması karşısında, Türklerin cephanesiz kalarak geri çekilmeleri sonucunda, Ruslar 18 Nisan 1916 da Trabzon'u işgal ettiler⁶⁰.

Trabzon'un Ruslar tarafından işgalinden sonra Rize ve çevresindeki müslim ahalinin durumunun iyice kötüleşti. Bu durum karşısında Bakû Müslüman Cemiyet-i

⁵⁵ Topaloğlu, **a.g.e.**, s. 23.

⁵⁶ Özel, **a.g.e.**, s 4; Sarıkaya, **a.g.t.** s. 42; Bazı kaynaklar, Rize'nin işgal tarihi konusunda farklı tarihler vererek; Rize'nin 22 Şubat 1915, Pazar (Atina)'nın 11 Şubat 1915 işgal edildiğini göstermektedir. Bkz. **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri**, s 31ve 36; Hüseyin Albayrak ise Rize'nin işgal tarihini 24 Şubat olarak vermektedir. Bkz. Hüseyin Albayrak, **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış**, Trabzon 1989, s. 30.

⁵⁷ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 42-43.

⁵⁸ Topaloğlu, **Rus İşgalinde Rize**, s. 23-24.

⁵⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s .6361.

⁶⁰ Albayrak, **a.g.e.**, s. 30.

Hayriyesi bu bölgeye yardım amacıyla temsilci gönderdi. Cemiyet-i Hayriye temsilcileri, bölgede çok sayıda yetim ve sahipsiz Müslüman çocuğu bularak onlara sahip çıktı. Bu çalışmalar neticesinde, Rize ve çevresinden toplanan sahipsiz çocukların sayısı 250'yi geçti⁶¹.

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Rusya'nın iç politik sıkıntıları daha da artmış ve gelişen olaylar Rusya'da, Bolşevik ihtilaline sebep olmuştu. Ekim 1917 de çıkan Bolşevik İhtilalinden sonra Rusya bütün cephelerden çekilme kararı aldı.

Ruslar, Doğu Anadolu'dan ve Doğu Karadeniz'den çekilmek zorunda kalınca, Rus Kafkas Orduları Kumandanını göndererek Türk tarafına ateşkes teklifinde bulunuldu. Rusların bu isteği Türkler tarafından 21 Kasım 1917 de kabul edildi. Bu haber Rize'de duyulduğunda Türkler arasında büyük bir sevinç yarattı. Ancak bu sevinç uzun sürmemişti. Çünkü Ruslar çekilirken Rize'yi ateşe vermiş, çarşı ve camileri yakıp yıkmışlardı.

4 Aralık 1917'de başlayan görüşmeler, 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı⁶².

Erzincan Mütarekesi'nden sonra, 20 Aralık 1917 de SSCB-Polonya sınırlarında bulunan Brest-Litovsk'da Osmanlı-Rus barış görüşmeleri başladı⁶³. Brest-Litovsk'a giden Türk heyetinin asıl gayesi; Rusların, işgali altında bulunan toprakların kurtarılması idi. Brest-Litovsk görüşmelerinin sürdüğü bir sırada Türk Heyeti'nin sonuç alamaması üzerine başka yollar aranmaya başlandı⁶⁴.

Siyasi yollarla çözülemeyen Türk meselesinin halli için, Enver Paşa, III. Ordu kumandanı Vehip Paşa'ya Erzincan istikametinde ilerleme emrini verdi⁶⁵. Vehip Paşa, 5 Şubat 1918 den itibaren Erzincan Mütarekesi'nin yürürlükten kalktığını ilan

⁶¹ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 44.

⁶² Sarıkaya, **a.g.t.**, 46.

⁶³ A. Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970, s. 359.

⁶⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, 47.

⁶⁵ Cumhuriyet Odabaşıoğlu, **Trabzon, Belgelerle Milli Mücadele Yılları**, Akçaabat, 1990, s. 38.

etti ve 12 Şubatta da, Türk ordusu ileri harekatta bulunarak,⁶⁶ Doğu Anadolu, Elviye-i Selase ve Doğu Karadeniz'de büyük bir hızla ilerlemeye başladı. Karadeniz Bölgesi'nin kurtuluşu için bölgeye gelen, II. Kafkas Kolordusu'nun Tirebolu'daki 37. Tümeni, Giresun'daki 123. Alayı ve 53. Alayının da bu bölgede olmasının yanında, 1. ve 2. Taburların Rize'de kurulmuş olması kurtuluş için önemliydi. Türk Birlikleri, Trabzon yönünde harekete geçerek, Şubat 1918 de Trabzon ve ilçelerini düşman işgalinden kurtararak, doğuya doğru hareketine devam etti⁶⁷.

Milli Kuvvetler, bölgede Karadeniz'den yapılması muhtemel Rum ve İngiliz çıkarmalarına karşı vatani, Rum-Pontus ve Ermeni çetelerinin katliamlarına karşı halkı korumak için teşkilatlanıp silahlandı.

Neticede, barış yoluyla halledilemeyen meseleler çözümlenerek, işgal altındaki topraklar kurtarılmış ve nihayet 3 Mart 1918'de ilgili devletler arasında imzalanan Brest-Litovsk Barışı, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya karşı kazandığı büyük bir diplomatik zaferdir. Bu Antlaşmanın 11. maddesine gereğince hazırlanan karma komisyon Türk-Rus sınırını belirlemek için harekete geçti⁶⁸.

2-Rize(Merkez)'nin Rus İşgalinden Kurtuluşu

Rize, 2 Mart 1918'de, Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birliklerce kurtarılrken, Ruslar, 2 Mart 1918'de Kurayıseba, Karadere ve Rize'yi terk etti. Türk ordusunun Rize'ye gelişi Rizeliler tarafından büyük bir coşku ile karşılandı⁶⁹. Rize'nin kurtuluşundan sonra Türk birlikleri sahili takiple daha doğuya taarruza devam etti.

Rize'nin kurtuluşunun yaşandığı tarihlerde Şark Cephesi komutanlarından Yüzbaşı Muhittin Salor Bey, Rizelilere şu mesajı gönderdi. **"Uzun yıllar esaretin acısını çektiğimiz o kara günlere geçmiş olsun. Her gün zaferden zafere koşan Türk orduları düşmanını her cephede ezmiştir. Rize'ye doğru hareket etmiş olan birliklerimiz çok yakın bir zamanda sizleri bağrına basacaktır. Biz**

⁶⁶ Sarıkaya, a.g.t., s. 47.

⁶⁷ Özel, a.g.e., s. 12.

⁶⁸ Sarıkaya, a.g.t., s. 48.

⁶⁹ Topaloğlu, a.g.e., s. 29.

gelinceye kadar Rize'nin kurtuluşuna emeği geçen vatanperver Şarkı Müdafaa-i İslam Cemiyeti'nin yetkilileri sizleri idare edecektir. Mühendis Osman Bey başkanlığında Zeki Tuzcuoğlu, Arif Rakıcioğlu, Çakır Memişoğlu, İsmail Durmuşoğlu, Memiş Güveli, Hacı Hamza Efendileri tanıyorsunuz. Herkes rahatça vazifelerinin başına dönsünler"⁷⁰.

1918 yılının kışında, işgal döneminde bölgeyi terk eden Türklerin birçoğunun kendi yerlerine dönmeye başlaması sonrasında, şehirde hareketlilik ve şenlik arttı ancak açlık ve sefalet de o ölçüde çoğaldı⁷¹. Yöre halkı, bölgenin kurtarılmasından sonra da Rus tahribatının büyüklüğü nedeniyle başta açlık ve salgın hastalıklar olmak üzere büyük sıkıntılarla karşılaştı. Özellikle, yurdun dört bir yanındaki muhacirlerin de gruplar halinde dönmeye başlamaları bu sıkıntıları daha da arttırdı. Osmanlı yönetiminin aldığı bazı kararlarla, gösterdiği bir takım çabalara rağmen ülkenin genel şartlarının elverişsizliği yüzünden yeterli yardımlar yapılamadı, bölge halkı, karşılaştığı felaketlere uzun süre kendi imkanlarıyla göğüs germeye çalıştı. Rize işgal döneminde ve işgal sonrasında giriştiği bu yaşama mücadelesinden nüfusunun büyük bir kısmını kaybederek çıkabildi⁷².

3-Mondros Mütarekesi'nden Sonra Rize (Merkez)

Trabzon Vilayeti'ne bağlı sancaklardan biri olan Rize, bölgesi iç ve dış tehlikeler bakımından çok nazik bir durumda bulunuyordu. Çünkü Gürcüler, Rize bölgesini almak isterken Ermeniler de Trabzon Vilayeti'nin bir kısmını, kurmayı planladıkları Büyük Ermenistan'ın sınırlarına dahil etmek istiyorlardı. Bunlardan daha önemlisi özellikle Rumlar, bölgede büyük bir Rum-Pontus Devleti kurmak amacıyla Pontusculuk faaliyetlerine girişerek kendilerine Trabzon Vilayeti'ni merkez yapmışlardı. Bu durum karşısında Vilayet dahilinde bazı askeri düzenlemeler yapılarak, 3. Kafkas Tümeni Trabzon bölgesini korumaya memur edildi⁷³.

⁷⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 6361.

⁷¹ Özel, a.g.e., s. 20-21.

⁷² Özel, a.g.e., s. 23.

⁷³ Sarıkaya, a.g.t., s. 56.

1918 sonbaharında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, hem Rumların hem de Ermenilerin ümit ve gayretleri arttı. Rumlar, Karadeniz sahillerine demirleyen Fransız ve İngiliz kuvvetleriyle yakın ilişkiler kurarak taşkınlıklar yaptı. Rumlar sebep oldukları olayları Türklere mal ederek haksız emellerini tüm dünyaya haklıymış gibi göstermeye çalıştılar⁷⁴.

Milli Mücadele döneminde Rize üzerinde, Gürcü, Ermeni ve Pontusçu Rumların bazı talepler ortaya attıkları görülüyordu. Ermeniler ve Pontusçu Rumlar, Rize üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'na müracaatta bulundular. Her iki tarafın da istekleri Rize üzerinde çatışıyordu. Çünkü, kurulması tasarlanan Pontus Rum Devleti sınırları içinde gösterilen Rize, aynı zamanda, Büyük Ermenistan'ın yaşayabilmesi için Karadeniz kıyılarında önemli bir çıkış limanı olarak da düşünülmekteydi. Paris'deki bu çalışmaları duyan Rizeliler tepkisiz kalmadı, topraklarını ve haklarını koruyabilmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulma çalışmalarına hız verildi⁷⁵.

Gürcüler ise bölgede bulunan Laz nüfusunu siyasi amaçları için kullanma teşebbüsü ile toprak kazanma yönünde faaliyetlere girişmişti. Gürcüler, yörede yaşayan Lazları etkilemek amacıyla kurdukları cemiyetler aracılığıyla ayrılıkçı propagandalar yürütmekteydi. Gürcüler Paris Konferansı'nda da Rize'nin Gürcü bölgesi olduğu yönünde iddialar ortaya attı⁷⁶.

4-Millî Mücadele Döneminde Rize (Merkez)'de Kurulan Teşkilatlar

Vatanın işgali ve parçalanması karşısında halkın bağımsızlığını elde etme gayesi ile millî harekete giriştiği yerlerden biri de Rize'dir. İşgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan yöre halkı, Trabzon merkezli bir millî teşkilatlanma sürecine girdi.

4-1-Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyeti Cemiyeti

⁷⁴ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986, s. 33.

⁷⁵ Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Rize", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39, Kasım 1997, s. 885-874, s. 865.

⁷⁶ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 94.

Milli Mücadele'ye zararlı cemiyetler arasında nitelendirilen bu cemiyet⁷⁷, Ocak 1919 da İstanbul'da kuruldu. Cemiyet, padişaha bağlı kalmak ve kendisini idare etmek suretiyle, bölge halkının haklarını korumayı amaçlamış ve kuruluşundan sonra Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hızla yayılan cemiyet, Rize ve Of'da da şubeler açtı⁷⁸.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı incelendiğinde; cemiyetin, yönetimde ademi merkeziyetçi, saltanata bağlı ve ittihatçılığa karşı olduğu görülmektedir. Ayrıca cemiyetin programında; anayasa, nispi seçim ve ekalliyetlerin hukuku konularına da yer verildi⁷⁹.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin kuruluşu hakkında; Mahmut Goloğlu, 5.1.1968 tarihli Tosun Yuzcuoğlu'nun mektubuna dayanarak, şu bilgileri vermektedir. "1918 yılında Ademi Merkeziyetçi bilinen merhum Prens Sabahattin Beyin direktifleri ile Trabzon ve Havalisinde Ademi Merkeziyet Cemiyeti teşkil edilmiştir. Rize'de kurulan bu cemiyetin kurucuları ve görevleri şöyledir:

- Reis :Tuzcuzade Şaban Efendi
- Aza :Kazancıoğlu İbrahim Efendi
- Aza :Turnaoğlu İsmail Efendi
- Aza :Tuzcuzade Hakkı Efendi
- Aza :Taviloğlu Ethem Efendi
- Aza :Hacı Osman Efendizade Faik Efendiler⁸⁰.

4-2- Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Cemiyetin oluşmasında en önemli faktör, Mondros Mütarekesi sonrasında, Pontusçu Rumların, Pontus-Rum Devleti kurmak amacıyla giriştikleri faaliyetlerle⁸¹

⁷⁷ Özel, **a.g.e.**, s. 57.

⁷⁸ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968, s. 12; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt I, Ankara 1993, s. 313.

⁷⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 58.

⁸⁰ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ek-2, s. 145.

Ermenilerin, Büyük Ermenistan'ın denize çıkış kapısı ve kuzey sınırları olarak düşündükleri Trabzon Vilayeti üzerindeki emelleri idi⁸². Öyle ki, Doğu Karadeniz'deki durumu, kendi amaçları doğrultusunda değerlendirmek isteyen İtilaf Devletleri, Rize'nin de dahil olduğu bu geniş toprakları, bir yandan Büyük Ermenistan'a vaat ederken, bir yandan da Pontusçu Rumlara bağlıyorlardı⁸³.

Rize'yi de içine alan Trabzon Vilayeti, Milli Mücadele yıllarında, bulunduğu hassas konum nedeniyle, her türlü tehlikeye açıktı. Rum ve Ermeni faaliyetlerinin artması ve özellikle müstakil bir "Pontus-Rum Devleti" kurma faaliyetleri üzerine, Trabzon'un vatansever halkı, 10 Şubat 1919 tarihinde Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyet, 13 maddelik bir nizamnameye sahipti⁸⁴.

Karadeniz sahilleri üzerindeki yabancı emellerine karşı çıkan Cemiyet, ilk kongresinde teşkilatın köylere kadar yayılmasına karar vermiş ve Trabzon Vilayeti dahilinde (bugünkü idari durumu ile beş il; Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu) sancak ve kaza merkezlerinde şubeler açtı.

4- 3-Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nden sonra, işgalci devletlerin gemileriyle Trabzon limanına getirilen Rum ve Ermeni çeteciler, Rize dahilinde de halkın malına ve canına saldırıyorlardı. Hatta bölgedeki Rum ve Ermeni köyleri de bu çetecileri destekliyorlardı.

Bu şartlar altında Rize halkı, Rize Livası'nda milli teşkilat kurma faaliyetlerine başladı⁸⁵. Neticede Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti'nin Rize Şubesi; Mataracızade Mehmet Şükrü Efendi, Tuzcuzade Süleyman Tevfik, Lazoğlu Mustafa, Mataracızade Hakkı, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet Efendi'ler⁸⁶

⁸¹ **Trabzon'dan Atatürk'e, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı 1881-1981**, Trabzon 1981, s. 101.

⁸² Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 119.

⁸³ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Erzurum 1998, s. 43

⁸⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 120-121.

⁸⁵ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 123.

⁸⁶ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 20.

tarafından 24 Mart 1919'da kuruldu⁸⁷. Bundan başka, Rize Sancağı'nın Pazar Kazası'nda, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi açılarak, başkanlığına da Ziya Bey getirildi.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulduğu tarihlerde Rize'de, Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Heyeti, Nisan ayı başlarında sadarete bir telgraf gönderdi. Memleketlerinin haklarını koruyacaklarını bildirdikleri bu telgrafta; **“Bugün bütün dünyanın sulhu hazırlamak üzere Paris'te toplanan sulh konferansına, Karadeniz Rumları namına gönderilen heyetlerin hakikatleri tahrife ve inkara kalkışmasıyla, Trabzon ve havalisi ve bilhassa Rize sancağı halkı, büyük bir heyecana düşmüştür. Onların batıl iddialarda buldukları şayiası mevcuttur. Livamızda meskun ahali hemen tamamen Müslüman iken bunların kısmen misafirlikle burada bulunan 100-200 Rum'un hakimiyeti altına girmeleri, milletlerin hürriyeti gibi adalet kaidesine aykırıdır. Karadeniz sahillerinde İslam ahaliye nispetle nüfusları pek az bulunan ve hiçbir suretle hakları bulunmayan Rumların, böyle açıktan açığa hakimiyet istemeleri dikkate değer. İnsanlığın sulh ve sükununu temine çalışan İtilaf devletleri büyüklerinin, insanlık hak ve kaidelerine aykırı kararlar almayacaklarına emin olduğumuzdan, bir an dillerinden düşürmedikleri, adaletlerini bekler ve Osmanlı hakimiyetinden başka hiçbir hükümet idare şeklini katiyen kabul edemeyeceğimizi, bu umumi milli arzunun aksine verilecek kararların elim facialar doğuracağını ve bölgede bunun tatbikinin imkansız bulunduğunu, katiyen ve müttehiden arz ve ilan ederiz”** denilmekteydi.

Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti; Rize'nin, Doğu Anadolu'da kurulmaya çalışılan Ermenistan'a, Karadeniz'de bir çıkış olarak verileceğine dair haberlerin duyulması üzerine, Paris Barış Konferansı ile Fransız Hükümeti ve kamuoyuna duyurulmak üzere, Trabzon'daki Fransız Mümessili'ne bir protesto metni gönderdi. Bu yazıda, Rize'nin Türk vatanından ayrılamayacağı belirtilerek gazetelerin, Ermenilerin miktarlarıyla bir istihza teşkil eden Ermenistan'ın sınırlarını göstermeye kadar işi ileri götürmeleri karşısında, bu uğraşının sonuçsuz kalacağı

⁸⁷ Özel, a.g.e., s. 66.

ifade ediliyordu. Ayrıca bu protesto metninde, şu değerlendirmelere de yer verilmişti: “Bu muhitte ne Ermenilerin, ne de başka bir milletin tarihi hakları yoktur. Rize’nin bu günkü nüfusu 225 bin olup, bunun yalnız 54’ü Rum’dur. Muhitimizde ne biz ne de ecdadımız, hiçbir Ermeni’nin yaşadığına şahit olamamıştır. Barış Konferansı’nda Türklerin aleyhine bir karar verildiği takdirde, anayurdumuzu savunmak amacıyla akıtacağımız kanlar, daha büyük bir inkılabı fırsat verecektir. Şunu da belirtmeliyiz ki, “merhamet dilemiyoruz, hakkımıza tecavüz edilmemesini talep ediyoruz.”⁸⁸.

4-4-Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

1919 Haziran başlarında İstanbul’da kurulan bu cemiyetin, Ademi Merkezîyet Cemiyetine benzer özellikleri olmakla birlikte, bölgede fazla varlık gösterememiştir.

İzmir’in işgalinden sonra kurulan bu cemiyet, düzenlediği müsamereler ile para toplamakta ve bu paraları, yardıma muhtaç kimselere yardımda kullanmaktaydı⁸⁹. Cemiyetin 27 Haziran 1919 tarihinde, gazetelerde yayınladığı bir beyannamede, İzmir’de şehit olan ve yaralananların ailelerine yardım için bir müsamere düzenleyeceğini duyurulmuştu.

4-5- Laz Tekâmül-ü Milliye Cemiyet-i Hayriyesi

30 Mart 1919’da İstanbul’da kuruldu. Kurucuları; Büyük Hasan Paşazade Ahmet Tevfik Bey, Hasan Fikri Bey, Mehmet Kadri Bey, Hüsnü Efendi ve Fahri Efendi⁹⁰.

Cemiyet Nizamnamesinde, yalnızca bir hayır ve yardımlaşma kurumu olduğunu belirtmektedir. Milli Mücadele Döneminden önce, 1914 yılında Laz ismini

⁸⁸ Sarıkaya, **a.g.t.**, 123-124.

⁸⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 67.

⁹⁰ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 136.

kullanarak kurulan Laz Talebe Cemiyeti'nin⁹¹ nizamnamesi incelendiğinde, iki cemiyet arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Lâz Tekâmül-ü Milli Cemiyeti Hayriye'si anlaşıldığına göre kısa bir süre sonra kapanmış, İzmir'in işgalinden sonra yeniden kurularak faaliyete geçmiştir. Çünkü, Cemiyetin yeniden kurulduğunu haber veren 2 Haziran 1919 tarihli bir ilanda; ilgililerin cemiyet merkezine davet edildiği görülmektedir⁹².

4-6-Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi

30 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da kuruldu. 30 Ağustos 1919 tarihli İkdâm Gazetesi'nde Cemiyet-i Hayriye'nin yayınladığı bir yazıda; cemiyetin, istilaya maruz kalmış ve muhaceret dolayısıyla yakınlarını kaybedenlere, yetim ve dul kalanlara yardım amacıyla kurulmuş olduğu belirtmektedir. "Trabzon-Rize Cemiyeti" namıyla merkezi Kasımpaşa'da kurulan bu cemiyet, siyasi partiler ile ilişki kurmamış ve siyaset ile ilgilenmemiştir⁹³.

5- Büyük Millet Meclisi Açıldıktan Sonra Rize(Merkez) ile Ankara İlişkileri

İstanbul'un işgal edilerek Mebusan Meclisinin dağıtılmasından sonra Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne katılan Trabzon Vilayeti mebuslarının sayısı 16 idi. Bu 16 Mebusun 5'i Rize(Lazistan Sancağı)'den seçilerek meclise katılmışlardı. Büyük Millet Meclisi'ne katılan Rizeli mebusların isimleri şunlardır;

Esat Bey (Özoğuz)

İbrahim Şevki Bey

Osman Nuri (Özgen)

Abidin (Zeynelabidin) Bey

Ziya Hurşit Bey

⁹¹ Ali İhsan Aksamaz, **Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu**, İstanbul 1997, s. 157.

⁹² Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 137.

⁹³ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 138.

Necati Bey Efendi
Ziya (Hurşit) Bey⁹⁴

6-Milli Mücadelede Batı Cephesi ve Rize

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasıyla başlayan Yunan İşgali karşısında bölge halkı milis kuvvetler oluşturarak Yunan Ordusu ile Mücadele etti. 1920 yılı başlarında itibaren Yunanlılara karşı düzenli ordusu ile mücadele edilmeye başlandı.

Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı verilen savaşlar sırasında Rize ve çevresinde halk, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması yolunda, Türk ordusuna muhtelif zamanlarda cephelere gönüllü kafileler göndermek suretiyle katkıda bulunmuştur⁹⁵.

Bu gönüllüler içinde yer alan Rizeli İpsiz Recep ve onun Rizeli gönüllü arkadaşlarının Milli Mücadelede, özellikle de Batı Cephesinde çok büyük faaliyet ve fedakarlıkları oldu. Batı Anadolu'daki savaşlardan -özellikle Sakarya Savaşı'ndan- önce yaklaşık 90 kişi ile Rize'den motorlarla Mutasarrıf tarafından uğurlanan Recep ve arkadaşları, uzun bir yolculuktan sonra Kefken açıklarına vardı. Sakarya Nehri'ne yakın olan Ağva'da kıyıya çıkan⁹⁶ Recep ve arkadaşları daha sonra Sakarya'nın ilçesi olan Karasu'ya giderek Batı Cephesi için gönüllü yazıldı.

6-1-İnönü Savaşları ve Rize

İnönü Savaşları'nın başladığı günlerde, Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesi Ordu ve Samsun üzerinden Ankara'ya uğurlanırken,⁹⁷ Savaş sırasında Batı cephesine Karadeniz bölgesinden gönderilen gönüllü müfrezeler arasında Rize'den de oldukça çok sayıda gönüllü vardı.

⁹⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 168.

⁹⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 204.

⁹⁶ Süleyman Kazmaz, **İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler**, Ankara 1996, s. 122.

⁹⁷ Çapa, **a.g.m.**, s. 872.

I. İnönü Savaşı'nın Türk birliklerinin başarısı ile sonuçlanmasının ardından Yunanlılar, 23 Mart 1921'de yeniden harekete geçti⁹⁸. 30 Mart-1 Nisan 1921 de cereyan eden II. İnönü Savaşı sırasında, Kandıra'da bulunan Yunan tugayının İzmit, Hendek, Bozöyük üzerinden İnönü'ne inmesi tehlikesine karşı Rizeli İpsiz Recep Çetesi, Sakarya'nın doğusunda yerlerini alarak Yunan birliklerinin Sakarya'nın doğusuna geçmesini engelledi⁹⁹. Bu arada Rizeli mebuslarda cephedeki yerlerini almışlardı. Çok zor şartlar altında olsalar da Türk ordusu II. İnönü Savaşı'nı 1 Nisan 1921 de zaferle sonuçlandırdı¹⁰⁰. Böylece, Rizelilerin de yer aldığı II. İnönü Savaşı, Yunan ordusunun ikinci yenilgisi oldu.

6-2-Sakarya Savaşı ve Rize

Mustafa Kemal Paşa'nın Kütahya Afyon Eskişehir Savaşları'ndan sonra Başkomutanlık yetkilerini almasının ardından yayınladığı, Tekalif-i Milliye Kanununun 5. maddesine göre, motor ve taka gibi deniz taşıtları da taşıma işlerinde kullanılacaktı¹⁰¹. Bu yükümlülüğü yerine getirenler askerlik hizmeti yapmış sayılacaktı.

Tekalif-i Milliye emirlerinin uygulanmaya başlanmasıyla, Karadeniz'deki ulaşım birden bire büyük önem kazandı. Bölgede demiryolu ve karayolu ulaşımı gelişmediğinden, Rusya'dan gelen silah ve cephane mecburen deniz yoluyla taşınmak zorunda idi¹⁰².

Rus limanlarından gönderilen malzeme Doğu Karadeniz'deki limanlarda takalar, motorlar veya tüccar gemilerine yüklenerak kıyılara taşınıyor,¹⁰³ oradan da kağrı gibi araçlarla iç kesimlerdeki cephelere naklediliyordu¹⁰⁴.

⁹⁸ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 186-188.

⁹⁹ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁰⁰ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 188.

¹⁰¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara 1990, s. 389.

¹⁰² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 393.

¹⁰³ Sarıkaya **a.g.t.**, s. 190.

¹⁰⁴ Methi Bayar, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, İstanbul 1945, s. 45.

Savaşlar olurken, Milli Mücadele için sağlanan silah ve cephaneler, Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı'nın yönetimi ve Rizelilerinde gayret ve becerisi ile Anadolu'ya ulaştırılıyordu.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nden gelen gönüllü birlikler Sakarya Savaşı'nda büyük yararlılıklar gösterdi. Gönüllü birliklerden biri olan İpsiz Recep'in çetesinde yer alan Rizeli gönüllülerin bazılarının adları şöyledir: Alibey Kandemir, Ali Taşkıran, Hakkı Alkan, İbrahim Okutur, Kansız Ali, Mahmut Taşkıran, Güneysu'dan Mahmut, Kara Emin, Kör Ali, Giro Osman, (Bıyıklı) Mehmet Kopuz, (Obur) Ahmet Güngör, Mesut (Dayı)Yıldırım, Ciro Mehmet, Yusuf Kopuz, Mehmet Taşkıran idi.¹⁰⁵ Sakarya cephesinde Yunanlılarla harp ederlerken gönüllü sayısının çok arttığı, hatta Rize'den 600 kişinin İpsiz Recep Çetesine katıldığı bilinmektedir¹⁰⁶.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinden sonra, İstanbul'dan sevk edilen silah ve cephane büyük ölçüde artmıştı¹⁰⁷. Rizeli gönüllüler, İstanbul'da oluşturdukları kuruluşlar ile İstanbul'dan sağlanan silah ve cephaneyi gemilerle Sakarya'ya ve İnebolu'ya nakletmekte idi. İstanbul'da Recep'in çetesinden; Kalkandere ilçesinden Kamburoğlu Şevki, Velioğlu Kara Mustafa, Hüseyin Çolakoğlu (Kekeme Hüseyin) gibi Rizeliler bulunuyordu¹⁰⁸.

6-3-Büyük Taarruz ve Rize

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık yetkilerinin 22 Temmuz 1922'de süresiz olarak uzatılmasından sonra, ordunun ihtiyaç ve eksiklikleri tamamlanmaya başlandı. Bu düzenlemeler sırasında Karadeniz Bölgesi'ndeki birliklerin de yeri değiştirildi. 17 Temmuz 1922'de Trabzon'daki 13. Tümen'in 53. Alayı ile beraber Rusya'dan getirilen bir miktar cephane Ankara Hükümeti'nin talimatı ile Batı Cephesi'ne gönderildi. Bu sevkıyattan sonra 1 Ekim 1922 de Trabzon'daki IX. Kolordu'ya bağlı birlikler (54. Piyade Alayının bir bölüğü Rize'de idi.) kıyı ve iç kesimlerde bulunuyordu.

¹⁰⁵ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁰⁶ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 190.

¹⁰⁷ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 194.

¹⁰⁸ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 108-109.

26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabahı Büyük Taarruz başladı. Türk orduları, 9 Eylül de İzmir'e girdi. Türk ordusunun bu ilerleyişi esnasında Rizeli gönüllüler üzerlerine düşen bütün görevleri başarıyla ifa etmiş olup, Batı Anadolu'da da Türk zaferine katkıda bulunmuşlardı.

Bu arada Müttefikler kendi aralarında 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında Paris'te müzakerelerde bulunuyorlardı. Türk Heyeti, 2 Ekim'den beri Mudanya'da bulunmakta idi. Mudanya'daki görüşmeler 3 Ekim'de başladı. İtilaf Devletleri ile görüşmelerde bulunan Fethi Bey, mütareke görüşmelerinde sadece Trakya'nın görüşülmesi gerektiğini belirterek, 1914 sınırlarına göre Türkiye'nin tesliminin şart olduğunu söyledi. Bazen görüşmelerin kesilme noktasına geldiği sıralarda Türk orduları, olası bir savaş ihtimaline karşı cephedeki konumlarını düzenli olarak değiştiriyorlardı.

Kurtuluş savaşı sürecinin sonunda Anadolu işgalden kurtarılmış, 11 Ekim 1922 de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile de Trakya da işgalden kurtarılmıştı¹⁰⁹.

7- Batı Cephesindeki Başarılar Sonrasında Rize

Türk ordusuna, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde ellerinden gelen bütün yardım ve gayreti gösteren Rizeliler, Türk ordusunun bütün başarılarında büyük bir sevinç duymuştur. 1922 yılının Eylül ayı ortalarında Türk ordusunun ileri hareketinde Yunanlılara karşı gösterdiği başarılar üzerine Trabzon ve çevresinde şenlikler düzenlendi. Büyük Taarruz'un kazanılması neticesinde B.M.M.'ye kutlama telgrafları gönderildi.

Büyük gayretlerinden dolayı Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rizelilerin hemşehriliğini kabul ederek onlara verdiği değeri şu şekilde açıklamıştır: **“Muazzez Rize Sancağı vatandaşlarım arasında bana bir hemşehrilik mevkii ayrılmış olmasını tebliğ eden telgrafnamelerini en samimi bir his ve haz ile okudum. Milletın kitle-i umuiyesinin iştirak ve**

¹⁰⁹ Sarıkaya, a.g.t., s. 195-198.

hareketi ile istihsal olunan filhakika pek büyük muvaffakiyetlerin kıymeti bilhassa muhit-i vatanda onlara müteveccih takdirat ile taayyün ve teali eylemek emr-i tabii bulunduğundan güzel Rize'nin muvaffakiyat-ı milliye dolayısıyla hakkımdaki teveccüh ve muhabbetini o vatanperver halkın tecelliyat-ı hamiyetine saf ve belîğ bir numune olarak telakki ettim. Ve bu itibar ile tezahürat-ı vaka'yı büyük bir fahr ve takdir ile karşılayarak iblağına tavassut buyurduğunuz arzu-yı umumiyi memnuniyetle kabul ettim. Muazzez Rizeli hemşehrilerimi derin iştiyak ile selamlarım efendim.”

Milli Kurtuluş Savaşı'nda Rizeli gençlerin cephede ve cephe gerisinde çok büyük hizmetleri oldu. Milli Mücadele'nin başından beri bölgesinde etkin olan Müdafaa-i Hukuk teşkilatı, 1921 yılı içinde Batı cephesine gerekli desteği verdiği gibi Rizeli gönüllülerden oluşan grupları da destekledi. Rizeli gönüllüler özellikle Adapazarı yöresinde gerek İngilizler ve gerekse Yunanlılarla ve Rum ve Ermeni çetelerinin çıkardığı karışıklıklarla etkin mücadelede bulundular.

Kazanılan her zafer ve kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırıyor. Ardahan'ın anavatana katılması dolayısıyla Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Büyük Millet Meclisi'ne bir kutlama telgrafı gönderdi. Bu telgrafta; düşmanın kirli ellerinde bulunan vatan topraklarının Türk ordusunun büyük bir azmiyle, yeniden anavatana katılmasından dolayı duyulan sevinç anlatılıyordu¹¹⁰.

¹¹⁰ Sarıkaya, a.g.t., s. 198-199.

I. BÖLÜM

RİZE(MERKEZ)'NİN İDARİ YAPISI VE NÜFUS

A-İdari Yapı

1-Osmanlı Dönemi

1461 yılında Trabzon'un fethinden sonra Osmanlı idaresine giren Rize¹¹¹, Sultan I. Selim Döneminde, 1479 da alınan Torul Beyliği ile birlikte Rum (Sivas) Eyaletine bağlı olan Trabzon Sancağı'nın nahiyeleri arasında yer alıyordu¹¹².

1582 yılında III. Murat eyalet ve livaları yeniden düzenlerken, Trabzon ve Batum birleştirilip, Trabzon Eyaleti teşkil edildi¹¹³. Bu dönemde Rize, Hemşin, Of, Arhavi, Atina ve Kürtün ile birlikte Trabzon Livası'nın kazaları içerisinde gösterilmektedir¹¹⁴.

İbrahim Güler'in belirttiğine göre; XVIII. yüzyıla ait Ahkâm Defterlerinde, Rize, Gönve ve Canik sancaklarını ihtiva eden Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir kaza durumundaydı¹¹⁵.

1873 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ndeki bilgilere göre Rize, Ordu, Giresun, Tirebolu ile birlikte Trabzon Merkez Sancağı'nın kazaları arasında, yer almaktaydı¹¹⁶.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasına kadar Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın merkezi Batum Kazası idi. Ancak bu savaş sonrasında

¹¹¹ İhsan Topaloğlu, **Bölge Tarihinde Rize**, Cilt I, Trabzon 1998, s. 50.

¹¹² M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi,(1451-1590)**, Ankara, 1998, s. 48,93.

¹¹³ Makbule Sarıkaya, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 21.

¹¹⁴ Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", **Bellekten**, XXVI /101, 1962, s. 320-331; **İslam Ansiklopedisi**, "Lazistan Maddesi", Cilt 7, İstanbul 1974, s. 26.

¹¹⁵ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon 1999, s. 329-330

¹¹⁶ Cahit Alın, "IX. Yüzyılın Son Yarısında Trabzon Vilayeti", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon 1999, s. 194-195.

Batum'un Osmanlı sınırları dışında kalmasıyla birlikte Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize'ye taşındı¹¹⁷.

Orhan N. Ak'ın belirttiğine göre 1876 yılında Rize'ye bağlı mahalle ve köy isimleri şu şekildedir.

Tablo 1. 1876'da Rize Kazası mahalle isimleri

1	Paşayan Mahallesi	18	Emüniddin Mahallesi
2	Piriçelebi Mahallesi	19	Hurtoz Mahallesi
3	Vonit Mahallesi	20	Carihoz Canco Mahallesi
4	Yeniköy Mahallesi	21	Haçenoz (Çamlıbel) Mahallesi
5	Pabik Mahallesi	22	Filiboz Mahallesi
6	Pavarol Mahallesi	23	Pindoz Mahallesi
7	Peripol Mahallesi	24	İksenit Mahallesi
8	Kalohten Mahallesi	25	Diğer İksenit Mahallesi
9	Kuvaroz Mahallesi	26	Ramanoz Mahallesi
10	Haldoz Mahallesi	27	Diğer Mahallesi Mahallesi
11	Sirahoz Mah..	28	Kangaloz Mahallesi
12	Hamzabey Mahallesi	29	Büyük Samri Mahallesi
13	Ramanoza tabi Hamzabey Mahallesi	30	Arkiliko Mahallesi
14	Kale Mahallesi	31	Kamenit Mahallesi
15	Roşi Mahallesi	32	KüçükSamri Mahallesi
16	Kamaşinoz Mahallesi	33	Hanis Mahallesi
17	Arkotil Mahallesi		

¹¹⁷ Orhan N. Ak, **Rize Tarihi**, Trabzon 2000, s. 159.

Tablo 2. 1876'da Rize Kazası köy isimleri

1	Konyat Karyesi	47	Haylaton
2	Sandık Canpolat Karyesi	48	Lestenkoz Karyesi
3	Sahur Karyesi	49	İveroz
4	Uma Karyesi	50	Kapnes Karyesi
5	Sikrik Karyesi	51	Serandinoz Karyesi
6	Uma Tohli Karyesi	52	Ahincoz Karyesi
7	Ağlaroz Karyesi	53	İštenoz Karyesi
8	Filargoz Karyesi	54	Kandeva (Kırklartepe) Karyesi
9	Rados Karyesi	55	Fatla Karyesi
10	Maşere Tabi Ağlaroz Karyesi	56	Aron Karyesi
11	Ruspa Karyesi	57	Mağaloz Karyesi
12	Ataköz Karyesi	58	Andon Karyesi
13	Sevaloz Karyesi	59	Karasu Karyesi
14	Malpet Karyesi	60	Karayemiş Karyesi
15	Hama bala Bihanoz	61	Anbarlık Karyesi
16	Maşen Karyesi	62	Singaz Karyesi
17	Filandoz Karyesi	63	Ruspa Karyesi
18	Muskas Karyesi	64	Kaçeran Karyesi
19	Kolica Karyesi	65	Ğutoz Karyesi
20	Lazkozderelkoz Karyesi	66	Kuriloz Karyesi
21	Argaloz Karyesi	67	Nefs-i Kanboz Karyesi
22	Mağalaroz Karyesi	68	Orta Kanboz Karyesi
23	Liparit Karyesi	69	Yukarı Kanboz Karyesi
24	Hanci Karyesi	70	Kasatöz Karyesi
25	Aspet Karyesi	71	Ayancoz Karyesi
26	Botrozkomı Karyesi	72	Puluhoz Kalharat Karyesi
27	Salandoz Yapraklar(Taşhane)Karyesi	73	Veroz Karyesi
28	Varatlar Karyesi	74	Gürgen Karyesi
29	Kalikoş Karyesi	75	Hazavit Karyesi
30	Lazlar Karyesi	76	Mişona Karyesi
31	Ğuncivanoz Karyesi	77	Kaçeran Karyesi
32	Hos (Maltepe) Karyesi	78	Setöz Karyesi
33	Şimadiyoz	79	Singaz Karyesi
34	Şetroz Karyesi	80	Concik Karyesi
35	Terdur Karyesi	81	Leroş Mervan Karyesi
36	Çaklı Karyesi	82	Haytef Karyesi
37	Zavendik Karyesi	83	Armut Karyesi
38	Kaluklar Karyesi	84	Perkam Karyesi
39	Goloş Karyesi	85	Kalamoz Karyesi
40	Kofin Karyesi	86	Raşot Karyesi
41	Mashandoz Hazar Karyesi	87	Mirakaloş Karyesi
42	Çiklenar Karyesi	88	Kuzandinoz Karyesi
43	Mavrant Karyesi	89	Ğodri Karyesi
44	Likoş Karyesi	90	Atyonozcigara Karyesi
45	Harvel Karyesi	91	Vela Karyesi
46	Fosa Karyesi	92	Hamalyoz Karyesi

Tablo 3. 1876 Kurayiseba Nahiyesi köy isimleri

1	Mahura Karyesi	14	Kabahor Karyesi
2	İksenit Karyesi	15	Kalyav Karyesi
3	Haya-i Sufla Karyesi	16	Veliköy-ü İspir Karyesi
4	Haya-i Ulya Karyesi	17	Veliköy-ü Rize Karyesi
5	Anzer-i Ulya Karyesi	18	Homoze Karyesi
6	Anzer-i Sufla Karyesi	19	Vene Karyesi
7	Betran Karyesi	20	Kafkame Karyesi
8	Ethone Karyesi	21	Varda Karyesi
9	Cevatoz Karyesi	22	Komes Karyesi
10	Cimil-i Sufla Karyesi	23	Kapse-i Rize Ayvalık Karyesi
11	Cimil-i Vasat Karyesi	24	Kapse-i Of Karyesi
12	Cimil-i Ulya Karyesi	25	Manle Karyesi
13	Kösher Karyesi	26	Mize Karyesi

Tablo 4. 1876 Karadere Nahiyesi köy isimleri

1	Tavranoz Karyesi	12	Tasrik'e Tabi Andıra Karyesi
2	Tonik Karyesi	13	Giliğoz Karyesi
3	Arev Karyesi	14	Suvarna Karyesi
4	Taserik Karyesi	15	Apancera Karyesi
5	Tulon Karyesi	16	Basalet/pasalet Karyesi
6	Andıra Karyesi	17	Seftar Karyesi
7	Maşer Karyesi	18	Patır Karyesi
8	Kapnes Karyesi	19	Vandri Karyesi
9	Silyan Karyesi	20	Çiller Karyesi
10	İnci Karyesi	21	Silyan Ayanoz
11	Toğli (Medrese) Karyesi		

Tablo 5. 1876 Mapavri Nahiyesi köy isimleri

1	Yaka Karyesi	9	Havya Karyesi
2	Halotena Karyesi	10	Asrifos Karyesi
3	Maryeva Karyesi	11	Komikozancel Karyesi
4	Cancera Karyesi	12	Çaçeva Balod Haremtepe Karyesi
5	Aprik Makşar Karyesi	13	Murseva Karyesi
6	Mamul Karyesi	14	Büyükdere Maa Kuvaroz Karyesi
7	Galata Kuvalyoz Karyesi	15	Çilengir Karyesi
8	Miloz Karyesi	16	Akrotıl Karyesi

1896'dan beri sancak sayısında bir değişiklik olmayan Trabzon Vilâyeti'nin, Rize, Of, Atina ve Hopa kazalarından oluşan Lazistan(Rize) Sancağı, bu durumunu 1903'e kadar sürdürdü. 1903 yılında yapılan idari bir değişiklikle daha önce Lazistan(Rize) Sancağı içinde yer alan Of, Trabzon Merkez Sancağı'na bağlandı. Bu dönemde, Lazistan(Rize) Sancağı'nın kazaları Rize, Atina ve Hopa'dı¹¹⁸.

¹¹⁸ Sarıkaya, a.g.t., s. 22.

1322 (1906) yılındaki Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde; Trabzon merkez sancağı, Canik Sancağı, Gümüşhane Sancağı ve Lazistan(Rize) Sancağı, vilayetin sınırları içine yer alıyordu. Lazistan(Rize) Sancağı dahilinde, Merkez livaya bağlı; Mapavri, Karadere, Kurayiseba nahiyeleri, Hopa Kazası'na bağlı; Arhavi, Viçe nahiyeleri ve Atina (Pazar) Kazası'nın yer aldığı görülmektedir¹¹⁹.

1913 yılında Rize Kazası'nın mahalle ve köy sayısı toplam 130'du. Mapavri Nahiyesi'ne bağlı 38, Karadere Nahiyesi'ne bağlı 25, Kuraiseba Nahiyesi'ne bağlı 31 köy bulunmaktaydı¹²⁰.

1916 yılında Rus İşgali'ne uğrayan Trabzon Vilâyeti'ne bağlı sancaklarda biri olan Lazistan(Rize) Sancağı; Atina, Hopa ve Rize Kazası olarak, durumunu 1918 yılına kadar sürdürdü¹²¹. 1918 yılında işgalden kurtarılan Lazistan(Rize) Sancağı, 1920 de Büyük Millet Meclisi'ne bağlandı ve 1924 yılında il oldu¹²².

2-Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra (2.12.1339) 1923 yılında yapılan bir düzenleme ile Lazistan(Rize) Vilayeti'nin adının, bazen Lazistan bazen de Rize olarak kullanılması, haberleşme ve resmi işlerde karışıklıklara sebebiyet vermekteydi. Bu karışıklığın kaldırılması amacıyla, Lazistan ismi Rize olarak değiştirildi¹²³. Bu değişiklik sonrasında Rize Vilayeti, Atina ve Hopa kazalarından oluşmakta idi. Vilayet dahilindeki 8 nahiyeden, Mapavri, Kurayiseba ve Karadere Nahiyeleri Merkez Kaza'ya, Hemşin ve Ardeşen Nahiyeleri, Atina Kazası'na, Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa Nahiyeleri Hopa Kazası'na bağlı idi. 1930 yılında ise Merkez Kazaya bağlı olarak, İyidere¹²⁴ ve Gündoğdu¹²⁵ Nahiyeleri kuruldu. Yapılan bu değişiklikle Rize(Merkez)'ye bağlı nahiye sayısı 5'e yükselmiş oluyordu.

¹¹⁹ **Trabzon Vilayeti Salnamesi**,1322, s. 364-378.

¹²⁰ Ak, **a.g.e.**, s.185-186.

¹²¹ **Yurt Ansiklopedisi**, Rize Maddesi, İstanbul 1982, Cilt 9, s. 6356.

¹²² İhsan Topaloğlu, **Rus İşgalinde Rize**, Trabzon 1997, s. 4-5.

¹²³ **BCA** 30.11.1.0.1.5.7.

¹²⁴ 1967 Rize İl Yıllığı'nda İyidere Nahiyesinin kuruluşu 1929 olarak verilmiştir. Bkz. **1967 Rize İl Yıllığı**, s. 57.

¹²⁵ **BCA**, 30.11.1.0.58.28.3.

20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2197 sayılı kanunun 27 Mayıs 1933 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanmasıyla gerçekleşen idari bir düzenleme ile Rize ve Artvin Vilayetleri Çoruh adı altında birleştirildi. Böylece Artvin, Hopa, Şavşat, Borçka, (Atina)Pazar ve Rize kazalarından oluşan Çoruh Vilayeti kuruldu. Rize Kazası ise Çoruh Vilayetinin merkez kazası haline getirildi. Ancak bu durum çok uzun sürmedi ve 2 Ocak 1936 tarihinde 2885 sayılı yasa ile Çoruh Vilayeti ikiye ayrılarak Rize Kazası merkez olmak üzere Pazar kazası ile birlikte Rize İli oluşturuldu. 1936 yılındaki bu değişiklikle, Hopa Kazası’nın Artvin’e bağlanması ile Rize Vilayeti 1933 öncesi duruma göre küçülmüştü . Bu dönemde Rize İli Merkez Kaza ve Atina(Pazar) kazası olmak üzere iki kazadan ibaretti¹²⁶.

1940 Nüfus Sayımı sonuçlarından edindiğimiz bilgilere göre Rize Merkez kazasına bağlı, Gündoğdu, İkizdere, İyidere, Karadere ve Mapavri Nahiyeleri bulunmaktaydı. Bunun yanısıra Rize Merkeze bağlı 69, Gündoğdu Nahiyesi’ne bağlı, 20, İkizdere Nahiyesi’ne bağlı 28, İyidere Nahiyesi’ne bağlı 12, Karadere Nahiyesi’ne bağlı 20 ve Mapavri Nahiyesi’ne bağlı 23 köy bulunuyordu¹²⁷.

¹²⁶ Ak, a.g.e., s. 212, Topaloğlu, **Bölge Tarihinde**, s. 53; **Rize**, 25 İkincikanun 1936 Cumartesi, S.227, s. 1.

¹²⁷ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 525-528.

Tablo 6. 1940 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri¹²⁸

1	Adacami	36	Kirazdağı
2	Alipaşa	37	Kokulukaya
3	Ambarlık	38	Kömürcüler
4	Azaklıhoca	39	Köprülü
5	Bahaettinpaşa	40	Küçük
6	Beştepe	41	Küçükcamii
7	Bıldırım	42	Küçükçayır
8	Boztepe	43	Lazkoz
9	Camıdağı	44	Maltepe
10	Çakmakçılar	45	Muradiye
11	Çeşme	46	Müderisler
12	Çiftkavak	47	Ortapazar
13	Çukurlu	48	Pazar
14	Derebaşı	49	Pehlivantaş
15	Derepazarı	50	Sandıktaş
16	Dumankya	51	Sarıyer
17	Elmalı	52	Sepetçiler
18	Erikliman	53	Sinekli
19	Flargoz	54	Soğukçeşme
20	Fuçucular	55	Subaşı
21	Gölyeli	56	Sütlüce
22	Güneşli	57	Tarikler
23	Gürcen	58	Taşköprü
24	Güzel	59	Tekke
25	Hendenoğlu	60	Tepebaşı
26	Islahiye	61	Tershane
27	Karasu	62	Tuğlalı
28	Karayemiş	63	Ulucami
29	Kasarçılar	64	Uzun
30	Kendirli	65	Uzunkaya
31	Kıbledağı	66	Üçkaya
32	Kırklartepe	67	Yanıktaş
33	Kışlak	68	Yemişlik
34	Kireçhane	69	Zincirliköprü
35	Kiremit		

Tablo 7. 1940 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Nahiyesi köyleri¹²⁹

1	Hamidiye (Nahiye Merkezi)	11	Derecik
2	Akpınar	12	Gürgenli
3	Armutlu	13	Karaağaç
4	Altıntaş	14	Ketenli
5	Balıkçılar	15	Pekmezli
6	Beşikçiler	16	Söğütlü
7	Bozukkale	17	Taşlıdere

¹²⁸ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 526.

¹²⁹ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 526-527.

8	Büyükköy	18	Taşlık
9	Dağmıksu	19	Taşpınar
10	Demirhisar	20	Veli

Tablo 8. 1940 Nüfus Sayımına göre İkizdere Nahiyesi köyleri¹³⁰

1	Çağırnkaya (Nahiye Merkezi)	15	Güneyce
2	Ayvalı	16	İlica
3	Ballı	17	İşkencedere
4	Bayır	18	Kirazlı
5	Cevizli	19	Meşe
6	Cimil	20	Paşa
7	Çamlık	21	Rüzgarlar
8	Çataltepe	22	Sivrikaya
9	Çiçekli	23	Şimşirli
10	Demirkapı	24	Töz ve Çönlekçi
11	Dere	25	Tulunpınar
12	Diktaş	26	Yağcılar
13	Eskice	27	Yerelma
14	Gölyayla	28	Yetimhoca

Tablo 9. 1940 Nüfus Sayımına göre İyidere Nahiyesi köyleri¹³¹

1	Fethiye (Nahiye Merkezi)	7	Köşklü
2	Çanakçeşme	8	Saray
3	Çiftlik	9	Taşhan
4	Fuçutaşı	10	Yalı
5	Kabak	11	Yapraklı
6	Kalecik	12	Yaylacılar

Tablo 10. 1940 Nüfus Sayımına göre Karadere Nahiyesi köyleri¹³²

1	Medrese (Nahiye Merkezi)	11	Kayabaşı
2	Çağlıyan	12	Kızıltoprak
3	Çayırılı	13	Kuruköy
4	Dağaltı	14	Ormanlı
5	Dilsizdağ	15	Selimiye
6	Dülgerli	16	Taşçılar
7	Fındıklı	17	Tatlısu
8	Geçitli	18	Yokuşlu
9	Hüseyinhoca	19	Yolbaşı
10	İnci	20	Yumurtatepe

¹³⁰ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 527.

¹³¹ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 527

¹³² T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 527-528.

Tablo 11. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri Nahiyesi köyleri¹³³

1	Yenipazar (Nahiye Merkezi)	13	Musadağı
2	Aşıklar	14	Ormancık
3	Beyazsu	15	Sabunlar
4	Buzlupınar	16	Sarısu
5	Çataldere	17	Sefalı
6	Çilingir	18	Sırt
7	Çukurluhoca	19	Uzundere
8	Haremtepe	20	Yamaç
9	İncesirt	21	Yanıkdag
10	İncesu	22	Yenice
11	Kaptanpaşa	23	Yeşiltepe
12	Maden		

1940-1945 yılları arasında Rize(Merkez), bir takım idari değişikliklere uğramıştır. 1941 yılında, 18 Ağustos 1941 tarih ve 16768 sayılı kararname ile Merkez Kazaya bağlı Ulucami, Gürgen, Küçükcami, İslahiye, Kiremitköy, Adacami, Dumankaya, Pazarköy , Tepebaşı, Zencirliköprü, ve Kibleadağı köylerini içine alan Güneysu Nahiyesi kuruldu. Nahiye merkezi Ulucami Köyü idi¹³⁴.

25 Ocak 1944 tarihinde yapılan bir değişiklikle Rize(Merkez)'ye bağlı Mapavri Nahiyesi'nin adı Çaybaşı olarak değiştirildi¹³⁵. 2.8.1944 tarihinde kabul edilen ve 1 Eylül 1944 tarihinde yürürlüğe giren 4642 sayılı yasa ile Çaybaşı Nahiyesi Çayeli adıyla ilçe haline getirildi¹³⁶. 1945 Nüfus Sayımı sonuçlarından elde ettiğimiz bilgilere göre Gündoğdu Nahiyesi bu ilçeye bağlanmıştır¹³⁷.

25.6.1945 tarihinde kabul edilen ve 1.8.1945 tarihinde yürürlüğe giren 4769 sayılı kanun ile İkizdere Nahiyesine bağlı Güneyce, ilçe haline getirildi ve İkizdere Nahiyesi yeni kurulan bu ilçeye bağlandı. Ancak 19.6.1952 tarihinde kabul edilen ve 20.6.1952 tarihinde yürürlüğe giren 5967 sayılı Rize İli'ne tabi Güneyce İlçe Merkezinin Nakledilmesi ve Adının Değiştirilmesi hakkındaki kanun ile merkezi Çağarankaya Köyü kabul edilen İkizdere İlçesi kuruldu¹³⁸.

Yapılan bu değişikliklerden sonra 1945 Nüfus Sayımı sonuçlarından edindiğimiz bilgiye göre Rize(Merkez)'ye bağlı nahiyeler Güneysu, Karadere ve İyidere Nahiyeleridir. 1945 yılında Rize(Merkez)'ye bağlı 56, Güneysu'ya bağlı 11, Karadere'ye bağlı, 17 ve İyidere'ye bağlı 12 köy bulunmaktadır¹³⁹.

¹³³ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 527-528.

¹³⁴ BCA 30.11.1.0.148.22.20; Rize, 6 Eylül 1941 Cumartesi, S. 512, s.1.

¹³⁵ BCA, 30.18.1.2.104.9.1.

¹³⁶ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 63-64.

¹³⁷ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 498.

¹³⁸ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 59.

¹³⁹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 499-501.

1946 yılında Rize(Merkez)'ye bağlı bir bucak haline getirilen Derepazarı'nda 26.2.1954 tarihinde ise belediye teşkilatı kuruldu¹⁴⁰.

Karadere Nahiyesi ise 19.6.1957 tarihinde kabul edilen ve 27.6.1957 tarihinde yürürlüğe giren 7033 sayılı kanunla Kalkandere adıyla ilçe haline getirildi¹⁴¹.

İdari yapıda meydana gelen tüm bu değişikliklerden sonra 1960 Nüfus Sayımı'na göre Rize(Merkez)'ye bağlı nahiye ve köylerin durumu aşağıdaki gibidir.

*Tablo 12. 1960 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri*¹⁴²

1	Anbarlık	23	Köprülü
2	Azıklıhoca (Sikrik)	24	Küçükçayır
3	Beştepe (Kofen)	25	Küçükköy
4	Bıldırcın (Hanis)	26	Melek
5	Camıdağı (Mağaloz)	27	Muradiye
6	Çiftekavak (Argaloz)	28	Müderisler
7	Çimenli	29	Ortapazarı
8	Derebaşı	30	Pehlivantaşı
9	Düzköy (Sinekli)	31	Selimiye
10	Elmalı	32	Soğukçeşme
11	Gölgeli	33	Sütlüce
12	Güneşli	34	Taşköprü
13	Güzelköy	35	Topkaya (Filargoz)
14	Karasu	36	Tuğlalı
15	Karayemiş	37	Uzunköy
16	Kasarcılar	38	Üçkaya
17	Kendirli	39	Üzümlü (Eskisepetçiler)
18	Kırklartepe	40	Yemişlik
19	Kireçhane	41	Yiğitler(Tekkeköy)
20	Kocatepe (Afiçe)	42	Yolüstü(Tarıklar)
21	Kokulukaya	43	Yolveren (Melendere)
22	Kömürcüler	44	Zincirliköprü

*Tablo 13. 1960 Nüfus Sayımına göre Derepazarı Bucağı köyleri*¹⁴³

1	Derepazarı (Bucak Merkezi)	9	Fıçıcılar (Varangoz)
2	Alipaşa (Sevelos)	10	Kirazdağı (Şimatgöz)
3	Bahaettinpaşa (Hama)	11	Maltepe (Hoz)
4	Birecik (Hamdemoğlu)	12	Sandıktaş (Hanci)
5	Çakmakçılar (Peymanaöz)	13	Subaşı (Koleço)
6	Çeşme (Muskas)	14	Uzunkaya (Urusba)
7	Çukurlu (Çarkli)	15	Yanıktaş (Arlogaz)

¹⁴⁰ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 58; 1973 Rize İl Yıllığı'nda ise 1949 yılında bucak olduğu belirtilmektedir. Bkz. 1973 Rize İl Yıllığı, s. 54.

¹⁴¹ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 63.

¹⁴² T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 462.

¹⁴³ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 462.

8	Esentepe	
---	----------	--

Tablo 14. 1960 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Bucağı köyleri ¹⁴⁴

1	Hamidiye (Bucak Merkezi)	9	Kurtuluş
2	Akarsu	10	Pekmezli
3	Akpınar	11	Söğütlü
4	Aktaş	12	Taşlıdere
5	Balıkçılar	13	Taşlık
6	Bozkale (Bozukkale)	14	Taşpınar
7	Dağmıksu	15	Veliköy
8	Ketenli	16	Yenikale

Tablo 15. 1960 Nüfus Sayımına göre Güneysu Bucağı köyleri ¹⁴⁵

1	Ulucami (Bucak Merkezi)	9	Küçükcamı (Veroz)
2	Adacami (Kuruloz)	10	Pazarköy (Mişana)
3	Dumankaya (Puluhoz)	11	Selamet (Singaz)
4	Güneli	12	Tepebaşı
5	Gürgen	13	Yenicami
6	İslahiye (Kenboz)	14	Yeşilköy (Katılıoz)
7	Kıbledağı (Setoz)	15	Yeşilyurt (Çımızkuz)
8	Kiremit (Kaluharaf)	16	Yüksekköy (Zevenceni)

Tablo 16. 1960 Nüfus Sayımına göre İyidere Bucağı köyleri ¹⁴⁶

1	Fıçıtışı (Bucak Merkezi)	5	Kalecik
2	Büyükçiftlik	6	Köşklü
3	Çiftlik	7	Taşhane
4	Denizgören (Kabakköy)	8	Yaylacılar

B-Nüfus

1-Osmanlı Dönemi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza durumunda olan Rize'nin 1872 Tarihli Trabzon Vilayet Salnâmesi'ne göre mahalle, köy ve hane sayısı ve nüfus-u Zukür(Erkek) aşağıdaki gibidir ¹⁴⁷.

Tablo 17. 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize(Merkez) ve nahiyelerinde mahalle-köy,hane sayısı ve erkek nüfus

1872 Senesi	Mahalle-Köy		Hane			Nüfus- Zukür		
	Köy	Mahalle	Rum	İslam	Yekun	Rum	İslam	Yekun

¹⁴⁴ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 462.

¹⁴⁵ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 463.

¹⁴⁶ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 463.

¹⁴⁷ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872, Cilt 4, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1998, s. 199.

Rize Kazası	89	31	81	6150	6231	5051	19364	19625
Kurayiseba	24	----	----	1935	1935	----	5765	5765
Mapavri	20	----	----	1200	1200	----	4100	4100
Karadere	20	----	----	590	590	----	3800	3800

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucunda imzaladığı Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşmasının Almanya, İngiltere ve Avusturya-Macaristan Devletlerinin itirazları sonrasında antlaşma şartları yeniden görüşülerek 1878 de Berlin Antlaşması imzalamış, böylece doğuda Batum'un dahil olduğu Doğu Anadolu topraklarının bir kısmı Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı¹⁴⁸. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, Batum'un elden çıkması üzerine Trabzon'a bağlı üç sancaktan biri olan Lazistan Sancağı'nın merkezi, Batum'dan Rize'ye taşındı¹⁴⁹.

Tablo 18. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize kazası nüfusu

	Rum	İslam	Toplam
Rize Kazası ¹⁵⁰	261	22662	22923
Karadere Nahiyesi	----	3585	3585
Mapavri Nahiyesi	----	4792	4792
Kurayiseba Nahiyesi		5590	5590

1878 yılında Rize Kazası nüfusu tablo 17'de görüldüğü gibidir.

Cuinet, 1890 başlarında Trabzon Merkez Sancağı; Canik, Gümüşhane ve Lazistan(Rize) sancaklarının oluşturduğu Trabzon Vilayeti'nde, toplam 22 kaza bulunduğunu, 1890 başlarında, Lazistan(Rize) Sancağı'nın Rize, Hopa, Pazar ve Of olmak üzere 4 kazadan oluştuğunu yazmaktadır. Cuinet'ye göre, Lazistan(Rize) Sancağı'nın toplam 8 nahiyeye bulunmaktadır. Bu nahiyelerin isimleri şunlardır: Hemşin, Karadere, Mapavri, Hopa, Vakıf, Kurayiseba, Viçe ve Arhavi¹⁵¹.

Cuinet'e göre, merkezi Rize olan, Lazistan Sancağı'nın 1890 başlarındaki nüfusu 160.000'dir. Bunun 138.820'si Müslüman, 16.000'i Rum Ortodoks ve 5.000'i Ermeni Gregoryen, 100'ü Ermeni Katolik, 40'ı Latin Katolik ve 40'ı Yahudi idi¹⁵². Ancak 1881/1882-1893 Osmanlı nüfus sayımlarında, Rize Kazası'ndaki kadın-erkek nüfusunun etnik ve dinsel dağılımı aşağıda verilen tablodaki gibidir.

¹⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I**, Ankara 1991, s. 1-2.

¹⁴⁹ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 23; S. Esin Dayı, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997, s. 2.

¹⁵⁰ **Trabzon Vilayeti Salnamesi 1878**, Cilt 10, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, , Ankara 1998, s. 257.

¹⁵¹ Vital Cuinet, **La' Turquie D'asie, Geographie Administrative**, Cilt I, Paris 1892, s. 119.

¹⁵² Cuinet, **a.g.e.**, s. 119; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 24.

Tablo 19. 1881/1882-1893 Nüfus Sayımlarına göre Rize Kazası nüfusu

	Kadın	Erkek
Müslüman	31595	41154
Rum Ortodoks	308	333
Toplam	31898	41487

Tabloda da görüldüğü gibi Cuinet'in verdiği değerlerle sayım sonuçları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 20. 1901 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Rize Kazası nüfusu

	Kadın	Erkek
Müslüman	41.417	46.411
Rum Ortodoks	472	446

Tabloya göre Rize(Merkez) nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman halktan oluşmaktadır. Gayrimüslimlerin oranı oldukça düşüktür¹⁵³.

1902 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre; Rize Kazası'nda 92.930 Müslüman ve 990 Rum Ortodoks olmak üzere, toplam 93.920 kişi yaşamaktadır. 1885-1914 dönemine ilişkin nüfus verileri, Rize Kazası'ndaki Müslüman nüfusun, 30 yılda yaklaşık olarak 72.740 dan 122.050'ye çıktığını göstermektedir Müslüman nüfusun 2/3 dolayında olan artış oranına karşılık, Rum Ortodoks nüfus 640 dan 1.500'e çıkarak, %135 oranında artmıştır¹⁵⁴.

2-Cumhuriyet Dönemi

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde Rize nüfusu, 1926 yılı Ocak başından Haziran sonuna kadar olan dönem içerisinde 64079 erkek, 68980 bayan olmak üzere toplam 133059 olarak verilmiştir. Bu dönem içerisinde yeni kaydolun 3 erkek 32 bayan bulunmaktadır. Aynı dönem içinde 2397 erkek, 1935 kız çocuğu dünyaya gelmiş, buna karşılık, 213'ü erkek, 86'sı kadın toplam 299 ölüm yaşanmıştır. Aynı dönemde 58 boşanma olayına karşılık 860 evlilik gerçekleşmiştir¹⁵⁵.

Rize nüfusu, 1927 ve 1928 Türkiye Salnamelerinde 125000 kadar olduğu belirtilirken,¹⁵⁶ 1929 Türkiye Salnamesi'nde ise 99724 olarak verilmiştir¹⁵⁷. 1927 Nüfus sayımı sonuçlarına göre Rize(Merkez)'nin nüfusu 57.517'si kadın, 41.457'si erkek olmak üzere 99028'dir¹⁵⁸.

Tablo 21. 1927-1965 yılları arasında Rize nüfusu

¹⁵³ Yurt Ansiklopedisi, s. 6357.

¹⁵⁴ Sarıkaya, a.g.t., s. 25.

¹⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, İstanbul, s. 877.

¹⁵⁶ 1927 Türkiye Salnamesi, s. 695; 1928 Türkiye Salnamesi, s. 695.

¹⁵⁷ 1929 Türkiye Salnamesi, s. 1506.

¹⁵⁸ T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara 1929, s. XIV.

Yıllar	Toplam			Şehir			Bucak(Nahiye) ve Köyler Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1927	41457	57571	99028 ¹⁵⁹	6874	7007	13881 ¹⁶⁰	-----	-----	85147
1935 ¹⁶¹	45652	65432	111084	6780	7937	14717	38872	57495	96367
1940 ¹⁶²	50610	69810	120411	7161	7875	15036	43449	61926	105375
1945 ¹⁶³	28982	39143	68125	6479	7707	14186	22503	31436	53939
1950 ¹⁶⁴	-----	-----	71830	-----	-----	15067	-----	-----	56763
1955 ¹⁶⁵	40628	51579	92207	8818	9053	17871	31810	42526	74336
1960 ¹⁶⁶	45743	51019	96762	11644	10537	22181	34099	40482	74581
1965 ¹⁶⁷	54652	58924	113576			26989			86587

Yukarıdaki tablo incelenecek olursa; 1927-1965 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında, Rize(Merkez) nüfusunun gelişimi dalgalı bir seyir göstermiştir. Tablo incelendiğinde 1927 ile 1940 yılları arasında nüfusun artış eğilimi gösterdiği görülecektir. 1940 yılında 120411 olan Rize Merkez ilçe nüfusu, 1945 yılında 68125'e gerilemiştir. Bu durumun birinci nedeni idari yapıda meydana gelen değişikliklerdir. 1944 yılında Çaybaşı(Mapavri) Nahiyesi Rize(Merkez)'den ayrılarak Çayeli adıyla ilçe haline getirildi¹⁶⁸ ve daha önce Rize(Merkez)'ye bağlı olan Gündoğdu Nahiyesi Çayeli ilçesine bağlandı¹⁶⁹. 1945 yılında yürürlüğe giren 4769 sayılı kanun ile Güneyce ilçe haline getirilerek, İkizdere Nahiyesi yeni kurulan bu ilçeye bağlandı¹⁷⁰.

1945 Nüfus sayımı öncesinde Rize(Merkez)'den ayrılan Mapavri, Gündoğdu ve İkizdere (Güneyce İlçesi) nahiyelerinin 1940 Nüfus Sayımı'ndaki nüfus durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 22. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri, Gündoğdu ve İkizdere nahiyeleri nüfusu

¹⁵⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XIV.

¹⁶⁰ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1935, Cilt:43, s. 33.

¹⁶¹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1935, Cilt:43, s. 11.

¹⁶² T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1940, s. XXI.

¹⁶³ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 497.

¹⁶⁴ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, s. 21; 1967 Rize İl Yıllığı'nda ise 1950 yılı nüfusu, Şehir Nüfusu 15067, Bucak ve Köyler Nüfusu 67647, Toplam 82714 olarak verilmiştir. 1967 Rize İl Yıllığı, s. 67.

¹⁶⁵ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 428; 1967 Rize İl Yıllığı'nda ise 1955 yılı nüfusu, Şehir Nüfusu 17868, Bucak ve Köyler Nüfusu 74743, Toplam 92611 olarak verilmiştir. 1967 Rize İl Yıllığı, s. 67.

¹⁶⁶ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 461; 1967 Rize İl Yıllığı'nda ise 1955 yılı nüfusu, Şehir Nüfusu 22261, Bucak ve Köyler Nüfusu 74975, Toplam 97236 olarak verilmiştir. Bkz. 1967 Rize İl Yıllığı, s. 67.

¹⁶⁷ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1965 Genel Nüfus Sayımı, 24 Ekim 1965, s. 22.

¹⁶⁸ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 63-64.

¹⁶⁹ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 498.

¹⁷⁰ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 59.

Nahiyeler	Erkek	Kadın	Toplam
Mapavri	8259	11846	20105
Gündoğdu	5864	8646	14510
İkizdere	6002	8525	14527
Toplam	20125	29017	49142

1940 Nüfus Sayımı'nda, 120411 olan Rize(Merkez) nüfusu içerisinde 49142 nüfus ile önemli bir yere sahip olan Mapavri(Çayeli), Gündoğdu ve İkizdere(Güneyce)'nin 1944, ve 1945 yıllarında Rize(Merkez)'den ayrılmış olması, 1945 nüfus sayımında Rize(Merkez) nüfusunda gerileme yaşanmasında önemli bir etken olmuştur¹⁷¹.

Tablo 23. 1945 Nüfus Sayımına göre Rize Çayeli ve Güneyce ilçeleri nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam
Rize (Merkez)	28982	39143	68125
Çayeli	14145	20419	34564
Güneyce	7355	10402	17757
Toplam	50482	69964	120446

Tablo 23'te Rize(Merkez)ve Rize(Merkez)'den ayrılarak yeni kurulan ilçelerin 1945 Nüfus sayımındaki durumu verilmiştir¹⁷².

1940-1945 yılları arasında Rize(Merkez) şehir nüfusu 15036'dan 14186'ya gerilemiştir. Şehir nüfusunda meydana gelen bu azalma II. Dünya Savaşı'nın ülkede meydana getirdiği olağan üstü şartlardan kaynaklanmaktadır. Bu dönem içerisinde meydana gelen idari değişiklikler ile II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuz şartların, Rize İli nüfusunu nasıl etkilediğini görmemiz için 1940 ile 1945 yılları il nüfusunu ilçeler itibari ile karşılaştırmak daha sağlıklı sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır.

Tablo 24. 1940 yılı Rize İli toplam nüfusu

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam
Rize (Merkez)	50160	69801	120411
Pazar	21949	30404	52353
Toplam	72559	100205	172764

Tablo 25. 1945 yılı Rize İli Toplam nüfusu

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam
Rize (Merkez)	28982	39143	68125
Çayeli	14145	20419	34564

¹⁷¹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 525.

¹⁷² T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 497.

Güneyce	7355	10402	17757
Pazar	21755	29728	51483
Toplam	72237	99692	171929

Tablolarda da görüldüğü üzere 1940 ile 1945 yılları arasında idari yapıda bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum dikkate alınarak Rize(Merkez) ve 1940-1945 arasında idari açıdan Rize(Merkez)'den ayrılan Çayeli ve Güneyce ilçelerinin nüfusları bir arada değerlendirilecek olursa, toplam nüfusun 1940 yılına göre 35 kişi arttığı görülecektir. Ancak tablolar dikkatle incelendiğinde Rize il nüfusunda 835 kişilik bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Bu süreçte Rize(Merkez) ve ayrılan ilçeler nüfusunun durağanlaşmasının temel nedeni II. Dünya Savaşı'nda, genel seferberlik çerçevesinde erkek nüfusun silah altına alınmasından dolayı evlenme oranının düşmesi ve sonuçta nüfus artışının gerçekleşmemesidir.

1945 ile 1950 yılları dikkate alındığında Rize(Merkez) nüfusunun 68125'ten 71830'e, 3705 kişi arttığı görülecektir. 1950 ile 1955 yıllarını karşılaştırdığımızda ise nüfus artışının 1945-1950 döneminden fazla olduğunu görmekteyiz. Bu durumun temel nedeni 1945'te II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve ardından da 1950 yılında çok partili hayata geçiş çerçevesinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin getirdiği sosyo-ekonomik rahatlamanın tüm Türkiye'de olduğu gibi Rize(Merkez)'de de nüfusun artmasına olumlu bir etken oluşturmasıdır. Ayrıca ilave edilmelidir ki 1950-1961 yılları arasında çay tarımının yaygınlaşması ile göçün yavaşlamış olması nüfus artışını etkileyen önemli bir faktör olmuştur.

Bu artışın bir diğer nedeni ise 1955 Nüfus Sayımı'nda, daha önce Çayeli İlçesi'ne bağlı olan Gündoğdu Nahiyesi'nin tekrar Rize(Merkez)'ye bağlanmış olmasıdır. 1955 yılında Gündoğdu Nahiyesi'nin nüfusunun 9347¹⁷³ olduğu düşünülürse bu idari değişiklik Rize(Merkez) nüfusuna 9347 kişilik bir katkıda bulunmuştur.

1960 yılında nüfus 1955 yılına göre artış göstermiştir. Ancak artış hızında 1950-1955 dönemine oranla bir yavaşlama görülmektedir. Böyle bir durumla yaşanmasına tekrar, idari değişiklikle sebep olmuştur. İdari bölümde belirtildiği gibi

¹⁷³ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 429.

27.6.1957 tarihinde yürürlüğe giren 7033 sayılı kanunla Karadere Nahiyesi, Kalkandere adıyla ilçe haline getirilerek Rize(Merkez)'den ayrılmıştır. 1960 Nüfus Sayımı'na göre Kalkandere'nin nüfusu 14663'tür¹⁷⁴.

Yapılan idari değişiklikler göz önünde bulundurularak hareket edildiğinde, Rize(Merkez) nüfusunun 1927-1940 ve 1945-1960 dönemlerinde artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. 1940-1945 döneminde ise idari yapıdaki değişiklikler ve savaş döneminin olumsuzlukları nüfus gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Rize(Merkez) nüfusunun en hızlı arttığı yıllar 1950-1955 dönemidir. Ekonomi bölümünde belirtildiği üzere 1940 yılından sonra bölgede çay tarımının yerleşip yaygınlaşmaya başlaması, gurbete göçü(gurbetçiliği) yavaşlatmıştır. Bu durum özellikle 1945-1960 yıllarındaki nüfus artışını etkileyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1927-1960 dönemi dikkate alındığında nüfusun büyük bölümü kırsal nüfustur. 1927-1960 kadın-erkek nüfusunun gelişimine baktığımızda ise, toplam nüfus itibari ile kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır. Kadın-erkek nüfusu arasındaki bu fark kırsal kesimde daha fazladır. Ancak 1955-1960 döneminde kırsal kesimde kadın-erkek nüfusu arasındaki farkın azaldığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında gurbete göçün yavaşlamasının etkili olduğu söylenebilir.

Kadın-erkek nüfusunun şehirdeki dağılımına baktığımızda ise 1927-1955 döneminde kadın nüfusu erkek nüfustan fazladır. Ancak şehirde kadın nüfusu ile erkek nüfus arasındaki fark, oran olarak kırsal kesimden daha düşüktür. 1960 yılı şehir nüfusu incelendiğinde ise erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olduğu görülmektedir.

1927-1960 yılları arasında kırsal nüfus ile şehir nüfusu karşılaştırıldığında kırsal nüfusun şehir nüfusundan daha fazla olduğu görülecektir. Bu durum Ekonomi bölümünde belirtildiği üzere Rize(Merkez)'nin ekonomik yapısı ile ilgilidir.

¹⁷⁴ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 465.

Rize(Merkez) ekonomisinin tarıma dayalı oluşu, kırsal nüfusun şehir nüfusundan fazla olmasındaki en belirleyici etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 26. 1927-1960 yılları arasında Rize nüfus yoğunluğu

	1927 ¹⁷⁵	1935 ¹⁷⁶	1940 ¹⁷⁷	1945 ¹⁷⁸	1950 ¹⁷⁹	1955 ¹⁸⁰	1960 ¹⁸¹
Yüz Ölçümü Km²	1845	1845	1845	518	518	494	437
Nüfus Yoğunluğu	53.7	60	65	132	139	187	221

Yukarıdaki tabloya göre; idari yapıda meydana gelen değişikliklerle birlikte şehrin yüz ölçümünde de daralma gerçekleşmiştir. Bu daralmayla birlikte, nüfusun artış eğilimi göstermesi, Km²'ye düşen kişi sayısının artması sonucunu beraberinde getirmiştir.

1927-1960 yılları arasında idari açıdan bir çok defa değişime uğrayıp, nüfus kayıpları yaşamasına rağmen, Merkez İlçe nüfusu, Rize iline bağlı diğer ilçelerden fazladır. Yine bu dönem içinde nüfus artış hızı en fazla olan ilçe Merkez İlçedir¹⁸².

¹⁷⁵ T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XIV.

¹⁷⁶ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:43, s. 11.

¹⁷⁷ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. XXI.

¹⁷⁸ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. XXI.

¹⁷⁹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, s. 21.

¹⁸⁰ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 428.

¹⁸¹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 461.

¹⁸² T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XIV; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, s.11; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, s.21; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 428; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 461.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
TABLolar DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1
XX. YÜZYILA KADAR RİZE MERKEZ İLÇE’NİN TARİHİ GELİŞİMİ	1
A) Rize Adı.....	1
B) Anadolu’da Türk Hakimiyetinden Önce Rize	3
C) Anadolu’da Türk Egemenliği Döneminde Rize	7
D) I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize	9
1-I. Dünya Savaşı’nda Rize (Merkez) ve İşgali.....	9
2-Rize(Merkez)’nin Rus İşgalinden Kurtuluşu.....	14
3-Mondros Mütareke’sinden Sonra Rize.....	15
4-Milli Mücadele Döneminde Rize(Merkez)’de Kurulan Teşkilatlar.....	16
4-1-Trabzon ve Havalis Adem-i Merkeziyeti Cemiyeti.....	16
4-2-Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti.....	17
4-3-Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti.....	18
4-4-Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti.....	19
4-5-Laz Tekamül-ü Milliye cemiyeti.....	20
4-6-Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi.....	20
5- Büyük Millet Meclisi Açıldıktan Sonra Rize ile Ankara İlişkileri.....	21
6-Milli Mücadelede Batı Cephesi ve Rize.....	21
6-1-İnönü Savaşları ve Rize.....	22
6-2-Sakarya Savaşı ve Rize.....	22
6-3-Büyük Taarruz ve Rize.....	24
7- Batı Cephesindeki Başarılar sonrasında Rize.....	24

I. BÖLÜM	26
RİZE(MERKEZ)'NİN İDARİ YAPISI VE NÜFUS	26
A-İdari Yapı	26
1-Osmanlı Dönemi	26
2-Cumhuriyet Dönemi	30
B-Nüfus.....	37
1-Osmanlı Dönemi.....	37
2-Cumhuriyet Dönemi	39
II.BÖLÜM	46
SOSYAL HAYAT VE SİYASAL GELİŞMELER	46
A-Ulaşım	46
1-Karayolu.....	46
2-Denizyolu.....	49
B-Doğal Afetler	51
C-Sağlık	53
1- Yaygın Hastalıklar.....	53
2-Hastahaneler.....	54
2-1-Memleket Hastahanesi.....	55
2-2-Rize Devlet Hastahanesi.....	55
2-3-Hasan Örnek Verem Pavyunu.....	55
2-4-Verem Mücadele Dispanseri.....	56
2-5-Nekatör(Kancalı Kurt) Mücadele Dispanseri.....	56
2-6-Sıtma Aradikasyon Merkezi.....	56
2-7-Sosyal Sigorta Dispanseri.....	56
2-Eczaneler	56
D-Haberleşme ve Haberleşme Araçları	57
E-Sosyal Kuruluşlar, Dernekler ve Cemiyetler	58
1-Hilal-i Ahmer Cemiyet (Kızılay)	58
2-Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu)	61
3-Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)	62
4-Sağlık ve Verem Savaş Derneği.....	65
5-Güneyce İmar ve Kalkınma Derneği.....	66

6-Muallimler Birliği	66
7-Rize Okutma ve Koruma Derneği.....	66
8- Diğer Kurum ve Kuruluşlar.....	67
F-Rize Belediyesi ve Tarihi Gelişimi.....	67
1-Rize Belediyesi'nin alışmaları	69
2-Sosyal ve İktisadi Tesisler.....	72
2-1-Hamam.....	72
2-2- Camiler.....	73
2-2-1-İskender Cafer Paşa Camisi.....	73
2-2-2-Büyük Gülbahar Sultan Camisi.....	73
2-2-3-Kale Camisi.....	73
2-2-4-Küçük Gülbahar Hatun Camisi.....	73
2-2-5-Orta Cami.....	74
2-2-6-Müftü Mahallesi Camisi.....	74
2-2-7-Reşadiye Camisi.....	74
2-2-8-Camiönü Camisi.....	74
2-2-9-Değirmendere Camisi.....	74
2-2-10-Taşçıoğlu Camisi.....	75
2-2-11-Portakallık Camisi.....	75
2-2-12-şeyh Camisi.....	75
3-Elektrik.....	75
G-Spor.....	77
1-Rize(Merkez)'de faaliyet Gösteren Spor Kulüpleri.....	77
1-1-Rize İdmanyurdu	77
1-2-Halkevi spor.....	77
1-3-şarspor.....	78
1-4-Güneşspor.....	78
1-5-Rizespor.....	79
1-6-Tekel ayspor.....	79
1-7-Ysegücü.....	80
1-8 Fener Gençlik.....	80
1-9 Beşiktaş.....	80

2-Rize(Merkez)'de Futbol Oynanan Sahalar.....	80
H-Rize'de Siyasal Gelişmeler	81
III.BÖLÜM	85
EĞİTİM VE KÜLTÜR	85
A-Eğitim Hayatı.....	85
1-Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Rize(Merkez)'de Eğitim	85
2-Cumhuriyet Döneminde Rize(Merkez)'de Eğitim	86
2.1 İlköğretim Alanındaki Gelişmeler	86
2.2 Ortaöğretim Alanındaki Gelişmeler	92
2-2-1-Ortaokul.....	92
2-2-Lise.....	97
2-2-3-Mesleki ve Teknik Eğitim.....	100
3-Rize(Merkez)'de Halk Eğitimi	102
3.1.Millet Mektepleri.....	102
3.2. Halk Okuma Odaları	104
3.3.Kütüphaneler.....	105
B-Kültür Hayatı.....	107
1-Rize Türk Ocağı ve Faaliyetleri	107
2-Rize ve Mapavri Halkevinin Kurulması ve Faaliyetleri.....	108
2-1-Halkevlerinin Faaliyetleri.....	111
2-1-1-Rize Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri.....	113
2-1-1-1-Dil Tarih Edebiyat Şubesi.....	113
2-1-1-2-Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi.....	113
2-1-1-3-Temsil (Gösterit) Şubesi.....	114
2-1-1-4-Spor Şubesi.....	116
2-1-1-5-Sosyal (İçtimai) Yardım Şubesi.....	116
2-1-1-6- Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi.....	117
2-1-1-7- Kütüphane ve Yayın Şubesi.....	118
2-1-1-8-Köycülük Şubesi.....	119
2-1-1-9-Müze ve Sergi Şubesi.....	120
2-2-Rize Halkevi'nin Kapatılması.....	120
3-Rize'de Basın Yayın Hayatı.....	121

3-1-Gazeteler.....	121
3-1-1-Rize.....	121
3-1-1-Zümrüt Rize.....	121
3-2-Dergiler.....	122
3-2-1-Yeni Ay.....	122
4-Matbaalar.....	123
IV.BÖLÜM	124
EKONOMİK YAPI	124
A-Tarım ve Hayvancılık.....	124
1-Rize(Merkez)'de Tarımın Gelişimi	124
1-1-Çay Tarımı.....	126
1-1-1-1938-1960 Yılları Arasında Yaş Çay Yaprağının Alım Fiyatı.....	132
1-1-2-Yaş Çay Yaprağının Toplanması.....	136
1-2-Sebze ve Meyve Üretimi.....	137
1-2-1-Meyvecilik.....	137
1-2-1-1-Mandalina Üretimi.....	138
1-2-1-2-Portakal Üretimi.....	139
1-2-1-3-Fındık Üretimi.....	140
1-2-1-4- Rize(Merkez)'de Üretilen Diğer Meyve Çeşitleri.....	141
1-2-2-Sebzecilik, Tahıl ve Diğer Tarla Mahsulleri.....	144
2-Hayvancılık.....	147
2-1-Balıkçılık.....	149
B-Sanayi.....	150
1-1923'ten 1960'a Kadar Rize(Merkez) Sanayi.....	150
2-El Sanatlarına Dayalı Sanayi.....	152
2-1-Demircilik.....	152
2-2-Bakırcılık.....	152
2-3-Kalaycık.....	154
2-4-Plekicilik.....	155
2-5-Dokumacılık.....	156
2-5-1-Kendir Bezi (Feretiko) Dokumanın Evreleri.....	160
3-Fabrikalar.....	162

3-1-Kereste Fabrikası.....	162
3-2-Elektrik Santrali.....	164
3-3-Çay Sanayinin Gelişmesi ve Çay Fabrikaları.....	164
3-4- Helva, Şeker ve Reçel Fabrikası.....	166
3-5-Perili Ticaret Tuz Fabrikası.....	166
4-Orman.....	166
5-Maden.....	167
C-Ticaret.....	168
1-Ticaretin Gelişmesi.....	168
2-Rize Ticaret ve Sanayii Odası.....	171
3-Rize (Merkez)'de Faaliyet Gösteren Bankalar.....	172
D-Ekonomi İle İlgili Kuruluşlar.....	173
1-Ziraat Odası.....	173
2-47 No: Tarım Kredi Kooperatifi.....	173
3-Çaycılar Yardımlaşma Kooperatifi.....	173
4-Rize Dokumacılar ve Küçük Sanat Kooperatifi.....	174
5-Rize Portakal Tarım Satış Kooperatifi.....	175
6-33 No: Fındık Tarım Satış Kooperatifi.....	175
7-Çay Enstitüsü.....	175
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	179
EKLER	190
Ek No: 1- Rize'de 1924-1960 Yılları Arasında Görev Yapan Valiler.....	190
Ek No: 2- 1938 Yılında Fener Mahallesi'nde Oluşturulan Çay Fidanlığı İçin İstimplak Edilen Gayrimenkuller.....	191
HARİTALAR	192

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin son dönemleri kısaca ele alınarak, 1923-1960 yılları arasında Rize Merkez İlçe'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısı ortaya konulmuştur.

Konu ile ilgili temel kaynaklar, araştırmamızın kapsadığı dönem olan 1923-1960 yılları arasında Rize'de çıkan yerel ve ulusal basın başta olmak üzere, az sayıda da olsa daha Rize ilgili olarak hazırlanmış kitaplar, makaleler ve sınırlı sayıda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden, ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nden konu ile ilgili elde ettiğimiz vesika ve istatistiklerdir. Ayrıca yapmış olduğumuz çalışma yerel tarih araştırması olduğu için Rize Merkez İlçedeki kurum ve kuruluşlardan arşivlerinden el verdiği ölçüde yararlanıldı. Buna rağmen çalışmamızın kapsamış olduğu 1923-1960 yılları arasında Rize Merkez ilçe ve çevresinin siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapamamasından dolayı büyük bir kaynak sıkıntısı ile karşılaştık. Kaynak sıkıntısından ortaya çıkan bir takım açıkları, çalışmamızda ismini belirttiğimiz kişilerle yada bir takım ortamlarda fikir alışverişinde bulunduğumuz kişilerle konuşarak edindiğimiz bilgilerle kapatmaya çalıştık.

Araştırmamız Cumhuriyet Dönemi Rize Merkez İlçe'sinin tarihi olmakla birlikte, konuya bütünlük kazandırmak amacıyla, Giriş Bölümü'nde; Rize'nin Anadolu'da Türk hakimiyetinden önceki dönem ile Anadolu'da Türk hakimiyetinden sonraki dönemde, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Dönemleri ana hatları ile ele alınmıştır. Birinci Bölüm'de; Rize Merkez İlçe'nin, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki idari yapısı ile nüfus özellikleri incelenmiştir. İkinci Bölüm'de; Rize'nin sosyal ve siyasal yapısı çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de ise Rize Merkez İlçe'nin, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet Dönemi'ndeki eğitim ve kültür faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise; Rize Merkez İlçe'nin ekonomik yapısı ele alınarak bu yapıya paralel kurulan dernek ve cemiyetler ele alınmıştır.

Bu tezin konusunu belirleyen ve çalışmam sırasında maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, çalışmamızın konusu ve diğer konulardaki bilgi birikimini ve tecrübesini benimle paylaşan ve bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA'ya teşekkür ederim.

Çalışmam esnasında Rize ile ilgili kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen, Enver Kasap, Sinan Başaran ve Burhan Başaran'a teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamın değişik aşamalarında yardımlarını ve fikirlerini esirgemeyen Cihan Özdoğan'a, yine çalışmamın değişik aşamalarında yardımlarını gördüğüm Hande Yıldızcan'a, Gül Bayraktar'a ve Yavuz Güler'e, Songül Aydın'a, Hatice Görgülü'ye teşekkür ederim.

Son olarak tüm eğitim-öğretim hayatım boyunca olduğu gibi, bu çalışmam sırasında da desteğini her zaman yanımda hissettiğim, bana her konuda yardımcı olan ve beni sabırla destekleyip anlayış gösteren anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz teşekkürler...

İsmail ÖZDOĞAN

MUĞLA-2004

ÖZET

Bu çalışmada, Rize Merkez İlçe'nin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini de içine alan kısa bir değerlendirmesi, idari ve nüfus yapısı ve geçen zaman içinde sözünü ettiğimiz yapıdaki değişiklikler, ekonomik, sosyal, siyasal hayatı ile eğitim ve kültür alanındaki gelişmeleri ortaya konmuştur.

Çalışmamız süresince özellikle 1923-1960 yılları arası Rize yerel basını başta olmak üzere, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Rize'deki bazı kamu kurum ve kuruluşlarının kütüphaneleri ile adı geçen döneme tanıklık yapmış kişilerden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma Giriş Bölümü dışında dört bölümden oluşmaktadır. Bunlardan Giriş Bölümü'nde; Rize Merkez İlçe'nin ilk çağdan Türk hakimiyetine; Osmanlı Devleti Dönemi ve Milli Mücadele Dönemi Rize Merkez İlçe'si hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci Bölüm'de; Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde Rize Merkez İlçe'sinin idari yapısı ile nüfus özellikleri incelenmiştir. İkinci Bölüm'de; Rize Merkez İlçe'nin sosyal hayatı ile siyasal hayatı ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de ise; Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve 1923-1960 yılları arasında Rize merkez İlçe'deki eğitim ve kültür hayatı ortaya konulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise; Rize Merkez İlçe'nin ekonomik yapısı ve bu yapıya paralel kurum ve kuruluşlar anlatılmıştır.

ABSTRACT

In this study; including the latest periods of the Ottoman Empire, a brief evaluation of Rize city, which has been a significant settlement unit from the early ages to the present is made; administration and population structure of Rize City and the changes within this structure; economic, social and political life and the developments in the fields of education and culture in Rize City are handled.

Throughout our study we have tried to make use of Rize City Local Pres, especially between 1923 and 1960, Prime Ministry Republican Archive, Ankara National Library, the Library of some state offices in Rize City and people witnessing the period mentioned.

This study consists of four sections, apart from the Introduction Part. In the Introduction Part, some general information has been given about Rize City from the first era of Turkish domination, the Ottoman Empire period and National Fight period. In the First Part; the last period of the Ottoman Empire and the administrative structure and population characteristics of Rize City in the republic period have been studied. In the Second Part; the social life and the political life of Rize City have been mentioned. In the Third Part; educational and cultural life in Rize City during the last period of the Ottoman Empire and years between 1923 and 1960 has been shown. In the Fourth and last part, the economic structure of Rize City and the state offices parallel with this structure have been described.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez.
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B.M.M.	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DZİK	: Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
E	: Erkek
K	: Kadın
Kw	: Kilovat
kg	: Kilogram
km	: Kilometre
km ²	: Kilometrekare
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
Mw	: Megavat
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ş. S.	: Şube Sayısı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.K.K.	: Tarım Kredi Kooperatifi
TL	: Türk lirası

TABLOLAR DİZİNİ

I. Bölümde Yer Alan Tablolar

	Sayfa
Tablo 1. 1876’da Rize Kazası mahalle isimleri.....	27
Tablo 2. 1876’da Rize Kazası köy isimleri.....	28
Tablo 3. 1876 Kurayıseba Nahiyesi köy isimleri.....	29
Tablo 4. 1876 Karadere Nahiyesi köy isimleri.....	29
Tablo 5. 1876 Mapavri Nahiyesi köy isimleri.....	29
Tablo 6. 1940 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri.....	32
Tablo 7. 1940 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Nahiyesi köyleri.....	33
Tablo 8. 1940 Nüfus Sayımına göre İkizdere Nahiyesi köyleri.....	33
Tablo 9. 1940 Nüfus Sayımına göre İyidere Nahiyesi köyleri.....	33
Tablo 10. 1940 Nüfus Sayımına göre Karadere Nahiyesi köyleri.....	34
Tablo 11. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri Nahiyesi köyleri.....	34
Tablo 12. 1960 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri.....	36
Tablo 13. 1960 Nüfus Sayımına göre Derepazarı Bucağı köyleri.....	36
Tablo 14. 1960 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Bucağı köyleri.....	36
Tablo 15. 1960 Nüfus Sayımına göre Güneysu Bucağı köyleri.....	37
Tablo 16. 1960 Nüfus Sayımına göre İyidere Bucağı köyleri.....	37
Tablo 17. 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi’nde Rize(Merkez) ve nahiyelerinde mahalle-köy,hane sayısı ve erkek nüfus.....	37
Tablo 18. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi’ne göre Rize kazası nüfusu.....	38
Tablo 19. 1881/1882-1893 Nüfus Sayımlarına göre Rize Kazası nüfusu.....	39
Tablo 20. 1901 Trabzon Vilayet Salnamesi’ne göre Rize Kazası nüfusu.....	39
Tablo 21. 1927-1965 yılları arasında Rize nüfusu.....	40
Tablo 22. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri, Gündoğdu ve İkizdere Nahiyeleri nüfusu.....	41
Tablo 23. 1945 Nüfus Sayımına göre Rize Çayeli ve Güneyce ilçeleri nüfusu....	42
Tablo 24. 1940 yılı Rize İli toplam nüfusu.....	42
Tablo 25. 1945 yılı Rize İli toplam nüfusu.....	42
Tablo 26. 1927-1960 yılları arasında Rize nüfus yoğunluğu.....	45

III. Bölümde Yer Alan Tablolar

	Sayfa
Tablo 1. 1989-1903 Maarif Salnamelerine göre Rize ve Mapavri Rüştüyelerinin öğrenci durumu şöyledir.....	85
Tablo 2. 1932-1933 eğitim-öğretim yılında Rize(Merkez)'de ilkokul sayısı, sınıf ve öğrenci durumu şöyledir.....	87
Tablo 3. 1938-1939 eğitim-öğretim yılında Rize ve köylerinde ilkokulların kütüphane durumu.....	88
Tablo 4. 1941 yılında Rize'de ilköğretim çağında bulunan çocuklar ve eğitim durumları şöyledir.....	89
Tablo 5. 1939-1945 eğitim-öğretim yılları arasında Rize şehir merkezi resmi gündüzlü ilkokullarında eğitimden ayrılan öğrenci sayısı ve ders kesimi sonunda öğrenci sayısı.....	89
Tablo 6. 1939-1945 eğitim-öğretim yılları arasında Rize köylerinde resmi gündüzlü ilkokullarında eğitimden ayrılan öğrenci sayısı ve ders kesimi sonunda öğrenci sayısı.....	90
Tablo 7. 1943-1944, 1946-1947 eğitim-öğretim yılları arasında Rize'de resmi gündüz ilkokulları.....	91
Tablo 8. Rize Ortaokulu'nda 1932-1933 eğitim-öğretim yılı öğrenci sayısı ve yıl sonu imtihan sonuçlarına göre öğrenci durumları şöyledir..	93
Tablo 9. 1946 Eğitim-Öğretim Yılları Arası Rize Ortaokulunda Öğrenci Durumu şöyledir.....	94
Tablo 10. 1953-1960 yılları arasında Rize Ortaokulu'nda öğrenci Durumu.....	95
Tablo 11. 1953 ile 1960 Yılları Arasında Rize Ortaokulunda Öğretmen Durumu şöyledir.....	96
Tablo 12. Rize Ortaokulu'nda 1953-1954, 1959-1960 yılları arasında okutulan yabancı dil dersleri ve bu dersleri takip eden öğrenci sayıları.....	97
Tablo 13. 1951 ile 1960 yılları arasında Rize Lisesi öğrenci ve sınıf durumu	99

Tablo 14. Rize Lisesi'nde 1953-1960 yılları arasında okutulan yabancı diller ve bu dersleri alan öğrenci durumu.....	100
Tablo 15. 1953-1960 Yılları Arasında Rize Lisesi Öğretmen Durumu....	100
Tablo 16. 1947-1948 ders yılında Rize Erkek Orta Yapı Sanat Okulu'nun öğrenci durumu.....	101
Tablo 17. 1928-1933 yılları arasında Rize İli şehir merkezlerinde açılan Millet Mekteplerinin durumu.....	103
Tablo 18. 1928-1933 yılları arasında Rize İli köylerinde açılan Millet Mekteplerinin Durumu.....	103
Tablo 19. 1928-1933 yılları arasında Rize İli şehirler merkezlerinde açılan Millet Mektepleri'nde başarılı olanlar.....	104
Tablo 20. 1928-1933 yılları arasında Rize İli köylerinde açılan Millet Mekteplerinde başarılı olanlar.....	104
Tablo 21. 1938-1940 yılları arasında Rize Halk Kütüphanesindeki kitapların dil üzerine dağılışı.....	106

VI. Bölümde Yer Alan Tablolar

	Sayfa
Tablo 1. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize (Merkez) ve Nahiyelerinde yetiştirilen meyve miktarı şöyledir.....	125
Tablo 2. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize ve Nahiyelerinde yetiştirilen tarım ürünleri miktarı.....	125
Tablo 3. 1939-1944 yılları arasında çay dikim alanı, üretici sayısı, alımı gerçekleştirilen yaş çay ve üretilen kuruçay miktarı.....	130
Tablo 4. 1938-1944 yılları arasında mubayaa edilen yaş çay yaprağı, yaş çay yaprağının alım fiyatı (kg) ve karşılığında üreticiye ödenen para(Lira-Kuruş).....	133
Tablo 5. 1945-1960 yılları arasında yaş çay yaprağı kilogram Fiyatı.....	134
Tablo 6. 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de üretilen mandalina, portakal, elma ve armut miktarı.....	140
Tablo 7. 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı.....	141
Tablo 8. 1943-1945 döneminde Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı.....	141
Tablo 9. 1946-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı.....	141
Tablo 10. 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de kestane, kızılıcak, şeftali, vişne, üzüm ağaçlarının adedi ve elde edilen meyve miktarı.....	143
Tablo 11. 1938-1947 yılları arasında Rize(Merkez)'de turunç ağaçları adedi ve elde edilen turunç miktarı.....	144
Tablo 12. 1938 ile 1942 ve 1946 ile 1950 yılları arasında Rize (Merkez)'de limon ağaçlarının adedi ve elde edilen limon miktarı.....	144
Tablo 13. 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de mısır, arpa, buğday ve pirinç üretim alanları ve elde edilen ürün miktarı.....	145
Tablo 14. 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de mısır, arpa, buğday ve pirinç üretim alanları ve elde edilen ürün miktarı.....	145

Tablo 15. 1937-1942 döneminde Rize(Merkez)'de fasulye ve patates üretim alanları ve ürün miktarı.....	146
Tablo 16. 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de fasulye ve patates üretim alanları ve ürün miktarı.....	146
Tablo 17. 1937-1942, 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de kendir üretim alanları ve ürün miktarı.....	146
Tablo 18. 1937 ile 1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de sarımsak üretim alanları ve ürün miktarı.....	147
Tablo 19. 1940 ile 1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de soğan üretim alanları ve ürün miktarı.....	147
Tablo 20. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kaza'sı ve nahiyeleri hayvan durumu.....	147
Tablo 21. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kazası ve nahiyelerindeki kovan durumu.....	149
Tablo 22. 1927 Sanayi Sayımında Sanat Gruplarına göre Rize (Merkez) sanayisinin durumu.....	151
Tablo 23. 1927 Sanayii Sayımı'nda maden mamulleri makine imalat Sanayiinde çalışanlar.....	151
Tablo 24. 1927 Sanayii Sayımı'nda binalar Sanayiinde çalışanlar.....	151
Tablo 25. 1932-1936 yılları arasında fabrikanın personel durumu.....	163
Tablo 26. 1932-1936 yılları arasında fabrikanın bina ve cihaz durumu..	164
Tablo 27. 1891 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize İskelesinden gerçekleştirilen dış satım.....	169
Tablo 28. Tablo 1891 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen dışalım.....	169
Tablo 29. 1904 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre 1901 yılında Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen dışsatım.....	170

GİRİŞ

XX. YÜZYILA KADAR RİZE MERKEZ İLÇE'NİN TARİHİ GELİŞİMİ

A-Rize Adı

“Rize” adının tarih sahnesine çıkışı, M.S V. Yüzyıla rastlamaktadır, ismin nereden geldiği konusunda değişik görüşler vardır.

Birinci görüşe göre; Bizans İmparatoru I. Justinianos Döneminde, İmparatorluk içerisinde önemli müstahkem mevkilerden olan Rize, o çağda Rhisos adını taşımaktadır¹. Kolonileştirme Döneminde, yörede çok miktarda pirinç yetiştiriliyor olmasından dolayı, Rize kasabasının yakınlarından geçen çaya, Rhizios (Latince pirinç) adı verilmiş, daha sonraları kent de adını bu çaydan almıştır. Aynı şekilde Trabzonlu Şakir Şevket’de eserinde, Rize kasabasının doğusunda bulunan derenin etrafında pirinç ekilmekte olduğundan, derenin adının pirinç manasına gelen İriziyos olduğunu ve kasabanın da bu isimle anıldığını belirtmektedir².

II. A Bryer'in "Some Notes on The Laz and Tzan, I" adlı eserinde, “Rhizaion” şeklinde yazılan³ Rize, Arrianus'un eserinde “Rihzo” olarak geçmekte ve İrizos ırmağı dolaylarında eskiden bol miktarda pirinç yetiştirildiğini belirtmektedir⁴. Yine bu ırmağın adının İriziyos şeklinde yazıldığına dair bilgiler, birçok eserde yer almaktadır⁵.

Bir başka görüşe göre de; şehir ismini dağ eteği anlamına gelen Rhiza’dan almaktadır. Yukarıda adı Rhizios olarak belirtilen derenin, Rumca "dağ eteği" anlamına gelen Rhiza adını

¹ Turgut Günay, **Rize İli Ağızları**, Ankara 1978, s. 20, Makbule Sarıkaya, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 1.

² Trabzonlu Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, İstanbul 1294, s. 99.

³ Mehmet Bilgin, **Sürmene Tarihi**, İstanbul 1990, s.75; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 1.

⁴ P. Minas Bijişkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontus Tarihi**, (Çeviri, Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1998, s. 117.

⁵ Kemal Karadenizli, **Trabzon Tarihi**, Ankara 1995, s. 46; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 2.

taşıdığı, kentin adının da buradan geldiği görüşü ileri sürülmektedir⁶. Şehrin adının dağ altı anlamına geldiği konusunda ki bir rivayete göre; yüzyıllar önce bir grup insan yöreye gelmiş, Karadeniz'in hırçın dalgalarına göğüs geren dağların yamacında bir kent kurmuş, adına da "Dağ altı" anlamında Rize demişlerdi⁷.

Bu iki görüşü de kabul etmeyen Fahrettin Kırzioğlu; "... M.Ö 95 yılında Erzincan'ın eski adı Eriza idi. M.S. 301 de ise Erez diye anıldı. Bunun da Rize'nin adı olduğu muhakkaktır."⁸ demektedir.

Yine farklı bir görüşe göre; şehrin adı Farsça "asma çubuğu" anlamında "Rez"den gelmektedir.

Şehrin adının nereden geldiği konusundaki bir söylentiye göre; “Bir zamanlar buralarda güzelliği, zenginliği ve yardımseverliğiyle halkın sevgisini, beğenisini kazanmış bir kadın yaşamaktadır. Raziye adlı bu kadın, günün birinde, sevgilisi Ali Reis'i, Karadeniz'in hırçın dalgalarında yitirir. O günden sonra yamaçtaki ormana yaptırdığı köşke çekilir. Her gün Ali Reis'in yolunu gözlemekte, onun döneceğini ummaktadır. Acısını gözyaşlarıyla türkülerde dindirmeye çalışmaktadır. Köy de onunla birlikte yastadır. Günün birinde Raziye pencerede görünmez, türküleri duyulmaz olur. Köylüler köşke koşar, onu arar, ama bir mektup bulurlar. Mektupta bütün mal varlığını yoksullara bıraktığı yazılıdır. Yıllar sonra bu köşkün çevresinde bir kent kurulur. Adına da Raziye ya da Roza denir. Bu ad, zamanla Rize'ye dönüşür.”⁹

Rize yöresini de kapsayan bölge, Pontus Krallığı Döneminde Sannika, Roma Döneminde Pontus Polemoniacus adları ile anılıyordu. Bizanslılar ise bu bölgeye Khaldia adını vermişlerdi. Osmanlılar Döneminde yöre; Lazistan olarak adlandırılarak gelmiştir. Bu ad milli mücadele yıllarında da korunmuştur.

⁶ Abdullah Battal Taymaz, **Yeşil Rize ve İli**, Ankara, 1950, s. 11-12.

⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, Rize Maddesi, Cilt 9, İstanbul 1982, s. 6423.

⁸ Fahrettin Kırzioğlu, "Milli Tarihimizde Rize Bölgesi" adlı ve 19 Aralık 1986 tarihli konferansın notlarından alınmıştır. Rize 1986. s. 2.

⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6423.

B- Anadolu'da Türk Hakimiyetinden Önce Rize

M.Ö. II. binin başlarında, Rize yöresinde tarım ve hayvancılıkla geçinen, toprağa bağlı topluluklar yaşamaktaydı, ancak bu toplulukların varlığını kanıtlayan, yaşamlarına ilişkin bilgi veren buluntular, doğrudan doğruya Rize yöresinden ziyade komşu Gürcistan Cumhuriyeti topraklarında ele geçirilmiştir. İlk çağlarda, yörede Muşkiler (Moskoi/Moskike), Taballiler (Tubal/Tubaren), Kolkhiler (Kuhla) ve Mossinoikoiler yaşıyordu. Bütün bu topluluklar, Kolkhis (Çoruh) Vadisi'nde yaşayanlarla akraba idi.¹⁰

M.Ö. VIII- M.Ö. V. Yüzyıllar arasında, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler (Gimirrai), doğudan gelen İskitler'in baskısı ile göç ederek Anadolu'ya yayıldılar¹¹. Bu göç sonucunda Kimmer'lerin büyük bir kısmı da Rize ve çevresine gelmiştir. Kimmerleri takip eden İskitler'de bölgeye gelmişti¹².

Böylece Kafkasya'da yaşayan İskitler'in kovaladığı Kimmerler, Doğu Anadolu'ya geldiler. Bu istila sırasında yörede yaşayan topluluklardan bazıları zaman zaman güneye indiler. Anadolu içlerinden gelen kimi oymaklar da bölgeye yerleşip yerel halkla kaynaştılar¹³. Bugün Rize ili sınırları içinde yer alan, Kimmerler'den hatıra kalma yer isimleri arasında; Kemerköyü, Kemer kayası ve Kemberburnu sayılabilir¹⁴. Yine Kimmerler'de olduğu gibi M.Ö. 400 yılında Ksenophon Bayburt'tan Trabzon'a giderken Scythen'ler dediği İskitler'e rastladığından bahseder¹⁵.

Rize yöresinin yazılı tarih dönemlerine ilişkin dolaysız bilgiler, M.Ö. VII. yüzyılda, Ege'de yaşayan Miletoslu denizcilerin yöreye yaptıkları seferler sayesinde elde edilmiştir¹⁶.

¹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6352.

¹¹ Gülçin Çandarlıoğlu, "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun 1988, s. 9.

¹² Haşim Karpuz, **Rize**, İstanbul, 1993, s.8.

¹³ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6352.

¹⁴ Fahrettin Kırzioğlu, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski 'Turabozan Vilayeti'miz (Batım - Samsun Dahil) Bölgesinde, MÖ VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, I**, Samsun, 1990, s. 86.

¹⁵ **Trabzon'un Kurtuluşu**; Trabzon 1995, (Trabzon Belediyesi), s. 38; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 4.

¹⁶ Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara, 1973, s. 26.

Miletoslular, bu dönemde Karadeniz'in doğu kıyılarında Emperion (Pazar yeri) adı verilen, ticari nitelikli yerleşmeler kurmuşlardı¹⁷. Rize'nin bu dönemde küçük bir Pazar yeri olduğu söylenebilir¹⁸.

M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında ise, Med'ler, Kimmer akınlarının Anadolu'yu kargaşaya sürüklenmesinden yararlanarak, güney ve doğudan Anadolu topraklarını istilaya girişti. Ancak, Medler'in bölgedeki hakimiyeti uzun sürmedi. Med Krallığı'nı M.Ö. 550'de yıkarak Anadolu'ya giren Pers Kralı II. Kiros da Rize'de üstünlük kuramadı. Çünkü, bölgeyi denizden ayıran Skidises dağlarına kadar sokulabilen Persler, Kolkhis Vadisi'ni aşamadılar. Kolkhis havzası, bu dönemde Pers ülkesi ile Karadeniz kentleri arasındaki ticaret ilişkisinde aracı rolü oynuyordu. Karadenizlilerin Kırım'dan getirdikleri tahıl, Anadolu içlerine buradan gönderiliyordu. Persler'in Kapadokya satrabı, Karadeniz kıyısındaki koloni kentlerinin pek çoğuna hakim oldukları ve bunların, Yunanistan'a yapılan deniz seferlerine gemi göndermelerini sağladığı halde, Rize yöresi halkına boyun eğdiremedi. Yöre halkının bu sert doğası, onlara Yunan kolonicilerinin gözünde büyük bir saygınlık kazandırdı. Yunan kolonicileri, onları Makron (Koca kafalı) diye anıyorlardı. Yörede Bekhir, Ekehir, Bizer (Koi) adı verilen başka topluluklar da vardı. Bütün bu topluluklar birbirleriyle kaynaşmışlardı. M.Ö. 400 de Paryadres Dağları'ndan geçen komutan ve tarihçi Ksenophon bu yörelerin halkından bahsetmektedir. Ksenophon, Anabasis adlı eserinde, Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan halklar arasında Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Halibler, Tibarenler * gibi kavimlerin varlığından bahsetmektedir¹⁹.

Doğu Karadeniz çevresine, Kimmerler, İskitler ve Medler'den sonra Persler hakim olmuştur. Bu hakimiyet Makedonya kralı İskender'in M.Ö. 334 yılındaki doğu seferine kadar devam etti. M.Ö. 312-280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanlarının hakimiyetinde

¹⁷ Ali Güler, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Ankara 1996, s.41; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 5.

¹⁸ Karpuz; **a.g.e.**, s. 8.

*Alman Arkeolog Falmerayer'e göre Tibarenler, Türk kavimlerinden olan Turanlılara bağlıdır. Bkz. Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı" **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 89.

¹⁹ Ksenophon, **Anabasis**, (Çeviren Hayrullah Örs), İstanbul 1975, s. 160; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 6.

kalmıştır²⁰. İskender'in ölümünden sonra, M.Ö. 301 de Gangra'da (Çankırı) bağımsızlığını ilan eden Mitridates Ktistes, daha sonra Karadeniz kıyısında Sinop dolaylarına doğru genişleyen Pontos Devleti'ni kurdu²¹.

Doğu Karadeniz Bölgesini de içine alan Pontus Krallığı/Devleti M.Ö. 301 de Pers menşeli Mitridates sülalesi tarafından kurulmuştur. Pontus Devleti yaşadığı devirde Romalılarla rakip olabilecek kadar güçlenmişti. Ancak M.Ö. 66 da Roma orduları tarafından üç parçaya bölünen bu krallık M.Ö. 63 de ortadan kaldırılmıştır²².

Pontus Devleti Yunan asıllı olmayıp İran kimlikli bir yapıya sahiptir²³. Pontus Krallığı'nın kurucusu olan Mitridates, İran asıllı soylu bir aileden gelmektedir²⁴. Pontus Krallığı'nın hem kurucusu, hem yöneticisi ve tebaasından hiçbirinin yunanlılar ile ilgisi yoktur²⁵.

Pontus kralları, ilk zamanlarında Anadolu içlerine doğru genişlemekte başarılı olamayınca, ticaret yaşamı canlı olan kıyı kentlerini istilaya yöneldiler. Kral Farnakes, M.Ö. 183'te Sinope'yi (Sinop) ele geçirdi. Bunu Kotyora (Ordu), Kerasos (Giresun), Trabezunt (Trabzon) ve Rhizios'un (Rize) işgali izledi²⁶. Böylece Rize, Pont Satraplığı'na bağlandı²⁷.

Mitridates Evpator'un M.Ö. 80-90 yılları arasına rastlayan egemenlik dönemi, Pontus Krallığı'nın görünüşte en güçlü olduğu ve Ön Asya'ya yayılmaya başlayan Romalılara karşı direnişini şiddetle sürdürdüğü bir dönemdi. Karadeniz'in doğusu, Evpator'un atadığı bir satrap

²⁰ Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 141.

²¹ Yusuf Sarınoy, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31, Ankara, 1995, s. 107.

²² Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981, s. 8; Sarınoy, **a.g.m.**, s. 107.

²³ Bilge Umar, **İlk Çağda Türkiye Halkı**, Ankara, 1991, s.483; Ali Güler, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan TerörÖrgütleri**, s. 41.

²⁴ Şemseddin Günaltay, **Romalılar Zamanında Kapadokya Pont ve Artaksiad Krallıkları, Yakın Şark IV/II**, s. 279.

²⁵ Orhan Türkoğan, **Etnik Sosyoloji**, İstanbul 1997, s. 232.

²⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6352.

²⁷ Haşim Karpuz, **a.g.e.**, s. 8.

tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde Krallığın Romalılara karşı yürüttüğü savaşlar, halkı yoksullaştırıyordu. Bu durum yöredeki toplulukların zaman zaman ayaklanmasına ve kıyı halkının korsanlık yapmasına sebep oldu. Böylece merkezi yönetim zayıfladı²⁸.

Pontus Devleti, Romalılarla giriştikleri üç savaş sonucunda bütün topraklarını kaybettiler. Böylece Pont Vilayeti Romalıların hakimiyetine girdi²⁹. Daha sonra Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, Pontus bölgesi Doğu Roma toprakları bünyesinde kaldı³⁰.

M.Ö. II. yüzyılda İran'ın kuzeyine yerleşmiş olan Orta Asya kökenli Part topluluklarının, Rize dolaylarına egemen olması bu yıllarda gerçekleşmiştir. Partlar, üstün Roma birlikleri karşısında Rize bölgesinden çekildikten sonra, Romalılar bu bölgeleri kendilerine bağlı bir uydu krallık durumuna getirdikleri Aras Krallığı'na bıraktılar. Batum ve Poti'ye kadar olan kıyı şeridi, Roma donanmasının kontrolü altındaydı. Part Devleti'yle Roma askeri gücü arasında bir tampon bölge durumunda kalan Rize-Artvin bölgesi, bu durumunu Romalı Komutan Tiberius'un doğu seferi başlayıncaya kadar sürdürdü³¹.

Roma yanlısı Tirdat, Part-Arsaklı Kralı IV. Ferhad'ın bölgedeki üstünlüğüne son vermek amacıyla ayaklanmalar başladı. Bu ayaklanmalar, M.Ö. 10'da bölgede Roma etkinliğinin daha da yerleşmesine yol açtı.

İran'daki Sasani Devleti'nin Kralı II. Şahpur'un, Artvin-Kars yörelerini denetimi altına aldığı döneme kadar Rize bölgesi dolaylarında önemli bir askeri ve siyasi gelişme olmadı. Roma İmparatoru Valens, bu dönemde Sasanileri püskürterek İmparatorluğunun sınırlarını denetim altına aldıysa da, Karadeniz'den İran'a yapılan ticaretin ulaşım yolları üzerinde bulunduğundan, Rize ve Artvin kıyıları siyasal ve ekonomik önemlerini her zaman korudular.

²⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6353.

²⁹ Mehmet Özsait, Özsait, Mehmet; "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 41.

³⁰ Orhan Türkdoğan, **a.g.e.**, s 230; Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon...**, s. 7.

³¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6353.

Roma İmparatorluğu'nun Pontus Polemoniacus Vilayeti içinde yer alan Rize bölgesi, I. Theodosius zamanında Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması neticesinde, Doğu Roma'nın sınırları içinde kaldı. Bizans Dönemi'nde Rize'de bir askeri garnizon bulunuyordu. V. yüzyılın sonlarında Bizans sınırı Rize yakınlarına kadar gerilemişti. Bizans'ın bölgedeki güçsüzlüğünü gören Sasani Kralı Hüsrev, 545 de Lazika'ya girdi. Bizans İmparatoru Justinianus, Sasaniler'i ancak haraç ödeyerek geri çekilmeye razı edebildi.

Bu tarihten sonra Doğu Karadeniz coğrafyası Bizans, Müslümanlar ve Hazarlar arasında mücadelelere sahne oldu. Bu mücadeleler sonunda bölgeye dönem dönem Müslümanlar, Bizans ve Hazarlar egemen oldu³².

C-Anadolu'da Türk Egemenliği Döneminde Rize

Türkmen boylarının Anadolu üzerine yaptıkları akınlar, XI. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Selçuklu Türkleri'nin Doğu Karadeniz Bölgesi ile olan ilişkisi, XI. yüzyılda İbrahim Yinal ile başlamıştır. 1047 yılında İbrahim Yinal komutasındaki Türkmenler Anadolu'ya yönelerek, Bizans'a karşı 1048 Pasinler(Hasan Kale) zaferini kazandı. Daha sonra ise, Türkmenler, Anadolu'da ilerleyerek, Trabzon dolaylarına ulaştı³³.

1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizanslıların toplu direnme güçlerinin kırılmasından sonra, Türkler hızla Anadolu içlerine yayılmaya başladılar. Malazgirt Savaşı'nı izleyen süre içinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilen Rize³⁴ ve çevresindeki Türk Hakimiyeti kısa sürmüş, bölge Bizans orduları tarafından geri alınmıştır³⁵.

I. Haçlı Seferi'nden(1097) sonra Danişmentli ordusu, 1098 de Rize ve yöresine hakim oldu³⁶. Ancak Haçlı komutanlar, Bohemond ve Richard'ın fidye karşılığında serbest bırakılması Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmentlilerin arasının açılmasına sebep oldu. Bu

³² Sarıkaya, **a.g.e.**, s.9-10, **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6354.

³³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul 1996 , s. 122-123.

³⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 11.

³⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6354.

³⁶ A. Haluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1993, s. 77.

durumdan yararlanan Bizans, Danişmendlileri Doğu Karadeniz'den çıkarmayı başardı. Bu dönemde yörede güç kazanan Konstantin Gabras bağımsızlığını ilan ederek Türkler ile işbirliğine girdi ve Bizans'a karşı varlığını bu şekilde korudu.

1143'te Bizans tahtına çıkan I. Manuel Komnenos, Konstantin Gabras'ın bölgedeki hakimiyetine son vererek bölgeyi tekrar Bizans'a bağladı. Buraya vali olarak Mihail Gabras'ı atadı³⁷.

1204 yılında düzenlenen IV. Haçlı Seferi esnasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine İmparator I Anrokinos Komnenos'un torunu Aleksios ve David Komnenos Gürcülerden yardım alarak Trabzon'da bağımsız Trabzon-Rum Devletini kurdu. Bu dönemde Rize ve çevresi de Trabzon Devleti'ne bağlanmıştı. Trabzon Devleti, çevresinde bulunan Türk Beylikleri ile iyi ilişkiler kurmuş, ordusunda Avar, Kuman ve Kıpçak Türklerinden asker bulundurmıştır³⁸.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Hükümdarı İzzetin Keykavus, Sinob'u alırken Kral Aleks'i'yi de esir etti ve vergiye bağladı. Bu dönemden sonra Trabzon, Anadolu'ya kim hakimse ona vergi vererek ayakta duruyordu. Moğol istilası sırasında Moğollara, bir ara Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerine, sonra bizzat şehri kuşatarak Trabzon'a kadar gelen Timur'a vergi ödeyerek ayakta kalabilmişti.³⁹

Trabzon-Rum İmparatorluğu, 1318'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra, önce Eretna Beyliği ve 1381'de bu Beyliğin topraklarına egemen olan Kadı Burhaneddin ile mücadeleye girişti. 1398 de Kadı Burhaneddin 'in ölümü ve 1402 de Timur'un Anadolu seferi sonucunda Timur'a vergi veren Trabzon Rum İmparatorluğu, daha sonraları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerine vergi vererek varlıklarını sürdürmeğe çalışmıştır⁴⁰.

³⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6354-6355.

³⁸ Karpuz, **a.g.e.**, s.9-10, Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 12.

³⁹ **Trabzon'un Kurtuluşu**, s. 40.

⁴⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6454.

Daha önceleri Yıldırım Bayezit Döneminde Osmanlı Devleti'ne vergi veren Trabzon Rum Devleti, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'un, Yıldırım'ı yenilgiye uğratmasından sonra bu baskıdan kurtuldu. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra 1456 yılından itibaren tekrar Osmanlı Devletine yıllık vergi ödeyen Trabzon Rum Devleti'nin, 1458'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın teşvikleriyle Osmanlı Devleti aleyhine oluşturulan ittifaka katılması kendi sonunu hazırladı ve Fatih Sultan Mehmet'in başlattığı askeri hareket 1461 yılında Trabzon'un fethiyle sonuçlandı⁴¹. Böylece Trabzon Rum Devleti'ne son verilmiş ve Trabzon Rum Devleti'nin sınırları içinde yer alan Rize ve çevresi de Osmanlı topraklarına katılmış oluyordu⁴².

D- I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize

1- I. Dünya Savaşı'nda Rize (Merkez) ve İşgali

Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, 1914 yılı içerisinde Rus limanlarının bombalanmasının ardından gelişen olaylar neticesinde, 1 Kasım 1914 sabahı Rus taarruzu ile I. Dünya Savaşı'na girdi⁴³.

Ruslar, Karadeniz'deki Türk limanlarını gerek denizden, gerekse karadan sık sık bombardıman etti. Rus bombardımanlarından ağır yıkım gören kentlerden biri olan Rize(Merkez); Kasım 1914'ten itibaren; Aralık ve Ocak ayı içerisinde dört defa Rus bombardımanına maruz kaldı⁴⁴. Rus Kafkas Orduları Komutanlığı, Doğu Anadolu hareketini kolaylaştırmak ve Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'nin yöreye denizden yardım göndermesini önlemek için, kıyıyı abluka altına aldı⁴⁵. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki Rus saldırıları 1915 yılı boyunca olanca şiddetiyle sürdü.

⁴¹ Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarını Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara, 1985, s. 261-270.

⁴² H. W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çeviren; Demet ve Heath Lowry), İstanbul, 1981, s. 9.

⁴³ Yavuz Özdemir, **Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994, s. 24.

⁴⁴ **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1977, s. 31.

⁴⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6360.

Sarıkamış Harekatı sonrasında, bir yıl kadar hazırlık yaptıktan sonra, 1915'te iki koldan harekete geçen Ruslar, hızlı bir şekilde Karadeniz sahil kesimini işgale başladılar. 1915 sonlarına doğru Arhavi'ye kadar ulaşan⁴⁶Rus ilerleyişini engellemek amacıyla, bölgede bulunan Türk birlikleri, milis kuvvetlerinde desteğiyle Rus ordusu'nun ilerleyişini durdurmaya çalıştı⁴⁷.

Bir yandan karadan bir yandan da denizden harekete geçen Ruslar, Arhavi'yi, Türk birliklerinin 6 gün kadar savunmasından sonra, 2 Aralık 1915 de işgal etti⁴⁸.

Hızla ilerleyen Ruslar karşısında Türk birlikleri bazı sebeplerle geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sebeplerden biri; üstün Rus ordusu ile mücadele eden Türk birliklerinin Rize(Lazistan Sancağı) sahillerinde derelerin denize dik inmesi sebebiyle Rus donanmasına açık hedef olmasıydı. Diğer sebepler ise; Rus donanmasının sürekli sahili bombalaması üzerine tek bağlantısını denizden sağlayan Rize ve çevresi, Rus donanmasının baskısından dolayı silah ve asker alamaması ve evine, köyüne yakın olan askerlerin de firar etmeleri⁴⁹. Ayrıca Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Trabzon Havalisi komutanı Avni Paşa arasındaki anlaşmazlık, bölgedeki Türk birliklerinin gücünü olumsuz yönde etkilemekteydi⁵⁰.

Ruslar, Doğu Anadolu'daki önemli mevzilerden biri olan Erzurum'u 16 Şubat 1916'da aldıktan sonra, saldırılarını daha da yoğunlaştırdı⁵¹. Türk birlikleri, Rus saldırıları karşısında fazla tutunamadığından zayıf vererek geri çekilmek zorunda kalınca, Ruslar 15-16 Şubatta, Viçe(Fındıklı) Nehri'nin arkasındaki Türk mevzilerini topa tutmaya başladı.

Rusların, Rize(Lazistan Sancağı) sahillerinde oldukça hızlı ilerleyişi karşısında, Türk savunma hattı güçlendirilmeye çalışıldı⁵². Ardeşen'de halkın da gayretleriyle Ruslara kayıplar verildiyse de, sürekli takviye alan Ruslar, 27 Şubat 1916 da Ardeşen'e çıkarma yaptı. Türk

⁴⁶ Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, İstanbul 1997, s. 250.

⁴⁷ Cemil, **a.g.e.**, s. 117.

⁴⁸ Altay Yiğit, **Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri**, Trabzon 1950, Cilt I; s.85; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 39.

⁴⁹ Sebahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991, s. 5.

⁵⁰ Cemil, **a.g.e.**, s.245 ; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 39-40.

⁵¹ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, İstanbul, 1995, s. 287.

⁵² İhsan Topaloğlu, **Rus İşgalinde Rize**, Trabzon 1997, s. 15; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 41.

birlikleri, bu durum karşısında, Pazar-Hamidiye mevkiinde mevzilenerak savunmaya hazırlandı. Halkın savunmaya katılımını arttırmak için Bölge Komutanı Avni Paşa, 28 Şubat 1916'da Pazarönü köyünde halka bir konuşma yaparak halktan Ruslarla yapılan mücadelede orduya her türlü yardımı yapmalarını ve ellerinden gelen bütün gayreti göstermelerini istedi⁵³.

Rusların ileri hareketından beri devamlı Rus bombardımanı altında kalan Rize(Merkez), 1914 yılındaki ağır Rus bombardımanının ardından, 31 Ağustos 1915, 2 Haziran 1915, 12 Temmuz 1915 tarihlerinde de bombardımana maruz kadı. Rize ile beraber ilçe ve nahiyelerinden, Mapavri(Çayeli); 8 Ocak 1330 (1914), 25 Ağustos 1331 (1915), Atina(Pazar); 30 Aralık 1330 (1914), 8 Ocak 1330 (1914), 10 Ocak 1330 (1914), 1 Nisan 1331 (1915), 6 Mayıs 1331 (1915), 20 Haziran 1331 (1915), 6 Ağustos 1331 (1915), 11 Eylül 1331 (1915), 28 Eylül 1331 (1915) tarihlerine bombalandı.⁵⁴.

Sürekli devam eden bombardımanlardan sonra Rus ordusu , 6 Mart'ta, Atina(Pazar) ve Mapavri(Çayeli)'yi işgal etti. Mapavri(Çayeli)'nin işgalinden sonra, Rize'ye birkaç kilometre mesafede bulunan ve önemli bir geçit olan Taşlıdere köprüsü, Rus ordusu ile Türk birlikleri arasında yaşanan kanlı çarpışmalar sonucunda kaybedildi⁵⁵. 6 Mart 1916 da Rize'nin doğusuna asker çıkararak Ruslar, 8 Mart 1916'daki çıkarmanın ardından aynı gün Rize'yi işgal etti⁵⁶.

Ruslar Rize'ye gelmiş olmakla, Batum'un batısındaki ilk stratejik limanı ele geçirmiş oldular. Rus işgali karşısında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin halkı da batıya göç etmek zorunda kaldı. Rize'nin düşmesi, Ruslar için büyük kazanç oldu. Böylece Rus gemileri rahat bir ikmal imkanı elde etti. Ayrıca Trabzon'u işgal edebilmek için Avrupa cephelerinden çekilen 35.000 kişilik Rus kuvveti 7 Nisan'da Rize'ye çıkarıldı. Rize'nin Rus işgaline girmesi Trabzon'un

⁵³ Topaloğlu, a.g.e., s. 25.

⁵⁴ Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri, s. 38-39.

⁵⁵ Topaloğlu, a.g.e., s. 23.

⁵⁶ Özel, a.g.e., s 4; Sarıkaya, a.g.t. s. 42; Bazı kaynaklar, Rize'nin işgal tarihi konusunda farklı tarihler vererek; Rize'nin 22 Şubat 1915, Pazar (Atina)'nın 11 Şubat 1915 işgal edildiğini göstermektedir. Bkz. Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri, s 31ve 36; Hüseyin Albayrak ise Rize'nin işgal tarihini 24 Şubat olarak vermektedir. Bkz. Hüseyin Albayrak, Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış, Trabzon 1989, s. 30.

işgali yolunu açmıştı. Ruslar Rize'nin bu durumu değerlendirerek, Trabzon üzerine harekete geçti.

Rize'yi işgal eden Rus ordusu, 26-28 Mart 1916 da, XIX. Türkistan Avcı alayı ile Sos Dağı'na doğru saldırıya geçti ve burada yoğun çarpışmalar oldu. Of sınırında askerlere katılan yöre halkının da desteğiyle Rus birlikleri yirmi gün kadar durdurulabildi⁵⁷. Ancak denizden Sürmene'ye karadan ise Araklı'ya taşınan Rus birlikleri bu şekilde Karadere'de iyice güçlenerek, Rize'ye bağlı Kurayıseba ve Karadere nahiyelerini de işgal ettiler⁵⁸.

Rusların Trabzon üzerine ilerleyişini durdurmak için Rizeli gönüllülerden oluşan Lazistan Müfrezesi, Ruslar karşısında yoğun bir direniş gösterdiyse de,⁵⁹ silah ve asker sayısı bakımından Ruslar'ın güçlü olması karşısında, Türklerin cephanesiz kalarak geri çekilmeleri sonucunda, Ruslar 18 Nisan 1916 da Trabzon'u işgal ettiler⁶⁰.

Trabzon'un Ruslar tarafından işgalinden sonra Rize ve çevresindeki müslim ahalinin durumunun iyice kötüleşti. Bu durum karşısında Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi bu bölgeye yardım amacıyla temsilci gönderdi. Cemiyet-i Hayriye temsilcileri, bölgede çok sayıda yetim ve sahipsiz Müslüman çocuğu bularak onlara sahip çıktı. Bu çalışmalar neticesinde, Rize ve çevresinden toplanan sahipsiz çocukların sayısı 250'yi geçti⁶¹.

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Rusya'nın iç politik sıkıntıları daha da artmış ve gelişen olaylar Rusya'da, Bolşevik ihtilaline sebep olmuştu. Ekim 1917 de çıkan Bolşevik İhtilalinden sonra Rusya bütün cephelerden çekilme kararı aldı.

Ruslar, Doğu Anadolu'dan ve Doğu Karadeniz'den çekilmek zorunda kalınca, Rus Kafkas Orduları Kumandanını göndererek Türk tarafına ateşkes teklifinde bulunuldu. Rusların bu isteği Türkler tarafından 21 Kasım 1917 de kabul edildi. Bu haber Rize'de

⁵⁷ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 42-43.

⁵⁸ Topaloğlu, **Rus İşgalinde Rize**, s. 23-24.

⁵⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6361.

⁶⁰ Albayrak, **a.g.e.**, s. 30.

⁶¹ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 44.

duyulduğunda Türkler arasında büyük bir sevinç yarattı. Ancak bu sevinç uzun sürmemiştir. Çünkü Ruslar çekilirken Rize'yi ateşe vermiş, çarşı ve camileri yakıp yıkmışlardır.

4 Aralık 1917'de başlayan görüşmeler, 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı⁶².

Erzincan Mütarekesi'nden sonra, 20 Aralık 1917 de SSCB-Polonya sınırlarında bulunan Brest-Litovsk'da Osmanlı-Rus barış görüşmeleri başladı⁶³. Brest-Litovsk'a giden Türk heyetinin asıl gayesi; Rusların, işgali altında bulunan toprakların kurtarılması idi. Brest-Litovsk görüşmelerinin sürdüğü bir sırada Türk Heyeti'nin sonuç alamaması üzerine başka yollar aranmaya başlandı⁶⁴.

Siyasi yollarla çözülemeyen Türk meselesinin halli için, Enver Paşa, III. Ordu kumandanı Vehip Paşa'ya Erzincan istikametinde ilerleme emrini verdi⁶⁵. Vehip Paşa, 5 Şubat 1918 den itibaren Erzincan Mütarekesi'nin yürürlükten kalktığını ilan etti ve 12 Şubat'ta da, Türk ordusu ileri harekatta bulunarak,⁶⁶ Doğu Anadolu, Elviye-i Selase ve Doğu Karadeniz'de büyük bir hızla ilerlemeye başladı. Karadeniz Bölgesi'nin kurtuluşu için bölgeye gelen, II. Kafkas Kolordusu'nun Tirebolu'daki 37. Tümeni, Giresun'daki 123. Alayı ve 53. Alayının da bu bölgede olmasının yanında, 1. ve 2. Taburların Rize'de kurulmuş olması kurtuluş için önemliydi. Türk Birlikleri, Trabzon yönünde harekete geçerek, Şubat 1918 de Trabzon ve ilçelerini düşman işgalinden kurtararak, doğuya doğru hareketine devam etti⁶⁷.

Milli Kuvvetler, bölgede Karadeniz'den yapılması muhtemel Rum ve İngiliz çıkarmalarına karşı vatani, Rum-Pontus ve Ermeni çetelerinin katliamlarına karşı halkı korumak için teşkilatlanıp silahlandı.

⁶² Sarıkaya, **a.g.t.**, 46.

⁶³ A. Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970, s. 359.

⁶⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, 47.

⁶⁵ Cumhur Odabaşoğlu, **Trabzon, Belgelerle Milli Mücadele Yılları**, Akçaabat, 1990, s. 38.

⁶⁶ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 47.

⁶⁷ Özel, **a.g.e.**, s. 12.

Neticede, barış yoluyla halledilemeyen meseleler çözümlenerek, işgal altındaki topraklar kurtarılmış ve nihayet 3 Mart 1918'de ilgili devletler arasında imzalanan Brest-Litovsk Barışı, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya karşı kazandığı büyük bir diplomatik zaferdir. Bu Antlaşmanın 11. maddesine gereğince hazırlanan karma komisyon Türk-Rus sınırını belirlemek için harekete geçti⁶⁸.

2-Rize(Merkez)'nin Rus İşgalinden Kurtuluşu

Rize, 2 Mart 1918'de, Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birliklerce kurtarılırken, Ruslar, 2 Mart 1918'de Kurayıseba, Karadere ve Rize'yi terk etti. Türk ordusunun Rize'ye gelişi Rizeliler tarafından büyük bir coşku ile karşılandı⁶⁹. Rize'nin kurtuluşundan sonra Türk birlikleri sahili takiple daha doğuya taarruza devam etti.

Rize'nin kurtuluşunun yaşandığı tarihlerde Şark Cephesi komutanlarından Yüzbaşı Muhittin Salor Bey, Rizelilere şu mesajı gönderdi. **"Uzun yıllar esaretin acısını çektiğimiz o kara günlere geçmiş olsun. Her gün zaferden zafere koşan Türk orduları düşmanını her cephede ezmiştir. Rize'ye doğru hareket etmiş olan birliklerimiz çok yakın bir zamanda sizleri bağrına basacaktır. Biz gelinceye kadar Rize'nin kurtuluşuna emeği geçen vatanperver Şarkı Müdafaa-i İslam Cemiyeti'nin yetkilileri sizleri idare edecektir. Mühendis Osman Bey başkanlığında Zeki Tuzcuoğlu, Arif Rakıcioğlu, Çakır Memişoğlu, İsmail Durmuşoğlu, Memiş Güveli, Hacı Hamza Efendileri tanıyorsunuz. Herkes rahatça vazifelerinin başına dönsünler"**⁷⁰.

1918 yılının kışında, işgal döneminde bölgeyi terk eden Türklerin birçoğunun kendi yerlerine dönmeye başlaması sonrasında, şehirde hareketlilik ve şenlik arttı ancak açlık ve sefalet de o ölçüde çoğaldı⁷¹. Yöre halkı, bölgenin kurtarılmasından sonra da Rus tahribatının büyüklüğü nedeniyle başta açlık ve salgın hastalıklar olmak üzere büyük sıkıntılarla karşılaştı. Özellikle, yurdun dört bir yanındaki muhacirlerin de gruplar halinde dönmeye başlamaları bu

⁶⁸ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 48.

⁶⁹ Topaloğlu, **a.g.e.**, s. 29.

⁷⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6361.

⁷¹ Özel, **a.g.e.**, s. 20-21.

sıkıntıları daha da arttırdı. Osmanlı yönetiminin aldığı bazı kararlarla, gösterdiği bir takım çabalara rağmen ülkenin genel şartlarının elverişsizliği yüzünden yeterli yardımlar yapılamadı, bölge halkı, karşılaştığı felaketslere uzun süre kendi imkanlarıyla göğüs germeye çalıştı. Rize işgal döneminde ve işgal sonrasında giriştiği bu yaşama mücadelesinden nüfusunun büyük bir kısmını kaybederek çıkabildi⁷².

3-Mondros Mütarekesi'nden Sonra Rize (Merkez)

Trabzon Vilayeti'ne bağlı sancaklardan biri olan Rize, bölgesi iç ve dış tehlikeler bakımından çok nazik bir durumda bulunuyordu. Çünkü Gürcüler, Rize bölgesini almak isterken Ermeniler de Trabzon Vilayeti'nin bir kısmını, kurmayı planladıkları Büyük Ermenistan'ın sınırlarına dahil etmek istiyorlardı. Bunlardan daha önemlisi özellikle Rumlar, bölgede büyük bir Rum-Pontus Devleti kurmak amacıyla Pontusculuk faaliyetlerine girişerek kendilerine Trabzon Vilayeti'ni merkez yapmışlardı. Bu durum karşısında Vilayet dahilinde bazı askeri düzenlemeler yapılarak, 3. Kafkas Tümeni Trabzon bölgesini korumaya memur edildi⁷³.

1918 sonbaharında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, hem Rumların hem de Ermenilerin ümit ve gayretleri arttı. Rumlar, Karadeniz sahillerine demirleyen Fransız ve İngiliz kuvvetleriyle yakın ilişkiler kurarak taşkınlıklar yaptı. Rumlar sebep oldukları olayları Türklere mal ederek haksız emellerini tüm dünyaya haklıymış gibi göstermeye çalıştılar⁷⁴.

Milli Mücadele döneminde Rize üzerinde, Gürcü, Ermeni ve Pontusçu Rumların bazı talepler ortaya attıkları görülüyordu. Ermeniler ve Pontusçu Rumlar, Rize üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'na müracaatta bulundular. Her iki tarafın da istekleri Rize üzerinde çatışıyordu. Çünkü, kurulması tasarlanan Pontus Rum Devleti sınırları içinde gösterilen Rize, aynı zamanda, Büyük Ermenistan'ın yaşayabilmesi için Karadeniz kıyılarında önemli bir çıkış limanı olarak da düşünülmekteydi. Paris'deki bu çalışmalarını duyan Rizeliler tepkisiz kalmadı, topraklarını

⁷² Özel, **a.g.e.**, s. 23.

⁷³ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 56.

⁷⁴ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986, s. 33.

ve haklarını koruyabilmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulma çalışmalarına hız verildi⁷⁵.

Gürcüler ise bölgede bulunan Laz nüfusunu siyasi amaçları için kullanma teşebbüsü ile toprak kazanma yönünde faaliyetlere girişmişti. Gürcüler, yörede yaşayan Lazları etkilemek amacıyla kurdukları cemiyetler aracılığıyla ayrılıkçı propagandalar yürütmekteydi. Gürcüler Paris Konferansı'nda da Rize'nin Gürcü bölgesi olduğu yönünde iddialar ortaya attı⁷⁶.

4-Milli Mücadele Döneminde Rize (Merkez)'de Kurulan Teşkilatlar

Vatanın işgali ve parçalanması karşısında halkın bağımsızlığını elde etme gayesi ile milli harekete giriştiği yerlerden biri de Rize'dir. İşgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan yöre halkı, Trabzon merkezli bir milli teşkilatlanma sürecine girdi.

4-1-Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyeti Cemiyeti

Milli Mücadele'ye zararlı cemiyetler arasında nitelendirilen bu cemiyet⁷⁷, Ocak 1919 da İstanbul'da kuruldu. Cemiyet, padişaha bağlı kalmak ve kendisini idare etmek suretiyle, bölge halkının haklarını korumayı amaçlamış ve kuruluşundan sonra Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hızla yayılan cemiyet, Rize ve Of'da da şubeler açtı⁷⁸.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı incelendiğinde; cemiyetin, yönetimde ademi merkeziyetçi, saltanata bağlı ve ittihatçılığa karşı olduğu görülmektedir. Ayrıca cemiyetin programında; anayasa, nispi seçim ve ekalliyetlerin hukuku konularına da yer verildi⁷⁹.

⁷⁵ Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39, Kasım 1997, s. 885-874, s. 865.

⁷⁶ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 94.

⁷⁷ Özel, **a.g.e.**, s. 57.

⁷⁸ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968, s. 12; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt I, Ankara 1993, s. 313.

⁷⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 58.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin kuruluşu hakkında; Mahmut Goloğlu, 5.1.1968 tarihli Tosun Yuzcuoğlu'nun mektubuna dayanarak, şu bilgileri vermektedir. "1918 yılında Ademi Merkeziyetçi bilinen merhum Prens Sabahattin Beyin direktifleri ile Trabzon ve Havalisinde Ademi Merkeziyet Cemiyeti teşkil edilmiştir. Rize'de kurulan bu cemiyetin kurucuları ve görevleri şöyledir:

- Reis :Tuzcuzade Şaban Efendi
- Aza :Kazancıoğlu İbrahim Efendi
- Aza :Turnaoğlu İsmail Efendi
- Aza :Tuzcuzade Hakkı Efendi
- Aza :Taviloğlu Ethem Efendi
- Aza :Hacı Osman Efendizade Faik Efendiler ⁸⁰.

4-2- Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Cemiyetin oluşmasında en önemli faktör, Mondros Mütarekesi sonrasında, Pontusçu Rumların, Pontus-Rum Devleti kurmak amacıyla giriştikleri faaliyetlerle⁸¹ Ermenilerin, Büyük Ermenistan'ın denize çıkış kapısı ve kuzey sınırları olarak düşündükleri Trabzon Vilayeti üzerindeki emelleri idi⁸². Öyle ki, Doğu Karadeniz'deki durumu, kendi amaçları doğrultusunda değerlendirmek isteyen İtilaf Devletleri, Rize'nin de dahil olduğu bu geniş toprakları, bir yandan Büyük Ermenistan'a vaat ederken, bir yandan da Pontusçu Rumlara bağlıyorlardı⁸³.

Rize'yi de içine alan Trabzon Vilayeti, Milli Mücadele yıllarında, bulunduğu hassas konum nedeniyle, her türlü tehlikeye açıktı. Rum ve Ermeni faaliyetlerinin artması ve özellikle müstakil bir "Pontus-Rum Devleti" kurma faaliyetleri üzerine, Trabzon'un

⁸⁰ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ek-2, s. 145.

⁸¹ **Trabzon'dan Atatürk'e, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı 1881-1981**, Trabzon 1981, s. 101.

⁸² Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 119.

⁸³ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Erzurum 1998, s. 43

vatansever halkı, 10 Şubat 1919 tarihinde Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyet, 13 maddelik bir nizamnameye sahipti⁸⁴.

Karadeniz sahilleri üzerindeki yabancı emellerine karşı çıkan Cemiyet, ilk kongresinde teşkilatın köylere kadar yayılmasına karar vermiş ve Trabzon Vilayeti dahilinde (bugünkü idari durumu ile beş il; Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu) sancak ve kaza merkezlerinde şubeler açtı.

4- 3-Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nden sonra, işgalci devletlerin gemileriyle Trabzon limanına getirilen Rum ve Ermeni çeteciler, Rize dahilinde de halkın malına ve canına saldırıyorlardı. Hatta bölgedeki Rum ve Ermeni köyleri de bu çetecileri destekliyorlardı.

Bu şartlar altında Rize halkı, Rize Livası'nda milli teşkilat kurma faaliyetlerine başladı⁸⁵. Neticede Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti'nin Rize Şubesi; Mataracızade Mehmet Şükrü Efendi, Tuzcuzaade Süleyman Tevfik, Lazoğlu Mustafa, Mataracızade Hakkı, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet Efendi'ler⁸⁶ tarafından 24 Mart 1919'da kuruldu⁸⁷. Bundan başka, Rize Sancağı'nın Pazar Kazası'nda, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi açılarak, başkanlığına da Ziya Bey getirildi.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulduğu tarihlerde Rize'de, Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Heyeti, Nisan ayı başlarında sadarete bir telgraf gönderdi. Memleketlerinin haklarını koruyacaklarını bildirdikleri bu telgrafta; **“Bugün bütün dünyanın sulhu hazırlamak üzere Paris'te toplanan sulh konferansına, Karadeniz Rumları namına gönderilen heyetlerin hakikatleri tahrife ve inkara kalkışmasıyla, Trabzon ve havalisi ve bilhassa Rize sancağı halkı, büyük bir heyecana düşmüştür. Onların batıl iddialarda buldukları şayiye mevcuttur. Livamızda meskun ahali**

⁸⁴ Sarıkaya, a.g.t., s. 120-121.

⁸⁵ Sarıkaya, a.g.t., s. 123.

⁸⁶ Goloğlu, a.g.e., s. 20.

⁸⁷ Özel, a.g.e., s. 66.

hemen tamamen Müslüman iken bunların kısmen misafirlikle burada bulunan 100-200 Rum'un hakimiyeti altına girmeleri, milletlerin hürriyeti gibi adalet kaidesine aykırıdır. Karadeniz sahillerinde İslam ahaliye nispetle nüfusları pek az bulunan ve hiçbir suretle hakları bulunmayan Rumların, böyle açıktan açığa hakimiyet istemeleri dikkate değer. İnsanlığın sulh ve sükununu temine çalışan İtilaf devletleri büyüklerinin, insanlık hak ve kaidelerine aykırı kararlar almayacaklarına emin olduğumuzdan, bir an dillerinden düşürmedikleri, adaletlerini bekler ve Osmanlı hakimiyetinden başka hiçbir hükümet idare şeklini katiyen kabul edemeyeceğimizi, bu umumi milli arzunun aksine verilecek kararların elim facialar doğuracağını ve bölgede bunun tatbikinin imkansız bulunduğunu, katiyen ve müttehiden arz ve ilan ederiz” denilmekteydi.

Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti; Rize'nin, Doğu Anadolu'da kurulmaya çalışılan Ermenistan'a, Karadeniz'de bir çıkış olarak verileceğine dair haberlerin duyulması üzerine, Paris Barış Konferansı ile Fransız Hükümeti ve kamuoyuna duyurulmak üzere, Trabzon'daki Fransız Mümessili'ne bir protesto metni gönderdi. Bu yazıda, Rize'nin Türk vatanından ayrılamayacağı belirtilerek gazetelerin, Ermenilerin miktarlarıyla bir istihza teşkil eden Ermenistan'ın sınırlarını göstermeye kadar işi ileri götürmeleri karşısında, bu uğraşının sonuçsuz kalacağı ifade ediliyordu. Ayrıca bu protesto metninde, şu değerlendirmelere de yer verilmişti: “Bu muhitte ne Ermenilerin, ne de başka bir milletin tarihi hakları yoktur. Rize'nin bu günkü nüfusu 225 bin olup, bunun yalnız 54'ü Rum'dur. Muhitimizde ne biz ne de ecdadımız, hiçbir Ermeni'nin yaşadığına şahit olamamıştır. Barış Konferansı'nda Türklerin aleyhine bir karar verildiği takdirde, anayurdumuzu savunmak amacıyla akıtacağımız kanlar, daha büyük bir inkılabı fırsat verecektir. Şunu da belirtmeliyiz ki, “merhamet dilemiyoruz, hakkımıza tecavüz edilmemesini talep ediyoruz.”⁸⁸.

4-4-Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

1919 Haziran başlarında İstanbul'da kurulan bu cemiyetin, Ademi Merkeziyet Cemiyetine benzer özellikleri olmakla birlikte, bölgede fazla varlık gösterememiştir.

⁸⁸ Sarıkaya, a.g.t., 123-124.

İzmir'in işgalinden sonra kurulan bu cemiyet, düzenlediği müsamereler ile para toplamakta ve bu paraları, yardıma muhtaç kimselere yardımda kullanmaktaydı⁸⁹. Cemiyetin 27 Haziran 1919 tarihinde, gazetelerde yayınladığı bir beynamede, İzmir'de şehit olan ve yaralananların ailelerine yardım için bir müsamere düzenleyeceğini duyurulmuştu.

4-5- Laz Tekâmül-ü Milliye Cemiyet-i Hayriyesi

30 Mart 1919'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları; Büyük Hasan Paşazade Ahmet Tevfik Bey, Hasan Fikri Bey, Mehmet Kadri Bey, Hüsnü Efendi ve Fahri Efendi⁹⁰.

Cemiyet Nizamnamesinde, yalnızca bir hayır ve yardımlaşma kurumu olduğunu belirtmektedir. Milli Mücadele Döneminden önce, 1914 yılında Laz ismini kullanarak kurulan Laz Talebe Cemiyeti'nin⁹¹ nizamnamesi incelendiğinde, iki cemiyet arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Lâz Tekâmül-ü Milli Cemiyeti Hayriye'si anlaşıldığına göre kısa bir süre sonra kapanmış, İzmir'in işgalinden sonra yeniden kurularak faaliyete geçmiştir. Çünkü, Cemiyetin yeniden kurulduğunu haber veren 2 Haziran 1919 tarihli bir ilanda; ilgililerin cemiyet merkezine davet edildiği görülmektedir⁹².

4-6-Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi

30 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da kuruldu. 30 Ağustos 1919 tarihli İkdâm Gazetesi'nde Cemiyet-i Hayriye'nin yayınladığı bir yazıda; cemiyetin, istilaya maruz kalmış ve muhaceret dolayısıyla yakınlarını kaybedenlere, yetim ve dul kalanlara yardım amacıyla kurulmuş olduğu belirtmektedir. "Trabzon-Rize Cemiyeti" namıyla merkezi Kasımpaşa'da kurulan bu cemiyet, siyasi partiler ile ilişki kurmamış ve siyaset ile ilgilenmemiştir⁹³.

⁸⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 67.

⁹⁰ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 136.

⁹¹ Ali İhsan Aksamaz, **Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu**, İstanbul 1997, s. 157.

⁹² Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 137.

⁹³ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 138.

5- Büyük Millet Meclisi Açıldıktan Sonra Rize(Merkez) ile Ankara İlişkileri

İstanbul'un işgal edilerek Mebusan Meclisinin dağıtılmasından sonra Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne katılan Trabzon Vilayeti mebuslarının sayısı 16 idi. Bu 16 Mebusun 5'i Rize(Lazistan Sancağı)'den seçilerek meclise katılmışlardı. Büyük Millet Meclisi'ne katılan Rizeli mebusların isimleri şunlardır;

Esat Bey (Özoğuz)

İbrahim Şevki Bey

Osman Nuri (Özgen)

Abidin (Zeynelabidin) Bey

Ziya Hurşit Bey

Necati Bey Efendi

Ziya (Hurşit) Bey⁹⁴

6-Milli Mücadelede Batı Cephesi ve Rize

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasıyla başlayan Yunan İşgali karşısında bölge halkı milis kuvvetler oluşturarak Yunan Ordusu ile Mücadele etti. 1920 yılı başlarında itibaren Yunanlılara karşı düzenli ordusu ile mücadele edilmeye başlandı.

Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı verilen savaşlar sırasında Rize ve çevresinde halk, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması yolunda, Türk ordusuna muhtelif zamanlarda cephelere gönüllü kabileler göndermek suretiyle katkıda bulunmuştur⁹⁵.

Bu gönüllüler içinde yer alan Rizeli İpsiz Recep ve onun Rizeli gönüllü arkadaşlarının Milli Mücadelede, özellikle de Batı Cephesinde çok büyük faaliyet ve fedakarlıkları oldu. Batı Anadolu'daki savaşlardan -özellikle Sakarya Savaşı'ndan- önce yaklaşık 90 kişi ile Rize'den motorlarla Mutasarrıf tarafından uğurlanan Recep ve arkadaşları, uzun bir

⁹⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 168.

⁹⁵ Özel, **a.g.e.**, s. 204.

yolculuktan sonra Kefken açıklarına vardı. Sakarya Nehri'ne yakın olan Ağva'da kıyıya çıkan⁹⁶ Recep ve arkadaşları daha sonra Sakarya'nın ilçesi olan Karasu'ya giderek Batı Cephesi için gönüllü yazıldı.

6-1-İnönü Savaşları ve Rize

İnönü Savaşları'nın başladığı günlerde, Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesi Ordu ve Samsun üzerinden Ankara'ya uğurlanırken,⁹⁷ Savaş sırasında Batı cephesine Karadeniz bölgesinden gönderilen gönüllü müfrezeler arasında Rize'den de oldukça çok sayıda gönüllü vardı.

I. İnönü Savaşı'nın Türk birliklerinin başarısı ile sonuçlanmasının ardından Yunanlılar, 23 Mart 1921'de yeniden harekete geçti⁹⁸. 30 Mart-1 Nisan 1921 de cereyan eden II. İnönü Savaşı sırasında, Kandıra'da bulunan Yunan tugayının İzmit, Hendek, Bozöyük üzerinden İnönü'ne inmesi tehlikesine karşı Rizeli İpsiz Recep Çetesi, Sakarya'nın doğusunda yerlerini alarak Yunan birliklerinin Sakarya'nın doğusuna geçmesini engelledi⁹⁹. Bu arada Rizeli mebuslarda cephedeki yerlerini almışlardı. Çok zor şartlar altında olsalar da Türk ordusu II. İnönü Savaşı'nı 1 Nisan 1921 de zaferle sonuçlandırdı¹⁰⁰. Böylece, Rizelilerin de yer aldığı II. İnönü Savaşı, Yunan ordusunun ikinci yenilgisi oldu.

6-2-Sakarya Savaşı ve Rize

Mustafa Kemal Paşa'nın Kütahya Afyon Eskişehir Savaşları'ndan sonra Başkomutanlık yetkilerini almasının ardından yayınladığı, Tekalif-i Milliye Kanununun 5. maddesine göre, motor ve taka gibi deniz taşıtları da taşıma işlerinde kullanılacaktı¹⁰¹. Bu yükümlülüğü yerine getirenler askerlik hizmeti yapmış sayılacaktı.

⁹⁶ Süleyman Kazmaz, **İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler**, Ankara 1996, s. 122.

⁹⁷ Çapa, **a.g.m.**, s. 872.

⁹⁸ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 186-188.

⁹⁹ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁰⁰ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 188.

¹⁰¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara 1990, s. 389.

Tekalif-i Milliye emirlerinin uygulanmaya başlanmasıyla, Karadeniz'deki ulaşım birden bire büyük önem kazandı. Bölgede demiryolu ve karayolu ulaşımı gelişmediğinden, Rusya'dan gelen silah ve cephane mecburen deniz yoluyla taşınmak zorunda idi¹⁰².

Rus limanlarından gönderilen malzeme Doğu Karadeniz'deki limanlarda takalar, motorlar veya tüccar gemilerine yüklenerek kıyılara taşınıyor,¹⁰³ oradan da kağrı gibi araçlarla iç kesimlerdeki cephelere naklediliyordu¹⁰⁴.

Savaşlar olurken, Milli Mücadele için sağlanan silah ve cephaneler, Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı'nın yönetimi ve Rizelilerinde gayret ve becerisi ile Anadolu'ya ulaştırılıyordu.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nden gelen gönüllü birlikler Sakarya Savaşı'nda büyük yararlılıklar gösterdi. Gönüllü birliklerden biri olan İpsiz Recep'in çetesinde yer alan Rizeli gönüllülerin bazılarının adları şöyledir: Alibey Kandemir, Ali Taşkıran, Hakkı Alkan, İbrahim Okutur, Kansız Ali, Mahmut Taşkıran, Güneysu'dan Mahmut, Kara Emin, Kör Ali, Giro Osman, (Bıyıklı) Mehmet Kopuz, (Obur) Ahmet Güngör, Mesut (Dayı)Yıldırım, Ciro Mehmet, Yusuf Kopuz, Mehmet Taşkıran idi.¹⁰⁵ Sakarya cephesinde Yunanlılarla harp ederlerken gönüllü sayısının çok arttığı, hatta Rize'den 600 kişinin İpsiz Recep Çetesine katıldığı bilinmektedir¹⁰⁶.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinden sonra, İstanbul'dan sevk edilen silah ve cephane büyük ölçüde artmıştı¹⁰⁷. Rizeli gönüllüler, İstanbul'da oluşturdukları kuruluşlar ile İstanbul'dan sağlanan silah ve cephaneyi gemilerle Sakarya'ya ve İnebolu'ya nakletmekte idi. İstanbul'da Recep'in çetesinden; Kalkandere ilçesinden Kamburoğlu Şevki, Velioglu Kara Mustafa, Hüseyin Çolakoğlu (Kekeme Hüseyin) gibi Rizeliler bulunuyordu¹⁰⁸.

¹⁰² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 393.

¹⁰³ Sarıkaya **a.g.t.**, s. 190.

¹⁰⁴ Methi Bayar, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, İstanbul 1945, s. 45.

¹⁰⁵ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁰⁶ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 190.

¹⁰⁷ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 194.

¹⁰⁸ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 108-109.

6-3-Büyük Taarruz ve Rize

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık yetkilerinin 22 Temmuz 1922'de süresiz olarak uzatılmasından sonra, ordunun ihtiyaç ve eksiklikleri tamamlanmaya başlandı. Bu düzenlemeler sırasında Karadeniz Bölgesi'ndeki birliklerin de yeri değiştirildi. 17 Temmuz 1922'de Trabzon'daki 13. Tümen'in 53. Alayı ile beraber Rusya'dan getirilen bir miktar cephane Ankara Hükümeti'nin talimatı ile Batı Cephesi'ne gönderildi. Bu sevkıyattan sonra 1 Ekim 1922 de Trabzon'daki IX. Kolordu'ya bağlı birlikler (54. Piyade Alayının bir bölüğü Rize'de idi.) kıyı ve iç kesimlerde bulunuyordu.

26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabahı Büyük Taarruz başladı. Türk orduları, 9 Eylül de İzmir'e girdi. Türk ordusunun bu ilerleyişi esnasında Rizeli gönüllüler üzerlerine düşen bütün görevleri başarıyla ifa etmiş olup, Batı Anadolu'da da Türk zaferine katkıda bulunmuşlardı.

Bu arada Müttefikler kendi aralarında 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında Paris'te müzakerelerde bulunuyorlardı. Türk Heyeti, 2 Ekim'den beri Mudanya'da bulunmakta idi. Mudanya'daki görüşmeler 3 Ekim'de başladı. İtilaf Devletleri ile görüşmelerde bulunan Fethi Bey, mütareke görüşmelerinde sadece Trakya'nın görüşülmesi gerektiğini belirterek, 1914 sınırlarına göre Türkiye'nin tesliminin şart olduğunu söyledi. Bazen görüşmelerin kesilme noktasına geldiği sıralarda Türk orduları, olası bir savaş ihtimaline karşı cephedeki konumlarını düzenli olarak değiştiriyorlardı.

Kurtuluş savaşı sürecinin sonunda Anadolu işgalden kurtarılmış, 11 Ekim 1922 de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile de Trakya da işgalden kurtarılmıştı¹⁰⁹.

7- Batı Cephesindeki Başarılar Sonrasında Rize

Türk ordusuna, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde ellerinden gelen bütün yardım ve gayreti gösteren Rizeliler, Türk ordusunun bütün başarılarında büyük bir sevinç

¹⁰⁹ Sarıkaya, a.g.t., s. 195-198.

duymuştur. 1922 yılının Eylül ayı ortalarında Türk ordusunun ileri hareketinde Yunanlılara karşı gösterdiği başarılar üzerine Trabzon ve çevresinde şenlikler düzenlendi. Büyük Taarruz'un kazanılması neticesinde B.M.M.'ye kutlama telgrafları gönderildi.

Büyük gayretlerinden dolayı Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rizelilerin hemşehriliğini kabul ederek onlara verdiği değeri şu şekilde açıklamıştır: **“Muazzez Rize Sancağı vatandaşlarım arasında bana bir hemşehrilik mevkii ayrılmış olmasını tebliğ eden telgrafnamelerini en samimi bir his ve haz ile okudum. Milletın kitle-i umuiyesinin iştirak ve hareketi ile istihsal olunan filhakika pek büyük muvaffakiyetlerin kıymeti bilhassa muhit-i vatanda onlara müteveccih takdirat ile taayyün ve teali eylemek emr-i tabii bulunduğundan güzel Rize'nin muvaffakiyat-ı milliyeye dolayısıyla hakkımdaki teveccüh ve muhabbetini o vatanperver halkın tecelliyat-ı hamiyetine saf ve belîğ bir numune olarak telakki ettim. Ve bu itibar ile tezahürat-ı vaka'yı büyük bir fahr ve takdir ile karşılayarak iblağına tavassut buyurduğunuz arzuyu umumiye memnuniyetle kabul ettim. Muazzez Rizeli hemşehrilerimi derin iştihak ile selamlarım efendim.”**

Milli Kurtuluş Savaşı'nda Rizeli gençlerin cephede ve cephe gerisinde çok büyük hizmetleri oldu. Milli Mücadele'nin başından beri bölgesinde etkin olan Müdafaa-i Hukuk teşkilatı, 1921 yılı içinde Batı cephesine gerekli desteği verdiği gibi Rizeli gönüllülerden oluşan grupları da destekledi. Rizeli gönüllüler özellikle Adapazarı yöresinde gerek İngilizler ve gerekse Yunanlılarla ve Rum ve Ermeni çetelerinin çıkardığı karışıklıklarla etkin mücadelede bulundular.

Kazanılan her zafer ve kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırıyor. Ardahan'ın anavatana katılması dolayısıyla Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Büyük Millet Meclisi'ne bir kutlama telgrafi gönderdi. Bu telgrafta; düşmanın kirli ellerinde bulunan vatan topraklarının Türk ordusunun büyük bir azmiyle, yeniden anavatana katılmasından dolayı duyulan sevinç anlatılıyordu¹¹⁰.

¹¹⁰ Sarıkaya, a.g.t., s. 198-199.

I. BÖLÜM

RİZE(MERKEZ)'NİN İDARİ YAPISI VE NÜFUS

A-İdari Yapı

1-Osmanlı Dönemi

1461 yılında Trabzon'un fethinden sonra Osmanlı idaresine giren Rize¹, Sultan I. Selim Döneminde, 1479 da alınan Torul Beyliği ile birlikte Rum (Sivas) Eyaletine bağlı olan Trabzon Sancağı'nın nahiyeleri arasında yer alıyordu².

1582 yılında III. Murat eyalet ve livaları yeniden düzenlerken, Trabzon ve Batum birleştirilip, Trabzon Eyaleti teşkil edildi³. Bu dönemde Rize, Hemşin, Of, Arhavi, Atina ve Kürtün ile birlikte Trabzon Livası'nın kazaları içerisinde gösterilmektedir⁴.

İbrahim Güler'in belirttiğine göre; XVIII. yüzyıla ait Ahkâm Defterlerinde, Rize, Gönve ve Canik sancaklarını ihtiva eden Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir kaza durumundaydı⁵.

1873 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ndeki bilgilere göre Rize, Ordu, Giresun, Tirebolu ile birlikte Trabzon Merkez Sancağı'nın kazaları arasında, yer almaktaydı⁶.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasına kadar Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın merkezi Batum Kazası idi. Ancak bu savaş sonrasında

¹ İhsan Topaloğlu, **Bölge Tarihinde Rize**, Cilt I, Trabzon 1998, s. 50.

² M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi,(1451-1590)**, Ankara, 1998, s. 48,93.

³ Makbule Sarıkaya, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 21.

⁴ Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", **Belleten**, XXVI /101, 1962, s. 320-331; **İslam Ansiklopedisi**, "Lazistan Maddesi", Cilt 7, İstanbul 1974, s. 26.

⁵ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon 1999, s. 329-330

⁶ Cahit Alın, "IX. Yüzyılın Son Yarısında Trabzon Vilayeti", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon 1999, s. 194-195.

Batum'un Osmanlı sınırları dışında kalmasıyla birlikte Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize'ye taşındı⁷.

Orhan N. Ak'ın belirttiğine göre 1876 yılında Rize'ye bağlı mahalle ve köy isimleri şu şekildedir.

Tablo 1. 1876'da Rize Kazası mahalle isimleri

1	Paşayan Mahallesi	18	Emüniddin Mahallesi
2	Piriçelebi Mahallesi	19	Hurtoz Mahallesi
3	Vonit Mahallesi	20	Carihoz Canco Mahallesi
4	Yeniköy Mahallesi	21	Haçenoz (Çamlıbel) Mahallesi
5	Pabik Mahallesi	22	Filiboz Mahallesi
6	Pavarol Mahallesi	23	Pindoz Mahallesi
7	Peripol Mahallesi	24	İksenit Mahallesi
8	Kalohten Mahallesi	25	Diğer İksenit Mahallesi
9	Kuvaroz Mahallesi	26	Ramanoz Mahallesi
10	Haldoz Mahallesi	27	Diğer Mahallesi Mahallesi
11	Sirahoz Mah..	28	Kangaloz Mahallesi
12	Hamzabey Mahallesi	29	Büyük Samri Mahallesi
13	Ramanoza tabi Hamzabey Mahallesi	30	Arkiliko Mahallesi
14	Kale Mahallesi	31	Kamenit Mahallesi
15	Roşi Mahallesi	32	KüçükSamri Mahallesi
16	Kamaşinoz Mahallesi	33	Hanis Mahallesi
17	Arkotil Mahallesi		

⁷ Orhan N. Ak, **Rize Tarihi**, Trabzon 2000, s. 159.

Tablo 2. 1876'da Rize Kazası köy isimleri

1	Konyat Karyesi	47	Haylaton
2	Sandık Canpolat Karyesi	48	Lestenkoz Karyesi
3	Sahur Karyesi	49	İveroz
4	Uma Karyesi	50	Kapnes Karyesi
5	Sikrik Karyesi	51	Serandinoz Karyesi
6	Uma Tohli Karyesi	52	Ahincoz Karyesi
7	Ağlaroz Karyesi	53	İštenoz Karyesi
8	Filargoz Karyesi	54	Kandeva (Kırklartepe) Karyesi
9	Rados Karyesi	55	Fatla Karyesi
10	Maşere Tabi Ağlaroz Karyesi	56	Aron Karyesi
11	Ruspa Karyesi	57	Mağaloz Karyesi
12	Ataköz Karyesi	58	Andon Karyesi
13	Sevaloz Karyesi	59	Karasu Karyesi
14	Malpet Karyesi	60	Karayemiş Karyesi
15	Hama bala Bihanoz	61	Anbarlık Karyesi
16	Maşen Karyesi	62	Sinğaz Karyesi
17	Filandoz Karyesi	63	Ruspa Karyesi
18	Muskas Karyesi	64	Kaçeran Karyesi
19	Kolica Karyesi	65	Ğutoz Karyesi
20	Lazkozderelkoz Karyesi	66	Kuriloz Karyesi
21	Argaloz Karyesi	67	Nefs-i Kanboz Karyesi
22	Mağalaroz Karyesi	68	Orta Kanboz Karyesi
23	Liparit Karyesi	69	Yukarı Kanboz Karyesi
24	Hanci Karyesi	70	Kasatöz Karyesi
25	Aspet Karyesi	71	Ayancoz Karyesi
26	Botrozkomı Karyesi	72	Puluhoz Kalharat Karyesi
27	Salandoz Yapraklar(Taşhane)Karyesi	73	Veroz Karyesi
28	Varatlar Karyesi	74	Gürgen Karyesi
29	Kalikoç Karyesi	75	Hazavit Karyesi
30	Lazlar Karyesi	76	Mişona Karyesi
31	Ğuncivanoz Karyesi	77	Kaçeran Karyesi
32	Hos (Maltepe) Karyesi	78	Setöz Karyesi
33	Şimadiyoz	79	Sinğaz Karyesi
34	Şetroz Karyesi	80	Concık Karyesi
35	Terdur Karyesi	81	Leroç Mervan Karyesi
36	Çaklı Karyesi	82	Haytef Karyesi
37	Zavendik Karyesi	83	Armut Karyesi
38	Kaluklar Karyesi	84	Perkam Karyesi
39	Goloç Karyesi	85	Kalamoç Karyesi
40	Kofin Karyesi	86	Raşot Karyesi
41	Mashandoz Hazar Karyesi	87	Mirakaloç Karyesi
42	Çıklenar Karyesi	88	Kuzandinoz Karyesi
43	Mavrant Karyesi	89	Ğodri Karyesi
44	Likoç Karyesi	90	Atyonozcigara Karyesi
45	Harvel Karyesi	91	Vela Karyesi
46	Fosa Karyesi	92	Hamalyoç Karyesi

Tablo 3. 1876 Kurayıseba Nahiyesi köy isimleri

1	Mahura Karyesi	14	Kabahor Karyesi
2	İksenit Karyesi	15	Kalyav Karyesi
3	Haya-i Sufla Karyesi	16	Veliköy-ü İspir Karyesi
4	Haya-i Ulya Karyesi	17	Veliköy-ü Rize Karyesi
5	Anzer-i Ulya Karyesi	18	Homoze Karyesi
6	Anzer-i Sufla Karyesi	19	Vene Karyesi
7	Betran Karyesi	20	Kafkame Karyesi
8	Ethone Karyesi	21	Varda Karyesi
9	Cevatoz Karyesi	22	Komes Karyesi
10	Cimil-i Sufla Karyesi	23	Kapse-i Rize Ayvalık Karyesi
11	Cimil-i Vasat Karyesi	24	Kapse-i Of Karyesi
12	Cimil-i Ulya Karyesi	25	Manle Karyesi
13	Köşher Karyesi	26	Mize Karyesi

Tablo 4. 1876 Karadere Nahiyesi köy isimleri

1	Tavranoz Karyesi	12	Tasrik'e Tabi Andıra Karyesi
2	Tonik Karyesi	13	Giliğoz Karyesi
3	Arev Karyesi	14	Suvarna Karyesi
4	Taserik Karyesi	15	Apancera Karyesi
5	Tulon Karyesi	16	Basalet/pasalet Karyesi
6	Andıra Karyesi	17	Seftar Karyesi
7	Maşer Karyesi	18	Patır Karyesi
8	Kapnes Karyesi	19	Vandri Karyesi
9	Silyan Karyesi	20	Çiller Karyesi
10	İnci Karyesi	21	Silyan Ayanoz
11	Toğli (Medrese) Karyesi		

Tablo 5. 1876 Mapavri Nahiyesi köy isimleri

1	Yaka Karyesi	9	Havya Karyesi
2	Halotena Karyesi	10	Asrifos Karyesi
3	Maryeva Karyesi	11	Komikozancel Karyesi
4	Cancera Karyesi	12	Çaçeva Balod Haremtepe Karyesi
5	Aprik Makşar Karyesi	13	Murseva Karyesi
6	Mamul Karyesi	14	Büyükdere Maa Kuvaroz Karyesi
7	Galata Kuvalyoz Karyesi	15	Çilengir Karyesi
8	Miloz Karyesi	16	Akrotıl Karyesi

1896'dan beri sancak sayısında bir değişiklik olmayan Trabzon Vilâyeti'nin, Rize, Of, Atina ve Hopa kazalarından oluşan Lazistan(Rize) Sancağı, bu durumunu 1903'e kadar sürdürdü. 1903 yılında yapılan idari bir değişiklikle daha önce

Lazistan(Rize) Sancağı içinde yer alan Of, Trabzon Merkez Sancağı'na bağlandı. Bu dönemde, Lazistan(Rize) Sancağı'nın kazaları Rize, Atina ve Hopa'dı⁸.

1322 (1906) yılındaki Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde; Trabzon merkez sancağı, Canik Sancağı, Gümüşhane Sancağı ve Lazistan(Rize) Sancağı, vilayetin sınırları içine yer alıyordu. Lazistan(Rize) Sancağı dahilinde, Merkez livaya bağlı; Mapavri, Karadere, Kurayiseba nahiyeleri, Hopa Kazası'na bağlı; Arhavi, Viçe nahiyeleri ve Atina (Pazar) Kazası'nın yer aldığı görülmektedir⁹.

1913 yılında Rize Kazası'nın mahalle ve köy sayısı toplam 130'du. Mapavri Nahiyesi'ne bağlı 38, Karadere Nahiyesi'ne bağlı 25, Kuraiseba Nahiyesi'ne bağlı 31 köy bulunmaktaydı¹⁰.

1916 yılında Rus İşgali'ne uğrayan Trabzon Vilâyeti'ne bağlı sancaklarda biri olan Lazistan(Rize) Sancağı; Atina, Hopa ve Rize Kazası olarak, durumunu 1918 yılına kadar sürdürdü¹¹. 1918 yılında işgalden kurtarılan Lazistan(Rize) Sancağı, 1920 de Büyük Millet Meclisi'ne bağlandı ve 1924 yılında il oldu¹².

2-Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra (2.12.1339) 1923 yılında yapılan bir düzenleme ile Lazistan(Rize) Vilayeti'nin adının, bazen Lazistan bazen de Rize olarak kullanılması, haberleşme ve resmi işlerde karışıklıklara sebebiyet vermekteydi. Bu karışıklığın kaldırılması amacıyla, Lazistan ismi Rize olarak değiştirildi¹³. Bu değişiklik sonrasında Rize Vilayeti, Atina ve Hopa kazalarından oluşmakta idi. Vilayet dahilindeki 8 nahiyeden, Mapavri, Kurayiseba ve Karadere Nahiyeleri Merkez Kaza'ya, Hemşin ve Ardeşen Nahiyeleri, Atina Kazası'na, Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa Nahiyeleri Hopa Kazası'na bağlı idi. 1930 yılında ise Merkez

⁸ Sarıkaya, a.g.t., s. 22.

⁹ Trabzon Vilayeti Salnamesi,1322, s. 364-378.

¹⁰ Ak, a.g.e., s.185-186.

¹¹ Yurt Ansiklopedisi, Rize Maddesi, İstanbul 1982, Cilt 9, s. 6356.

¹² İhsan Topaloğlu, Rus İşgalinde Rize, Trabzon 1997, s. 4-5.

¹³ BCA 30.11.1.0.1.5.7.

Kazaya bağılı olarak, İyidere¹⁴ ve Gündoğdu¹⁵ Nahiyeleri kuruldu. Yapılan bu değişlikle Rize(Merkez)'ye bağılı nahiye sayısı 5'e yükselmiş oluyordu.

20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2197 sayılı kanunun 27 Mayıs 1933 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla gerçekleşen idari bir düzenleme ile Rize ve Artvin Vilayetleri Çoruh adı altında birleştirildi. Böylece Artvin, Hopa, Şavşat, Borçka, (Atina)Pazar ve Rize kazalarından oluşan Çoruh Vilayeti kuruldu. Rize Kazası ise Çoruh Vilayetinin merkez kazası haline getirildi. Ancak bu durum çok uzun sürmedi ve 2 Ocak 1936 tarihinde 2885 sayılı yasa ile Çoruh Vilayeti ikiye ayrılarak Rize Kazası merkez olmak üzere Pazar kazası ile birlikte Rize İli oluşturuldu. 1936 yılındaki bu değişlikle, Hopa Kazası'nın Artvin'e bağlanması ile Rize Vilayeti 1933 öncesi duruma göre küçülmüştü . Bu dönemde Rize İli Merkez Kaza ve Atina(Pazar) kazası olmak üzere iki kazadan ibaretti¹⁶.

1940 Nüfus Sayımı sonuçlarından edindiğimiz bilgilere göre Rize Merkez kazasına bağılı, Gündoğdu, İkizdere, İyidere, Karadere ve Mapavri Nahiyeleri bulunmaktaydı. Bunun yanısıra Rize Merkeze bağılı 69, Gündoğdu Nahiyesi'ne bağılı, 20, İkizdere Nahiyesi'ne bağılı 28, İyidere Nahiyesi'ne bağılı 12, Karadere Nahiyesi'ne bağılı 20 ve Mapavri Nahiyesi'ne bağılı 23 köy bulunuyordu¹⁷.

¹⁴ 1967 Rize İl Yıllığı'nda İyidere Nahiyesinin kuruluşu 1929 olarak verilmiştir. Bkz. **1967 Rize İl Yıllığı**, s. 57.

¹⁵ **BCA**, 30.11.1.0.58.28.3.

¹⁶ Ak, **a.g.e.**, s. 212, Topaloğlu, **Bölge Tarihinde**, s. 53; **Rize**, 25 İkincikanun 1936 Cumartesi, S.227, s. 1.

¹⁷ **T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940**, s. 525-528.

Tablo 6. 1940 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri¹⁸

1	Adacami	36	Kirazdağı
2	Alipaşa	37	Kokulukaya
3	Ambarlık	38	Kömürcüler
4	Azaklıhoca	39	Köprülü
5	Bahaettinpaşa	40	Küçük
6	Beştepe	41	Küçükcami
7	Bıldırcın	42	Küçükçayır
8	Boztepe	43	Lazkoz
9	Camıdağı	44	Maltepe
10	Çakmakçılar	45	Muradiye
11	Çeşme	46	Müderisler
12	Çiftekavak	47	Ortapazar
13	Çukurlu	48	Pazar
14	Derebaşı	49	Pehlivantaşı
15	Derepazarı	50	Sandıktaş
16	Dumankya	51	Sarıyer
17	Elmalı	52	Sepetçiler
18	Erikliman	53	Sinekli
19	Flargoz	54	Soğukçeşme
20	Fuçucular	55	Subaşı
21	Gölyeli	56	Sütlüce
22	Güneşli	57	Tarikler
23	Gürcen	58	Taşköprü
24	Güzel	59	Tekke
25	Hendenoğlu	60	Tepebaşı
26	Islahiye	61	Tershane
27	Karasu	62	Tuğlalı
28	Karayemiş	63	Ulucami
29	Kasarçılar	64	Uzun
30	Kendirli	65	Uzunkaya
31	Kibledağı	66	Üçkaya
32	Kırklartepe	67	Yanıktaş
33	Kışlak	68	Yemişlik
34	Kireçhane	69	Zincirliköprü
35	Kiremit		

¹⁸ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 526.

Tablo 7. 1940 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Nahiyesi köyleri¹⁹

1	Hamidiye (Nahiye Merkezi)	11	Derecik
2	Akpınar	12	Gürgenli
3	Armutlu	13	Karaağaç
4	Altıntaş	14	Ketenli
5	Balıkçılar	15	Pekmezli
6	Beşikçiler	16	Söğütlü
7	Bozukkale	17	Taşlıdere
8	Büyükköy	18	Taşlık
9	Dağınksu	19	Taşpınar
10	Demirhisar	20	Veli

Tablo 8. 1940 Nüfus Sayımına göre İkizdere Nahiyesi köyleri²⁰

1	Çağırnkaya (Nahiye Merkezi)	15	Güneyce
2	Ayvalı	16	Ilıca
3	Ballı	17	İşkencedere
4	Bayır	18	Kirazlı
5	Cevizli	19	Meşe
6	Cimil	20	Paşa
7	Çamlık	21	Rüzgarlar
8	Çataltepe	22	Sivrikaya
9	Çiçekli	23	Şimşirli
10	Demirkapı	24	Töz ve Çönlekçi
11	Dere	25	Tulunpınar
12	Diktaş	26	Yağcılar
13	Eskice	27	Yerelma
14	Gölyayla	28	Yetimhoca

Tablo 9. 1940 Nüfus Sayımına göre İyidere Nahiyesi köyleri²¹

1	Fethiye (Nahiye Merkezi)	7	Köşklü
2	Çanakçeşme	8	Saray
3	Çiftlik	9	Taşhan
4	Fuçutaşı	10	Yalı
5	Kabak	11	Yapraklı
6	Kalecik	12	Yaylacılar

¹⁹ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 526-527.

²⁰ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 527.

²¹ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 527

Tablo 10. 1940 Nüfus Sayımına göre Karadere Nahiyesi köyleri²²

1	Medrese (Nahiye Merkezi)	11	Kayabaşı
2	Çağlıyan	12	Kızıltoprak
3	Çayırılı	13	Kuruköy
4	Dağaltı	14	Ormanlı
5	Dilsizdağ	15	Selimiye
6	Dülgerli	16	Taşçılar
7	Fındıklı	17	Tatlısu
8	Geçitli	18	Yokuşlu
9	Hüseyinhoca	19	Yolbaşı
10	İnci	20	Yumurtatepe

Tablo 11. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri Nahiyesi köyleri²³

1	Yenipazar (Nahiye Merkezi)	13	Musadağı
2	Aşıklar	14	Ormancık
3	Beyazsu	15	Sabunlar
4	Buzlupınar	16	Sarısu
5	Çataldere	17	Sefalı
6	Çilingir	18	Sırt
7	Çukurluhoca	19	Uzundere
8	Haremtepe	20	Yamaç
9	İncesırt	21	Yanıkdağ
10	İncesu	22	Yenice
11	Kaptanpaşa	23	Yeşiltepe
12	Maden		

1940-1945 yılları arasında Rize(Merkez), bir takım idari değişikliklere uğramıştır. 1941 yılında, 18 Ağustos 1941 tarih ve 16768 sayılı kararname ile Merkez Kazaya bağlı Ulucami, Gürgen, Küçükcami, İslahiye, Kiremitköy, Adacami, Dumankaya, Pazarköy , Tepebaşı, Zencirliköprü, ve Kibledağı köylerini içine alan Güneysu Nahiyesi kuruldu. Nahiye merkezi Ulucami Köyü idi²⁴.

25 Ocak 1944 tarihinde yapılan bir değişiklikle Rize(Merkez)'ye bağlı Mapavri Nahiyesi'nin adı Çaybaşı olarak değiştirildi²⁵. 2.8.1944 tarihinde kabul edilen ve 1 Eylül 1944 tarihinde yürürlüğe giren 4642 sayılı yasa ile Çaybaşı

²² T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1940, s. 527-528.

²³ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1940, s. 527-528.

²⁴ BCA 30.11.1.0.148.22.20; Rize, 6 Eylül 1941 Cumartesi, S. 512, s.1.

²⁵ BCA, 30.18.1.2.104.9.1.

Nahiyesi Çayeli adıyla ilçe haline getirildi²⁶. 1945 Nüfus Sayımı sonuçlarından elde ettiğimiz bilgilere göre Gündoğdu Nahiyesi bu ilçeye bağlanmıştır²⁷.

25.6.1945 tarihinde kabul edilen ve 1.8.1945 tarihinde yürürlüğe giren 4769 sayılı kanun ile İkizdere Nahiyesine bağlı Güneyce, ilçe haline getirildi ve İkizdere Nahiyesi yeni kurulan bu ilçeye bağlandı. Ancak 19.6.1952 tarihinde kabul edilen ve 20.6.1952 tarihinde yürürlüğe giren 5967 sayılı Rize İli'ne tabi Güneyce İlçe Merkezinin Nakledilmesi ve Adının Değiştirilmesi hakkındaki kanun ile merkezi Çağarankaya Köyü kabul edilen İkizdere İlçesi kuruldu²⁸.

Yapılan bu değişikliklerden sonra 1945 Nüfus Sayımı sonuçlarından edindiğimiz bilgiye göre Rize(Merkez)'ye bağlı nahiyeler Güneysu, Karadere ve İyidere Nahiyeleridir. 1945 yılında Rize(Merkez)'ye bağlı 56, Güneysu'ya bağlı 11, Karadere'ye bağlı, 17 ve İyidere'ye bağlı 12 köy bulunmaktadır²⁹.

1946 yılında Rize(Merkez)'ye bağlı bir bucak haline getirilen Derepazarı'nda 26.2.1954 tarihinde ise belediye teşkilatı kuruldu³⁰.

Karadere Nahiyesi ise 19.6.1957 tarihinde kabul edilen ve 27.6.1957 tarihinde yürürlüğe giren 7033 sayılı kanunla Kalkandere adıyla ilçe haline getirildi³¹.

İdari yapıda meydana gelen tüm bu değişikliklerden sonra 1960 Nüfus Sayımı'na göre Rize(Merkez)'ye bağlı nahiye ve köylerin durumu aşağıdaki gibidir.

²⁶ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 63-64.

²⁷ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 498.

²⁸ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 59.

²⁹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 499-501.

³⁰ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 58; 1973 Rize İl Yıllığı'nda ise 1949 yılında bucak olduğu belirtilmektedir. Bkz. 1973 Rize İl Yıllığı, s. 54.

³¹ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 63.

Tablo 12. 1960 Nüfus Sayımına göre Rize köyleri³²

1	Anbarlık	23	Köprülü
2	Azaklıhoca (Sikrik)	24	Küçükçayır
3	Beştepe (Kofen)	25	Küçükköy
4	Bıldırcın (Hanis)	26	Melek
5	Camıdağı (Mağaloz)	27	Muradiye
6	Çiftekavak (Argaloz)	28	Müderisler
7	Çimenli	29	Ortapazarı
8	Derebaşı	30	Pehlivantaşı
9	Düzköy (Sinekli)	31	Selimiye
10	Elmalı	32	Soğukçeşme
11	Gölgeli	33	Sütlüce
12	Güneşli	34	Taşköprü
13	Güzelköy	35	Topkaya (Filargoz)
14	Karasu	36	Tuğlalı
15	Karayemiş	37	Uzunköy
16	Kasarçılar	38	Üçkaya
17	Kendirli	39	Üzümlü (Eskisepetçiler)
18	Kırklartepe	40	Yemişlik
19	Kireçhane	41	Yiğitler(Tekkeköy)
20	Kocatepe (Afiçe)	42	Yolüstü(Tarıklar)
21	Kokulukaya	43	Yolveren (Melendere)
22	Kömürcüler	44	Zincirliköprü

Tablo 13. 1960 Nüfus Sayımına göre Derepazarı Bucacağı köyleri³³

1	Derepazarı (Bucak Merkezi)	9	Fıçıcılar (Varangoz)
2	Alipaşa (Sevelos)	10	Kirazdağı (Şimatgöz)
3	Bahaettinpaşa (Hama)	11	Maltepe (Hoz)
4	Birecik (Hamdemoğlu)	12	Sandıktaş (Hanci)
5	Çakmakçılar (Peymanaöz)	13	Subaşı (Koleço)
6	Çeşme (Muskas)	14	Uzunkaya (Urusba)
7	Çukurlu (Çarkli)	15	Yanıktaş (Arlogaz)
8	Esentepe		

Tablo 14. 1960 Nüfus Sayımına göre Gündoğdu Bucacağı köyleri³⁴

1	Hamidiye (Bucak Merkezi)	9	Kurtuluş
2	Akarsu	10	Pekmezli
3	Akpınar	11	Söğütlü
4	Aktaş	12	Taşlıdere
5	Balıkçılar	13	Taşlık
6	Bozkale (Bozukkale)	14	Taşpınar
7	Dağmıksu	15	Veliköy
8	Ketenli	16	Yenikale

³² T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 462.³³ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 462.³⁴ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 462.

Tablo 15. 1960 Nüfus Sayımına göre Güneysu Bucağı köyleri³⁵

1	Ulucami (Bucak Merkezi)	9	Küçükcami (Veroz)
2	Adacami (Kuruloz)	10	Pazarköy (Mişana)
3	Dumankaya (Puluhoz)	11	Selamet (Singaz)
4	Güneli	12	Tepebaşı
5	Gürgen	13	Yenicami
6	İslahiye (Kenboz)	14	Yeşilköy (Katlıoz)
7	Kıbledağı (Setoz)	15	Yeşilyurt (Çımızkuz)
8	Kiremit (Kaluharaf)	16	Yüksekköy (Zevenceni)

Tablo 16. 1960 Nüfus Sayımına göre İyidere Bucağı köyleri³⁶

1	Fıçıtışı (Bucak Merkezi)	5	Kalecik
2	Büyükçiftlik	6	Köşklü
3	Çiftlik	7	Taşhane
4	Denizgören (Kabakköy)	8	Yaylacılar

B-Nüfus**1-Osmanlı Dönemi**

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza durumunda olan Rize'nin 1872 Tarihli Trabzon Vilayet Salnâmesi'ne göre mahalle, köy ve hane sayısı ve nüfus-u Zukür(Erkek) aşağıdaki gibidir³⁷.

Tablo 17. 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize(Merkez) ve nahiyelerinde mahalle- köy,hane sayısı ve erkek nüfus

1872 Senesi	Mahalle-Köy		Hane			Nüfus- Zukür		
	Köy	Mahalle	Rum	İslam	Yekun	Rum	İslam	Yekun
Rize Kazası	89	31	81	6150	6231	5051	19364	19625
Kuraiseba	24	----	----	1935	1935	----	5765	5765
Mapavri	20	----	----	1200	1200	----	4100	4100
Karadere	20	----	----	590	590	----	3800	3800

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucunda imzaladığı Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşmasının Almanya, İngiltere ve Avusturya-Macaristan Devletlerinin itirazları sonrasında antlaşma şartları yeniden görüşülerek 1878 de

³⁵ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 463.

³⁶ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 463.

³⁷ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872, Cilt 4, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1998, s. 199.

Berlin Antlaşması imzalamış, böylece doğuda Batum'un dahil olduğu Doğu Anadolu topraklarının bir kısmı Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı³⁸. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, Batum'un elden çıkması üzerine Trabzon'a bağlı üç sancaktan biri olan Lazistan Sancağı'nın merkezi, Batum'dan Rize'ye taşındı³⁹.

Tablo 18. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize kazası nüfusu

	Rum	İslam	Toplam
Rize Kazası ⁴⁰	261	22662	22923
Karadere Nahiyesi	----	3585	3585
Mapavri Nahiyesi	----	4792	4792
Kurayiseba Nahiyesi		5590	5590

1878 yılında Rize Kazası nüfusu tablo 17'de görüldüğü gibidir.

Cuinet, 1890 başlarında Trabzon Merkez Sancağı; Canik, Gümüşhane ve Lazistan(Rize) sancaklarının oluşturduğu Trabzon Vilayeti'nde, toplam 22 kaza bulunduğunu, 1890 başlarında, Lazistan(Rize) Sancağı'nın Rize, Hopa, Pazar ve Of olmak üzere 4 kazadan oluştuğunu yazmaktadır. Cuinet'ye göre, Lazistan(Rize) Sancağı'nın toplam 8 nahiye bulunmaktadır. Bu nahiyelerin isimleri şunlardır: Hemşin, Karadere, Mapavri, Hopa, Vakıf, Kurayiseba, Viçe ve Arhavi⁴¹.

Cuinet'e göre, merkezi Rize olan, Lazistan Sancağı'nın 1890 başlarındaki nüfusu 160.000'dir. Bunun 138.820'si Müslüman, 16.000'i Rum Ortodoks ve 5.000'i Ermeni Gregoryen, 100'ü Ermeni Katolik, 40'ı Latin Katolik ve 40'ı Yahudi idi⁴². Ancak 1881/1882-1893 Osmanlı nüfus sayımlarında, Rize Kazası'ndaki kadın-erkek nüfusunun etnik ve dinsel dağılımı aşağıda verilen tablodaki gibidir.

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I**, Ankara 1991, s. 1-2.

³⁹ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 23; S. Esin Dayı, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997, s. 2.

⁴⁰ **Trabzon Vilayeti Salnamesi 1878**, Cilt 10, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, , Ankara 1998, s. 257.

⁴¹ Vital Cuinet, **La' Turquie D'asie, Geographie Administrative**, Cilt I, Paris 1892, s. 119.

Tablo 19. 1881/1882-1893 Nüfus Sayımlarına göre Rize Kazası nüfusu

	Kadın	Erkek
Müslüman	31595	41154
Rum Ortodoks	308	333
Toplam	31898	41487

Tabloda da görüldüğü gibi Cuinet'in verdiği değerlerle sayım sonuçları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 20. 1901 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Rize Kazası nüfusu

	Kadın	Erkek
Müslüman	41.417	46.411
Rum Ortodoks	472	446

Tabloya göre Rize(Merkez) nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman halktan oluşmaktadır. Gayrimüslimlerin oranı oldukça düşüktür⁴³.

1902 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre; Rize Kazası'nda 92.930 Müslüman ve 990 Rum Ortodoks olmak üzere, toplam 93.920 kişi yaşamaktadır. 1885-1914 dönemine ilişkin nüfus verileri, Rize Kazası'ndaki Müslüman nüfusun, 30 yılda yaklaşık olarak 72.740 dan 122.050'ye çıktığını göstermektedir Müslüman nüfusun 2/3 dolayında olan artış oranına karşılık, Rum Ortodoks nüfus 640 dan 1.500'e çıkarak, %135 oranında artmıştır⁴⁴.

2-Cumhuriyet Dönemi

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde Rize nüfusu, 1926 yılı Ocak başından Haziran sonuna kadar olan dönem içerisinde 64079 erkek, 68980 bayan olmak üzere toplam 133059 olarak verilmiştir. Bu dönem içerisinde yeni kaydolun 3 erkek 32 bayan bulunmaktadır. Aynı dönem içinde 2397 erkek, 1935 kız çocuğu dünyaya gelmiş, buna karşılık, 213'ü erkek, 86'sı kadın toplam 299 ölüm yaşanmıştır. Aynı dönemde 58 boşanma olayına karşılık 860 evlilik gerçekleşmiştir⁴⁵.

⁴² Cuinet, **a.g.e.**, s. 119; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 24.

⁴³ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6357.

⁴⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 25.

⁴⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, İstanbul, s. 877.

Rize nüfusu, 1927 ve 1928 Türkiye Salnamelerinde 125000 kadar olduğu belirtilirken,⁴⁶ 1929 Türkiye Salnamesi'nde ise 99724 olarak verilmiştir⁴⁷. 1927 Nüfus sayımı sonuçlarına göre Rize(Merkez)'nin nüfusu 57.517'si kadın, 41.457'si erkek olmak üzere 99028'dir⁴⁸.

Tablo 21. 1927-1965 yılları arasında Rize nüfusu

Yıllar	Toplam			Şehir			Bucak(Nahiye) ve Köyler Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1927	41457	57571	99028 ⁴⁹	6874	7007	13881 ⁵⁰	-----	-----	85147
1935 ⁵¹	45652	65432	111084	6780	7937	14717	38872	57495	96367
1940 ⁵²	50610	69810	120411	7161	7875	15036	43449	61926	105375
1945 ⁵³	28982	39143	68125	6479	7707	14186	22503	31436	53939
1950 ⁵⁴	-----	-----	71830	-----	-----	15067	-----	-----	56763
1955 ⁵⁵	40628	51579	92207	8818	9053	17871	31810	42526	74336
1960 ⁵⁶	45743	51019	96762	11644	10537	22181	34099	40482	74581
1965 ⁵⁷	54652	58924	113576			26989			86587

Yukarıdaki tablo incelenecek olursa; 1927-1965 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında, Rize(Merkez) nüfusunun gelişimi dalgalı bir seyir göstermiştir. Tablo

⁴⁶ 1927 Türkiye Salnamesi, s. 695; 1928 Türkiye Salnamesi, s. 695.

⁴⁷ 1929 Türkiye Salnamesi, s. 1506.

⁴⁸ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara 1929, s. XIV.

⁴⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XIV.

⁵⁰ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:43, s. 33.

⁵¹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:43, s. 11.

⁵² T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. XXI.

⁵³ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 497.

⁵⁴ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, s. 21; 1967 Rize İl Yıllığı'nda ise 1950 yılı nüfusu, Şehir Nüfusu 15067, Bucak ve Köyler Nüfusu 67647, Toplam 82714 olarak verilmiştir. 1967 Rize İl Yıllığı, s. 67.

⁵⁵ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 428; 1967 Rize İl Yıllığı'nda ise 1955 yılı nüfusu, Şehir Nüfusu 17868, Bucak ve Köyler Nüfusu 74743, Toplam 92611 olarak verilmiştir. 1967 Rize İl Yıllığı, s. 67.

⁵⁶ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 461; 1967 Rize İl Yıllığı'nda ise 1955 yılı nüfusu, Şehir Nüfusu 22261, Bucak ve Köyler Nüfusu 74975, Toplam 97236 olarak verilmiştir. Bkz. 1967 Rize İl Yıllığı, s. 67.

⁵⁷ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1965 Genel Nüfus Sayımı, 24 Ekim 1965, s. 22.

incelendiğinde 1927 ile 1940 yılları arasında nüfusun artış eğilimi gösterdiği görülecektir. 1940 yılında 120411 olan Rize Merkez ilçe nüfusu, 1945 yılında 68125'e gerilemiştir. Bu durumun birinci nedeni idari yapıda meydana gelen değişikliklerdir. 1944 yılında Çaybaşı(Mapavri) Nahiyesi Rize(Merkez)'den ayrılarak Çayeli adıyla ilçe haline getirildi⁵⁸ ve daha önce Rize(Merkez)'ye bağlı olan Gündoğdu Nahiyesi Çayeli ilçesine bağlandı⁵⁹. 1945 yılında yürürlüğe giren 4769 sayılı kanun ile Güneyce ilçe haline getirilerek, İkizdere Nahiyesi yeni kurulan bu ilçeye bağlandı⁶⁰.

1945 Nüfus sayımı öncesinde Rize(Merkez)'den ayrılan Mapavri, Gündoğdu ve İkizdere (Güneyce İlçesi) nahiyelerinin 1940 Nüfus Sayımı'ndaki nüfus durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 22. 1940 Nüfus Sayımına göre Mapavri, Gündoğdu ve İkizdere nahiyeleri nüfusu

Nahiyeler	Erkek	Kadın	Toplam
Mapavri	8259	11846	20105
Gündoğdu	5864	8646	14510
İkizdere	6002	8525	14527
Toplam	20125	29017	49142

1940 Nüfus Sayımı'nda, 120411 olan Rize(Merkez) nüfusu içerisinde 49142 nüfus ile önemli bir yere sahip olan Mapavri(Çayeli), Gündoğdu ve İkizdere(Güneyce)'nin 1944, ve 1945 yıllarında Rize(Merkez)'den ayrılmış olması, 1945 nüfus sayımında Rize(Merkez) nüfusunda gerileme yaşanmasında önemli bir etken olmuştur⁶¹.

⁵⁸ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 63-64.

⁵⁹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 498.

⁶⁰ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 59.

⁶¹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. 525.

Tablo 23. 1945 Nüfus Sayımına göre Rize Çayeli ve Güneyce ilçeleri nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam
Rize (Merkez)	28982	39143	68125
Çayeli	14145	20419	34564
Güneyce	7355	10402	17757
Toplam	50482	69964	120446

Tablo 23'te Rize(Merkez)ve Rize(Merkez)'den ayrılarak yeni kurulan ilçelerin 1945 Nüfus sayımındaki durumu verilmiştir⁶².

1940-1945 yılları arasında Rize(Merkez) şehir nüfusu 15036'dan 14186'ya gerilemiştir. Şehir nüfusunda meydana gelen bu azalma II. Dünya Savaşı'nın ülkede meydana getirdiği olağan üstü şartlardan kaynaklanmaktadır. Bu dönem içerisinde meydana gelen idari değişiklikler ile II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuz şartların, Rize İli nüfusunu nasıl etkilediğini görmemiz için 1940 ile 1945 yılları il nüfusunu ilçeler itibari ile karşılaştırmak daha sağlıklı sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır.

Tablo 24. 1940 yılı Rize İli toplam nüfusu

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam
Rize (Merkez)	50160	69801	120411
Pazar	21949	30404	52353
Toplam	72559	100205	172764

Tablo 25. 1945 yılı Rize İli Toplam nüfusu

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam
Rize (Merkez)	28982	39143	68125
Çayeli	14145	20419	34564
Güneyce	7355	10402	17757
Pazar	21755	29728	51483
Toplam	72237	99692	171929

Tablolarda da görüldüğü üzere 1940 ile 1945 yılları arasında idari yapıda bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum dikkate alınarak Rize(Merkez) ve 1940-1945 arasında idari açıdan Rize(Merkez)'den ayrılan Çayeli ve Güneyce ilçelerinin nüfusları bir arada değerlendirilecek olursa, toplam nüfusun 1940 yılına

⁶² T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. 497.

göre 35 kişi arttığı görülecektir. Ancak tablolar dikkatle incelendiğinde Rize il nüfusunda 835 kişilik bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Bu süreçte Rize(Merkez) ve ayrılan ilçeler nüfusunun durağanlaşmasının temel nedeni II. Dünya Savaşı'nda, genel seferberlik çerçevesinde erkek nüfusun silah altına alınmasından dolayı evlenme oranının düşmesi ve sonuçta nüfus artışının gerçekleşmemesidir.

1945 ile 1950 yılları dikkate alındığında Rize(Merkez) nüfusunun 68125'ten 71830'e, 3705 kişi arttığı görülecektir. 1950 ile 1955 yıllarını karşılaştırdığımızda ise nüfus artışının 1945-1950 döneminden fazla olduğunu görmekteyiz. Bu durumun temel nedeni 1945'te II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve ardından da 1950 yılında çok partili hayata geçiş çerçevesinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin getirdiği sosyo-ekonomik rahatlamının tüm Türkiye'de olduğu gibi Rize(Merkez)'de de nüfusun artmasına olumlu bir etken oluşturmasıdır. Ayrıca ilave edilmelidir ki 1950-1961 yılları arasında çay tarımının yaygınlaşması ile göçün yavaşlamış olması nüfus artışını etkileyen önemli bir faktör olmuştur.

Bu artışın bir diğer nedeni ise 1955 Nüfus Sayımı'nda, daha önce Çayeli İlçesi'ne bağlı olan Gündoğdu Nahiyesi'nin tekrar Rize(Merkez)'ye bağlanmış olmasıdır. 1955 yılında Gündoğdu Nahiyesi'nin nüfusunun 9347⁶³ olduğu düşünülürse bu idari değişiklik Rize(Merkez) nüfusuna 9347 kişilik bir katkıda bulunmuştur.

1960 yılında nüfus 1955 yılına göre artış göstermiştir. Ancak artış hızında 1950-1955 dönemine oranla bir yavaşlama görülmektedir. Böyle bir durumla yaşanmasına tekrar, idari değişikliklerle sebep olmuştur. İdari bölümde belirtildiği gibi 27.6.1957 tarihinde yürürlüğe giren 7033 sayılı kanunla Karadere Nahiyesi, Kalkandere adıyla ilçe haline getirilerek Rize(Merkez)'den ayrılmıştır. 1960 Nüfus Sayımı'na göre Kalkandere'nin nüfusu 14663'tür⁶⁴.

Yapılan idari değişiklikler göz önünde bulundurularak hareket edildiğinde, Rize(Merkez) nüfusunun 1927-1940 ve 1945-1960 dönemlerinde artış eğilimi

⁶³ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 429.

gösterdiği görülmektedir. 1940-1945 döneminde ise idari yapıdaki değişiklikler ve savaş döneminin olumsuzlukları nüfus gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Rize(Merkez) nüfusunun en hızlı arttığı yıllar 1950-1955 dönemidir. Ekonomi bölümünde belirtildiği üzere 1940 yılından sonra bölgede çay tarımının yerleşip yaygınlaşmaya başlaması, gurbete göçü(gurbetçiliği) yavaşlatmıştır. Bu durum özellikle 1945-1960 yıllarındaki nüfus artışını etkileyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1927-1960 dönemi dikkate alındığında nüfusun büyük bölümü kırsal nüfustur. 1927-1960 kadın-erkek nüfusunun gelişimine baktığımızda ise, toplam nüfus itibari ile kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır. Kadın-erkek nüfusu arasındaki bu fark kırsal kesimde daha fazladır. Ancak 1955-1960 döneminde kırsal kesimde kadın-erkek nüfusu arasındaki farkın azaldığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında gurbete göçün yavaşlamasının etkili olduğu söylenebilir.

Kadın-erkek nüfusunun şehirdeki dağılımına baktığımızda ise 1927-1955 döneminde kadın nüfusu erkek nüfustan fazladır. Ancak şehirde kadın nüfusu ile erkek nüfus arasındaki fark, oran olarak kırsal kesimden daha düşüktür. 1960 yılı şehir nüfusu incelendiğinde ise erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olduğu görülmektedir.

1927-1960 yılları arasında kırsal nüfus ile şehir nüfusu karşılaştırıldığında kırsal nüfusun şehir nüfusundan daha fazla olduğu görülecektir. Bu durum Ekonomi bölümünde belirtildiği üzere Rize(Merkez)'nin ekonomik yapısı ile ilgilidir. Rize(Merkez) ekonomisinin tarıma dayalı oluşu, kırsal nüfusun şehir nüfusundan fazla olmasındaki en belirleyici etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁴ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 465.

Tablo 26. 1927-1960 yılları arasında Rize nüfus yoğunluğu

	1927 ⁶⁵	1935 ⁶⁶	1940 ⁶⁷	1945 ⁶⁸	1950 ⁶⁹	1955 ⁷⁰	1960 ⁷¹
Yüz Ölçümü Km²	1845	1845	1845	518	518	494	437
Nüfus Yoğunluğu	53.7	60	65	132	139	187	221

Yukarıdaki tabloya göre; idari yapıda meydana gelen değişikliklerle birlikte şehrin yüz ölçümünde de daralma gerçekleşmiştir. Bu daralmayla birlikte, nüfusun artış eğilimi göstermesi, Km²'ye düşen kişi sayısının artması sonucunu beraberinde getirmiştir.

1927-1960 yılları arasında idari açıdan bir çok defa değişime uğrayıp, nüfus kayıpları yaşamasına rağmen, Merkez İlçe nüfusu, Rize iline bağlı diğer ilçelerden fazladır. Yine bu dönem içinde nüfus artış hızı en fazla olan ilçe Merkez İlçedir⁷².

⁶⁵ T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XIV.

⁶⁶ T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt:43, s. 11.

⁶⁷ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940, s. XXI.

⁶⁸ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945, s. XXI.

⁶⁹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, s. 21.

⁷⁰ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 428.

⁷¹ T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 461.

⁷² T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. XIV; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, s.11; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, s.21; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955, s. 428; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, s. 461.

II. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT VE SİYASAL GELİŞMELER

A-Ulaşım

1-Karayolu

Rize(Merkez)'nin en önemli karayolu bağlantısı, Karadeniz sahil yoludur. Samsun-Trabzon üzerinden gelen yol, İyidere'nin 4 km batısında Rize il sınırına girer, kıyıyı izleyerek kuzey doğuya uzanır.

Karadeniz kıyı yolu, Rize(Merkez)'yi ülke ulaşım ağıyla bağlayan tek eksendir. Rize(Merkez)'nin önemli şehirlerle olan bağlantısı bu yol aracılığıyla sağlanır.

Rize(Merkez)'yi iç kesimlere bağlayan, il sınırları içindeki ikinci devlet yolu, Rize(Merkez)'nin 14 km batısında, İyidere kıyı yolundan ayrılarak güneye uzanan Rize-İspir yoludur. Rize(Merkez)'nin güneye açılan tek kapısı bu yoldur¹.

Rize-İspir yolunun yapımına 1930 yılında başlanmıştır. İlk yıl Karadere merkezine doğru 7 km yeni yol, 9 kilometrelik eski yolda genişletme ve onarım yapılmıştır. Devlet 1932 yılı için Rize-İspir yolu için 5000 lira civarında tahsisatta bulunuldu. Yapılan çalışmalar sonucunda sene sonunda 44 km yol açılmıştı.

Yol yapım çalışmalarında, yol mükellefleri ile beraber gönüllü vatandaşlar da çalıştı. Yolun 44 kilometrelik kısmı bitirildiğinde 4200 gönüllünün yanı sıra, 3058 mükellef de bil fiil çalışmıştır. Rize esnafı tarafından, yol yapımında çalışanların yaşlarının karşılanması için yardım kampanyası düzenlendi. Bu çerçevede kimi zenginler, çalışanların et ve ekmek ihtiyacını karşılamak amacıyla inek ve un

¹ **Yurt Ansiklopedisi**, Rize Maddesi, İstanbul 1983, Cilt 9, s. 6391.

bağışında bulundu. Bunun yanında kimi zenginler de yol üzerinde yapılması planlanan köprülerin yapımını üstlendi².

1940 yılında Rize-İspir yolunda, toprak hafriyatı, taş kırma, kaya sökme, duvar inşaatı yapılarak, çalışmalara devam edildi. 1941 yılında yol üzerindeki 3 köprü tamir edildi. Bunun yanı sıra bedeni mükelleflerle de, toprak hafriyatı, küskü hafriyatı, duvar inşaatı, kaya sökme çalışmaları yürütüldü³.

Rize-İspir yolu, yapımı beklenen hızla sürdürülemedi. 1950 yılına gelindiğinde yolun ancak 49 Kilometrelik kısmı, motorlu vasıtaların hareketine müsait hale getirilebilmişti⁴.

1939 yılı Eylül ayı içerisinde incelemelerde bulunan Rize milletvekillerinin hazırlamış oldukları raporda, Rize halkının yol konusunda önemli şikayetleri bulunduğu belirtilmiştir. Raporda özellikle Rize'nin coğrafi koşullarının elverişsizliğinin yanı sıra, hinterlandı ile bağlantısız oluşunun, ekonomik faaliyetlerin durgun olmasına ve geçim güçlüğüne neden olduğu, bu durumun sonucu olarak halkın gurbetçiliğe yöneldiği belirtilmektedir. Rize Halkının milletvekillerinden yol konusundaki talepleri rapora şu şekilde yansımıştır.

“Rize'nin ihtiyaçları arasında en başta sayılmak lazım geleni yoldur. Bu hususta yapılan şikayetler acıklı, ileri sürülen temenniler o kadar yerindedir ki biz altı Rize mebusu bu mevzuda icap eden etütlerin derhal yapılması ve gerek bütçe tasarruflarından, gerek yeni bütçelere tahsisat konarak bu dileklerin mümkün süratle yerine getirilmesi Partimizin ve rejimin yüksek menfaatleri bakımından elzem, bulunduğu mutabık kaldık.

Rize gibi arazisi dağlık, mesahası dar, nüfusu çok ve iklim şartları haşin bir sahil vilayetimizin hinterlandı ile rabıtasız kalması iktisadi faaliyetlerin durgunluğuna ve geçim güçlüğü neticesi halkın gurbetçiliğine sebep olmaktadır.

² Orhan Naci Ak, **Rize Tarihi**. Rize 2000, s. 217.

³ **Rize**, 21 Mart 1942 Cumartesi, S. 537, s. 2-3.

⁴ Ak, **a.g.e.**, s. 218.

Buna mülki teşkilatın kifayetsizliği ile her yıl yolları bozup köprüler götüren sürekli yağmur ve sellerin tahribatı ilave edilirse seçim dairemizde yol ihtiyacını birinci plana çıkararak coğrafi ve iktisadi zaruretler açığa vurulmuş olur.

Rize Halkının Nafiamızı alakadar eden bu husustaki dilekleri iki noktada toplanıyor:

- 1- Rize-İspir yolunun yaptırılması
- 2- Yağmur ve sellerin götürdüğü köprüler ve harap ettiği yolların tamir ve inşası.

Hususi İdare varidat ve vesaiti ile bu maksada erilmesine imkan olmadığı bedihidir⁵. Vilayetin her tarafında, herkesin müttefik olduğu bu dileklere temas edilirken teferruatlı temennilerde yapıldı.

Bu cümleden olarak Gündoğdu Nahiyesine bağlı Söğütlü ve Balıkçılar köyleri namına bize denildi ki:

Tatlıdere(Askaroz) ırmağı üzerindeki köprüler yağmurdan taşan ırmak tarafından sökülüp götürülmektedir. Halen bu köylerle Rize'nin irtibatı bu yüzden kesik bulunuyor. Her sene bir veya iki defa yapılan muvat⁶ denecek mahiyetteki bu köprüler için mütemadi masraf ihtiyar olunacağına bir defaya mahsus olarak esaslı köprüler yapılmalıdır.

Rize-İspir yolunun 35 kilometrelik toprak kısmı vardır. İkizdere Nahiye merkezine kadar olan kısmı da yaptırılmak suretiyle, Rize ile irtibat temin edilmiş ve Karadere, İkizdere Nahiyeleri halkı arkalarında yük taşımaktan kurtarılmış olur.”⁷

1940 yılı il genel bütçesinden karayolları için harcanan para ve yapılan çalışmalar şu şekildedir. Rize-Trabzon ve Rize-Pazar yolları için 3000 lira nakdi

⁵ Bedihi : Açık olan, besbelli. Bkz. Ferit Devlioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1996, s. 77.

⁶ Muvat : Ölü(m). Bkz. Develioğlu, **a.g.e.**, s. 697.

⁷ **BCA**, 490.1.0.0.698.375.1.

tahsisat yapıldı ancak bedeni mükellefiyetlerden vuku bulan tahsilatla bu meblağ 6719 liraya yükseldi. Bu tahsisattan Rize-Pazar yolu üzerinde bir beton menfez yapıldı ve iki köprünün tamiri gerçekleştirildi. Ayrıca 147 metre mikap kum ihzar⁸ edildi.

1940 yılında Rize-Trabzon ve Rize-Pazar yollarında, bedeni mükellef ameleler çalıştırılarak, 11520 metre mikap toprak hafriyatı, 354 mikap kum ihzarı ve nakliyesi, 10 metre mikap taş kırma, 10 ahşap köprü ve menfez inşaatı, 60 metre duvar inşaatı yapıldı.

1941 yılında ise, Rize-Trabzon ve Rize-Pazar yolları için 2550 liralık tahsisat, bedeni mükelleflerden kendi rızalarıyla toplanan 402 lira ile 2952 liraya yükselmişti. Bu parayla, demir alınmış, kum, çakıl nakliyatı yapılmış, köprü ve menfezler tamir edilmişti.

Bedeni mükelleflerle de 7 köprü ve menfez tamiri yapıldı. Bir çok heyelan kaldırıldı ve 120 adet buz menfez inşa edildi.

1950 yılına gelindiğinde Rize'nin yol durumu şu şekildeydi. Sahil şosesi her mevsim araç geçişine elverişli idi. Rize-Hemşin yolunda çalışmalar sürdürülmekteydi. 11 kilometrelik Güneysu Bucağı yolu ise bitmiş durumdaydı⁹.

2-Deniz Yolu

Rize(Merkez) Karadeniz kıyısında kurulmuş bir şehir olması ve yörenin dağlık yapısı, deniz ulaşımını ön plana çıkarmıştı. Rize(Merkez)'de mevcut olan liman 1966 yılında 15000000 TL keşif bedeli ile balıkçı barınağı adı altında ihale edildi¹⁰.

⁸ İhzar : Hazırlama. Bkz. Develioğlu, **a.g.e.**, s. 422.

⁹ Ak, **a.g.e.**, s. 218

¹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6392.

Osmanlı Döneminde özellikle XIX. Yüzyılın sonlarında Rize İskelesi Trabzon Limanına yakın olması nedeniyle ticari açıdan önemlidir. O dönemden itibaren iskele aracılığı ile yolcu taşımaları da yapılmaktaydı¹¹.

Araştırmaya konu olan yıllarda Rize(Merkez)'de mevcut iskele büyük gemilerin yanaşmasına olanak vermediği için gemiler açıkta demirliyordu. Yolcuların ve eşyaların iskeleden gemilere veya gemiden iskeleye nakli kayıklar vasıtası ile gerçekleştirilmekteydi. Bu durum, kimi zaman bir takım olumsuz durumların oluşmasına neden oluyordu. 17 Eylül 1938 Tarihli Rize gazetesinde yer alan bir haberde “Rize’den vapurlara biniş ve inişte işi olan ve olmayanın iskeleye toplanıp kayıklara atlayarak vapurlara gitmesi yüzünden, yolcuların sıkıntı ve zorluk çektikleri ve bu yüzden yolcu eşyasının birbirine karışarak kayıp olduğu ve gece ile fırtınalı havalarda bunun tehlikeli olduğu anlaşıldığı için bu halin bir nizam ve intizama konulması icap etmiş ve Vilayet makamınca Belediye Reisi Mucip Kemalyeri, Emniyet Amiri Ziya Süer, Liman Reisi Tevfik Gökdemir ve Deniz Yolları Rize Acentesi Mehmet Mataracıdan mürekkep olarak kurulan bir komisyonun verdiği kararlar bu işler yoluna konmuştur”¹² denilmektedir.

15 Birinciteşrin 1938 tarihli Rize gazetesinde, denizin fırtınalı olması nedeniyle İstanbul’dan gelen Karadeniz vapuru yolcularının, karaya çıkamadığı ve iki gün denizde beklemek zorunda kaldıkları haberi yer almıştır¹³.

1940’lı yılların sonunda artık iskelenin durumu bir sorun haline almıştı. 30 Aralık 1950 tarihli Rize gazetesinde ocak ayı içerisinde yeni iskelenin etüdünün yapılacağı ile ilgili bir yazı kaleme alınmıştır. Aynı yazıda eski iskelenin durumunu ifade eden şu paragrafa da yer verilmiştir. “yağmurlu ve fırtınalı günlerde sahilten vapura gitmek, bir İstanbul seferinden daha çok eziyetli idi. İskele yok, dalgalar büyük, kayığa yanaşan mavnanın içine binmek için ya bir gemicinin sırtıyla ve yahut

¹¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6359.

¹² **Rize**, 17 Eylül 1938 Cumartesi, S. 362, s. 1.

¹³ **Rize**, 15 Birinciteşrin 1938 Cumartesi, S. 366, s. 1.

kendi ayağıyla yarı beline kadar ıslanmak suretiyle. Hele bu, kadınlar için ne azaptır.”¹⁴

Gazetelere yansıyan haberlere göre 1951 yılında, Rize(Merkez)’de mevcut iskele harap bir vaziyette idi. Bu durumun düzeltilmesinin gerekliliği ve yeni yapılacak iskelenin nereye yapılmasının uygun olacağı konusunda görüşler ortaya konmuştu¹⁵. Bu konu üzerene Rize gazetesinde yer alan ve iskelenin durumunu anlatan bir haberde “... iskelede vapur bekleyen yolculardan İsmail Büyük’ün onbeş aylık kızı Cavidan büyük kalas aralarında açık kalan bir delikten denize düşmüş ve mucize kabilinden yavrunun burnu dahi kanamadan etraftan yetişenler tarafından denizden çıkarılmış...” denilmektedir. Haberin devamında iskele üzerindeki tahtaların çürümüş ve bazılarının gelişi güzel aralıklarla konulmuş olduğu ifade edilmiştir¹⁶.

B-Doğal Afetler

Coğrafi özellikleri nedeniyle Rize(Merkez)’de en fazla karşılaşılan doğal afet, yağışlar sonrasında oluşan taşkınlar ve toprak kaymalarıdır. 5-6 Mayıs 1929 tarihlerinde yağın şiddetli yağmurlar sonucunda oluşan taşkınlar ve toprak kaymaları sonucunda bir küçük menfez ve sahil şosesi üzerindeki sekiz adet ahşap köprü yıkıldı ve yolun üç kilometrelik kısmı harap oldu¹⁷.

1.3.1930 tarihinde Çağarankaya Köyünden Kemal ve arkadaşlarının, Dahiliye Vekaletine verdikleri dilekçe ile, 1928 yılında meydana gelen heyelan sonucunda arazileri kullanılamaz hale geldiği için, 150 nüfustan ibaret aileleriyle birlikte Erzurum Vilayetinin İspir Kazasında, metruk durumda bulunan, Kurdeşen Köyüne iskan edilmelerini talep ettiler. Köy halkının bu talebi yerinde bulunarak, adı geçen köye iskan gerçekleştirildi¹⁸.

¹⁴ **Rize**, 30 Aralık 1950 Cumartesi, S. 27, s. 1.

¹⁵ **Zümrüt Rize**, 3 Eylül 1951, S. 16, s. 4.

¹⁶ **Rize**, 15 Ağustos 1951, S. 252, s. 1.

¹⁷ **BCA** 030.10.117.818.31.

¹⁸ **BCA** 30.18.1.2.13.53.2.

13 Ağustos 1938 tarihli Rize gazetesinde yer alan haberde Merkez Potamya Karakoluna bağlı Gürgen köyü civarındaki Veyis mevkiinde ot biçmekte olan, Reyhanoğullarından İhsan Eşi Havva, Ziya eşi Katibe ve Mehmet eşi Hasibe adlarındaki üç kadın, yağmurun bastırmasından sonra eve dönmek için dereden geçerken sele kapılarak boğulmuşlardı¹⁹.

24 Eylül 1938 tarihli Rize gazetesinde yer alan “Bozulan ve Kapanan Yollar Açıldı” başlıklı haberde “Hafta içinde devam eden şiddetli yağmur ve sellerden Rize-Hopa şosesinin Gündoğdu Nahiyesi ve Pazar Kazası dahilindeki kısımlarında müteaddit yıkıntı ve çöküntüler vukua geldiğinden şimdiye kadar yapılan yerler ve bazı köprüler bozulmuş ve yol kapanmıştı...”²⁰ denilmektedir.

1939 yılı sonbahar aylarında yağın şiddetli yağmurlar sonucunda sahil şosesinin bir çok kısmı bozuldu ve bütün köprülerin yıkılması nedeniyle vilayet dahilinde ulaşım kesildi²¹.

19-20 Mayıs 1959’da yağın şiddetli yağmurlar büyük kayıplara yol açtı. Yağışlar sonucu oluşan sel ve toprak kaymaları daha çok Rize İlinin İkizdere ve Kalkandere ilçeleri ile Merkez ilçeye bağlı Güneysu Nahiyesi’nde etkili oldu. Yağışlar sonucunda İkizdere’de 4, Güneysu ve Kalkandere’de 1 kişi hayatını kaybetti. Sel sonrasında oluşan maddi kayıplar oldukça fazla idi. Özellikle İkizdere ilçesinde bulunan ve yörenin elektrik ihtiyacını karşılayan hidroelektrik santrali selden büyük hasar gördü. İşletmede mevcut tesislerin yanı sıra, inşaat için tesise getirilmiş olan malzemelerin bir kısmı sele kapıldı veya sel nedeniyle kullanılamaz hale geldi.

Sel sonucunda, Rize-İkizdere yolunun 20 kilometrelik kısmı yer yer tahrip oldu. Yolun bazı kesimleri yaya geçişine dahi müsaade etmeyecek hale geldi. Servis yolları tamamen tahrip oldu. Rize-Trabzon bağlantısını sağlayan İyidere köprüsünün 35 metrelik kısmı kullanılamaz hale geldi ve bunun sonucunda Trabzon ile ulaşım kesildi. Sel Rize-Güneysu yolunun İncirlik mevkisinde yolun 15 metrelik bölümünü

¹⁹ **Rize**, 13 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 357, s. 2.

²⁰ **Rize**, 24 Eylül 1938 Cumartesi, S. 363, s. 1.

²¹ **BCA** 490.1.0.0.485.1963.1.

götürdü. Yörenin en önemli geçim kaynağı durumundaki çay tarlaları da selden zarar görmüştü.

Oluşan hasarın giderilmesi için bölgeye Samsun, Kayseri, Elazığ, Erzurum bölgelerinden iş makineleri gönderildi. Nakdi yardım olarak gönderilen 450 bin liranın yanı sıra Kızılay'dan 60 bin lira ve 30 çadır talebinde bulunuldu²².

Rize gazetesine göre; Rize(Merkez)'de 1939 yılında bir yer sarsıntısı hissedildi. 26-27.12.1939 gecesi saat ikide yer sarsıntısı başladı ve iki dakika kadar sürdü. Bu sarsıntıların ardından daha hafif şiddetli iki sarsıntı daha hissedildi. Deprem bölgede insan ve hayvan kaybına sebep olmadı ancak az miktarda mal kaybı meydana getirdi. Sarsıntıda Yağlıtaş Mahallesi'nde Emir Ahmetoğlu Ali'nin evinin arka duvarı, Ekmekçiler Mahallesi'nden Hüseyinoğlu Ahmet'in ve kardeşi Akif'in oturdukları evin bir duvarı, Portakallık Mahallesi'nden Ekşioğlu Mustafa'nın evinin mutfağının bir duvarı yıkıldı. Jandarmanın çalışma alanına giren bölgelerde ise İkizdere'nin Bayır Köyü'nden Hamzaoğlu Hasan'a ait boş ve harap durumdaki bir ev yıkılmış ve Pazar Kazası'nın Hemşin Nahiyesi'nin hükümet konağının bir duvarında çatlaklar meydana geldi²³.

C-SAĞLIK

1- Yaygın Hastalıklar

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Rize(Merkez) halkının en büyük derdi, Kancalı Kurt (Nekatör) hastalığı idi. I. Dünya Savaşı yıllarında Rus işgali altında kalan bölgeye, çalıştırılmak üzere Çinli esirlerin getirildiği ve hastalığın onlardan yayıldığı söylenmektedir.

O dönemde halk fakirlik nedeniyle tarlalarda yalın ayak çalışmaktaydı. Suni gübre henüz bilinmediği için, tarlalarda insan gübresi kullanılıyordu. Hastalığın mikrobu ıslak zeminde yalın ayak çalışırken genişleyen deri porlarından kana karışıp

²² BCA 30.1.0.0.121.773.1.

²³ Rize, 30 Birincikanun 1939 Cumartesi, S. 462, s. 1.

seyirini takip ederek insanın ince bağırsağına yerleşiyor, parazit olarak gıdasına ortak oluyordu. Yörede ısıнын 6 derecenin altına pek düşmemesi, ıslak zemin, bol rutubet, mikrobun yayılması için uygun ortam sağlıyordu.

İlerleyen yıllarda lastik ayakkabı, suni gübre kullanımının yaygınlaşması ve daha bol gıda, hastalığın yaygınlığını önlemiş büyük çapta geriletmiştir.

Çiseli, sisli, rutubetli bir iklime sahip olan Rize(Merkez)'de çoğu zaman yağmur altında çay toplamanın zorlukları, bölgede kadın hastalıklarının çoğalmasına sebep olmuş, olay çok şikayet edilen bir konu haline gelmişti²⁴.

Rize(Merkez)'nin önemli sağlık sorunlarından biri de özellikle yetersiz beslenme nedeniyle yayılma gösteren veremdi. Hastalıkla mücadele amacıyla 1946 yılında Verem Savaş Dispanseri kuruldu. dispanserin kurulmasından sonraki üç yıl içerisinde 565 hasta tedavi altına alındı²⁵. Ayrıca hastalıkla mücadele etmek amacıyla Sağlık ve Verem Savaş Derneği kurulmuştu²⁶.

Sıtma konusunda verilen mücadelede başarı elde edilmişti. Frengi hastalığı ise yok denecek kadar azdı²⁷.

2- Hastahaneler

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde Rize'nin sağlık durum ile ilgili olarak "Rize Vilayetinin ahval-ı sıhhiyesi oldukça iyidir. Merkez vilayette 40 yataklı bir hastahane edilmekte olup bundan maada Rize ve Hopa'da onar yataklı birer muayene ve tedavi evi bulunmaktadır."²⁸ denilmektedir. 18 Şubat 1939 tarihli Rize gazetesinde ise "... Sıtma, verem, ankilostom hastalıklarının vilayetimiz dahilinde göze çarpacak derecede yaygın olmasına ve en asgari 50

²⁴ Rahmi Arer, **Türkiyede Çaycılık ve Turistik Sosyal Kültürel Rize**, İstanbul 1969, s. 43.

²⁵ Ak, **a.g.e.**, s. 219.

²⁶ **Rize**, 24 Mayıs 1951, S. 172, s. 3.

²⁷ Ak, **a.g.e.**, s. 219.

²⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 878.

yataklı bir hastahane bulunması zaruri olmasına rağmen kira ile tutulmuş gayri müsait bir binada ancak yirmi yataklı bir hastahane vardır.”²⁹ denilmektedir.

2-1 Memleket Hastahanesi

1940’lı yıllarda Rize’de 40 yataklı bir memleket hastahanesi bulunmaktaydı. Kiralık bir binada hizmet veren bu hastahane bir operatör ve bir de dahiliye uzmanı çalışıyordu. Hastahane yılda 6500 hasta muayene edilmekte ve yüzün üzerinde ameliyat gerçekleştirilmekteydi³⁰. 1940 yılında Memleket Hastahanesi Baş Hekimi Süreyya Saruhandı³¹.

Rahmi Arer’in 1969 yılında yayınlanan **Türkiye’de Çaycılık Turistik Sosyal, Kültürel Ekonomik Rize** isimli eserinden edindiğimiz bilgiye göre Rize(Merkez)’deki sağlıkla ilgili diğer kuruluşlar aşağıda verilmiştir.

2-2 Rize Devlet Hastahanesi:

175 yatak kapasitesine sahip olan hastahane 10 doktor ve bir dış hekim ile hizmet vermekteydi. Hastahane dahiliye, hariciye, kadın doğum, kulak-burun-boğaz, beviye, asabiye, röntgen, servisleri bulunuyordu.

Hastahane yılda yaklaşık 791 büyük, 482 küçük ameliyat yapıyor ve 5614 hasta yatılı tedavi görüyordu³².

2-3 Hasan Örnek Verem Pavyonu

Hasan Örnek’in vasiyeti üzerine bıraktığı para ile yaptırıldı. Devlet Hastahane’sine bağlı olarak çalışan bu kurum, 60 yatak kapasitesi ile hizmet veriyordu. Verem Pavyonu bir göğüs hastalıkları uzmanı ile yönetilmektedir.

²⁹ Rize, 18 Şubat 1939 Cumartesi, S. 382, s. 7.

³⁰ Ak, a.g.e., s. 219.

³¹ Rize, 10 Şubat 1940 Cumartesi, S. 432, s. 3.

³² Arer, A.g.e., s. 43-44.

2-4 Verem Mücadele Dispanseri

Röntgen ve mikro film tesisatına sahip olan kurum, bir hekim ve ziyaretçi hemşire ile hizmet vermektedir.

2-5 Nekatör (Kancalı Kurt) Mücadele Dispanseri

Sağlık müdürlüğü gözetiminde bir sağlık memuru tarafından çevrilmekte ve idare edilmektedir. 1964 yılında Dispanserde 6681 hasta tedavi edildi.

2-6 Sıtma Arakidasyon Merkezi

Uluslararası teşkilata bağlı olan bu kurum, bir doktor, bir sağlık memuru ve bir personeli ile hizmet veriyordu.

2-7 Sosyal Sigorta Dispanseri

Kuruma bağlı bir dahiliye, bir kulak-burun-boğaz mütehasısı ile bir vizitör ve bir gezici doktor vardı. Ayrıca anlaşmalı olarak birer operatör, asabiye, bevliye ve röntgen mütehasısı ile dış tabibi de kurumda görev aldı.

Bu kurumların dışında ayrıca İkizdere'de 15 yataklı sağlık evi ve bir pratisyen doktor vardı. Karadere'de sağlık merkezi bulunmamakta, burada hükümet doktoru görev yapmaktaydı. Ayrıca Karadere'de bir pratisyen doktor serbest çalışıyordu. Rize İli'ndeki mütehasıs ve pratisyen doktor sayısı 30'du³³.

3-Eczaneler

1930'lu yıllarda Rize(Merkez)'deki tek eczane Murat Arayıcı'ya ait olan Şefkat Eczanesi'dir³⁴. 1942 yılına ait Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre odaya

³³ Arer, A.g.e., s. 44-45.

³⁴ Rize, 22 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 256, s. 5.

kayıtlı olan tek eczacı 302 sicil numarası ile Murat Arayıcı'dır³⁵. Rahmi Arer'in 1969 yılında yayınlanan eserinde Rize(Merkez)'de beş eczane olduğunu belirtmektedir³⁶.

D- Haberleşme ve Haberleşme Araçları

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nin haberleşmeyi sağladığı menzilhaneler, Tanzimat'tan sonra 1849 yılında açılmaya başlanan postahane örgütlerine rağmen 1870'li yıllara kadar işlevini sürdürmüştür.

Tanzimat Döneminden önce Osmanlı Devleti'nde resmi haberleşme işleri "ulak" ve "menzilhane" teşkilatı ile yürütülüyordu. 1840 yılında kurulan Posta nezareti ile 1855 yılında kurulan telgraf teşkilatı 1871 yılında birleştirilerek "Posta ve Telgraf Nezareti" adını aldı³⁷. Haberleşmenin gelişimini sağlayan en önemli araçlardan biri, telgrafın kullanılması olmuştur.

1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize'de bir telgrafhane vardı³⁸. 1926-1927 yıllarında Rize(Merkez)'de Posta ve Telgraf Müdürü Hasan Lemi Bey idi.³⁹

Araştırmaya konu olan yıllar içerisinde Rize(Merkez)'de kullanılan önemli haberleşme araçlarından biri de telefondur. Ancak Rize(Merkez)'de telefonun ne zaman kullanılmaya başlandığı, hat uzunluğu ve abone sayısı konusunda bilgi edinilememiştir. Ancak Rize Telekom Müdürlüğü'nden aldığımız bilgiye göre Rize'de otomatik telefon şebekesi 1960 yılında kurulmuştur.

10 Eylül 1938 tarihli Rize gazetesinde, Rize ile Çoruh(Artvin) arasındaki telefon hatlarında irtibat bulunmadığı ve hattın birleştirilmesi için çalışmalara

³⁵ **Rize**, 7 Şubat 1942 Cumartesi, S. 531, s. 2,

³⁶ Arer, **A.g.e.**, s. 44.

³⁷ Bilgi Taşkiran, **Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas (1923-1960)**, Ankara 2004, s. 58.

³⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6357.

³⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 884.

başlandığı haberi yer almış,⁴⁰ 25 Mart 1938 tarihli gazetede ise Pazar Kazası'nın Gare Köyü'nden, Hopa Kazası'nın Viçe Nahiyesi merkezinden karşılıklı olarak çekilen hatların birleştirildiği ve bu şekilde Çoruh(Artvin) ile Rize arasında telefon haberleşmesinin başladığı duyurulmuştur⁴¹.

E- Sosyal Kuruluşlar, Dernekler ve Cemiyetler

1926 yılında Rize(Merkez)'de Teyyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Cemiyet-i Etfal, Muallimler Birliği ve Kayıkçılar Cemiyeti bulunmaktaydı⁴².

1- Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Rize'de faaliyet gösteren buruluşlardan biride Hilal-i Ahmer Cemiyeti'dir. 1926-1927 yıllarında Cemiyetin Rize(Merkez)'de bir şubesi bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nden öğrenmekteyiz⁴³.

1935 yılına yapılan bir değişiklikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ismi Kızılay olarak değiştirildi⁴⁴.

1939 yılı Mayıs ayı içerisinde Şevket Süeri Başkanlığında toplanan Kızılay Kongresi'nde İdare Heyetine, Belediye Meclisi Birinci Reisi Seza Türkkan, Belediye üyesi Leman Aydın, Belediye Katibesi Raife Perim, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Vahap Önemli, Hastahane Başhekimisi Operator Dr. Süreyya Saruhan, Hükümet Hekimi Hasan Basri Özkan, İnhisarlar Müdürü Şevket Süeri, Ticaret Odası Başkanı Eczacı Murat Arayıcı, Belediye üyeleri Hasan Biber, Salih Mataracı, Sabri Kolçak, Süleyman Zırh, Dava Vekili Ahmet Talha, Tüccardan İbrahim Kazancı, Hava Kurumu Muhasibi Ziya Bilgin seçildi⁴⁵. 15 kişiden oluşan idare heyeti

⁴⁰ **Rize**, 10 Eylül 1938 Cumartesi, S. 361, s. 1.

⁴¹ **Rize**, 25 Mart 1938 Cumartesi, S. 387, s. 1

⁴² **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 878-879.

⁴³ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 878.

⁴⁴ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁵ **Rize**, 6 Mayıs 1939 Cumartesi, S. 393, s. 1.

içerisinden, Dr. Vahap Önemli Başkan, İbrahim Kazancı İkinci Başkan, Sabri Kolçak Muhasip, Ziya Bilgin Katip ve Murat Arayıcı Veznedar olarak görevlendirildi⁴⁶.

Kızılay Rize Şubesi 1940 yılı kongresini 25 Şubat 1940 Pazar günü Halkevi salonunda yapmıştı. Kurum Başkanı Doktor Vahap Önemli'nin yaptığı konuşmayla başlayan kongrede Kongre Başkanlığı'na Vali Hüznü Üzgören, Katipliğine Ortaokul Müdürü Cemal Arda getirildi. kongrede yasa gereğince Merkez Heyetinden 5 üye kur'a ile çıkarıldı, fakat bu şahıslar yeniden seçilerek kurum yönetiminde bir değişiklik yapılmadı. Ankara'da toplanacak Kızılay Kongresine delege olarak Vahap Önemli'nin gönderilmesi kararlaştırıldı⁴⁷.

Kızılay'ın 1941 yılı kongresi 23 Şubat 1941 Pazar günü yapıldı. kongre'de konuşma yapan Başkan Vahap Önemli, Cemiyetin gelir durumunu; "1 Temmuz 1940'tan 31 Kanunisanı 1941'tarihine kadar varidat hasılatı şudur: 102 lira 85 kuruş Şefkat Pulları hasılatı, 168 lira 50 kuruş müsamere hasılatı, 32 lira 15 kuruş, rozet, 204 lira 50 kuruş aza taahhüdatı, 358 lira 6 kuruş Kahraman askerlerimize kışlık hediye ile tebdil edilmek üzere İkizdere nahiyesiyle merkez köylerinden teberru edilen, 75 lira İdare-i Hususiyeden, 25 lira, Belediyeden, muavenet olmak üzere 100 lira ile geçen sene Erzincan felaketzedelerine yardım için merkezden gelen 500 lira ve muhtelif yardımlarla sene başına devrolunan 222 lira 49 kuruş ve iane⁴⁸ olarak 4 lira 90 kuruş, 10 lirada mülga Mapavri Şubesi Reisi Bay Mustafa Başar'ın borcu kiceman 1473 lira 45 kuruşa baliğ olmuştur." şeklinde açıkladı.

Vahap Önemli'nin açıkladığı Cemiyetin gider durumu; "Umumi varidattan merkez hissesi olan 355 lira, ahiren Merkezi Umumi emriyle Erzincan felaketzedelerine muavenet olmak üzere gönderilen 500 liradan felaket zedelere yapılmış olan 230 lira yardımdan sonra geriye kalan 270 lira ve kahraman askerlerimize kışlık hediye alınmak üzere 355 lira 6 kuruş Merkezi Umumiye'ye irsalat yapılmıştır.

⁴⁶ **Rize**, 20 Mayıs 1939 Cumartesi, S. 395, s. 2.

⁴⁷ **Rize**, 2 Mart 1940 Cumartesi, S. 435, s. 2.

⁴⁸ İane : yardım için toplanan para. Bkz. Develioğlu, **a.g.e.**, s. 401.

Hususi Muhasebe ve Belediye'den alınan 100 liradan 90 lirasıyla fakir ailelere tevzi edilmek üzere kinin ve müteferrik⁴⁹ ilaç celb ettirilerek makbuz mukabili Halkevi Sosyal Yardım Koluna verilmiş ve bu kolun haftada iki gün parti binası dahilinde yapmakta olduğu polikliniğe müracaat eden fakir hastalara verilegelmekte bulunmuş ve 10 lirası da 29.7.1940 günü ve 12 sayılı merkez heyeti kararı ile fakir ve muhtaç bir kadına iaşesine medar ve muavenet olmak üzere verilmiştir.

Keza 24.10.1940 gün ve 14 sayılı kararla 58 lira 80 kuruş Merkez Heyetimizce ve Belediyece fakru halleri müspet 32 aileye Ramazan Bayramı'nda 30'ar kilo mısır tevzi edilmiştir.

93 lira 64 kuruş müteferrik idare masrafı20 lira 75 kuruş pul zayıat bedeli olup bayilere verilen ki ceman 1256 lira 7 kuruş masraf 1473 lira 45 kuruş varidattan çıktıktan sonra 217 lira 38 kuruş kasa mevcudu olup bankada bulunduğu...” şeklinde açıklandı.

Cemiyetin 1940 yılı çalışmaları içerisinde, yukarıda bahsedilen çalışmaların dışında, merkez heyeti ve kurum üyesi bayanlar tarafından oluşturulan kollar ile nahiye ve köylerden askerlerimize kışlık hediye olarak muhtelif cins 2274 parça eşya toplanmıştır.

Kızılay'ın 1941 yılı kongresinde yapılan seçim ile Kızılay'ın yeni yönetimi belirlenmişti. Seçim sonucunda İdare Heyeti şu şahıslardan oluşmuştur; Eski İdare Heyetinde Doktor Vahap Önemli Başkanlığa, Ahmet Talha Denizalp İkinci Başkanlığa, Eczacı Murat Arayıcı Veznedarlığa, Sabri Kolçak Muhasipliğe, Ziya Bilgin Katipliğe yeniden seçilmişlerdi⁵⁰. İdare Heyetine seçilen diğer üyeler Rasim Ali Ülgen Süreyya Saruhan, Basri Özkan, Mehmet Mete, Hasan Biber, Raife Perim, Süleyman Zırh, Muhmet Tuzcu, Mustafa Başar, Hüsnü Kartal idi. Kongre Ankara'da

⁴⁹ Müteferrik : Ayrı ayrı. Bkz. Develioğlu, **a.g.e.**, s. 765.

⁵⁰ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s. 1.

yapılacak kongreye Dr. Vehap Önemli'nin delege olarak gönderilmesine karar vermişti⁵¹.

1941 yılı Ocak ayı içerisinde Kızılay yararına bir balo düzenlenmiş, balo halkın yoğun katılımı ile gerçekleşmişti⁵².

Kızılay'ın 1942 yılı kongresi 21.2.1942 Cumartesi günü yapıldı. Kongrede İdare heyetine, Reis Kazım Alplaçın, İkinci Reis Mehmet Tuzcu, Veznedar Avni Aksoy, Katip Mehmet Mete, Muhasip Sabri Kolçak, Aza İbrahim Kazancı, Dr. Rasim Ali Ülgen, Dr. Süreyya Saruhan, Ahmet Tala, Hasan Biber, Raife Perim, Hüsnü Kartal, Hüseyin Kürkçü, Dursun Kopuz, Ziya Bilgin seçildi⁵³.

Kızılay'ın 1942 yılında yürüttüğü çalışmalardan biri önceki senelerde olduğu gibi ordumuz erleri için kışlık hediye toplama çalışmasıdır. Bu kapsamda yapılacak eşya veya para yardımı için gazeteye verilen ilanda yardımların makbuz karşılığı alınacağı Rize halkına duyurulmuştu⁵⁴.

2-Teyyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu)

Cumhuriyetin ilk yıllarında Rize'de faaliyet gösteren kurumlardan biri de Teyyare Cemiyeti idi⁵⁵.

Türk Hava Kurumu olarak isin değişikliğine giden kurumun 1936 yılında Rize Şubesi Başkanlığını yürüten, Salih Mataracı ve Başkan Yardımcısı Salih Tavail görevlerinden istifa etti⁵⁶. İstifaların yerine yapılan seçim sonucunda Başkanlığa Mucip Kemalyeri, Başkan Yardımcılığına İsmail Durmuş seçildi⁵⁷.

⁵¹ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s. 2.

⁵² **Rize**, 4 İkincikanun 1941 Cumartesi, S. 478, s. 2.

⁵³ **Rize**, 28 Şubat 1942 Cumartesi, S. 534, s. 1.

⁵⁴ **Rize**, 28 Şubat 1942 Cumartesi, S. 534, s. 3.

⁵⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 878.

⁵⁶ **Rize**, 29 Şubat 1936 Cumartesi, S. 232, s. 4.

⁵⁷ **Rize**, 7 Mart 1936 Cumartesi, S. 233, s. 4.

1936 yılında Türk Hava Kurumu tarafından 15 Mayıs'ta Hava şehitlerini anma günü düzenlendi ve burada Türk Hava Kurumu'na destek ve üye olunması yönünde konuşmalar yapıldı. Yapılan konuşmalar halk üzerinde olumlu bir etki bıraktı ve istenilen sonuç alınarak, bir çok kişi kuruma üye oldu⁵⁸.

1938 yılı Ocak ayı içinde Kurum Yönetimi, Kurul Müfettişlerinden Bay Baha'nın da katılımı ile toplanmış, kurum için yapılacak işler kararlaştırılarak, kurumun daha müsait bir binaya taşınmasına karar verildi⁵⁹. Şubat ayı içerisinde kurum yararına Halkevi salonunda bir balo düzenlendi⁶⁰.

1941 yılında Rizeli olup İstanbul'da ikamet eden Akif Sadıkoğlu Türk Hava Kurumu adına, Rize şubesine 600 lira yardımda bulundu⁶¹.

1941 yılı Nisan ayı başlarında, Türk Hava Kurumu yaptığı seçimle yeni idare heyetini seçti. Yeni İdare Heyeti; Başkan Vilayet Jandarma Komutanı Hamdi Sugüder, Başkan Vekili Emniyet Amiri Sabri Yurdakul, Fahri Murakıp Ortaokul Öğretmeni. Niyazi Agun ve üyeler Maarif Müdürü Zeki Ülke, Askerlik Şubesi Reisi Hayrettin Sarıbatur, Maliye Varidat Müdürü Osman Akverdi, Meclisi Umumi Azası, Arif Rakıcı, Belediye Azası, İbrahim Kurtuluş, Ticaret Odasından, A. Rıza Kosif, Ziraat Odasından Abdullah Kazancı, Orta Okul Öğretmeni Neşet Gürçay, Hava Kurumu Muhasibi, Ziya Bilgin, ve Ethem Tacali'den oluşmuştu⁶².

3- Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)

1926-1927 yılında Rize'de Cemiyeti Etfal faaliyet göstermekteydi⁶³. Ancak 1973 Rize İl Yıllığı'nda Rize'de Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 1935 yılında kurulduğu ve ilk idare heyetinin, Zekeriya Zihni Mahmutoğlu Başkanlığında 7

⁵⁸ Rize, 17 Mayıs 1936 Cumartesi, S.242, s. 3.

⁵⁹ Rize, 23 Kanunisanı 1938 Cumartesi S. 328, s. 2.

⁶⁰ Rize, 19 Şubat 1938 Cumartesi, S. 332, s. 2.

⁶¹ Rize, 18 İkincikanun 1941, S. 479, s. 1.

⁶² Rize, 12 Nisan 1941 Cumartesi, S. 491, s. 1.

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, s. 878.

üyeden oluştuğu belirtilmiştir⁶⁴. 1967 Rize İl Yıllığında ise Kurumun, 1939 yılında Zekeriya Zihni Mahmutuoğlu ve arkadaşları tarafından kurulduğu bilgisi verilmektedir⁶⁵. Orhan N. Ak ise Çocuk Esirgeme Kurumunun 1932 yılında Cemiyeti Etfal adı altında faaliyet gösterdiğini belirtmektedir⁶⁶.

9.2.1936 Pazar günü saat 14'te Halkevi salonunda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yıllık kongresi yapıldı. Kongrede Kurumun yıllık iş raporu ve bütçesi kabul edilerek, yeni yılın idare heyeti seçildi. Yeni İdare Heyeti; Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sıtkı Can, Riyaziye Öğretmeni Tevfik Beygo, Kültür Sicil Sekreteri Rebia Yarar, İlkokul Öğretmenlerinden Nevzat Toros ve Alırıza Gencel'den oluştu⁶⁷.

Kongrede okunan iş raporunda belirtildiğine göre bir önceki sene gerçekleştirilen kongrede kabul edilen 550 liralık bütçe 500 lira 28 kuruş olarak gerçekleşti. Bu paranın 624 kuruşu geçmiş yıldan devir, 995 kuruşu kağıt rozet satışından, 2100 kuruşu üye aidatlarından, 2070 kuruşu müsamereden, 4239 kuruşu pul satışından, geriye kalan 400 liranın 200 lirası Belediyeden, 200 lirası ise Hususi Muhasebe'den alınmıştı. Hususi Muhasebe'den alınan 200 liranın 100 lirası bir önceki yıla ait olup bu yıl içinde tahsil edilmişti.

Bu gelirin 4778 kuruşu fakir çocukların kitap ve okul ihtiyaçlarına, 100 kuruşu müteferrikaya,⁶⁸ 180 kuruş kırtasiyeye, 294 lira 14 kuruş ayakkabı, çorap elbise masrafına, 775 kuruş müsamere ihtiyacına sarf edilmiş ve rozet hasılatından 1 lira ile % 10 hissesi tutarı olan 35 lira da Merkeze gönderilmek üzere ayrılmıştı. Geriye kalan 112 lira 1 kuruş yeni yıla devretti. Yıl içerisinde elbise ve ayakkabı dağıtılan 82 çocuk sevindirilmişti⁶⁹.

1938 yılında yeniden seçilmesi gereken İdare Heyetine, Merkez Heyetince, Sıhhat Müdürü Dr. Vahap Önemli, Kültür Direktörü, Hamdi Arda, Ortaokul

⁶⁴ 1973 Rize İl Yıllığı, s. 111.

⁶⁵ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 108.

⁶⁶ Ak, a.g.e., s. 220.

⁶⁷ Rize, 15 Şubat 1936 Cumartesi, S. 230, s. 4.

⁶⁸ Müteferrika: Ufak tefek masraflar için ayrılan para. Bkz. Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 765.

⁶⁹ Rize, 22 Şubat 1936 Cumartesi, S. 231, s. 2.

Direktörü Cemal Arda, Öğretmen Vehibe Tunay, Öğretmen Nihat Şehirlan, Ziraat Bankası memuru Tahsin Bingöl ve Eczacı Murat Arayıcı seçilmiştir⁷⁰.

26.11.1938 tarihinde Vali Nuri Türkkan'ın eşi Seza Türkkan Başkanlığında Halkevinde, maddi durumu iyi olan 60 bayanın katılımı ile bir toplantı düzenlenmiş, bu toplantıda fakir çocukların bakımı için birlikte çalışma ve her ayın 26. günü toplanma kararı alınmıştı⁷¹. 24 Birincikanun 1938 tarihli Rize gazetesinin haberinde, Rizeli bayanlar tarafından çocuklu ve fakir ailelere dağıtılmak üzere 428 parça çamaşır ve eşya ile Kurum yararına düzenlenecek eşya piyangosu için 130 parça eşyanın verildiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı gazetede 24.12.1938 tarihinde Halkevi Gösterit Kolu tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu yararına, Kurtuluş Okulu'nda "Kör Facia ve Palavra" oyunlarının gösterileceği halka duyurulmuştur⁷².

Kurumun 1939 yılı kongresi 2 Şubat 1939 tarihinde Halkevi salonunda Vali Nuri Türkkan başkanlığında toplanmıştı. Kongrede İdare Heyeti ve Hesap Heyeti raporları okunarak kabul edildi ve Seza Türkkan Merkez Kongresi için delege seçildi. Kongre adına, Başkan Nuri Türkkan, İdare Heyeti'nin başarılı çalışmalarından dolayı, Heyet üyelerine takdir ve teşekkür yazılmasını teklif etti, bu teklif Kongre tarafından da kabul edildi.

1939 yılında Kurum Başkanı olarak Seza Türkkan görev yapmaktaydı⁷³. Kurum Asbaşkanı Cemal Arda yaptığı açıklamada, İdare Heyeti'nin yeni dönemde ele alacağı ilk işin, bu haftadan itibaren her cumartesi günü öğleyin Kadirin Lokantasında yoksul çocuklara şeref yemeği ve tatlı yedirileceğini belirterek, yemekte bulunanlarla birlikte olmak için kurum üyelerinin eşleriyle birlikte müşteri olarak lokantaya gelmelerini rica etti⁷⁴.

⁷⁰ **Rize**, 16 Temmuz 1938 Cumartesi, S. 353, s. 2.

⁷¹ **Rize**, 3 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 372, s. 4.

⁷² **Rize**, 24 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 375, s. 2.

⁷³ **Rize**, 6 Mayıs 1939 Cumartesi, S. 393, s. 1.

⁷⁴ **Rize**, 11 Şubat 1939 Cumartesi, S. 381, s. 2.

1941 yılı kongresinde bir Çocuk Yuvası yapımı için karar alan Umumi Heyet,⁷⁵ binanın yapımı için halktan bağış toplama yoluna gitmiştir. Yardım toplama çabaları Rize ile sınırlı kalmamış şehir dışından da yardım alınmıştır. Yuvanın yapımı için yardımda bulunanların isimleri ise Rize gazetesinde yayınlanmıştır⁷⁶. 20 x 17 ebadında olan binanın yapımı 23 Nisan 1944 tarihinde tamamlanarak, 16 çocukla hizmete açıldı. Binaın yapımı için harcanan 50543 lira halktan toplandı. Binaın 1950’li yıllarda ihtiyaca cevap verememesi üzerine, 1958 yılında 33.000 lira harcanarak yuva binasına 10 x 20 ebadında bir blok ilave edildi⁷⁷.

Kurumun 1942 yılı kongresi 21.2.1942 tarihinde Halkevi salonunda yapıldı. Kongrede yeni oluşan İdare Heyeti; Başkan Zekeriya Mahmutoğlu, İkinci Başkan Salih Yelkenci, Muhasip Avni Aksoy, Veznedar Ferid Canatan, Katip Fevziye Perim, Aza Ömer Özgen ve Musa Güveli şeklinde idi⁷⁸.

1955 yılında Zekeriya Zihni Mahmutoğlu’nun İstanbul’a gitmesinden sonra, Kurumun Başkanlığına ve Çocuk Yuvası Fahri Müdürlüğüne, eczacı Bahattin Coşkun getirildi⁷⁹.

4-Sağlık ve Veremle Savaş Derneği

Rize’de faaliyet gösteren derneklerden biri Sağlık ve Veremle Savaş Derneği’ydi. 20 Mayıs 1951 tarihli Rize gazetesinde; Derneğin 1951 yılı kongresinin, 23.5.1951 Çarşamba günü yapılacağı daha önce duyurulmuş olmasına rağmen çoğunluk sağlanamadığı için, 26 Mayıs Cumartesi saat 16:00’ya ertelendiği Başkan Zekerya Zihni Mahmutoğlu tarafından bir ilanla duyurulmuştu⁸⁰.

⁷⁵ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 108-109.

⁷⁶ Rize, 30 Mayıs 1942 Cumartesi, S. 547, s. 1; Rize, 7 Mart 1942 Cumartesi, S. 535, s. 3.

⁷⁷ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 108-109.

⁷⁸ Rize, 28 Şubat 1942 Cumartesi, S. 534, s.1; Rize, 7 Mart 1942 Cumartesi, S. 535, s. 3.

⁷⁹ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 108-109.

⁸⁰ Rize, 24 Mayıs 1951, S. 172, s. 3.

5-Güneyce İmar ve Kalkınma Derneği

5 Şubat 1951 tarihli Rize gazetesinden edindiğimiz bilgiye göre; Güneyce İmar ve Kalkınma Derneği 1951 yılında çalışmalarını yürütmekteydi. Gazetede yer alan ilanda 26 Ocak 1951 tarihinde yapılması düşünülen toplantı kar fırtınası nedeniyle gerçekleştirilemediği için 9 Şubat 1951 tarihine ertelendiği duyurulmuştur⁸¹.

6- Muallimler Birliği

Cemiyet 1926-1927 yılında Rize’de faaliyet göstermekteydi⁸². 1951 yılında Kurumun Başkanlığını Cemil Hazmaoğlu yürütmekteydi. Hamzaoğlunun, 25 Şubat 1951 tarihli Rize gazetesine verdiği ilanda Muallimler Birliği’ne bir takım iftiraların atıldığı ifade edilimekteydi. Aynı gazetede 24.2.1951 Cumartesi günü Muallimler Birliği’nde Ziraat Müdürü Mithat Gözüm tarafından “Ziraat Tarihi” konulu bir konferans verildiği ve birliğin verdiği seri konferansların muhit için faydalı olduğu belirtilmişti⁸³.

7-Rize Okutma ve Koruma Derneğine

1 Mart 1951 tarihli Rize gazetesinde, Rize Okutma ve Koruma Derneği adına Genel Sekreter Keçeli tarafından verilen ilanda “1 Mart 1951 Cuma günü Rize’nin Kurtuluşu münasebetiyle, İstanbul Radyosu’nda 18:00-18:10 arasında bir konuşma yapılacaktır” denilmektedir⁸⁴. Derneğin ismine birde, 17 Eylül 1951 tarihli Zümrüt Rize gazetesinde lisenin açılmasıyla ilgili yazıda rastlanmıştır⁸⁵.

⁸¹ **Rize**, 5 Şubat 1951 Cumartesi, S. 64, s. 2.

⁸² **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 879.

⁸³ **Rize**, 25 Şubat 1951 Pazar, S. 84, s. 1.

⁸⁴ **Rize**, 1 Mart 1951 Perşembe, S. 88, s. 1.

⁸⁵ **Zümrüt Rize**, 17 Eylül 1951, S. 17, s. 1.

8-Diğer Kurum ve Kuruluşlar

Yukarda belirtilen kuruluşların dışında varlıkları tespit edilen ancak çalışmaları konusunda bilgi edinilemeyen kurumlar da bulunmaktadır.

Kayıkçılar Cemiyeti; 1926-1927 yılında Rize(Merkez)'de faaliyette gösteren bu Cemiyet,⁸⁶ 1938 yılında da faaliyetlerini sürdürmekteydi⁸⁷.

Doğu Kulübü; 21.5.1951 tarihinde yapılması düşünülen yıllık Kongre ilanından varlığı tespit edilmiştir⁸⁸.

Yardım Sevenler Cemiyeti Rize Şubesi; 6 Eylül 1941 tarihli gazetede yer alan ve kurum tarafından düzenlenmesi düşünülen Eşya Piyangosu ilanından varlığı tespit edilmiştir⁸⁹.

F-Rize Belediyesi ve Tarihi Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim kurumları olması düşüncesiyle, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren belediyeler ortaya çıkmaya başladı⁹⁰. Rize Belediyesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili elimizde kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı Döneminde tespit edebildiğimiz Rize Belediyesi'nde görev yapan başkanların isimleri şu şekildedir⁹¹.

- 1- İsmail Efendi (1869-1870)
- 2- Tevrizade Reşit Ağa (1971-1872)
- 3- Mehmet Sadık Efendi (1873)
- 4- Hacı Hüseyin Sabri Efendi (1874-1877)
- 5- Mehmet Efendi (1880)
- 6- Tuzcuzade Mahmut Ağa (1881)
- 7- Hacı Hüseyin Efendi (1888)
- 8- Hacı Hüseyin Sabri Efendi (1892-1894)
- 9- Abdülhamit Efendi (1896)

⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, s. 879.

⁸⁷ Rize, 17 Eylül 1938 Cumartesi, S. 362, s. 1.

⁸⁸ Rize, 17 Ocak 1951 Çarşamba, S. 45, s. 1.

⁸⁹ Rize, 6 Eylül 1941 Cumartesi, S. 512, s. 2.

⁹⁰ Taşkiran, a.g.e., s. 67.

⁹¹ Ak, a.g.e., s. 166.

10-Hacı Rauf Efendi (1901-1903)

11-Hacı Şaban Efendi (1904-1905)

Cumhuriyet Döneminde Rize Belediyesinde görev yapan Belediye Başkanları'nın isimleri şu şekildedir.

- 1- Halil Bey, 1926-1927⁹²
- 2- Hakkı Mataracı (...-1936)
- 3- Mucip Kemalyeri (1936-1938)
- 4- Şefik Aydın (1938-1939)⁹³
- 5- Hasan Fehmi Biber (1938-1950)
- 6- Mucip Kemalyeri (1950-1952)
- 7- Ahmet Vardal (1952-1953)
- 8- Ethen Şevki Kepenek (1953-1954)
- 9- İbrahim Şerifoğlu (1954-1955)
- 10-Mustafa Ardal (1955-1956)
- 11-Ali Karagöz (1956-1957)
- 12-Ziya Çalışır (1957-1959)
- 13-Ertuğrul Ünlüer (1959-1960)
- 14-Adil Aktan 1960-1963⁹⁴

1938 yılında Rize'yi temsilen Atatürk'ün cenaze törenine katılmak için Ankara'ya giden heyetin içine bulunan Belediye Başkanı Mucip Kemalyeri, sağlık sorunlarını neden göstererek istifa etti⁹⁵. Boş kalan Belediye Başkanlığına Dahiliye Vekaleti tarafından birinin tayini gerçekleştirilene kadar Vilayet tarafından, Vilayet Mektupçusu Şefik Aydın atandı⁹⁶. 1939 yılı Ağustos ayına kadar bu görevi yürüten Şefik Aydın Vilayet işlerinin yoğunluğunu neden göstererek Belediye'deki görevinden istifa etti. Bunun üzerine Vilayet tarafında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Vahap Önemli Belediye Başkanlığına tayin edildi, ancak bu şahsın

⁹² **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 884.

⁹³ **Rize**, 10 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 373; **Rize**, 26 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 409, s. 1.

⁹⁴ Bu bilgi Rize Belediyesi Basın ve Halkla İlişkiler Dairesinden alınmıştır.

⁹⁵ **Rize**, 3 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 372, s. 4.

⁹⁶ **Rize**, 10 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 373. s. 3.

işlerinin yoğunluğu nedeniyle bu görevi kabul etmemesi üzerine Ticaret Odası Başkanlığı Hasan Biber'in Belediye Başkanlığına tayini gerçekleştirildi⁹⁷.

1-Rize Belediyesi'nin Çalışmaları

Rize Belediyesi şehrin imarı ve daha güzel bir görünüme sahip olabilmesi için çalışmalar yapmıştır. 1936 yılında; şehrin sokaklarının daha düzgün bir görünüme kavuşturulması için parke döşeme çalışmaları yapıldı. Ayrıca park haline getirilmesi düşünülen bir bahçe için bahçıvan tutulmuş ve çalışmalar başlatılmıştı⁹⁸. Şehrin ortasında bulunan şadırvan kaldırılmış, Orta Cami yanındaki eski şadırvan yerine yenisi yaptırılmış, harap durumda bulunan Malkoçoğlu Cami yanındaki şadırvanın ihyasına başlanmıştı⁹⁹. Eski ve harap durumda bulunan kayık barakalarının yıkılmasına ve yerine yenilerinin yapıp beyaza boyanmasına karar vermiş bu iş için 1939 yılı Mart ayı başına kadar zaman tanınmış, bu süre içinde yenilenmeyen barakaların yıkılacağı duyurulmuştu¹⁰⁰.

Belediye 1938 yılında, Belediye Kanunu ile sağlık talimatnameleri ve Belediye Doktorluğu'nun gördüğü lüzum üzerine, şehir esnafını önlük kullanma zorunluluğuna tabi tuttu. Bu uygulamaya göre berberlere, yiyecek içecek satan bakkallara, kahvecilere ve bunların çıraklarına ve lokantacı, aşçı, garson ve otel garsonlarına beyaz, kasaplara ve çıraklara, fırıncılara ve işçilere kurşuni renk önlük takınmaları zorunlu kılınmıştır. Bu uygulama çerçevesinde fırıncılara, kasaplara ve aşçılara ve çıraklarına beyaz başlık takınma zorunluluğu getirildi¹⁰¹.

Halk sağlığı konusuna da eğilen Belediye, denetimler yaparak, kurallara uymayanlara bir takım yaptırımlar uygulamak suretiyle Rize(Merkez) halkının haklarını ve sağlığını korumaya çalışmıştır. 1939 yılında yapılan denetimler sonucunda gramajı eksik ve bozuk ekmek üreten, kokmuş mal satan ve temiz olmayan işyerlerine cezalar verilmiştir. 14 İkincikanun 1939 tarihli Rize gazetesinin

⁹⁷ **Rize**, 26 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 409, s. 1.

⁹⁸ **Rize**, 1 Şubat 1936 Cumartesi, S. 228, s. 3.

⁹⁹ **Rize**, 2 Mart 1936 Cumartesi, S. 232, s. 4.

¹⁰⁰ **Rize**, 21 İkincikanun 1939 Cumartesi, S. 379, s. 1.

¹⁰¹ **Rize**, 24 Birincikanun 1939 Cumartesi, S. 375, s. 2.

haberine göre kurallara uymayan 9 fırıncı, 6 bakkal, 3 kahveci, 13 şoför ve 1 berber cezalara çarptırılmıştır¹⁰².

25 Mart 1939 tarihli Rize gazetesinin haberinde havaların bozulması ve yolların kapanması nedeniyle hayvan alışverişi zorlaştığı ve fiyat artışı meydana geldiği için Belediye Encümenince 22.3.1938 Çarşamba sabahından itibaren koyun ve sığır etinin kilosuna beşer kuruş zamlı, koyun etinin 35, sığır etinin 25 kuruşa çıkarılmasına, keçi etinin de eskisi gibi, kilosunun 25 kuruştan satılmasına karar vermiş ve esnafa bu konuda 1 Kanunisani 1939'a kadar süre tanındı¹⁰³.

Belediye Meclisi 1939 yılı Şubat ayı ilk toplantısında yapılan seçim sonucunda Maliye Encümenine Salih Mataracı, Zekerya Mahmutoğu, Süleyman zırh, Hüseyin Yardımcı ve Ziya Tavail, Çeşitli İşler Encümenine, Sabri Kolçak, Salih Tavail, Sabri Yılmaz, Arif Rakıcı ve Mahmut Derin seçildi¹⁰⁴.

Belediye Meclisi 6 Nisan 1939 tarihinde yaptığı toplantıda Bütçe Encümenine; Birinci Reis vekili Seza Türkkkan, Ziya Tavail, Hasan Biber, Dursun Kopuz, İbrahim Kurtuluş, Çeşitli İşler Encümenine Salih Mataracı, Arif Rakıcı, Süleyman Zırh, Sabri Kolçak, Ali Rıza Kosif'i seçti¹⁰⁵.

6 Mayıs 1939 tarihli Rize gazetesinin haberine göre Belediye Meclisi 1939 yılı Adi Bütçesini kabul ederek Nisan ayı toplantılarını bitirdi. 1939 yılı bütçesi 47125 lira üzerinden düzenlendi. Bütçede Belediye vergileri arttırıldı, itfaiye çalışmaları kapsamında Motorlu pompa alınması ve bütçe nispetine göre itfaiye örgütünün oluşturulması, yardım fasıllarının arttırılması ve Parti ile Halkevine 500 lira yardım yapılmasına karar verildi¹⁰⁶.

¹⁰² **Rize**, 14 İkincikanun 1939 Cumartesi, S. 378, s. 2.

¹⁰³ **Rize**, 25 Mart 1939 Cumartesi, S. 387, s. 2.

¹⁰⁴ **Rize**, 13 Şubat 1939 Cumartesi, S. 382, s. 1.

¹⁰⁵ **Rize**, 8 Nisan 1939 Cumartesi, S. 389, s. 2.

¹⁰⁶ **Rize**, 6 Mayıs 1939 Cumartesi, S. 393, s. 1.

1939 yılında, Rize çarşısında elden eşya sattırıldığı tespit edilmiş ve bu durumun meydana getireceği olumsuzlukları gidermek amacıyla Belediye tarafından bir mezar salonu açıldı. Satılması düşünülen eşyalar hafta içi her gün sabahtan öğleye kadar salon memurluğuna teslim ve kayıt ettirilecek, 14:00'ten 18:00'a kadar devam edecek aleni satışlar sonucunda müşteriden alınan satış bedeli mal sahibine verilecekti. Malını kaydettirip satmayanlardan % 1 kayıt bedeli alınacaktı¹⁰⁷.

Belediye'nin 1939 yılında yapmış olduğu önemli çalışmalarından biri de meskun ve gayrimeskun 300 hektar bir saha olan Rize Belediyesi sınırlarının haritasının hazırlanmasıdır. Eksiltme usulü ile gerçekleştirilen ihaleyi, 6000 liralık maktu bedel üzerinden 726 lira eksilten, İstanbul'da bulunan, Mühendis ve Müteahhit İbrahim Rahmi Arı kazandı¹⁰⁸. İhale işlemlerinin tamamlanmasının ardından Ağustos ayının başlarında haritayı oluşturma çalışmalarına başlandı¹⁰⁹. 17 Haziran 1939 tarihli gazetede yer alan bu haberin devamında "haritaların bu sene içinde yapılacağına göre gelecek sene şekli müstakbel ve imar planlarının yapılması kabil olacaktır"¹¹⁰ denilmektedir.

1939 yılında Belediye Meclisinde meydana gelen önemli bir gelişme de Parti Nizamnamesinin hükümlerine uyarak Ziya Tavil, Salih Tavil ve Süleyman Zırh, Umumi Meclis azalığını tercih ederek Belediye Meclisi üyeliğinden istifa etmeleri idi. Boşalan üyeliklerin yerine Mahmut Akpınar, Selahattin Mumcu ve Hüseyin Kürkçü ile Mahmut Karakol davet edildi¹¹¹.

Belediye çalışmalarından bir diğeri de, ekme ve simit üretiminde belli bir standardı oluşturma çabalarıdır. Bu çerçevede, Belediye birinci kalite ekmeğin fiyatını 11 kuruşa, üçüncü kalite ekmeğin fiyatını 9 kuruşa ve simidin tanesinin 1 kuruşa satılmasını kararlaştırdı ancak standardı bozmamak koşuluyla tespit edilen bu

¹⁰⁷ **Rize**, 4 Mart 1939 Cumartesi, S. 384, s. 1.

¹⁰⁸ **Rize**, 17 Haziran 1939 Cumartesi, S. 399, s. 1.

¹⁰⁹ **Rize**, 5 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 406, s. 1.

¹¹⁰ **Rize**, 17 Haziran 1939 Cumartesi, S. 399, s. 1.

¹¹¹ **Rize**, 5 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 406, s. 1; **Rize**, 12 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 407, s. 1.

fiyatların altında satış yapılmasını serbest bıraktı. Bu imkanı kullanan bir fırıncı birinci kalite ekmeği 10 üçüncü kalite ekmeği 9,5 kuruşa satacağını ilan etti¹¹².

Belediye halkın can ve mal güvenliğini temin etmek amacıyla, Belediye'ye kayıtlı bulunan kamyon, otobüs ve otomobil gibi taşımacılık yapan araçları, uzmanlardan oluşan bir heyetin kontrolünden geçirdi. Bu araçları işleten sahipleri ile şoförlerinin Memleket Hastahanesi'nden heyet raporu almaları ve ayrıca şoförlerin imtihanlara tabi tutularak, imtihanlar neticesinde Belediye'den onaylı bir belge almaları zorunlu kılındı¹¹³.

2- Sosyal ve İktisadi Tesisler

2-1-Hamam

1880 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Rize'de iki tane hamam bulunmaktadır¹¹⁴. Rize'de tarihi hamamlardan hiç biri günümüze kadar ulaşamamıştır. Eski hamam olarak bilinen hamam Şeyh Mahallesi'ndeydi. Şeyh Camisinin doğusunda kalmaktaydı. Soyunmaklık, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamamın su ihtiyacı Kiremit deresinden karşılanıyordu.

Yeni hamam ise Yeniköy Mahallesinde idi. Burada bulunan derenin kapatılması ile beraberinde hamamda yok olmuştur¹¹⁵.

1942 yılında Rize gazetesinde yer alan bir haberde “Rize'de harap ve kullanılmaz halde bir hamam mevcuttu. Sahibi tarafından tamirat başlatılmış. İlave olarak hususi odalar ilave olunacaktı.” denilmektedir¹¹⁶.

¹¹² **Rize**, 5 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 406, s. 1.

¹¹³ **Rize**, 31 Birincikanun 1939 Cumartesi, S. 376, s. 2.

¹¹⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6358.

¹¹⁵ Topaloğlu, **Bölge Tarihinde Rize**, Cilt I, Trabzon, 1998, s. 109.

¹¹⁶ **Rize**, 16 Mayıs 1942 Cumartesi, S. 545, s. 1.

2-2-Camiler

2-2-1- İskender Cafer Paşa Camisi

İslampaşa Mahallesi'nde geniş bir arazi içindeki cami İslampaşa veya Kurşunlu Camisi olarak da anılmaktadır. H. 978/ M 1570 yılında İskender Cafer Paşa tarafından yaptırılmıştır. Camii H. 1313/M. 1895 ve H. 1326/M. 1908'de iki onarım görmüştür. 1970'li yıllara kadar cemaat mahalli iki katlıydı ve kiremit kaplıydı. Üst katı Kur'an kursu, Müftülük ve lojman olarak kullanılmıştır. Bu kısım yıkılınca tek katlı ve ahşap olarak yenilenmiştir. 1989 yılında taş minare yenilenmiştir.

2-2-2- Büyük Gülbahar Sultan Camisi

Gülbahar Mahallesinde yer alır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

2-2-3-Kale Camisi

Kale Mahallesi'nde ve Rize iç Kalesi'nin Güneyinde bulunur. Kitabeden anlaşıldığına göre H.1069/ M. 1658 yılında Halil Ağa adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Camii 1805 yılında onarılmış ve 19. yüzyılın sonlarında tekrar elden geçirilmiştir. Bugünkü camii 1970'li yıllarda yapılmıştır.

2-2-4- Küçük Gülbahar Hatun Camisi

Gülbahar Mahallesi'nde Büyük Gülbahar Sultan Camisi'nin doğusunda yer alır. Eski cami yıkılınca biraz kuzeye kaydırılarak 1956 yılında yeniden inşa edilmiştir. İlk yapı 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in eşi Gülbahar Sultan'a atfedilmiştir¹¹⁷.

¹¹⁷ Haşim Karpuz, **Rize**, İstanbul, 1993, s. 20- 22.

2-2-5- Orta Camii

Şehir merkezinde Yeniköy Mahallesi'nde yer almaktadır. Kitabesine göre cami ilk olarak H. 1150/M.1737 tarihinde yapılmıştır. I. Dünya Savaşından sonra Ruslar çekilirken Ermeni askerler tarafından yakılmıştır. 1929 yılında onarılmasına rağmen, 1941 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'nden verilen yardımlar ve Hacı Memiş Efendi adında bir hayırsever öncülüğünde halkın yardımları ile¹¹⁸ bugünkü haliyle yeniden inşa edilmiştir.

2-2-6- Müftü Mahallesi Camisi

1785 yılında inşa edilen cami, 1865 yılında onarılmış, 1965 yılında ise biraz kuzeye kaydırılarak yeniden inşa edilmiştir.

2-2-7- Reşadiye Camisi

Caminin ilk yapılış tarihi 1671 olarak kabul edilmektedir. Caminin yapılışı ihtiyatlı olarak 1761 olarak kabul edilmektedir. Bugünkü cami 1962 yılında yeniden inşa edilmiştir.

2-2-8- Camiönü Camisi

Camiönü Mahallesi'nde yer alır. Halk arasında Fener Camisi Olarak da bilinir. Kitabesine göre 1698 yılında yapılan cami yapılan cami 1949 yılında yenilenmiştir.

2-2-9- Değirmendere Camisi

Değirmendere (Pindos) Mahallesi'nde yer almaktadır. İlk cami H. 1200/M 1786 yılında yapılmış, H 1327/M. 1911 yılında onarım geçirmiştir. Bugünkü camii 1950'li yıllarda yeniden inşa edilmiş, minaresi 1958 yılında ilave edilmiştir¹¹⁹.

¹¹⁸ Rize, 26 Nisan 1941Cumartesi, S.493, s. 1.

¹¹⁹ Karpuz, a.g.e., s. 23-25.

2-2-10- Taşcıoğlu Camisi

Yenimahalle'de yer alır. Cami ilk olarak 1714-1718 tarihleri arasında Cezayirli Kaptan Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami 1834 yılında onarım geçirmiştir. 20. yüzyılın başlarında camiye Taşcıoğlu adlı bir hayırsever tarafından bir kısım ilave edilerek ve onarımı gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra da cami Taşcıoğlu cami olarak anılmıştır. Cami 1940 yılında yeniden onarılmış, 1978 yılı mayısında yıktırılan caminin yeniden inşasına 1979 yılında başlanmıştır.

2-2- 11- Portakallık Camisi

Portakallık Mahallesi'ndedir. Yıkılıp yeniden yapılmıştır. Eski caminin 19 yüzyıl ortalarında yapıldığı sanılmaktadır. 20 yüzyıl başlarında onarılan cami daha sonra yıktırılarak 1965 yılında şimdiki camii yaptırılmıştır.

2-2-12- Şeyh Camisi

Şehir merkezindedir. Cami ilk olarak 1711 yılında yapılmış, bazı onarımlarla 1953 yılına kadar gelmiştir. Bugünkü cami 1953-1965 yılları arasında tamamlanmıştır¹²⁰.

3-Elektrik

1 İkincikanun(Ocak) 1938 tarihli Rize gazetesinde yer alan haberde “Bir bozukluk yüzünden yirmi gündür işlemeyen elektrik fabrikasındaki tamirat bitmiş ve tekrar ceryan temin edildiğinden şehir geceleri karanlıktan kurtulmuştur.”¹²¹ denilmektedir.

1938 yılında yeni elektrik tesisatı için çalışmalar başlatılmış ve bu çerçevede Belediyeler Bankası'ndan 40000 lira kredi alınmıştır¹²². 25 Haziran 1938 tarihli Rize

¹²⁰ Karpuz, a.g.e., s. 25-28.

¹²¹ Rize, 1 İkincikanun 1938 Cumartesi, S. 325, s. 2.

¹²² Rize, 4 Haziran 1938 Cumartesi, S. 347, s. 1.

gazetesinde “Rize’de yeniden yapılacak elektrik tesisatına ait şartnameler hazırlanmıştır. Bir ay içinde ilan edilecek ve iki ay içinde de ihalesi yapılacaktır. Kışa kadar elektrik fabrikasının ikmaline ve bu sene içinde şehrin elektrikle tam olarak tamirine çalışılmaktadır.”¹²³ şeklinde bir haber yer almıştır. Rize Belediyesi tarafından ihalesi gerçekleştirilen elektrik fabrikasının inşasına Aralık ayı içinde başlandı ve 15 ay içinde hizmete girmesi düşünülmektedir¹²⁴. Ancak 8 Nisan 1939 tarihli Rize gazetesinin haberine göre, kurulması düşünülen elektrik fabrikasının eski arsası dere kenarında olduğu için sağlam bir temel oluşturulamamış, bu nedenle fabrika arsası olarak, Ortaokul yanında, Mandal Köprüsü önünde, deniz kenarında yer alan Belediyeye ait arsa tahsis edildi. Haberin devamında ise Ağustos ayı ile Ekim ayı arasında fabrikanın elektrik üretmeye başlayacağı vurgulanmıştır¹²⁵. Bu fabrikanın temeli 1 Haziran 1939’da atıldı¹²⁶.

Rize(Merkez)’in yeni elektrik tesisatına kavuşturulması murakabe ve tadil planının hazırlanması amacıyla Trabzon Mühendisi ile anlaşıldı. Ağustos ayı başlarından itibaren daha önce dikilmiş olan direklere konsol ve fincanlar takılarak tellerin çekilmesi planlanmaktaydı.

Fabrikada kurulacak makineler, Almanya’dan Ağustos ayı içerisinde Rize(Merkez)’de olacak şekilde sipariş edilerek, 29 Ekim günü Rize’de elektrik dağıtımına başlanması için çalışılmaktaydı¹²⁷. Ancak Makinelerin Rize’ye ulaşması Ağustos ayı içerisinde gerçekleşemedi ve makinelerin getirilebilmesi Eylül ayına sarktı¹²⁸.

1939 yılı içerisinde Rize Belediyesi, elektrik fabrikasının ihale bedelinin eksik kalan kısmının tamamlanması için Belediyeler Bankası’ndan 15000 liralık kredi alma yoluna gitti¹²⁹.

¹²³ **Rize**, 25 Haziran 1938 Cumartesi, S. 350, s. 2.

¹²⁴ **Rize**, 17 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 374, s. 3.

¹²⁵ **Rize**, 8 Nisan 1939 Cumartesi, S. 389, s. 2.

¹²⁶ **Rize**, 3 Haziran 1939 Cumartesi, S. 397, s. 4.

¹²⁷ **Rize**, 29 Temmuz 1939 Cumartesi, S. 405, s. 2.

¹²⁸ **Rize**, 19 Ağustos 1939 Cumartesi, S. 408, s. 1.

¹²⁹ **Rize**, 16 Eylül 1939 Cumartesi, S. 412, s. 1.

Yurt Ansiklopedisi'nde "Rize'de ilk elektrik fabrikası 1940 yılında kuruldu"¹³⁰ denilmektedir. Muhtemelen adı geçen fabrika Belediye tarafından 1939 yılında kurulmaya çalışılan elektrik fabrikasıdır. Bu fabrika 1961 yılında İkizdere Hidroelektrik Santrali açılana kadar Rize(Merkez)'in elektrik ihtiyacı karşılamıştır¹³¹.

G- Spor

1938 yılında oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek amacıyla çıkarılan 3530 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı, şimdiki adı, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü olan, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kuruldu¹³². Rize'de 1951-1961 yılları arasında Beden Terbiyesi Bölge Müdürü olarak görev yapan şahıslar şunlardır;

Nevzat Birkan	1951-1953
İsmail Ömeroğlu	1953-1954
Nahit Özgen	1954-1961 ¹³³

1-Rize(Merkez)'de Faaliyet Gösteren Spor Kulüpleri

1-1 Rize İdmanyurdu

1919 yılında kurulan "Rize İdmanyurdu" futbol takımı imkansızlıklar nedeni ile faaliyetlerini uzun yıllar sürdüremedi ve il dışında müsabaka yapma şansına sahip olmadan kapanmak zorunda kaldı. Rize İdmanyurdu futbol takımının kapanması ile Rize'de spor faaliyetleri 1932 yılına kadar duraklama devresine girdi¹³⁴.

1-2 Halkevispor

1932 yılında Rize Halkevi'nin açılması ile Rize'de spor faaliyetleri hız kazanmaya başladı. Halkevi Spor Kolu bünyesinde toplanan gençler atıcılık, Futbol, voleybol, yüzme, branşlarında faaliyet gösteriyorlardı.

¹³⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 6384.

¹³¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 6384-6385.

¹³² Taşkiran, a.g.e., s. 78.

¹³³ Rize Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973, Ankara, s. 33.

¹³⁴ Fatih Sultan Kar, "Rize'de Meşin Yuvarlağın Serüveni" Rize'min Sesi, S. 15, s. 7.

Askerlik Şubesi Reisi Saim Bey'in girişimleri ile kurulan Halkevispor bir süre Rize'deki tek futbol takımı olması nedeni ile müsabaka yapacak takım bulamamış, sporcular bir süre rakip olmadığı için kendi aralarında daha sonra Sanat Enstitüsü'nün kurulduğu sahada çalışmalarını sürdürdüler. Bu yıllarda çevre illerle özel karşılaşmalar yapıldı. Bu karşılaşmalarda elde edilen başarılar gençlerin futbola yönelmesini sağlıyordu. Ordu takımı ile yapılan karşılaşmanın 3-0 kazanılması üzerine kayıtlı üye sayısı ilk anda 30'a yükseldi¹³⁵.

1-3 Şarspor

Halkevispor'un Rize'deki tek kulüp olması ve müsabaka yapacak takım bulamaması gençleri arayışa itti ve bu arayışlar sonrasında Belediye'nin Şar dairesi bünyesinde Siyah-Beyaz renklerle¹³⁶ Şarspor Kulübü 10 Mayıs 1936 tarihinde kuruldu¹³⁷. Yeni kurulan Şarspor'a Halkevispor'dan bazı gençler katıldı. Böylece iki takım arasında güç dengesi sağlanmaya çalışıldı. Şarspor kurulduktan sonra kulübe gelir getirici birtakım faaliyetler içine girdi. Bu amaçla 8.11.1936 tarihinde "Çağlayan" piyesinin gösterildiği bir müsamere düzenlendi¹³⁸.

1-4 Güneşspor

1948 yılında Şemsettin Çepni önderliğinde kuruldu. Olanaksızlıklara rağmen çalışmalarını Yapı Sanat Enstitüsü'nün sahasında sürdüren kulüp, Yavuz Şimşek, Şenol Birol, Musa Dal gibi futbolcuların yetişmesine olanak sağlamıştır¹³⁹.

II. Dünya Savaşı Döneminde duraklama dönemine giren Rize sporu Güneşspor'un kurulması ile canlanmaya başlayacaktır.¹⁴⁰ Rize(Merkez)'de II. Dünya Savaşı sonrasında canlanmaya başlayan spor faaliyetleri, Fener Gençlik,

¹³⁵ **Rize Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973**, Ankara, s. 17.

¹³⁶ Fatih Sultan Kar, **a.g.m**, s. 7; **Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973**, s. 17.

¹³⁷ **Rize**, 16 Mayıs 1936 Cumartesi, S. 242, s. 4.

¹³⁸ **Rize**, 5 Birincikanun 1936 Cumartesi, S. 271, s. 3.

¹³⁹ Kar, **a.g.m**, s. 7; 11 Ekim 1951 tarihli Rize gazetesine göre Güneşspor 1949 yılında kurulmuştur.

Bkz. **Rize**, 11 Ekim 1951 Perşembe, S. 305, s. 1.

¹⁴⁰ **Rize**, 11 Ekim 1951 Perşembe, S. 305, s. 1.

Beşiktaş ve Rizespor kulüplerinin kurulmasıyla gelişmiş ve rekabet ortamı oluşmuştu¹⁴¹.

12 Ekim 1951 Rize gazetesinde yer alan bir yazıda “1951 yılına gelindiğinde tescilleri yapılmış 4 kulüp bulunmaktadır. (Bunlardan bir Çayeli’ndedir.) Fener ve Çayeli Gençlik Kulüplerinin ihtiyacı karşılayacak birer lokalleri bulunmaktadır. Güneşspor ile Beşiktaş kulüplerinin binası bulunmamaktadır. Bu kulüpler eşyalarını şurada burada güçlükle muhafaza etmektedirler. Kulüplerin ekonomik durumu iyi değildir. Gelir kaynakları edinme ihtiyacı bulunmaktadır. Lokalleri olan kulüpler(Çayeli hariç) buralarda kağıt oyunları oynatarak gelir elde etme yoluna gitmektedirler. Bu durum gençlere sirayet etmiştir. Bu durum spor kulüplerinin aile ocağı olma, kültür yuvası olma vasıflarına aykırı bir durumdur. Kulüplerin görevi gençlerin boş zamanlarında okumalarını sağlayarak kültürlerini arttırmalarına yardımcı olmaktır. Kulüpler bu gayelere uygun hareket ederlerse (terbiye ve kültür yuvası haline getirilirse) toplumdan ilgi göreceği gibi gençleri de kendine çekecektir. Aksi durumda sporcu gençler aramak durumunda kalacaktır.”¹⁴² denilmektedir.

1-5 Rizespor

24 Mayıs 1963 tarihinde, dönemin Defterdarı, Yaşar Dönbekçioğlu, Yakup Temizel, Muharrem Kürkcü ve Atıf Taviloğlu, tarafından kuruldu. 1968 yılında Eczacı Bahattin Coşkun, Tapu Memuru, İrfan Bilgin, gazeteci-yazar Şemsettin Çepni ve tüccar Muharrem Kürkcü, önderliğinde Rizespor, Güneşspor ve Fener Gençlik kulüpleri Rizespor adı altında birleşti. Rizespor profesyonel futbol müsabakalarına 1968 yılında 3. ligde başladı¹⁴³.

1-6 Tekel Çayspor

1956 yılında İzzet Ateş başkanlığında Mustafa Yol, Derviş Değerli, İzzettin Sallı, Remzi Bölükbaşı, Saffet Sukas, ve Reşat Uçar tarafından Rize Çayspor adıyla kurulmuştur. 1966 yılında Kulübün ismi Tekel Çayspor olarak değiştirildi.

¹⁴¹ Rize Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973, Ankara, s. 17.

¹⁴² Rize, 12 Ekim 1951 Cuma, S. 306, s. 1.

¹⁴³ Kar, a.g.m, s. 9.

1973 yılında Çaykur ismini almıştır. Kırmızı-yeşil renklere sahiptir. 1970-1971 Amatör Küme birinciliğini elde etmiş 1972-1973 sezonunda basketbol şampiyonluğunu kazandı¹⁴⁴.

1-7 Ysegücü

1961 yılında M. Kemal Muradoğlu başkanlığında Muzaffer Denizalp, Suat Diren, N. Şaban Deniz, İbrahim Deniz, Nazım Demir tarafından mavi-beyaz renklerle Rizegücü adı ile kuruldu. 1970'te ise isim değişikliğine gidilerek kulübün adı Ysegücü olarak değiştirildi. Bu gelişmeye paralel olarak kulübün Renkleri sarı-kahverengi olarak değiştirildi¹⁴⁵.

1-8-Fener Gençlik

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulmuştur¹⁴⁶. Rizespor adı altında Rizespor ve Güneşspor ile birlikte birleşme kararı aldı¹⁴⁷.

1-9-Beşiktaş

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan kulüplerden bir tanesi de Beşiktaş'tı. Kulüp faaliyette olduğu süre içinde ekonomik sıkıntı içindeydi¹⁴⁸.

2- Rize(Merkez)'de Futbol Oynanan Sahalar

1930'lu ve 1940'lı yıllarda Rize'de futbol takımları müsabaka yapabilmek için, bugün Tefik İleri Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu yer olan ve Buhtinin Düzü olarak anılan sahayı kullanmakta idiler. Buhtinin Düzü olarak anılan yer daha öncesinde denizdi ve Ruslar tarafından denizin doldurulması sureti ile

¹⁴⁴ Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973, Ankara, s. 20.

¹⁴⁵ Topaloğlu, Bölge Tarihinde Rize, Trabzon 1998, s. 143- 145.

¹⁴⁶ Rize Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973, s. 17.

¹⁴⁷ Kar, a.g.m, s. 9.

¹⁴⁸ Rize, 12 Ekim 1951 Cuma, S. 306, s. 1.

kazanılmıştı¹⁴⁹. Ancak bu saha 1948 yılında Yapı Sanat Enstitüsüne tahsis edilmesi Rize(Merkez)'deki spor faaliyetlerini olumsuz yönde etkiledi.

Spor faaliyetlerinin bu şekilde kesintilere uğraması halkın spora olan ilgisini azalttı. Ancak sonraki yıllarda Rize(Merkez)'de kurulan kulüpler faaliyetlerini sürdürmek için Enstitünün bahçesinden istifade etmiştir. Örneğin Güneşspor kuruluşundan sonra çalışmaları için Enstitünün sahasını kullanarak faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁵⁰.

İlerleyen yıllarda saha sorununa çözümler getirmek amacıyla bugün Rize Atatürk Stadı olarak kullanılan alanda bir futbol sahası oluşturuldu. 1973 yılında stat 4000'i kapalı olmak üzere 6500 seyirci kapasitesine sahipti. Bununla birlikte kale arkalarında tribün bulunmamaktaydı¹⁵¹.

H- Rize'de Siyasal Gelişmeler

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilerek Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde Ankara'dan tüm ülke geneline bir beyanname yayınlarak Meclis'in Ankara'da toplanacağını ve bu nedenle de bütün yurttaki yeni seçimlerin yapılacağını açıkladı. Bu genelge çerçevesinde Rize'den seçilerek 1. Büyük Millet Meclisine katılan milletvekillerinin ismi giriş bölümünde verilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1 Nisan 1923 de Türkiye Büyük Millet Meclisi, oybirliği ile seçimin yenilenmesine karar verdi, 16 Nisan 1923'te de son toplantısını yaparak dağıldı. Yenilenen seçimlerin ardından 2. Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan Rizeli Mebuslar;

Hasan Cavid (Belül)

Rauf Benli

Ahmet Fuat (Bulca)

Esat (Özoğuz) Bey

¹⁴⁹ Kar, a.g.m., s.7.

¹⁵⁰ Rize, 11 Ekim 1951 Perşembe, S. 305, s. 1.

¹⁵¹ Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973, Ankara, s. 50.

Ekrem (Rize)
Ali (Zırh) Bey¹⁵².idi.

1 Kasım 1927 yılında yenilenen Türkiye Büyük Millet Meclisine III. Dönem Rize milletvekilleri olarak;

Esat (Özoğuz) Bey
Ali (Zırh) Bey
Ahmet Fuat (Bulca)
Akif (Akyüz) Bey
Atıf(Tüzün) Bey
Hasan Cavid (Belül) seçildi¹⁵³.

4 Mayıs 1931 tarihinde yapılan seçimler sonucunda 4. dönem Rize milletvekilleri olarak;

Esat (Özoğuz) Bey
Ali (Zırh) Bey
Ahmet Fuat (Bulca)
Akif (Akyüz) Bey
Atıf(Tüzün) Bey
Hasan Cavid (Belül) tekrar Rize milletvekili olarak seçildi.

1939 yılında yenilenen seçimler sonrasında;

Ali Zırh
Hasan Cavid Belül
Saim Ali Dilemre
Fuat Sirmen
Kemalettin Kamu

Raif Dinç, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Rize milletvekili olarak görev aldı. 8 Mart 1943'te yenilenen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde;

Ali Zırh
Hasan Cavid Belül

¹⁵² Ak, a.g.e., s. 212.

¹⁵³ Yurt Ansiklopedisi, s. 6362.

Saim Ali Dilemre

Fuat Sirmen

Kemalettin Kamu

Tahsin Bekir Balta

Fahri Kurtuluş Rize milletvekilleri olarak çalıştılar. 5 Ağustos 1946 tarihinde yenilenen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Rize milletvekili olarak;

Ali Zırh

Hasan Cavid Belül

Tahsin Bekir Balta

Fuat Sirmen seçilmiştir¹⁵⁴.

1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte Rize'de de siyaset alanında bir canlanma ve rekabet durumu ortaya çıktı. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ülkeyi tek parti olarak yönetmiş olan CHP(Cumhuriyet Halk Partisi)'den ayrılan milletvekillerinin DP(Demokrat Parti)'yi kurmasından sonra tüm ülkede yaşanan siyasi rekabet Rize'de de kendini göstermiştir. 14 Mayıs 1950 Genel seçimi sonucunda Rize'de oyların % 70' ini alan DP seçimi kazandı. Seçim sonucunda;

Osman Kavrakoğlu

Kemal Balta

Ahmet Morgül

İzzet Akçal

Mehmet Fahri Mete

Zeki Rıza Sporel Demokrat Parti'den Rize milletvekilleri olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde görev aldılar¹⁵⁵.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan milletvekili seçimini Rize'de, oyların % 68.7'sini alan DP. kazandı. Seçim sonucunda;

Osman Kavrakoğlu

Kemal Balta

Ahmet Morgül

İzzet Akçal

¹⁵⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6362.

¹⁵⁵ **Zümrüt Rize**, 19 Mayıs 1950, S. 2, s. 1.

Mehmet Fahri Mete

Hüseyin Agun, Rize milletvekili olarak seçildi.

27 Ekim 1957’de yapılan Genel Seçim sonuçlarına göre Rize’de yine oyların yarısından fazlasını(%50.6) alan DP Rize’den 6 milletvekili çıkarmıştır. Bu milletvekillerinin isimleri;

Osman Kavrakoğlu

Ahmet Morgül

İzzet Akçal

Mehmet Fahri Mete

Hüseyin Agun

Muzaffer Önal’dır¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 6363.

III. BÖLÜM

EĞİTİM VE KÜLTÜR

A-Eğitim Hayatı

1-Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Rize(Merkez)'de Eğitim

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde geniş ölçüde medrese, tekke ve bunların temsil ettiği tarikatlar eğitim hayatında etkili olmuştur. Ancak Duraklama Döneminden sonra dini esasların ağır bastığı, tahsilden ziyade terbiyeye, ilimden ziyade nakli bilgiye önem veren medrese eğitimi Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmişti¹.

1878 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Rize Kazası'nda 11 Medrese, 1 Rüştîye ve 19 Müslüman mektebi vardı. Rize kazası merkezinde bulunan Rüştîye 1876 yılında, Rize Kazası'na bağlı Mapavri Nahiyesi'nde ise 1902 yılında açılmıştır². Rize ve Mapavri(Çayeli)'de birer Rüştîye bulunduğu kaydeden 1898 ve 1903 Maarif Salnamelerine göre bu okulların 1898 ve 1903 yıllarındaki öğrenci durumu aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. 1899-1903 Maarif Salnamelerine göre Rize ve Mapavri Rüştîyelerinin öğrenci durumu şöyledir

Rüştîyenin Adı	1898	1903
Rize Rüştîyesi	79	85
Mapavri Rüştîyesi	43	45

Tabloda görüldüğü gibi Rize Rüştîyesi'nin öğrenci sayısı her iki yıl için de Mapavri Rüştîyesi'nden fazladır.

1903 Maarif Salnamesi'ne göre Rize'de 5 Medrese ve bu medreselerde eğitim gören toplam 178 öğrenci bulunmaktadır. Bu medreselerin isimleri ve öğrenci

¹ Bayram Kodaman, *Cumhuriyetin, Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta 2001, s. 85-86.

² Orhan Naci. Ak, *Rize Tarihi.*, Trabzon 2000, s. 165.

durumları şu şekildedir. Müftü Medresesi 71, Altıkulaç Medresesi 41, Hacı Mehmet Efendi Medresesi 31, Hacı Hasan Efendi medresesi 35 ve öğrencisi bulunmayan Ali Kaptan Efendi Medresesidir³.

Rize'deki medreseler genellikle halkın ve hocaların önderliğinde örgütlenmiş vakıf kurumları idi. Medreseler Camiler için imam ve hatip yetiştirmekteydi. Rize'deki medreseler özellikle 1875 sonrasında oluşturulmuş eğitim kurumlarıdır. Kısmen yığma taş ve ahşap kullanılarak inşa edilmiş olan medreseler okuma odaları ve öğrenci yatakhanelerinden meydana geliyordu. Medreseler 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan Tevhid-i tedrisat kanunu gereğince kapatılmıştır⁴.

1-Cumhuriyet Döneminde Rize(Merkez)'de Eğitim

Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda, Türkiye son derece ağır şartlar altında, yıkıcı savaşları geride bırakmış ve nüfusun 1/5'ini bu olumsuzluklar yüzünden yitirmişti. Savaşların korkunç boyutlara ulaşan yıkımları, ülkede eğitim işleri ile uğraşacak öğretmenleri yok etmişti⁵.

2-1-İlköğretim Alanındaki Gelişmeler

1923-1927 yılları arasında Rize il genelinde 14 ilkokul mevcuttu⁶. 1932-1933 Eğitim-Öğretim yılında Rize İli Merkez ilçede resmi 3 ilkmektep, köylerinde ise 18 ilkokul vardı. Bu dönemde il genelinde ise toplam 42 İlkmektep bulunmaktadır⁷.

³ **Yurt Ansiklopedisi**, Rize Maddesi, Cilt 9, İstanbul 1982, s. 6360.

⁴ İhsan Topaloğlu, **Bölge Tarihinde Rize**, Cilt I, Trabzon 1998, s. 112.

⁵ Bilgi Taşkiran, **Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas (1923-1960)**, Ankara 2004, s. 91.

⁶ **Cumhuriyetin 75. Yılında Rize İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, Trabzon 1998, s. 30.

⁷ **Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri 1932-1933**, İstanbul 1934, s. 68

Tablo 2. 1932-1933 eğitim-öğretim yılında Rize(Merkez)'de ilkokul sayısı, sınıf ve öğrenci durumu şöyledir

	Okul Sayısı	Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu										Toplam
		1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		5. Sınıf		
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
Merkez	3	146	42	97	34	103	24	76	57	99	7	685
Köyler	18	617	10	287	8	194	2	71	1	19	2	1211
Toplam	21	763	52	384	42	297	26	147	58	118	9	1896

Yukarıdaki tablo incelenecek olursa her geçen yıl Rize(Merkez) ilkmektep giren toplam öğrenci sayısında ve kız öğrenci sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu da Cumhuriyetin ilanından sonra Rize(Merkez)'de eğitime verilen önemi göstermektedir.

1933-1934 yılında ise Çoruh Vilayetinin Merkez Kazası durumunda bulunan Rize köylerinde, üç sınıflı 16 ilkokul ve beş sınıflı 3 ilkokul vardı. Bu okulların 3 tanesi 1, 5 tanesi 2, 7 tanesi 3 odalı idi. Dört okulun oda sayısı ise 5 ile 10 arasındaydı. Bu okulların kütüphanelerinde, Latin harfleri ile yazılmış 499, Arap harfleri ile yazılmış 688 Türkçe kitap ve bunların yanı sıra doğu dillerinde yazılmış 71 kitap bulunuyordu⁸.

1937-1938 eğitim-öğretim yılında şehirde 2 ve 4 derslikli birer ilkokul ve derslik sayısı altının üzerinde olan 2 ilkokul mevcuttu. Köylerde ise bir dersaneli 16, iki dersaneli 6 ve üç dersaneli 2 ilkokul olmak üzere 24 ilkokul vardı. Şehirde bulunan okullardan biri 3 sınıflı olup diğerleri 5 sınıfa sahipti. Köylerde bulunan okullardan biri 1, ondördü 3, biri 4, ve sekizi de 5 sınıflıydı⁹. 1938-1939 Eğitim-Öğretim Döneminde ise şehirde bulunan okulların sayısı 5'e yükselirken, köy okullarının sayısı 18'e geriledi.

⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri 1933-1934, No: 68, İstanbul 1935, s. 18-19.

⁹ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü Maarif İstatistiği 1937-1938, No: 145, İstanbul 1938, s. 26-27.

Tablo 3. 1938-1939 eğitim-öğretim yılında Rize ve köylerinde ilkokulların kütüphane durumu¹⁰

	Türkçe		Toplam
	Latin Harfleriyle	Arap Harfleriyle	
Şehir	375	754	1129
Köyler	922	614	1536

Tabloda belirtildiği gibi bu dönemde Rize(Merkez)'deki ilkokul kütüphanelerindeki Arap harfli kitap sayısı, Latin harfli kitap sayısından daha fazlaydı. Köylerde ise bu durum tam tersine idi.

1940 Nüfus Sayımı'na göre Rize ili Merkez ilçe ve bağlı köylerinde ilköğretim mecburiyeti bulunan çocuk sayısı şehir merkezinde 1654 erkek, 1088 kız olmak üzere toplam 2742, köylerde ise 14093 erkek, 10864 kız olmak üzere toplam 27699'dur¹¹.

Tablo 4. 1941 yılında Rize'de ilköğretim çağında bulunan çocuklar ve eğitim durumları şöyledir.

	Tahsil Mecburiyeti Olanlar (7-16)			İlk Tahsili İfa Etmiş Olanlar		İlk Tahsili Halen İfa Edenler		Tahsili Mecburiyetini Yapmayanlar	
	E	K	T	E	K	E	K	E	K
Merkez	1823	1578	3401	431	89	1040	232	352	1257
Köyler	13368	9817	23185	969	43	4860	192	7539	9582
Toplam	15191	11395	26586	1400	132	5900	424	7891	10839

Yukarıdaki tabloya göre tahsil mecburiyeti olan çocukların yaklaşık % 25'i okula devam ederken geri kalan % 75'i okula devam etmemektedir. Bu da bölgede okullaşma oranının düşük olduğunu göstermektedir¹².

II. Dünya Savaşı Dönemi olan 1939-1945 yılları arasında, Rize şehir merkezi ve köylerinde açık olan okul sayısı 1939-1940'ta 23¹³, 1940-1941'de 19¹⁴, 1941-

¹⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939, No: 186, Ankara 1942, s.53.

¹¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940 ve 1941, No: 201, Ankara 1943, s.127.

¹² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940 ve 1941, s. 232-233.

1942’de 19¹⁵, 1942-1943’te 20¹⁶, 1943-1944’te 22¹⁷, 1944-1945’te 16’dır¹⁸. 1939-1945 yılları arasında Rize’deki ilkokullarda sene sonu itibari ile öğrenci durumu ve bu süreç içerisinde hastalık, tahsil çağını aşmış olmak, eğitimi bırakmak ve ölüm gibi nedenlerle eğitim-öğretimi terk eden öğrenci sayıları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5. 1939-1945 eğitim-öğretim yılları arasında Rize şehir merkezi resmi gündüzlü ilkokullarında eğitimden ayrılan öğrenci sayısı ve ders kesimi sonunda öğrenci sayısı

Ders Yılı	Tahsilden Ayrılanlar				Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu									
	Ölüm	Hastalık	Yaş	Terk	1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		5. Sınıf	
					E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1939-1940 ¹⁹	4	1	11	40	276	66	214	51	220	43	206	54	154	27
1940-1941 ²⁰	9	3	18	23	245	56	204	53	209	54	217	34	169	31
1941-1942 ²¹	---	---	9	---	240	56	192	39	221	47	229	48	143	27
1942-1943 ²²	---	1	14	32	294	63	213	45	168	37	186	48	163	38
1943-1944 ²³	2	1	21	21	306	55	208	56	181	40	159	35	137	21
1944-1945 ²⁴	2	---	4	3	270	99	283	56	208	55	163	40	138	29

Tabloda görüldüğü gibi 1939-1945 yılları arasında Rize(Merkez)’de ölüm, hastalık, büyük yaş ve okulu terkten dolayı bir kısım çocuklar eğitim-öğretimini sürdürememiştir.

¹³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, Ankara 1942, s. 27.

¹⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, No: 199, Ankara 1943, s. 27.

¹⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942, No: 227, Ankara 1944, s. 27.

¹⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli İstatistikleri 1942-1943, No: 238, Ankara 1945, s. 27.

¹⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1943-1944, No: 246, İstanbul 1946, s. 28.

¹⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, No: 270, Pulhan Matbaası 1947, s. 28-29.

¹⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, s. 86-87.

²⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, No: 199, s. 88-89.

²¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942, No: 227, s. 88-89.

²² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli İstatistikleri 1942-1943, No: 238, s. 88-89.

²³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1943-1944, No: 246, s. 88-89.

²⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 194-1945, No: 270, s. 118-119.

Tablo 6. 1939-1945 eğitim-öğretim yılları arasında Rize köylerinde resmi gündüzlü ilkokullarında eğitimden ayrılan öğrenci sayısı ve ders kesimi sonunda öğrenci sayısı

Ders Yılı	Tahsilden Ayrılanlar				Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu									
	Ölüm	Hastalık	Yaş	Terk	1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		5. Sınıf	
					E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1939-1940 ²⁵	10	31	11	94	927	44	700	31	601	19	420	11	180	5
1940-1941 ²⁶	22	1	19	131	700	43	580	19	522	20	461	8	209	9
1941-1942 ²⁷	6	15	28	213	666	34	511	23	499	25	453	11	324	10
1942-1943 ²⁸	8	17	48	222	648	31	445	19	420	11	495	7	277	7
1943-1944 ²⁹	9	16	14	62	689	213	486	23	432	18	618	8	383	7
1944-1945 ³⁰	2	10	18	34	449	208	387	81	322	13	427	5	297	6

Tabloda görüldüğü gibi 1939-1945 yılları arasında Rize(Merkez) köylerinde ölüm, hastalık, büyük yaş ve okulu terkten dolayı bir kısım çocuklar eğitim-öğretimini sürdürememiştir. Tabloda dikkati çeken bir diğer nokta ise okula giden kız çocuklarının sayısının az oluşudur.

17 Temmuz 1939 tarihinde toplanan Maarif Şurası, 3 Sınıflı ve tek öğretmenli köy okullarının 5 sınıfa çıkarılmalarını kararlaştırdı. Bu karara paralel olarak 1939-1940 Eğitim-Öğretim yılında 4., 1940-1941 yılında 5. sınıfları açarak köy ve şehir ilkokullarının öğrenim süreleri arasındaki farkı kaldırdı. Ancak öğretmenlik örgütünün kurulmasıyla, öğretmenlerin görev aldığı 3 sınıflı köy okulları daha sonraki yıllarda da devam etti³¹. 1944-1945 ve 1946-1947 Eğitim-Öğretim yılında Rize(Merkez) köylerinde toplam 46, Resmi Bağımsız Eğitimli Köy Okulu faaliyettedir³². Bu okullarda ders kesimi itibari ile öğrenci mevcudu 1944-1945

²⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, s. 86-87.

²⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, No: 199, s. 88-89.

²⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942, No: 227, s. 88-89.

²⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli İstatistikleri 1942-1943, No: 238, s. 88-89.

²⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1943-1944, No: 246, s.88-89.

³⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, No: 270, s. 118-119.

³¹ Taşkiran, a.g.e., s. 94.

³² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, No: 270, s. 47; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947, s. 46.

yılında, 1513 erkek, 560 kız³³, 1945-1946 yılında 994 erkek, 359 kız³⁴, 1946-1947 yılında 1541 erkek, 535 kız şeklindedir³⁵.

Tablo 7. 1943-1944, 1946-1947 eğitim-öğretim yılları arasında Rize’de resmi gündüz ilkokulları

Sınıf Üzerine Okul Sayısı	1943-1944 ³⁶		1944-1945 ³⁷		1945-1946 ³⁸		1946-1947 ³⁹	
	Mkz.	Köy	Mkz.	Köy	Mkz.	Köy	Mkz.	Köy
2 Sınıflı Okullar	---	---	---	1	---	---	---	1
3 Sınıflı Okullar	---	2	---	---	---	3	---	1
4 Sınıflı Okullar	---	1	---	2	---	1	---	2
5 Sınıflı Okullar	3	16	3	10	3	10	3	11
Dershane Üzerine Okul Sayısı								
1 Dershaneli	---	12	---	9	---	6	---	10
2 Dershaneli	---	6	---	4	---	7	---	5
3 Dershaneli	1	1	---	---	1	1	---	---
4 Dershaneli	---	---	1	---	---	---	---	---
5 Dershaneli	---	---	---	---	---	---	1	---
6-10 Dershaneli	2	---	2	---	2	---	2	---
Öğretmen Üzerine Okul Sayısı								
1 Öğretmenli	---	12	---	9	---	6	---	10
2 Öğretmenli	---	6	---	4	---	7	---	5
3 Öğretmenli	1	1	---	---	1	1	---	---
4 Öğretmenli	---	---	1	---	---	---	---	---
5 Öğretmenli	---	---	---	---	---	---	1	---
6 Öğretmenli	1	---	---	---	---	---	---	---
7-10 Öğretmenli	1	---	2	---	2	---	2	---
1 Sınıf Okutan Öğretmen	14	2	18	---	17	5	22	---
2 Sınıf Okutan Öğretmen	2	9	1	5	2	9	---	5
3 Sınıf Okutan Öğretmen	---	5	---	4	---	2	---	4
4 Sınıf Okutan Öğretmen	---	---	---	2	---	1	---	1
5 Sınıf Okutan Öğretmen	---	11	---	6	---	6	---	8

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı gibi Rize(Merkez)’de 1943’ten 1947 yılına gelindiği zaman beş sınıflı okul sayısında, tek dershaneli okul sayısında ve tek sınıf okutan öğretmen sayısında belirgin bir artış vardır.

³³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, No: 270, s. 167.

³⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946, No: 280, s.167.

³⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947, s. 169.

³⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-1944, Yayın No: 246, s. 27.

³⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, Yayın No: 270, s. 28-29.

³⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946, Yayın No: 280, s. 28-29

³⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947, s. 27-28.

Rize(Merkez)'deki ilkokullarda 1950-1951 eğitim öğretim yılında, 4242 erkek, 849 kız öğrenci okumaktadır. Aynı yıl 6'sı ölüm, 17'si hastalık, 153'ü okul çağını bitirme ve 8'i erkek 15'i kız olmak üzere toplam 23'ü de nişanlanma veya evlenme sebebiyle okuldan ayrılmıştır⁴⁰.

1950-1960 yılları arasında Rize(Merkez)'de okullaşma oranında artış sağlanmıştır⁴¹. 1967 yılında Rize(Merkez)'ye bağlı 97 köyden 77'sinde okul bulunmaktadır⁴². Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında Rize ilinde toplam 14 ilkokul olduğu düşünüldüğünde Cumhuriyetin ilk yıllarından 1967 yılına kadar ilköğretim konusunda önemli mesafenin alındığını göstermektedir.

2-2-Ortaöğretim Alanında Gelişmeler

2-2-1-Ortaokul

Cumhuriyetin ilk yıllarında Rize(Merkez)'de bir ortaokul vardı⁴³. 1932-1933 ders yılında karma eğitim veren Rize Ortaokulunun yatılı öğrencisi bulunmamaktaydı⁴⁴. Rize İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından hazırlanan **Cumhuriyetin 75. Yılı'nda Rize İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim** adlı kitapta Rize Ortaokulu'nun 1923-1927 döneminde öğrenci mevcudu 97 Erkek öğrenci ve öğretmen sayısı ise 2 olarak verilmiştir⁴⁵.

6 Temmuz 1933 tarihli Rize gazetesi'nde yer alan bir haberi kaynak olarak gösteren Orhan N. Ak, "Ortamektep kiralık bir evde tedrisata devam ediyordu. Geniş bir araziye sahip askeri kışlası 12 bin lira ödenekle tamir ettirilip Ortaokula tahsis

⁴⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1950-1951, No: 346, Ankara, s. 244-245.

⁴¹ Cumhuriyetin 75. Yılında Rize İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, s. 30

⁴² 1967 Rize il Yıllığı, s.186-188; 1967 Rize İl Yıllığı'nın 185. sayfasında 78 köyde okul binası ve tesisinin bulunduğu belirtilmekte ancak köy isimleri ve köylerde bulunan tesis ve hizmet binalarının ayrıntılı olarak verildiği listede ise 77 köyde okul bulunmaktadır. Bkz. 1967 Rize il Yıllığı, s. 185-188

⁴³ Cumhuriyetin 75 Yılında Rize İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, s. 30

⁴⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri 1932-1933, s. 185; Bu bilgi 14.06.2004 tarihinde Mustafa Özdoğan ile yapılan görüşmede elde edilmiştir.

⁴⁵ Cumhuriyetin 75. Yılında Rize İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, s. 31.

edildi. Bahsedilen kışla Rize Lisesi'nin ana binası idi.”⁴⁶ demektir. Ortaokul, Rize Lisesinin açılmasından sonra, Lise'ye bağlı olarak eğitim-öğretim faaliyetini sürdürdü⁴⁷.

1936 yılında Rize Ortaokulu'nda Resim öğretmeni olarak Niyazi Agun, Türkçe öğretmeni olarak Sıtkı Can görev yapmaktaydı⁴⁸. 1938 yılında ise Tarih ve Coğrafya öğretmeni olarak B. Musip Murguz, Müzik Öğretmeni olarak Salih Zeki, Biçki-Dikiş Stajyeri olarak İclal Haksel görev yapmaktaydı⁴⁹. 1940 yılında Ortaokul Müdürü Cemal Arda idi⁵⁰.

Tablo 8. Rize Ortaokulu'nda 1932-1933 eğitim-öğretim yılı öğrenci sayısı ve yıl sonu imtihan sonuçlarına göre öğrenci durumları şöyledir

Sınıf ar	Ders Kesiminde Öğrenci Sayısı		Sınıf Geçenler				Kalanlar		Ayrılanlar	
	E	K	Doğrudan		İkmalle		E	K	E	K
			E	K	E	K				
1. Sınıf	60	1	14	---	23	---	21	---	2	1
2. Sınıf	41	4	11	2	18	2	11	---	1	---
3. Sınıf	35	1	18	1	12	---	5	---	---	---
Toplam	136	6	43	3	53	2	37	---	3	1

Tabloya göre 1932-1933 ders yılında orta okula devam eden kız öğrenci sayısı oldukça düşüktür⁵¹.

Rize Ortaokulundan 1930-1931'de 7, 1931-1932'de 14, 1932-1933'te 31, 1933-1934'te 33 ve 1934-1935'te 41 öğrenci mezun oldu. 1936 yılında Rize Ortaokulunun öğrenci mevcudu ise 250 civarında idi⁵².

⁴⁶ Ak, a.g.e., s. 219.

⁴⁷ Bu bilgi 14.06.2004 tarihinde Mustafa Özdoğan ile yapılan görüşmede elde edilmiştir.

⁴⁸ Rize, 8 Ağustos 1936 Cumartesi, S. 254, s. 1.

⁴⁹ Rize, 24 Eylül 1938 Cumartesi, S. 363. s. 1.

⁵⁰ Rize, 2 Mart 1940 Cumartesi, S.435, s. 2.

⁵¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri 1932-1933, s. 185.

⁵² Rize, 15 Şubat 1936 Cumartesi, S. 230, s. 1.

Tablo 9. 1946 Eğitim-Öğretim Yılları Arası Rize Ortaokulunda Öğrenci Durumu şöyledir

Yıllar	Sınıf	Ders kesiminde Öğrenci Sayısı		Ayrılanlar	
		E	K	E	K
1937-1938 ⁵³	1	90	21	22	5
	2	63	15	15	2
	3	41	7	3	2
1938-1939 ⁵⁴	1	117	24	21	10
	2	63	14	24	2
	3	44	9	5	5
1939-1940 ⁵⁵	1	152	21	30	1
	2	75	17	9	1
	3	52	9	7	--
1940-1941 ⁵⁶	1	157	18	20	--
	2	116	11	7	3
	3	57	17	4	--
1941-1942 ⁵⁷	1	137	13	29	2
	2	108	11	13	3
	3	78	10	8	1
1942-1943 ⁵⁸	1	117	13	55	9
	2	97	8	24	2
	3	96	8	19	1
1943-1944 ⁵⁹	1	115	29	39	15
	2	94	4	33	2
	3	74	9	12	5
1944-1945 ⁶⁰	1	131	9	87	8
	2	82	14	31	3
	3	66	5	13	--
1945-1946 ⁶¹	1	58	10	25	5
	2	66	6	22	6
	3	67	9	18	1

Tablodan anlaşılacağı üzere 1939-1945 yılları arası yani II. Dünya Savaşı sırasında Ortaokula kaydolun öğrenci sayısında düşüş, okuldan ayrılanların sayısında ise artış görülmektedir.

⁵³ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü Maarif 1937-1938 İstatistiği, No: 145, s. 167-178.

⁵⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939, No: 186, s. 243-243.

⁵⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, s. 214-215.

⁵⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, No: 199, s. 220-221.

⁵⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942, No: 227, s. 226-227.

⁵⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, No: 238, s. 230-231.

⁵⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944, No: 247, Pulhan Matbaası 1946, s. 42-43.

⁶⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945, No: 271, Pulhan Matbaası 1947, s. 44-45.

⁶¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946, No: 281, Pulhan Matbaası 1947, s. 44.

Tablo 10. 1953-1960 yılları arasında Rize Ortaokulu'nda öğrenci durumu

Ders Yılı	Ders Kesiminde Öğrenci Sayısı									Diploma Alanlar		Ayrılanlar	
	1. Sınıf			2. Sınıf			3. Sınıf			E	K	E	K
	Ş. S.	E	K	Ş. S.	E	K	Ş. S.	E	K	E	K	E	K
1953-1954	2	85	7	2	68	6	1	28	4	28	6	27	4
1954-1955	8	94	10	2	59	8	1	46	8	38	3	26	2
1955-1956	3	87	21	2	56	8	2	57	7	45	11	22	---
1956-1957	3	114	18	2	73	13	1	58	5	28	3	22	5
1957-1958	3	164	23	2	80	22	1	57	12	38	6	19	1
1958-1959	4	224	26	2	102	17	1	58	12	50	15	46	2
1959-1960	4	217	25	2	107	15	2	78	15	47	10	22	---

Yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi 1953-1960 yılları arası yani Demokrat Parti iktidarı döneminde Rize(Merkez)'de hem kız hem erkek öğrenci sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir⁶².

1943-1944 döneminde ortaokulunda fiilen ve hükmen çalışan 8'i erkek 2'si bayan 10 öğretmen mevcuttu. Erkek öğretmenlerin ikisi yardımcı diğerleri ise maaşlı öğretmen statüsündedir⁶³. 1944-1945 yılında ise öğretmen sayısı ancak bu dönemde yardımcı öğretmen statüsünde çalışan bir öğretmen bulunmaktadır⁶⁴. 1947-1948 yılında öğretmen sayısı 12'ye yükselmiştir. Öğretmenlerin 10'u maaşlı öğretmen statüsünde iken, birer öğretmende stajyer öğretmen ve yardımcı öğretmen statüsündedir⁶⁵.

⁶² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1953-1960, Yayın No: 437, Ankara 1963, s. 230.

⁶³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944, No:247, s. 77.

⁶⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Orta öğretim İstatistikleri 1944-1945, No:271, s.77.

⁶⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947, No: 296, s.73.

Tablo 11. 1953 ile 1960 Yılları Arasında Rize Ortaokulunda Öğretmen Durumu şöyledir.

Ders Yılı	Öğretmen Durumlar								Toplam	
	Asil		Stajyer		Yardımcı		Ücretli			
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1953-1954	2	8	---	---	---	---	---	---	2	5
1954-1955	2	7	---	---	1	---	---	---	3	7
1955-1956	5	7	---	1	---	---	---	---	5	8
1956-1957	2	8	---	---	---	---	---	---	2	8
1957-1958	6	6	---	---	---	---	1	---	7	6
1958-1959	7	8	---	---	8	---	---	---	15	8
1959-1960	8	5	---	---	---	---	2	---	10	5

Tabloda görüldüğü üzere 1953-1960 yılları arasında Rize Ortaokulu'ndaki öğretmen sayısı fazla değişmemiştir. Ancak ihtiyaç durumunda yardımcı ve ücretli öğretmen alınmıştır⁶⁶.

Rize Ortaokulunda okutulan yabancı dil derslerine baktığımızda, 1942-1945 ve 1946-1949 yılları arasında sadece Fransızca öğretimi gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bu dönem içerisinde yer alan 1945-1946 Eğitim-Öğretim yılında yabancı dil konusunda hangi derslerin okutulduğunu tespit edemedik ancak bu eğitim-öğretim yılı içerisinde de, bir önceki ve sonraki eğitim-öğretim yıllarındaki duruma bakarak, sadece Fransızca öğretimi yapıldığını düşünmekteyiz. 1950-1951 yılında da aynı durumun devam ettiği görülmektedir⁶⁷.

⁶⁶ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, Yayın No: 437, s. 231.

⁶⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, No: 238, s. 231; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944, No: 247, s. 43; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945, No: 271, s. 45; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947, No: 296, s. 94; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948, No: 307, s. 107; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949, No: 326, s. 131; Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Ortaöğretim İstatistikleri, 1950-1951 No: 347, s. 176.

Tablo 12. Rize Ortaokulu'nda 1953-1954, 1959-1960 yılları arasında okutulan yabancı dil dersleri ve bu dersleri takip eden öğrenci sayıları

Ders Yılı	Öğrenciye Takip Ettiği yabancı Diller						Toplam	
	Almanca		Fransızca		İngilizce			
	E	K	E	K	E	K	E	K
1953-1954	30	---	43	5	108	12	181	17
1954-1955	30	---	45	7	124	19	199	26
1955-1956	40	3	36	8	124	25	200	36
1956-1957	54	3	27	3	164	30	245	36
1957-1958	125	4	62	7	114	46	301	57
1958-1959	126	4	92	6	166	45	384	55
1959-1960	124	3	101	6	177	46	402	55

Rize Ortaokulu'nda 1953-1960 eğitim-öğretim yılları arasında okutulan yabancı dil dersleri içerisinde Fransızca ve Almanca dersi alanların sayısındaki artış oranı İngilizce dersi alanlardan daha fazladır. Tabloda ayrıca kız öğrencilerin genelde İngilizce'yi tercih ettikleri görülmektedir⁶⁸.

Ortaokulun bütçe durumuna baktığımızda, 1947-1948 yılı için Ortaokuluna öğretmen maaş ve ücretleri için 36570, memur ve müstahdem maaş ve ücretleri için 3420, öğretim tesisat ve levazımı için 150, inşaat, tamir ve kamulaştırma için 600, diğer masraflar için 952 lira olmak üzere toplam 41692 lira devlet bütçesinden para gönderilmiştir⁶⁹. 1948-1949 yılında ise öğretmen maaş ve ücretleri için 40927, memur ve müstahdem maaş ve ücretleri için 3591, öğretim tesisat ve levazımı için 446, İnşaat, Tamir ve Kamulaştırma için 478, diğer masraflar için 1054 lira olmak üzere toplam 46496 lira devlet bütçesinden para gönderilmiştir⁷⁰.

2-2-2-Lise

Cumhuriyetin ilk yıllarında Rize'de lise düzeyinde okul bulunmamaktadır. Ancak Rizeliler, Rize(Merkez)'de lise açılabilmesi için çalışmalarını 1930'lu yıllarda

⁶⁸ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1953-1960, Yayın No: 437, Ankara 1963, s. 231.

⁶⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948, No: 307, s. 95.

⁷⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949, No: 326, s.115.

başlatmıştı. Bu konu ile ilgili olarak Umumi Meclis tarafından Kültür Bakanlığı'na sunulan teklif, bütçe imkansızlıkları sebebi ile geri çevrildi⁷¹.

15 Şubat 1396 tarihli Rize gazetesinde Sıtkı Can tarafından “Kültür Bakımından Önemli Bir Yokluk” başlığı altında yayınlanan yazıda, Rize'nin liseye duyduğu ihtiyacı vurgulamaya çalışmıştır. Ortaokul Türkçe öğretmeni olan yazar, 1930-1931 1934-1935 eğitim-öğretim yılları arasında toplam 126 öğrencinin Ortaokuldan mezun olduğunu ve bu öğrenciden ancak üçte birinin lise veya yüksek öğrenime devam edebildiğini belirtmiştir. Özellikle ekonomik sıkıntılar içinde olan yöre halkının çok az bir kısmının Trabzon ve Erzurum'da bulunan liselere öğrencilerini gönderebildiğinden bahseden yazar, Ortaokuldaki öğrenci mevcudunun her yıl biraz daha arttığına dikkat çekerek, bundan sonraki yıllarda her yıl 30-40 civarında mezun verilebileceği ve Rize'de lise bulunmayışının büyük bir eksiklik olduğunu belirtmektedir⁷². Rizelilerin bu talebi Rize Milletvekillerinin Rize'de yaptıkları çalışmalar sonucunda, 16 Kanunisanı(Ocak) 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterine sundukları rapora “Rizelilerin talebi kız sanat okulu ve lisedir.” şeklinde yansımıştır⁷³. Lise açılması konusunda 20 Nisan 1951 tarihli Rize gazetesinde “Lise İstiyoruz” başlıklı bir yazı yayınlanmış, bu yazıda, bir süre önce Rize'de lise açılması mevzuunu araştırmak için gönderilen müfettişlerin hazırladığı olumlu raporlara rağmen, henüz lisenin açılmamış olduğuna vurgu yapılarak, tüm Rizelilere bu konuda mücadele etmeleri ve seslerini duyurmaları çağrısında bulunmaktadır⁷⁴. Aynı konu ile ilgili olarak yine Rize gazetesinde 25 Nisan 1951'de “Sayın Tevfik İleri'ye İkinci Mektup Lise İçin” başlıklı bir yazı yayınlanmıştır.

Rizelilerin bu çalışmaları 1951 yılında lisenin açılması ile sonuçlandı. Rize Lisesi'ne eğitim-öğretime başladığı 1951 yılında 75'i erkek, 8'i kız toplam 83 öğrenci kayıt yaptırdı⁷⁵. 7 Eylül 1951 tarihli Zümrüt Rize gazetesinde yer alan “Lise Açılırken” başlıklı yazıda ise, yazar Arif Suyabatmaz, Rize'de lisenin

⁷¹ **Rize**, 22 Şubat 1936 Cumartesi, S. 231, s. 4.

⁷² **Rize**, 15 Şubat 1936 Cumartesi, S. 230, s. 1.

⁷³ **BCA**, 490.01.698.375.1.

⁷⁴ **Rize**, 20 Nisan 1951 Cuma, S. 138, s. 1-2.

⁷⁵ **T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952**, No: 356, Ankara, 282.

önümüzdeki yıllarda öğrenci mevcudunun artmasıyla birlikte karşılaşılabileceği sorunların giderilmesi konusunda halkın Rize Okutma Derneğine yardım yapması çağrısında bulunmuştur⁷⁶. Lise'ye 1952-1953 yılında ise 80'i erkek, 6'sı kız olmak üzere toplam 86 öğrenci yeniden kayıt yaptırdı⁷⁷.

Tablo 13. 1951 ile 1960 yılları arasında Rize Lisesi öğrenci ve sınıf durumu

Yıllar	Sınıf	Şube Sayısı	Öğrenci Sayısı			Sınıf Geçenler			Sınıfta Kalanlar		
			E	K	T	E	K	T	E	K	T
1951-1952 ⁷⁸	1	2	85	8	93	47	4	51	17	2	19
1952-1953 ⁷⁹	1	2	81	8	89	47	6	53	20	1	21
	2	2	66	3	69	40	2	42	16	--	16
1953-1954	1	2	73	6	79	56	5	61	19	--	19
	2	2	69	8	77	48	6	54	17	2	19
	3	2	55	3	58	41	2	43	13	--	13
1954-1955	1	1	51	6	57	34	5	39	15	--	15
	2	2	73	7	80	40	4	44	28	2	30
	3 Edb	1	39	6	45	18	6	24	21	--	21
	3 Fen	1	24	--	24	7	--	7	17	--	17
	4 Edb	1	21	--	21	21	--	21	--	--	--
4 Fen	1	19	--	19	16	--	16	3	--	3	
1955-1956	1	2	77	6	83	62	5	67	19	--	19
	2	2	50	8	58	49	6	55	7	1	8
	3 Edb	1	21	4	25	12	2	14	9	2	11
	3 Fen	1	14	--	14	7	--	7	7	--	7
1956-1957	1	3	118	6	124	76	5	81	50	--	50
	2	2	67	6	73	62	6	68	10	--	10
	3 Edb	1	26	7	33	21	5	26	5	2	7
	3 Fen	1	13	--	13	11	--	11	2	--	13
1957-1958	1	3	118	6	124	70	4	74	54	2	56
	2 Edb	1	42	6	48	36	6	42	23	--	23
	2 Fen	1	32	1	33	22	1	23	12	--	12
	3 Edb	1	24	3	27	24	3	27	--	--	--
	3 Fen	1	9	2	11	8	2	10	1	--	1
1958-1959	1	3	118	12	130	83	10	93	46	1	47
	2 Edb	1	54	3	57	47	5	52	11	--	11
	2 Fen	1	37	1	38	35	1	36	7	--	7
	3 Edb	1	32	5	37	22	5	27	10	--	10
	3 Fen	1	20	2	22	11	2	13	9	--	9
1959-1960 ⁸⁰	1	2	122	16	138	73	15	88	49	2	51
	2 Edb	1	56	6	62	45	7	52	11	2	13
	2 Fen	1	37	--	37	29	--	29	8	--	8
	3 Edb	1	45	2	47	23	2	25	22	--	22
	3 Fen	1	26	2	28	12	--	12	14	2	16

Tabloya göre Rize Lisesi'nde öğrenci sayısında artış gözlenmektedir. Ancak liseye devam eden kız öğrenci sayısının oldukça düşük olduğu tablodan elde ettiğimiz bir diğer sonuçtur.

⁷⁶ Zümrüt Rize, 7 Eylül 1951, S. 17, s. 1.

⁷⁷ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1952-1953, No: 367, Ankara, s. 320.

⁷⁸ 1951 yılında 22 erkek, 2 kız öğrenci bütünlemelidir. Bkz. T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952, No: 356, Ankara, s. 300-301.

⁷⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1952-1953, No: 367, s. 342.

⁸⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, Yayın No: 437, s. 439-440.

Tablo 14. Rize Lisesi'nde 1953-1960 yılları arasında okutulan yabancı diller ve bu dersleri alan öğrenci durumu

Yıllar	Almanca		Fransızca		İngilizce	
	E	K	E	K	E	K
1953-1954	2	--	173	16	22	1
1954-1955	4	--	190	15	33	4
1955-1956	5	--	86	14	71	4
1956-1957	33	--	102	11	89	8
1957-1958	46	1	83	5	96	12
1958-1959	58	--	98	10	105	13
1959-1960	43	2	119	3	124	21

Yukarıdaki Tabloya göre Rize Lisesi'nde 1953-1960 eğitim-öğretim yılları arasında okutulan yabancı diller içerisinde Fransızca'ya karşı ilgi İngilizce ve Almanca'dan daha fazladır⁸¹.

Tablo 15. 1953-1960 Yılları Arasında Rize Lisesi Öğretmen Durumu

Yıllar	Asil		Stajyer		Yardımcı		Ücretli	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1953-1954	2	5	---	---	---	---	---	---
1954-1955	2	7	---	---	1	---	---	---
1955-1956	5	7	---	1	---	---	---	---
1956-1957	2	8	---	---	---	---	---	---
1957-1958	6	6	---	---	---	---	1	---
1958-1959	7	8	---	---	8	---	---	---
1959-1960	8	5	---	---	---	---	2	---

Tabloya göre Rize Lisesi'nde görev yapan öğretmen sayısında büyük oranda bir değişiklik meydana gelmemiştir⁸².

2-3-Mesleki ve Teknik Eğitim

1945 yılına kadar Rize'de mesleki ve teknik eğitim veren kurumlar bulunmamaktaydı. 1945 yılında açılan, Rize Kız Enstitüsü, Rize Erkek Sanat Enstitüsü ve Yapı Sanat Okulu⁸³ bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

⁸¹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, Yayın No: 437, s. 600.

⁸² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, Yayın No: 437, s. 231.

Bu okullardan Rize Erkek Orta Sanat Okulu'na 1947-1948 yılında 42 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Aynı eğitim-öğretim yılının sonunda 21 öğrenci ise mezun olmuştur.

Tablo 16. 1947-1948 ders yılında Rize Erkek Orta Yapı Sanat Okulu'nun öğrenci durumu

Sınıf	Şube	Okuldan Ayrılanlar				Öğrenci Sayısı	Yıl Sonu Öğrenci Durumu	
		Ölüm	Sınıfta Kalma	Devamsızlık	Tasdikname		Geçen	Kalan
1	--	---	2	19	5	42	26	16
2	1	2	4	21	7	56	37	19
3	1	---	---	10	4	56	41	15

Tabloya göre 1947-1948 eğitim-öğretim yılında Rize Erkek Orta Yapı Sanat Okulu öğrencileri arasında devamsızlık nedeniyle okuldan ayrılma oranı oldukça yüksektir⁸⁴.

Aynı yıl içerisinde Rize Erkek Orta Sanat Okulu'nun öğretmen mevcudu, maaşlı 10 ve stajyer 3 öğretmen olmak üzere toplam 13 öğretmen şeklindedir⁸⁵.

1947-1948 eğitim-öğretim yılında Rize Akşam Kız Sanat Okulunda biçki dikiş, çamaşır, çiçek, moda, nakış sınıflarında toplam 35 öğrenci vardı. Okula gelen öğrencilerin dokuzu 12-16, yirmi ikisi 17-25, dördü ise 26-35 yaş gurubunda idi. Bu okulda eğitim veren 3 öğretmen orta, lise veya bu derecede eğitim veren kurumlardan mezundu. Aynı yıl için Okula, maaş ve ücretler için 7740 lira, öğretim, tesisat ve atölye giderleri için 217 lira ödenek gönderilmişti⁸⁶.

⁸³ Ak, a.g.e., s. 219.

⁸⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948, İstanbul 1949, s.40-41.

⁸⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948, s. 131.

⁸⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948, s. 172-173.

1947-1948 yılında Rize(Merkez)'de açılan demircilik kursuna 8, marangozluk kursuna 6 öğrenci katılarak mezun oldu. Kurslara katılan öğrencilerden sekizi 12-16, altısı ise 17-25 yaş gurubunda idi.

Bu kurslarda eğitim veren 2 öğretmen orta, lise veya bu derecede eğitim veren kurumlardan mezundu. Bu kurslarda, maaş ve ücretler için 3667 lira, öğretim, tesisat ve atölye giderleri için ise 710 lira harcandı⁸⁷.

1947-1948 yılında açılan Zehra Demirkan Biçki Dikiş Yurdu'na 16'sı 12-16, 13'ü 17-27 yaş grubunda olan 29 öğrenci katıldı. Kursiyerlerden dokuzu kurs bitiminde başarılı olarak diploma almaya hak kazandı. Tek öğretmen tarafından yönlendirilen kurs katılımcılardan 870 lira gelir elde etmiştir⁸⁸.

3-Rize(Merkez)'de Halk Eğitimi

3-1-Millet Mektepleri

1928 yılında kabul edilen yeni harflerin, en kısa zamanda öğrenilmesi için kurulan Millet Mektepleri, sabit A ve B dershanelerinde, Halk Okuma Odaları ile Köy yatı Mekteplerinden oluşuyordu. A ve B şubesine ayrılmış olan Millet Mektepleri dershanelerinde sabit ve seyyar A dershanelerinin amacı hiç okuma yazma bilmeyenleri okur-yazar hale getirmektir. B dershanelerinde ise tamamlayıcı bilgiler veriliyordu⁸⁹.

Millet Mektepleri ile ilgili istatistik bilgileri il itibari ile ele alındığı için bu konuda verilecek olan bilgiler il genelini kapsamaktadır.

⁸⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948, s. 208-209.

⁸⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948, s. 228-229.

⁸⁹ Bayram Akça, İdari-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960), Ankara 2002, s.124.

Tablo 17. 1928-1933 yılları arasında Rize İli şehir merkezlerinde açılan Millet Mekteplerinin durumu

Yıllar	Dershane Adedi				Muallim Adedi		Müdavim Adedi			
	A		B				A		B	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1928-1929	15	6	13	3	28	9	452	195	197	12
1929-1930	16	6	6	2	22	8	404	179	236	46
1930-1931	4	---	3	---	7	---	217	---	72	---
1931-1932	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
1932-1933	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Tabloya göre okuma-yazma eğitimi veren A Dershanesine devam eden öğrenci sayısı fazla iken, tamamlayıcı bilgilerin verildiği B dershanelerine aynı ilgi gösterilmemiştir. Özellikle bayanların B dershanelerine devam etme oranı erkeklere göre daha düşüktür⁹⁰.

Tablo 18. 1928-1933 yılları arasında Rize İli köylerinde açılan Millet Mekteplerinin Durumu

Yıllar	Dershane Adedi				Muallim Adedi		Müdavim Adedi			
	A		B				A		B	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1928-1929	116	13	76	3	120	11	2948	249	1078	35
1929-1930	116	7	17	2	133	9	2805	268	595	39
1930-1931	30	---	5	---	41	---	1410	---	180	---
1931-1932	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
1932-1933	1	---	1	---	2	---	45	---	28	---

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Rize ili köylerinde yaşayan vatandaşların Millet Mekteplerine ilgi gösterdikleri görülmektedir. Ancak şehir merkezlerinde karşılaşılan B dershanesine devam etmeme durumu köylerde de kendini göstermektedir⁹¹.

⁹⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyetleri İstatistiği, No: 51, s. 38.

⁹¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyetleri İstatistiği, No: 51, s. 38.

Tablo 19. 1928-1933 yılları arasında Rize İli şehirler merkezlerinde açılan Millet Mektepleri'nde başarılı olanlar

Yıllar	Dershanelere Devam Edenler				Hariçte Hususi Tahsil Görenler			
	A		B		A		B	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1928-1929	358	132	166	---	36	15	12	5
1929-1930	312	122	179	27	51	22	---	---
1930-1931	135	---	60	---	42	5	53	---
1931-1932	---	---	---	---	13	---	25	---
1932-1933	---	---	---	---	38	---	---	---

Tablo 19, tablo 17 ile karşılaştırıldığında görülecektir ki Millet Mekteplerine katılanların çoğu kursları başarı ile tamamlamıştır⁹².

Tablo 20. 1928-1933 yılları arasında Rize İli köylerinde açılan Millet Mekteplerinde başarılı olanlar

Yıllar	Dershanelere Devam Edenler				Hariçte Hususi Tahsil Görenler			
	A		B		A		B	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1928-1929	2571	208	906	10	85	25	45	5
1929-1930	2532	177	488	38	98	42	---	---
1930-1931	1033	---	110	---	78	---	38	---
1931-1932	---	---	---	---	45	---	32	---
1932-1933	41	---	25	---	43	---	---	---

Tablo 20, tablo 18 ile karşılaştırıldığında kurslara katılanların büyük bir kısmının kursları başarı ile tamamladıkları görülecektir⁹³.

3-2-Halk Okuma Odaları

Okuma Odaları, Millet Mektepleri talimatnamesinin 2. maddesine dayanarak oluşturulan Halk Okuma Odaları, şehir, kasaba ve köylerde halkı okumaya hazırlayacak fikri terbiyeyi vermek için çalışmalarına 1929 yılında başladı⁹⁴.

⁹² Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyetleri İstatistiği, No: 51, s. 39.

⁹³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyetleri İstatistiği, No: 51, s. 39.

⁹⁴ Akça, a.g.e., s.125.

1940-1941 yılında Rize il genelinde 7 Halk Okuma Odası mevcuttu. Bu Halk Okuma Odalarında toplam 647 kitap bulunuyordu. Bu dönem içerisinde Oda kütüphanelerinden istifade eden okuyucu sayısı 554 olup okuyucuların tamamı erkektir. Halk Okuma Odaları 1940-1941 yılında 120 lira bütçe ile çalışmıştır⁹⁵.

1941-1942 yılında da Halk Okuma Odaları'nın sayısında herhangi bir değişme meydana gelmedi. Bu dönemde Halk Okuma Odalarındaki kitap sayısı 418 olup, bu kitaplardan istifade eden okuyucu sayısı ise 17969'u erkek, 215'i bayan olmak üzere toplam 18184'tür⁹⁶.

3-3- Kütüphaneler

Rize'de kütüphanecilik faaliyetleri XIX. Yüzyıl ortalarına kadar uzanmaktadır. Rize'de bilinen en eski kütüphane 1848 yılında Orta Camii civarında inşa edilen Tatoğlu Abdülkerim Efendi Kütüphanesidir. Kütüphanenin kitabesi günümüze ulaşmıştır ve Rize Halk Kütüphanesinin giriş kapısının sağında sergilenmektedir. Abdülkerim Efendinin yaptırdığı kütüphane binasında fakirlerin barınması için odalar ve bir de gaslhane bulunmaktaydı.

İhsan Topaloğlu'na göre 1883 yılında Şeyh Hacı Ahmet Şemsettin tarafından bir kütüphane yaptırılmıştır. Bu kütüphanedeki kitap mevcudu 485'tir⁹⁷. 1898 Maarif Salnamesi'ne göre Rize(Merkez)'deki tek Kütüphane 1863'te kurulan, 485 kitaba sahip Altıkulaç Kütüphanesidir⁹⁸. Burada muhtemelen aynı kütüphaneden farklı isimler altında bahsedilmiştir.

Rize Halk(Milli) Kütüphanesi 1925 yılında kuruldu. Bu dönemde kütüphanede 8000 kitap bulunmaktaydı⁹⁹. Kütüphaneye hükümet tarafından 1938-

⁹⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, No: 199, s. 526-527.

⁹⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942, No: 227, s. 527.

⁹⁷ Topaloğlu, a.g.e., s. 110.

⁹⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 6360.

⁹⁹ Ak, a.g.e., s. 220.

1939 Eğitim-Öğretim dönemi içerisinde 164¹⁰⁰, 1939-1940 döneminde ise 127 Kitap göndermiştir¹⁰¹.

Tablo 21. 1938-1940 yılları arasında Rize Halk Kütüphanesindeki kitapların dil üzerine dağılışı

Yıllar	Türk Dili		Yabancı Diller						Toplam
	Türkçe	Osmanlıca	Arapça	Farsça	Fransızca	Almanca	İngilizce	Diğer	
1938-1939 ¹⁰²	1358	1102	312	1	11	---	5	38	2827
1939-1940 ¹⁰³	1554	1142	298	14	11	38	5	---	3062

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı gibi 1938-1940 yılları arası Rize Halk Kütüphanesi'nde en fazla Türkçe sonra Osmanlıca daha sonra da Arapça diline ait kitaplar vardı. Batı dillerinden ise en fazla Almanca sonra da Fransızca eserler mevcuttu.

1938-1939 döneminde Rize Halk(Millî) Kütüphanesi'nde bulunan toplam 2827 kitabın, 236'sı Türkçe-edebiyat, 750'si tarih-coğrafya-yurt bilgisi, 63'ü riyazi¹⁰⁴ ilimler, 45'i tabii ilimler, 469'u sağlık, 151'i felsefe-içtimaiyat-ruhiyat-terbiye-mantık ve ahlak, 106'sı ekonomi, 58'i hukuk, 95'i bedii¹⁰⁵ ilimlerle ilgilidir. Roman-hikaye-masal türünde 294 ve tüm bu alanların dışında kalan 560 kitap bulunmaktadır. Bu dönem içerisinde tamamı erkek 5085 okuyucu kütüphaneden istifade etmiştir¹⁰⁶. 1939-1940 döneminde ise 3062 kitabın ilim zümrelerine göre dağılışı şu şekildedir; genel eserler 290, felsefi eserler, 23, dini eserler 366, sosyal eserler 472, filoloji 111, nazari¹⁰⁷ eserler 151, tatbiki eserler 183, güzel sanatlarla

¹⁰⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939, No: 187, s. 488.

¹⁰¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, s. 488.

¹⁰² Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939, No: 187, s. 488-489.

¹⁰³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, s. 488-489.

¹⁰⁴ Riyaziye : Matematik ile ilgili. Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 895.

¹⁰⁵ Bedii : güzel, güzellik. İlmi Bedayi : Estetik. Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 78.

¹⁰⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939, No: 187, s. 489.

¹⁰⁷ Nazari : Teorik. Bkz. Develioğlu, a.g.e., s. 811.

ilgili eserler 76, edebi eserler 537, tarih-coğrafya ile ilgili eserler 626. 1939-1940 döneminde kütüphaneden tamamı erkek 5118 okuyucu istifade etmiştir¹⁰⁸.

Rize’de Halkevi’nin kurulmasından sonra Kütüphanecilik ve Yayın Şubesinin çalışmaları sonucunda Halkevi binasında bir kütüphane açılmış ancak binanın rutubetli oluşu nedeni ile kitapların zarar görmesi üzerine kitaplar, Halk Kütüphanesine taşınmıştır. Halkevi Kütüphanesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler Rize Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri başlığı altında Kütüphanecilik ve Yayın Şubesi faaliyetleri içerisinde verilmiştir.

Araştırmaya konu olan dönem içerisinde Rize’de hizmet veren kütüphanelerden bir diğeri de Ortaokul Kütüphanesidir. 1938-1939 Eğitim-Öğretim yılı sonunda Ortaokul Kütüphanesinde toplam 2035 kitap mevcuttu. Bu kitapların 1405’i Türkçe, 605’i Osmanlıca ve 25’i de batı dillerinde yazılmış eserlerdi¹⁰⁹.

B-KÜLTÜR HAYATI

1-Rize Türk Ocağı ve Faaliyetleri

II. Meşrutiyetin sağladığı hürriyet ortamında kurulan ve yakın tarihimizde önemli bir yere sahip olan Türkçü derneklerin başında, uzun ömürlü ve etkili olması açısından 1912 yılında faaliyet göstermeye başlayan Türk Ocakları,¹¹⁰ Türk kültür ve medeniyetinin açıklığa kavuşması, Türk milletinin yükseltilmesi, sosyal ve ekonomik yapısının geliştirilmesi amacı ile çalışmalarını yürütmüştür¹¹¹. 1927 yılından itibaren Türk Ocakları CHP’nin etkisi altına girerek faaliyetlerini sürdürmüştür¹¹².

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi’nde verilen bilgiye göre Rize’de Türk Ocağı şubesi bulunmaktadır¹¹³. Rize Türk Ocağı 1926 yılında

¹⁰⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, No: 187, s. 489.

¹⁰⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939, No: 187, s. 243.

¹¹⁰ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara, 1992, s. 9.

¹¹¹ Karaer, *a.g.e.*, s. 30.

¹¹² Karaer, *a.g.e.*, s. 32.

¹¹³ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, İstanbul, s. 878.

müsamereler düzenlemiş,¹¹⁴ musiki dersleri verilmiştir¹¹⁵. 1927 yılında Rize Türk Ocağı'nda Balolar vermek suretiyle faaliyet göstermiştir¹¹⁶. Rize Türk Ocağı Kütüphanecilik konusundaki çalışmaları ise 1927'de yayınlanan bir eserde Rize'de mevcut olan Türk Ocağı Kütüphanesinden genç yaşlı birçok kişinin istifade ettiği ifade edilerek bahsedilmiştir¹¹⁷.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshinden sonra yeni bir yapılanma süreci içerisine giren CHP'nin çalışmaları içerisinde Türk Ocağı'nın konumunun ne olacağı konusunda yapılan bir çok tartışmadan sonra, 10 Nisan 1931 tarihinde toplanan Türk Ocakları olağanüstü kurultayında Ocakların CHP'ye katılması ve tüm mal varlığının devredilmesi hakkındaki komisyon kararı, oy birliği ile kabul edilir. Türk Ocaklarının kapanmasından sonra ise 19 Şubat 1932 tarihinden itibaren CHP kültür kuruluşu olarak Halkevleri kurulmaya başladı¹¹⁸.

2-Rize ve Mapavri Halkevinin Kurulması ve Faaliyetleri

Türk Ocakları'nın 1931 yılında lağvedilmesinden sonra bu ocakların yerini alan Halkevleri, Atatürk Döneminde çalışmalarını daha disiplinli ve daha geniş coğrafi sınırlarda pratik bir şekilde devam ettirdi. Ulusal kültürün araştırılması ve yaygınlaştırılması için okullar ve resmi kuruluşlar yeterli olmadığından yarı resmi kuruluşlar ile kültür yaygınlaştırıldı. Bu kuruluşlar Atatürk Türkiye'sine özgü bir örgüt içerisinde halkı eğitmek, ulusal kültür ve bütünlüğü sağlamak için kurulan Halkevleri'dir.

19 Şubat 1932 tarihinde bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle kurulan Halkevleri Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür kolları olarak çalıştılar. Halkevleri 1946 yılında Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçildikten sonra CHP tarafından tüzel kişiliğe haiz bir tesis haline getirildi¹¹⁹. Rize Halkevi 12 Haziran

¹¹⁴ Karaer, **a.g.e.**, s. 94.

¹¹⁵ Karaer, **a.g.e.**, s. 99.

¹¹⁶ Karaer, **a.g.e.**, s. 171.

¹¹⁷ Karaer, **a.g.e.**, s. 145.

¹¹⁸ Karaer, **a.g.e.**, s. 37-39.

¹¹⁹ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 101-102.

1932 tarihinde açılmıştır¹²⁰. Ayrıca Rize(Merkez)'de ki ikinci halkevi olan Mapavri Halkevi 1939 yılında açılmıştır¹²¹.

Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri içerisinde çalışan kurumlara olarak, karşımıza çıkan Halkevleri Dokuz şube halinde faaliyet göstermiştir. Bu şubeler;

- 1- Dil- Tarih-Edebiyat Şubesi
- 2- Güzel Sanatlar Şubesi
- 3- Temsil Şubesi
- 4- Spor Şubesi
- 5- Sosyal Yardım Şubesi
- 6- Halkdesaneleri ve Kursları Şubesi
- 7- Kütüphane ve Yayın Şubesi
- 8- Köycülük Şubesi
- 9- Müze ve Sergi Şubesi'dir¹²².

Rize Merkez İlçe'ye bağlı faaliyet gösteren Halkevlerinin kendilerine ait binaları bulunmamaktadır. Rize Halkevi, parti binasında kendisine ayrılmış olan bir salon ve beş odada faaliyet göstermektedir. Halkevi, iki odasını, bölgede bulunan spor kulüplerine bırakmıştır. Mapavri Halkevi de parti binasında bulunmaktadır. Rize'de binaya şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

Çoruh Bölgesi Müfettişi Cemal Karamuğla'nın hazırlamış olduğu rapora göre, 1939 yılında Dokuz Şubesi bulunan Rize Halkevi Reisliğini 1936 yılında olduğu gibi¹²³ Avukat Ahmet Galip Tolan yürütmektedir. Dil Edebiyat Tarih'ten Ortaokul Müdür Muavini Enver Kayadeniz, Ar'dan İstiklal Başöğretmeni Nevzat Birkan, Gösterit'den İktedrisat Müfettişi Arslan Erer, Spor'dan Ortaokul Riyaziye öğretmeni Tefik Beygo, Sosyal Yardım'dan Sıhhiye Müdürü Dr. Vahap Önemli,

¹²⁰ Cumhuriyet, 12 Haziran 1932.

¹²¹ Rize, 25 Şubat 1939 Cumartesi, S. 383, s.1; Gazete haberinde Mapavri ve Pazar Halkevlerinin geçen hafta içinde açıldığı belirtilmekte, halkevlerinin açılış tarihleriyle ilgili ayrıca bir bilgi verilmemektedir.

¹²² Taşkiran, a.g.e., s.102.

¹²³ Rize, 29 Şubat 1936 Cumartesi, S. 332, s. 3.

Halkdersaneleri'nden Maarif Müdürü Hüsnü Söylemez, Kitapsaray'dan Ortaokul Müdürü Cemal Arda, Köycülük'ten Fidanlık Fen Memuru Rauf Başar, Müze-Sergi'den Fidanlık Müdürü Kemal Atilla idare heyetini oluşturmaktadır. Halkevi'nin bu dönemde üye sayısı 380 idi.

Dört Şubeli Mapavri Halkevi'nde Parti başkanı Tahsin Özen, aynı zamanda Halkevi Reisi idi. Kitapsaray'dan Belediye Reisi Mehmet Kutlu, Dil Edebiyat Tarihten Rıza Özkan, Köycülükten Mehmet Karal, Spor'dan Ömer Çom idare heyetini oluşturmaktadır. Üye sayısı 70, kitap sayısı risale ve mecmua türü eserlerde dahil olmak üzere 400 olarak görülmektedir.

Raporda Rize Halkevi yönetiminin ehliyetli kişilerden oluştuğu ancak Mapavri Halkevi yönetiminin ise ehliyetsiz kişilerin elinde olduğu vurgulanmıştır. Raporda Halkevlerinin durumu ile ilgili olarak; Dokuz şubesi ile faaliyet gösteren Rize Halkevi ile dört şube halinde çalışan Mapavri Halkevi'nin konumu, bölgenin koşulları ve ihtiyacı ile eleman durumu göz önünde bulundurulduğunda, Halkevinin Rize'de 7 şubeli olması, Mapavri'de ise henüz açılmaması gerektiği belirtilmektedir. Mevcut olan durum karşısında ise izlenmesi gereken yolun Rize Halkevi için her türlü olumsuzluğa rağmen 9 şubesi ile çalıştırılması, Mapavri Halkevi'nin ise en kısa zamanda Halkodasına dönüştürülmesi olduğu ifade dılmıştır.

Rapora göre Halkevlerinin ekonomik sıkıntıları bulunmaktadır. Halkevleri için Hususi İdare ve Belediye bütçelerine konan paranın toplamı 4200 liradır. Hususi İdare bütçesinden ayrılan 3000. liranın 20800 lirası Rize Halkevi'ne 100 lirası Pazar Halkevi'ne, 100 lirası ise Mapavri Halkevine verilmiştir. Bunun yanında Pazar Belediye bütçesinden 500 lira, Mapavri Nahiyesi bütçesinden 700 lira konmuştur.

Rize Halkevi 1933 yılı içinde toplam 20 konferans ve 12 konser düzenlemiş ve 3 temsil vermiştir. Bu faaliyetlere 3500 kişilik bir katılım gerçekleşmiştir. 31.12.1934 tarihi itibarı ile Rize Halkevi'nin üye sayısı 11 bayan 269 erkek olmak üzere toplam 269 kişidir¹²⁴. Bir yıl içerisinde Rize Halkevi'nin üye sayısı 241'den

¹²⁴ Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, s. 135.

269'a yükselmiştir. Ancak dikkati çeken nokta bayan üye sayısının sabit kalması ve toplam üye sayısı içerisindeki oranının düşük oluşudur.

Halkevi çalışmaları içerisinde önemli bir yeri Halkevi salonunda verilen Konferanslar oluşturmaktadır. Ancak halk, Halkevinde düzenlene bu konferanslara karşı kayıtsız kalmıştır. Aydın kesimin Halkevi çalışmalarına daha ilgili olmasına rağmen, halk bu konuda yeterli ilgiyi göstermemektedir. Bu konuda 18 Nisan 1936 tarihli Rize gazetesinde yer alan bir yazıda “ Şimdiye kadar Halkevimizde çeşit çeşit konular üzerinde bir çok konferansa verilmiştir. Ulusal, sosyal, ekonomik bakımdan kıymeti ölçsüz olan bu konferanslar, arzu edildiği kadar fazla dinleyici bulamamaktadır. ... konferans geceleri cadde boyundaki kahvelerin hepsini ağzına kadar dolu gördük”¹²⁵ denilmektedir.

2-1 Halkevlerinin Faaliyetleri

1939 yılında açılan Mapavri Halkevi'nin faaliyetleri konusunda ulaştığımız bilgiler oldukça sınırlıdır. Temsil Şubesi tarafından 24 Haziran 1941 tarihinde Mapavri Merkez ilkokulunda gerçekleştirilen Vedat Urfi'nin iki perdelik “Kanun Adamı” piyesinin sahnelenmesidir¹²⁶. 1939-1940 döneminde yeni kitap girişi hükümet tarafından gönderilen 89 kitapla sınırlı kalmış böylece toplam kitap sayısı 179'a yükselmiştir. Bu kitapların bir tanesi Arap harfleriyle yazılmış bir tanesi ise yabancı bir dilde yazılmıştır. Bu kitaplardan 26'sı genel konular, 23 Sosyal ilimler, 4 nazari ilimler, 8'i tatbiki ilimler, 13'ü güzel sanatlar, 83'ü edebi eserler, 23'ü tarih-coğrafya ile ilgilidir¹²⁷. 1940-1941 dönemine kütüphaneye yeni kitap girişi olmamıştır ve kitap sayısı 122'dir¹²⁸. Bu kitapların 5'i genel bilgiler, 40'ı sosyal bilimler, 3'ü filoloji, 5'i tatbiki ilimler, 4'ü güzel sanatlar, 55'i edebiyat ve 10'u da tarih-coğrafya ile ilgilidir. Bu dönemde kütüphaneden tamamı erkek 502 okuyucu istifade etmiştir¹²⁹. 1941-1942 dönemi Haziran ayı başlarında bir yıllık süre içerisinde Mapavri Halkevine 164 kitap girmiştir. Bu kitapların tamamı hükümet

¹²⁵ Rize, 18 Nisan 1936 Cumartesi, S. 238, s. 1.

¹²⁶ Rize, 24 Haziran 1941 Cumartesi, S. 502, s.1.

¹²⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940, s. 520-521.

¹²⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, s. 516.

¹²⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941, s. 526.

tarafından gönderilmiştir. Aynı dönemde kütüphanede mevcut alan 519 kitabın bir tanesi Arap harfleri ile yazılmış, geri kalan 518 kitap Latin harfleri ile yazılmıştır¹³⁰. Kütüphanedeki kitapların 158'i genel konularla, 63'ü sosyal bilimlerle, 4'ü filoloji ile 4'ü nazari ilimlerle, 17'si tatbiki ilimlerle, 17'si güzel sanatlarla, 214'ü edebiyat,42'si tarihle ilgili kitaplardır. Bu dönem içerisinde 678'i erkek, 106'sı bayan olmak üzere toplam 784 kişi Mapavri Halkevi Kütüphanesinden istifade etmiştir¹³¹.

Rize Halkevi açıldığı 1932 yılından itibaren Rize halkını bilgilendirmek, bilinçlendirmek, gençlerin birikim düzeyini arttırmak ve sosyalleşmelerine atkıda bulunmak amacıyla, konferanslar¹³², aile geceleri¹³³, çevre il ve ilçelere geziler¹³⁴, gençlik toplantıları¹³⁵, müzik¹³⁶, spor¹³⁷ etkinlikleri ve Halkevine gelir sağlamak amacıyla eşya piyngosu düzenlemiş,¹³⁸ ulusal bayramlar ve günler¹³⁹ ile dini bayramlar¹⁴⁰ düzenlenen kutlanmalarda halkı bir araya getirmeye çalışmıştır. Halkevleri ayrıca ulus okulları açmak suretiyle eğitim-öğretime de katkıda bulunmuştur. 1942-1943 yılında, Rize Halkevi tarafından açılan Ulus Okulunda, biri A diğeri B dershanesi olmak üzere iki dersane üzerinde faaliyet gösterdi. Bu okullarda 5 öğretmen görev aldı. Toplam 50 erkek öğrencisi bulunan Ulus Okulu öğrencilerinin dershanelere göre dağılımı ve başarı durumları şu şekildedir; A dershanesine katılan 33 kişiden 23'ü, B Dershanesine devam eden 17 öğrencinin tamamı sene sonunda başarılı olmuştur¹⁴¹.

¹³⁰ **Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği (1941-1942)**, s. 516.

¹³¹ **Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği (1941-1942)**, s. 517.

¹³² **Rize**, 11 Şubat 1938 Cumartesi, S. 381, s. 5.

¹³³ **Rize**, 10 Eylül 1938 Cumartesi, S. 361, s. 2.

¹³⁴ **Rize**, 14 Mart 1938 Cumartesi, S.233, s. 3; **Rize**, 30 Temmuz 1938 Cumartesi, S.378, s.1.

¹³⁵ **Rize**, 23 Nisan 1938 Cumartesi, S. 341, s. 2.

¹³⁶ **Rize**, 2 Nisan 1938 Cumartesi, S. 338, s. 2.

¹³⁷ **Rize**, 29 Mayıs 1937 Cumartesi, S. 297, s. 1.

¹³⁸ **Rize**, 29 Şubat 1938 Cumartesi, S. 232, s. 5.

¹³⁹ **Rize**, 8 Temmuz 1939 Cumartesi, S.402, s. 1.

¹⁴⁰ **Rize**, 18 İkinci kanun 1941, S. 479, s.1.

¹⁴¹ **Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, No: 238**, s. 186.

2-1-1 Rize Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

2-1-1-1 Dil Tarih Edebiyat Şubesi

Şubenin amacı, "Çevrenin genel bilgisini artmasına ve parti kurallarının kökleşmesine, yurt sevgisinin, yurttaşlık vazifeleri duygusunun, yükselmesine yarayacak konularda konuşmalar, konferanslar tertiplemekle beraber dil ve edebiyat mevzuları ile de özellikle meşgul olur. Şubenin dil çalışmalarında amacı Türk diline gereken hakkını vermektir." şeklinde açıklanmıştır¹⁴².

Rize Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi 1933 yılında Türkçe kelimeler derledi ve 4 konferans verdi¹⁴³. 1934 yılında dil derlemeleri yaptı ve bunun yanında Türk dili hakkında 10 konferans düzenledi¹⁴⁴. 1936 yılında, Sıtkı Can tarafından kaleme alınan "Birkaç Söz Birkaç Satır" isimli eser Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi yayını olarak bastırıldı¹⁴⁵. Türk Dili Üçüncü Kurultayı nedeni ile 24.8.1936 ile 27.8.1936 tarihleri arasında dört gün sürecek bir program hazırlandı¹⁴⁶, 26 Eylül 1936 tarihinde ise Dil Bayramı münasebeti ile Orta Okul öğretmeni ve Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi Başkanı Sıtkı Can¹⁴⁷, Halkevinde saat 16.00'da Güneş Dil Teorisi'ni izah eden bir konuşma yaptı¹⁴⁸. 1937 yılında 21-22 Nisan 1937 tarihinde Halkevinde Abdülhak Hamit'i anma töreni düzenlendi¹⁴⁹.

2-1-1-2 Güzel Sanatlar (Ar) Şubesi

Bu şubenin amacı "Müzik, resim, heykel alanlarında profesyonel ve amatör unsurları bir araya toplar, genç yetenekleri korur ve bunların yetişmelerine çalışır." şeklinde açıklanmıştır¹⁵⁰.

¹⁴² Taşkıran, a.g.e., s.103.

¹⁴³ Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülhası, s. 66.

¹⁴⁴ Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülhası, s. 102.

¹⁴⁵ Sıtkı Can, **Birkaç Söz Birkaç Satır**, Rize 1936, s. 2.

¹⁴⁶ **Rize**, 22 Ağustos 1936 Cumartesi, S. 253, s. 5.

¹⁴⁷ **Rize**, 1 Ağustos 1936 Cumartesi, S. 256, s. 7

¹⁴⁸ **Rize**, 19 Eylül 1936 Cumartesi, S. 260, s. 4.

¹⁴⁹ **Rize**, 24 Nisan 1937 Cumartesi, S. 289, s. 3.

¹⁵⁰ Taşkıran, a.g.e., s.104.

1933 yılında etkin bir çalışma göstermeyen Güzel Sanatlar Şubesi¹⁵¹, 1934 yılında Batı müziği üzerine çalışmalar yaptı ve dört konser verdi¹⁵². Maaşlı bir bando takımı¹⁵³ bulunan şubenin başkanlığını 1938 yılında Orta Okul Müzik öğretmeni S. Zeki Çağlar' yürütüyordu. 22 İkincikanun(Ocak) 1938 tarihli Rize gazetesine göre; 1938 yılında saat 14:30'dan akşama kadar gençlere tahsis edilmiş olan Halkevinde düzenlenen program çerçevesinde Şube Başkanı tarafından "İnsana Özgü Heyecanların En Özlü İfadesi Müziktir" konulu bir konuşma yapılmış, Bethofen'in hür, demokrat ve idealist yüksek ruhu anlatılmış ve eserlerinden örnekler verilmiştir¹⁵⁴. Aynı yıl içerisinde havaların ısınmasının ardından, Halkevi bandosu birer gün ara ile akşamları, parkta çalıyordu. Halktan gelen ilgi üzerine parkın bir köşesinde bando için bir sahne yapılmasına karar verildi¹⁵⁵.

1940 yılında şube çalışmaları çerçevesinde Halkevinde resim ve fotoğraf sergisi açılmıştır. Bu tarihte Şube Başkanı Ziya Işındemir'dir¹⁵⁶.

Güzel Sanatlar Şubesi tarafından 1941 yılında, Martın ilk haftası içinde 3 perdelik "Para Delisi" komedisi hazırlanmış¹⁵⁷, ayrıca 25 ikincikanun 1941 tarihine ait Rize gazetesinde yer alan bir ilana göre, haftanın her Cumartesi akşamı Halkevi salonunda Halk Gecesi düzenlenecektir. Bu gecelerde koro, monolog, müzik, etkinliklerinin yanı sıra yerli türküler, söylenecek, yerli oyunlar oynanacağı ve bu suretle hoş zaman geçirilmeye çalışılacağı duyurulmuştur¹⁵⁸.

2-1-1-3 Temsil(Gösterit) Şubesi

Şubenin amacı "Halkevlerinde hareket uyandırmak, şehir ve kasabanın tiyatro ihtiyacını gidermek, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, tiyatro

¹⁵¹ Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 66.

¹⁵² Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 102.

¹⁵³ BCA, 490.1.0.0.698.375.1.

¹⁵⁴ Rize, 22 İkincikanun 1938 Cumartesi, S.328, s. 2.

¹⁵⁵ Rize, 11 Haziran 1938 Cumartesi, S. 348, s. 2.

¹⁵⁶ Rize, 2 Mart 1940 Cumartesi, S.435, s. 1.

¹⁵⁷ Rize, 22 Şubat 1941 Cumartesi, S. 484, s. 2.

¹⁵⁸ Rize, 25 İkincikanun 1941 Cumartesi, S. 480, s. 4.

sanatçısı olabilecek yeteneklerin kendilerini göstermelerine imkan vermektir” şeklinde açıklanmıştır¹⁵⁹.

1936 yılında Şube Başkanı İnhisarlar Muhasebecisi Ömer Levent’ti¹⁶⁰. Rize Halkevinin faal şubelerinden biri idi. 1933 yılında “Akın” Piyesini,¹⁶¹ 1936 yılında “Çoban” piyesini sahneye koydu¹⁶².

Farklı kurumlar yararına temsiller gerçekleştiren şube, Çocuk Esirgeme Kurumu yararına 1935 yılında “Kör” piyesi ve “İnsan Sarrafı” komedisini¹⁶³ 1938 yılında Necip Fazıl Kısakürek’in “Bir Adam Yaratmak” adındaki oyununu sergilenmiştir. 19 Mart 1938 tarihinde sinema binasında “Yanık Efe” piyesi¹⁶⁴ ve 24 Aralık 1938 tarihinde Kurtuluş Okulu Salonunda saat 19:00’da 3 perdelik “Kör” ve 2 perdelik “Palavra” oyunlarını Çocuk Esirgeme Kurumu yararına temsil etti¹⁶⁵. Aynı yıl içerisinde Mapavri’yi ziyaret eden Şube üyeleri “Kör” ve “Palavra” piyeslerini orada da temsil etmiştir¹⁶⁶.

Çocuk Esirgeme Kurumu yararına, 1939 yılında Nisan ayının ilk haftası içerisinde “Şeriatçi” piyesi, 13 Mayıs 1939 tarihinde “Engin Çavuş” piyesi,¹⁶⁷ 1941 yılında “Fedakarlık” piyesi ve “Tırtıllar” komedisi sinema binasında gösterilmiştir¹⁶⁸. Bu etkinlik ile ilgili olarak 19 Nisan 1941 tarihli Rize gazetesinde “Fedakarlık” piyesi, “Kılıbıklık mı-Kazaklık mı” komedisi hazırlarının devam ettiği duyurulmuş¹⁶⁹ ancak daha sonra “Kılıbıklık mı-Kazaklık mı” komedisi değiştirilerek yerine “Tırtıllar” komedisinin ele alındığı hususuna değinilmiştir¹⁷⁰.

¹⁵⁹ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁶⁰ **Rize**, 22 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 256, s. 5.

¹⁶¹ **Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi**, s. 66.

¹⁶² **Rize**, 25 Nisan 1936 Cumartesi, S. 239, s. 4.

¹⁶³ **Rize**, 26 Şubat 1936 Cumartesi, S. 231, s. 2.

¹⁶⁴ **Rize**, 25 Mart 1938 Cumartesi, S. 387, s. 3.

¹⁶⁵ **Rize**, 24 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 375, s. 2.

¹⁶⁶ **Rize**, 14 İkincikanun 1938 Cumartesi,, S. 375, s. 1

¹⁶⁷ **Rize**, 20 Mayıs 1939 Cumartesi, S. 395, s. 3.

¹⁶⁸ **Rize**, 25 Mayıs 1941 Cumartesi, S. 497, s. 2.

¹⁶⁹ **Rize**, 19 Nisan 1941 Cumartesi, S. 492, s. 1.

¹⁷⁰ **Rize**, 10 Mayıs 1941 Cumartesi, S. 495, s. 3.

1940 yılında Halkevlerinin kuruluş yıldönümü nedeniyle 3.3.1940 tarihinde Temsil Şubesi tarafından “Çoban” piyesi ve “Şer’iyye Mahkemeleri” komedisi Sahneleneyeceği Rize gazetesinde duyurulmuştur¹⁷¹.

Temsil Şubesinin 1941 yılında, Sosyal yardım menfaatine 2 perdelik, “Yaşayan Ölü” piyesi ve bir perdelik ”Mağçuplar” komedisi¹⁷² ve daha önce Gündoğdu’da sahnelenen “Yanlış Yol” ve “İstiklal” piyeslerinin tekrar Rize(Merkez)’de sahneleeneceği, Rize gazetesinde duyurulmuştur¹⁷³.

2-1-1-4 Spor Şubesi

Bu şubenin amacı beden terbiyesi kanununun 14. maddesine göre halkevleri kendi mensuplarına arzu edenlere kapalı açık salonlarında Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile ortaklaşa yapılacak programa göre jimnastik, eskrim, yüzme, yürüyüş, güreş, salon oyunları, milli danslar gibi beden terbiyesi hareketlerini yaptırabilirler şeklinde açıklanmaktadır¹⁷⁴.

1933 yılı da çalışmamış¹⁷⁵ olan Spor Şubesi 1934 yılında deniz sporları, atletizm ve futbol alanında faaliyet gösterdi¹⁷⁶. 1936 yılında Askerlik Şubesi Reisi Saim Bey’in girişimleri ve alkevi bünyesinde çalışan gençlerin çabaları ile kurulan Halkevispor, bir süre Rize(Merkez)’deki tek futbol takımı olması nedeni ile müsabaka yapacak takım bulamadı. Bu durum gençleri arayışa itmiş ve bu arayışlar sonrası Belediye’nin Şar dairesi bünyesinde Şarpor kurulmuştur¹⁷⁷.

2-1-1-5 Sosyal(İçtimai) Yardım Şubesi

Şubenin amacı “Halkevinin bulunduğu bölgede gerçekten yardıma muhtaç, kimsesiz kadınlar, çocuklar, hastalar, ihtiyarlar ve sair vatandaşlar hakkındaki

¹⁷¹ Rize, 2 Mart 1940 Cumartesi, S. 435, s. 1.

¹⁷² Rize, 4 İkincikanun 1941 Cumartesi, S.478, s. 2.

¹⁷³ Rize, 8 Şubat 1941 Cumartesi, S. 481, s. 1.

¹⁷⁴ Taşkıran, a.g.e., s.104.

¹⁷⁵ Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 66.

¹⁷⁶ Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 102.

¹⁷⁷ Rize, 10 Ekim 1951 Çarşamba, S. 304, s. 1.

toplumun şefkat ve yardım duygularını, uyandırmak ve yükseltmektir.” şeklinde açıklanmıştır¹⁷⁸. 1936 yılında Şube Başkanı Hükümet Doktoru Hamdi Güven’dir¹⁷⁹.

Şube 1933 yılında bir muayene evi açarak, müracaat edenlerin muayenesi yapılmış, ilaçları belediyeden veya kendi bütçesinden karşılamaya çalışmıştır¹⁸⁰. 1934 yılında Muayene evinde parasız muayene ve tedavilerde bulunmaya çalışılmış, 4 konferans vermiştir¹⁸¹.

4.7.1936 Cumartesi günü akşamı fakir ve hasta vatandaşların kinin ihtiyacını karşılamak amacıyla Halkevinin Temsil ve Güzel Sanatlar Kolu’nun katılımı ile “Himmetinoğlu” komedisi temsil edildi. Bu çalışma sonucunda 50 lira hasılat elde edilmiş ve bu para ile İstanbul’dan kinin getirtilerek Hükümet Doktoru Hamdi Güven ve Eczacı Murat Arayıcı tarafından halka dağıtılacağı belirtilmiştir¹⁸².

19.7.1936 tarihinde İyidere’ye giden Şube Başkanı Doktor Hamdi Güven ve Eczacı Murat Arayıcı burada muhtaç olan 150 kadar kişiyi muayene etti ve sıtmalı olan 50 kişiye 261 gr. Kinin dağıtmışlar diğerlerine de reçeteleri yazılıp verildiler¹⁸³. 22 Ağustos 1936 tarihli Rize gazetesinde, Halkevinde bir sünnet düğünü yapılacağı, düğünde fakir ve kimsesiz çocukların masraflarını karlamak amacıyla 30.8.1936 Cumartesi günü sinemada “Hüllecı” piyesi temsil edileceği ve yapılması düşünülen sünnet için Şefkat Eczanesi sahibi Murat Arayıcı tarafından başvuruların kabul edildiği duyurulmuştur¹⁸⁴.

2-1-1-6 Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Bu şubenin amacı “Halkın bilgisini yükseltecek her türlü faaliyetin ilerleyip genişlemesini sağlamak ve korumaktır.” şeklinde açıklanmıştır¹⁸⁵.

¹⁷⁸ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁷⁹ Rize, 1 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 253, s. 4.

¹⁸⁰ Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 66.

¹⁸¹ Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 102.

¹⁸² Rize, 11 Temmuz 1938 Cumartesi, S.250, s. 4.

¹⁸³ Rize, 1 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 253, s. 4.

¹⁸⁴ Rize, 22 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 256, s. 5.

¹⁸⁵ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 105.

Rize Halkevi Halkdershaneleri Şubesi; 1933 yılında 3 konferans vermiş¹⁸⁶, 1934'te Fransızca kursu açmıştır¹⁸⁷. Rize gazetesinde yer alan bir ilanda Halkdershaneleri ve Kurslar Şubesi tarafından 1 Şubat'tan itibaren Halkevinde elektrik kursu açılacağı duyurulmuştur¹⁸⁸. 28 Mart 1942 tarihli gazetede yer alan ilana göre; Halkdershaneleri ve kurslar şubesi nakış-dikiş ve biçki kursu açacaktır¹⁸⁹.

2-1-1-7 Kütüphane ve Yayın Şubesi

Bu şubenin amacı “Kütüphaneler halkın bilgilendirilmesinin ilerlemesinde başlıca etken olduğu için her Halkevinde bir kütüphane ve okuma odasının bulunması halkevlerinin ilk kurulma koşullarından sayılmıştır.” şeklinde açıklanmıştır¹⁹⁰. 1933 yılında Rize Halkevinin kütüphanesinde ise 190 kitap bulunmaktadır¹⁹¹.

Rize Halkevi Kütüphanecilik ve Yayın Şubesi 1934 yılında Vilayet gazetesi ile neşriyatta bulunmuştur¹⁹². Birçok kitap ve dergiye sahip olan Halkevi Kütüphanesi 1938 yılında Salı günü tatil olmak üzere haftada altı gün hizmet veren Kütüphanenin çalışma saatleri şu şekilde idi. Pazar 10:00-18:00, Pazartesi 08.00-13:00, Çarşamba 10:00-18:00, Perşembe 10:00-18:00, Cuma 10:00-18:00, Cumartesi 10:00-18:00¹⁹³. 1938-1939 döneminde Haziran ayı başları itibari ile Halkevi Kütüphanesi'ne tamamı Hükümet tarafından verilen 142 kitap geldi. Bu dönemde Kütüphanede mevcut olan 683 kitabın 2 tanesi yabancı dilde eserlerdir¹⁹⁴. 683 eserin konularına göre dağılımı şu şekildedir. Eserlerin 9'u riyazi ilimlerle, 11'i tabii ilimlerle, 52'si felsefe, içtimaiyat, ruh bilimleri ve maneviyatla, 35'i tıbbi ve sıhhi ilimlerle 68'i ziraat, ticaret ve ekonomi, 186'sı Türkçe-edebiyatla, 70'i tarih ve coğrafya, 27'si hukukla, 179'u diğer konulara ilgili eserlerdir. Ayrıca Roman-hikaye-

¹⁸⁶ Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 66.

¹⁸⁷ Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 102.

¹⁸⁸ Rize, 25 İkincikanun 1941 Cumartesi, S. 480, s. 4.

¹⁸⁹ Rize, 28 Mart 1942 Cumartesi, S. 538, s. 2.

¹⁹⁰ Taşkıran, a.g.e., s. 105-106.

¹⁹¹ Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s.122-123.

¹⁹² Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 102.

¹⁹³ Rize, 19 Şubat 1938 Cumartesi, S. 332, s. 2.

¹⁹⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939 No: 186, s. 508.

masal tarzında toplam 29 ve 17 tanede bedii eser bulunmaktaydı. 1938-1939 döneminde Rize Halkevi Kütüphanesi'nden tamamı erkek olan 102 okuyucu istifade etti¹⁹⁵. 1939-1940 döneminde kütüphaneye hükümetten 140 kitap daha gelmiş böylece kütüphanedeki kitap sayısı 824'e yükseldi. Eserlerin alanlara göre dağılımı 24 genel konular, 6 felsefe, 189 Sosyal bilimler, 27 filoloji, 25 nazari ilimler, 112 tatbiki ilimler, 33 güzel sanatlar, 269 edebiyat, 129 tarih ve coğrafya şeklindeydi. Bu eserlerden bir yıl içerisinde tamamı erkek olmak üzere 90 okuyucu yararlanmıştır¹⁹⁶. 1940-1941 döneminde Kütüphaneye 210 kitap girdi. Bu kitapların 199'u hükümet tarafından gönderilmiş, 2'si satın alınmak suretiyle edinilirken, 9'u bağış yoluyla Kütüphaneye kazandırılmıştır. Bu ilavelerle birlikte kitap sayısı, 986'sı Türkçe, 2'si yabancı dilde olmak üzere 988'e ulaştı¹⁹⁷. 1940-1941 döneminde 1417 erkek okuyucu kütüphaneden yararlandı¹⁹⁸.

1941-1942 dönemi Haziran ayı başlarında Rize Halkevi Kütüphanesi'ne tamamı hükümet tarafından gönderilen 133 kitap girdi. Rize Halkevi Kütüphanesi'nde bulunan toplam 1197 kitabın 1195'i Latin Harfleri ile yazılmış 2 tanesi ise yabancı dillerde yazılmış eserlerdir¹⁹⁹. Kütüphanedeki bu kitapların 164'ü genel konularla, 13'ü felsefeyle, 235'i sosyal bilimlerle, 35 filoloji ile, 36'sı nazari ilimlerle, 141'i tatbiki ilimlerle, 43'ü güzel sanatlarla, 366'sı edebiyatla, 164'ü tarih ve coğrafya ile ilgili eserler idi. Bu eserlerden bir yıl içerisinde tamamı erkek olan 1363 kişi istifade etti²⁰⁰.

2-1-1-8 Köycülük Şubesi

Şubenin amacı "Köylerin gelişmesine ve köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının kuvvetlenmesine çalışmaktır." şeklinde açıklanmıştır²⁰¹.

¹⁹⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939 No: 186, s. 509.

¹⁹⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940 No: 187, s. 520-521.

¹⁹⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941 No: 199, s. 516.

¹⁹⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941 No: 199, s. 526.

¹⁹⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942 No: 227, s. 516.

²⁰⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942 No: 227, s. 517.

²⁰¹ Taşkıran, a.g.e., s. 106.

1933 yılında 120 köyün işlerinin takibi ile uğraşmış, fakir köylülerin sağlık sorunlarıyla ve başarılı köy çocuklarının eğitimi ile ilgilenildi²⁰².

1934 yılında köylü vatandaşların işlerini takip etti, köy okullarına ve çocuklarına eğitim araç ve gereçleri dağıttı. Köy kanunu uygulaması muhtarlara anlatıldı. İçtimai Yardım şubesi ile işbirliği yapılarak hasta vatandaşların parasız muayene ve tedavilerine çalışıldı. Köylüler Halkevine davet edilerek burada değişik konularda aydınlatıldı²⁰³.

2-1-1-9 Müze ve Sergi Şubesi

Bu şubenin amacı “Yerel tarih hakkında kendi bölgelerinde yapılacak araştırmalarla yeni belgeler elde etmeye ve bunların yayınlanmasına çalışmak, tarihi eserlerin korunması için halk ile temas etmek, milli, yerel tarihi gerçekleri çeşitli konferans ve yazılarla geniş halk kitlesine yaymaktır.” şeklinde açıklanmıştır²⁰⁴.

2-2 Rize Halkevi'nin Kapatılması

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'nin gelişimine paralel olarak, halkı Cumhuriyet ideolojisi etrafında toplamak ve yurttaşlık bilincini sağlamak için kurulmuş olan Halkevleri, bu amaca yönelik olarak önemli çalışmalarda bulunmuşlardı. Tüm eksikliklerine rağmen Rize Halkevi dış dünya ile olan bağlantı sağlamakta güçlük çeken Rize halkının, dış dünya ile olan sosyal ve kültürel etkileşimini sağlamakta son derece başarılı oldu.

Sonuç olarak Halkevleri, 8 Ağustos 1951'de 5830 numaralı, 7882 sayılı kanun gereğince kapatılması kabul edildi ve bu karar 11 Ağustos 1951'de Resmî Gazetede yayınlandı²⁰⁵.

²⁰² Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 66.

²⁰³ Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, s. 102.

²⁰⁴ Taşkiran, a.g.e., s. 106.

²⁰⁵ Taşkiran, a.g.e., s. 106-107.

3-Rize’de Basın Yayın Hayatı

3-1 Gazeteler

3-1-1 Rize

Çıkış Tarihi: 6 Ağustos 1931²⁰⁶

Kurucusu: Ekrem Engür (Vali)

Vilayet gazetesi olan Rize haftada bir gün, cumartesi günleri yayınlanmaktadır²⁰⁷. 1931 yılında yayın hayatına başlayan Gazete 1933 1936 yılları arasında Çoruh adıyla yayınlanmaktaydı²⁰⁸. Bu durum muhtemelen idari bölümde belirttiğimiz üzere 1933 yılında Rize ve Artvin vilayetlerinin Çoruh adıyla birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Gazetenin yönetim merkezi Halkevi binasında tahsis edilmiş olan bir odaydı. Gazetenin çıkarılmaya başlandığı ilk yıllarda gazete yönetimi, Vilayet Mektupçusu Behçet Ertan, Ortaokul eski direktörü Oğuz, Ortaokul Resim Öğretmeni Niyazi Agun ve 1936 yılında Gazetenin Basın Direktörlüğü Mustafa Nuri²⁰⁹, Baş Yazarlığını Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sıtkı Can tarafından yürütölmekteydi²¹⁰. 1939 yılında yıllık abone ücreti 250 kuruş tanesi ise 5 kuruştur²¹¹. Gazete 1950 yılı Aralık ayı başlarına kadar Vilayet gazetesi olarak faaliyet göstermiş, bu dönemden sonra günlük yayın yapan siyasi gazete haline dönmüştür²¹².

3-1-2 Zümrüt Rize

Çıkış Tarihi: 05 Mayıs 1950

Gazetenin Sahibi: Mustafa Ardaloğlu

Yazı İşleri Müdürü: İlhan Darendelioğlu

²⁰⁶ **Rize**, 30 Birincikanun 1939 Cumartesi, S. 426, s. 1.

²⁰⁷ Ak, **a.g.e.**, s. 220.

²⁰⁸ Ak, **a.g.e.**, s. 279.

²⁰⁹ **Rize**, 17 Haziran 1936 Cumartesi, S. 246, s. 3.

²¹⁰ **Rize**, 8 Ağustos 1936 Cumartesi, S. 254, s. 1.

²¹¹ **Rize**, 30 Birincikanun 1939 Cumartesi, S. 426, s. 1.

²¹² **Rize**, 28 Aralık 1950, Perşembe, S.25, s. 1.

Yayın Süresi: 15 günde bir

Basım Yeri: Kardeşler Basımevi İstanbul²¹³

Zümrüt Rize gazetesinin yayın süresi 1951 yılı içerisinde değişim gösterecek önceleri pazartesi ve Cuma günleri²¹⁴, daha sonra ise günlük yayın yayınlanmaya başlandı²¹⁵. 1951 yılında Zümrüt Rize gazetesi Rize(Merkez)'de Karadeniz Basımevinde basılıyordu²¹⁶.

Rize'de basın hayatı 1960'lı yıllarda daha hızlı bir gelişim gösterecektir, 1962 yılında Rize Postası, 1966'da Yeni Rize, 1968'de Rize Güneş gazeteleri basın-yayın faaliyetlerine başlayacaklardır²¹⁷.

3-2 Dergiler

3-2-1 Yeni Ay

Çıkış Tarihi: Teşrin-i Sani(Kasım) 1926

Çıkaran: Hüseyin Avni

Süresi: Ayda Bir

Basıldığı Yer İstanbul

Kapanış Tarihi: Ocak- Şubat 1927 (3. ve 4. sayı ile)

Yeni Ay Dergisi, Rize'ye İktedrisat Müfettişi olarak tayin edilen Hüseyin Avni Bey'in çalışmaları sonucunda yayın hayatına başladı. Bu dergi Edebiyat, eğitim, kültür ağırlıklı idi. İlk sayısını Kasım 1926'da 16 sayfa olarak yapan dergi, ikinci sayısını Aralık 1926'da 24 sayfa olarak yaptı. Derginin Ocak-Şubat 1927'de 40 sayfa olarak, son sayısı yayınlanmıştır.

²¹³ Zümrüt Rize, 19 Mayıs 1950, S. 2, s. 1.

²¹⁴ Zümrüt Rize, 7 Eylül 1951, S. 17, s. 1.

²¹⁵ Zümrüt Rize, 7 Aralık 1951, S. 26, s. 1.

²¹⁶ Zümrüt Rize, 3 Eylül 1951, S.16, s. 4.

²¹⁷ Topaloğlu, a.g.e., s. 181-182.

Derginin birinci sayısında, derginin çıkış amacının belirtildiği bölümün sonunda “Bugüne kadar hiçbir gazete ve dergisi bulunmayan Rize gibi büyük bir Vilayet halkı beni yaşatamazsa günahı vebali boynuna olsun” siteminde bulunmaktadır²¹⁸.

4- Matbaalar

Özel idare malı olan Rize Matbaası, 1931 yılında faaliyete geçti. Aynı yıl haftalık Rize gazetesini çıkarmaya başladı²¹⁹. 1936 yılında matbaa müdürlüğünü Mustafa Çavaş yürütmekteydi²²⁰. 23 Mart 1940 tarihli gazetede ise bu şahsın matbaa sahibi olduğu belirtilmektedir²²¹.

Rize(Merkez)’de faaliyet gösteren bir diğer matbaa ise 1951 yılında Zümrüt Rize gazetesinin basıldığı Karadeniz Matbaası’dır²²².

²¹⁸ Topaloğlu, **a.g.e.**, s.178.

²¹⁹ Ak, **a.g.e.**, s. 220.

²²⁰ **Rize**, 15 Ağustos 1936 Cumartesi, S. 255, s. 4.

²²¹ **Rize**, 23 Mart 1940 Cumartesi, S. 438, s. 2.

²²² **Zümrüt Rize**, 3 Eylül 1951, S.16, s. 4.

IV. BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

Ekonomisi tarıma dayalı Rize(Merkez)'de, sanayi ve ticaretin payı oldukça düşüktü. Ancak çay tarımının başlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte çay işleme sanayiinde ve ticari hayatta canlanma meydana geldi¹. Çay tarımının yaygınlaştığı döneme kadar, tarımsal üretimin halkın ihtiyaçlarını karşılayamaması, Rize(Merkez) halkını başka bölgelere göç etmeye itmişti. I. Dünya Savaşı'ndan önce, daha çok dış memleketlere olan göç, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye içine yönelmiştir. 1917 Devrimine kadar yöre halkı çoğunlukla, Batum'a, Odessa'ya ve ülkenin farklı bölgelerine giderek geçimlerini; gemici, kayıkçı, betoncu, yapı ustası, tarım işçisi, fırın işçisi gibi işlerle temin etmeye çalıştıkları gibi, ticaretle uğraşan ve bu konuda atılımlar gerçekleştirenler de olmuştur². Bu durum salnamelerde şu şekilde ifade edilmiştir. "Rize halkının çoğunluğu Rusya, Romanya ve Memalik-i Şahane'nin diğer birçok yerlerine göç edip tacirlik, fırıncılık, balıkçılık, tütüncülük, bıçakçılık ve taşçılık gibi zanaatlarla uğraşmaktadır. Yaylacılık Rize'de genel bir haldir."³

A-Tarım ve Hayvancılık

1-Rize(Merkez)'de Tarımın Gelişimi

Rize(Merkez) tarımında öncelikli yere sahip olan çay, ikliminin ılık ve bol yağışlı olması nedeniyle üretime oldukça müsaittir. Çay tarımı 1940-1950 arasında yerleşmiş ve 1950'den sonra yaygınlaşmıştır. Böylece çay tarımı, Rize(Merkez)'nin esas tarım kolu haline gelmiştir. Çay tarımının Rize(Merkez) ekonomisinde ağırlıklı yerini almaya başladığı 1940 yılına kadar, Rize(Merkez) tarımının en önemli tarım ürünü mısırdı⁴.

1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde belirtildiğine göre Rize(Merkez)'de ceviz, üzüm, incir, elma, armut, buğday, kabak, fındık, fasulye, arpa, mısır, gıyah(ot)

¹ **Yurt Ansiklopedisi**, Rize Maddesi, İstanbul 1982, Cilt 9, s. 6370.

² **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6370, Rahmi Arer, **Türkiye'de Çaycılık ve Turistik Sosyal Kültürel Ekonomik Rize**, İstanbul 1969, s. 60.

³ Arer, **a.g.e.**, s.28-29.

ve kendir yetiştirilmektedir. Bunların yanı sıra isimleri belirtilmeyen değişik sebze ve meyve çeşitleri yetiştirildiği aynı salnameden anlaşılmaktadır. Bu ürünler içerisinde en önemli yeri mısır ve fasulye tutmaktadır⁵.

Tablo 1. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize(Merkez) ve Nahiyyelerinde yetiştirilen meyve miktarı şöyledir.

	Ceviz Kıyye	Üzüm Kıyye	İncir Kıyye	Elma-Armut Kıyye	Fındık	Çeşitli Meyveler
Rize	15511	29470	5557	7890	320	8066
Karadere	3730	2085	-----	4286	160	960
Kurayiseba	70	-----	-----	7116	-----	855
Mapavri	2530	7774	1640	920	311	1991
Toplam	21841	39329	7197	20212	791	11872

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1879'da Rize(Merkez)'de ağırlıklı olarak üzüm, ceviz, elma ve armut gibi meyveler yetiştirilmiştir.

Tablo 2. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize ve Nahiyyelerinde yetiştirilen tarım ürünleri miktarı

	Rize	Karadere	Kuaryiseba	Mapavri	Toplam
Kendir Tohumu Kıyye	7890	5190	550	2040	15670
Kendir Kıyye	22211	15860	5400	3891	47362
Kabak Kıyye	44957	442320	1730	49880	538887
Fasulye Kıyye	178260	57350	10991	6145	252746
Çeşitli Sebzeler Kıyye	102732	15587	5345	40904	164568
Mısır Keyl	143290	27410	6380	37931	215011
Arpa Keyl	34	24	1567	1	1626
Buğday Keyl	21	20	40	-----	81

Tabloda verildiği gibi 1879 yılında Rize(Merkez)'de daha çok kabak, fasulye ve mısır yetiştirilmiştir⁶.

1927 Türkiye Salnamesi'ne göre, Rize(Merkez)'de ziraat yapılan arazi tahminen 160000 dönüm kadardır. Bu arazide; mısır, arpa, fasulye, tütün⁷, patates, kendir, fındık, portakal, elma, armut üretimi yapılmaktadır. Rize(Merkez) toprakları

⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 6370.

⁵ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879, s. 275-281.

⁶ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879, s. 275-281.

⁷ Tütün Rize'nin Pazar ilçesinde yetiştirilmektedir. Bkz. 1973 Rize il Yıllığı, s. 157.

çok engebeli ve sürülmeye elverişsiz olduğu için, kullanılan tarım araçları çeşitliliği oldukça azdır⁸.

1-1-Çay Tarımı

Türkiye’de çay içme alışkanlığının 1600’lü yıllarda başladığı ve 1885 yılında, Osmanlı Devleti’nin ilk kez Fransa’dan reexport yoluyla 813.740 kg çay satın aldığı ve karşılığında iki milyon Fransız frangı ödediği kaydedilmektedir.

Çay tüketiminin halk arasında hızla yaygınlaşması üzerine Türkiye’de çay yetiştirilmesi için girişimler başlatıldı. Bu konudaki ilk girişimin 1888 yılında başladığı belirtilmektedir. Mudanya Kaymakamı Hasan Fehmi’nin yazdığı ve 1892 yılında İstanbul’da yayınlanan, “Coğrafyayı Sınai ve Ticareti” adını taşıyan eserde Çin’den getirilen ilk çay fidanlarının Bursa’da dikildiği belirtilmektedir. Aynı girişim 1892 yılında tekrarlanmış fakat ekolojik özelliklerin çay yetiştiriciliği için uygun olmaması nedeniyle başarı elde edilememiştir⁹.

Osmanlı Döneminde çay üretimi konusunda bu girişimler devam ederken az sayıda da olsa çay ile ilgili kitaplar yayınlanmıştır. O döneme ait eserler şunlardır;

Yazar Adı	Eser Adı	Tarih
Damât-zâde Ebu’l-Hayr Ahmet Efendi	Çay Risalesi	1731
Mehmet İzzet Seyit B. Ahmet Hamdi	Çay Risalesi	1879
Ali Nazıma	Çay	1893
Mehmet İzzet Efendi	Çay Hakkında Malûmat	1910

Türkiye’de çay yetiştiriciliğine temel oluşturan girişim ise, 1917 yılında gerçekleştirilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Müdür Vekili ve Nebatat ve Emrazı Nebatıye Müderrisi¹⁰ ve eski Mardin Mebusu Ali Rıza Erten’in de aralarında

⁸ Türkiye Salnamesi 1927, s.695.

⁹ Ayşe Ayşen Karakaş, **Rize İli Merkez İlçe Ortapazar Çay Fabrikası Bölgesinde Çay Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 37.

¹⁰ Mehmet Dağ, **Rize İli Kalkandere İlçesi Çay İşletmelerinde Yaş Çay yaprağı Üretim Fonksiyonu ve Girdi Kullanım Etkinliği Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Fen

bulunduğu bir heyet Batum ve çevresinin Türkiye'ye geri verilmesini izleyen günlerde inceleme yapmak üzere yöreye gönderildi. Bu inceleme esnasında; çay, narenciye ve bambunun Batum civarında yetiştirilmekte olduğu görülmüş; bu bitkilerden bilhassa çay ilmi olarak da etüt edilmiştir. İncelemeleri neticesinde, Rize(Merkez) ve havalisinin toprak ve iklim özellikleriyle Batum ve civarı toprak ve iklim karakterlerinin birbirlerine çok benzer olduğu ve çayın bu bölgede yetiştirilebileceği kanaatine varıldı. Heyet üyelerinden Ali Rıza Erten, daha sonra bu teknik gezinin sonuçlarını 91 sayfalık bir rapor haline getirdi ve '**Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya'da Tetkikatı Ziraiye**' adlı bir kitapta yayınlandı. İlk olarak bu çalışma ile çay bitkisinin Rize dolaylarında yetiştirilmesinin mümkün olduğu, sebepleri ile birlikte ifade edildi¹¹.

Erten, raporunda çay tarımı ve işlenmesine ilişkin teknik bilgileri ayrıntılı bir şekilde sunduktan sonra, çay ithalatı için ödenen paranın yüksekliğine işaret etmiş ve ekolojik yönden uygun olması nedeniyle Rize ve çevresinde çay tarımının yapılmasını önermiştir. Ayrıca, bölgede limon, portakal, mandalina ve bambu üretimini sağlamak üzere önlemler alınmasının yararlı olacağı belirtilmiştir.

I. Dünya Savaşı ve sonrasında Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde, Ali Rıza Erten'in raporu üzerinde çalışma yapılamadı. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra, savaş öncesinde para kazanmak için, Batum ve yöresine giden Doğu Karadenizlilerin savaştan sonra bu olanağı bulamamaları, ekonomik ve sosyal sorunların daha belirgin şekilde ortaya çıkmasına neden oldu. İşsizlik ve yoksulluk nedenleriyle bölge insanının yurdun değişik yerlerinde çalışmak zorunda olması ve ailelerinden uzakta yaşamaları bölgede iş alanlarının oluşturulmasını zorunlu kıldı. Sorunun çözüme kavuşturulması ve bölge insanına gelir kaynağı oluşturulması için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler sonunda Büyük Millet Meclisi'nde 6 Şubat 1924 tarihinde 'Rize Vilayeti ile Borçka Kazası'nda fındık,

Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s. 33.

¹¹ Karakaş, **a.g.t.**, s. 37.

portakal, mandalina, limon ve çay yetiştirilmesi' adında 407 sayılı kanun kabul edildi¹².

Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra çay tarımı ile ilgili ön denemeler yapmak ve bölgede meyveciliğin gelişmesini sağlamak amacıyla Rize(Merkez)'de 'Bahçe Kültürleri İstasyonu' kuruldu. İşleri organize etmesi ve yürütmesi için Ziraat Umum Müfettişi Zihni Derin görevlendirildi. Batum'dan satın alınan bir miktar çay tohumu ile Rize Merkez Fidanlığı'nda çay fidanı üretilmeye başlandı¹³. 407 sayılı yasa ile üreticiler Rize Merkez Fidanlığı'nda üretilen ve kendilerine ücretsiz verilen fidanları dikmekle zorunlu tutuldu. Bu zorunluluk 1927 yılında çıkarılan 1029 sayılı yasa ile üç yıl daha uzatıldı. Ancak, çay fidanlarının üretim ve dağıtımı, üreticilerin ilgisizliğine paralel olarak azaldı. 1930 yılına kadar devam eden çalışmalar bu ilgisizlik karşısında başarılı olmadı, kurulan bahçelerde zamanla söküldü. Gerekli destekten yoksun bulunan ve yeterli bilgi verilmeyen üreticiler, geleceğin neler getireceğini bilmedikleri için çay tarımına olan ilgilerini yitirdiler¹⁴.

1933 yılında hükümetin, "Kendi Kendine Yetme" ilkesini benimsemesi ve bunu bir programa bağlaması üzerine, ülkemizde çay tarımı yeniden gündeme geldi. Ancak organizasyonun sağlanması ve hazırlık çalışmalarının tamamlanabilmesi için iki yıl daha geçti. 1935 yılında Ziraat Vekili Prof. Dr. Muhlis Erkmen'in bir bilim heyeti ile birlikte Rize'ye yaptığı inceleme gezisinde, bölgenin çay tarımı ve sanayisinin gelişmesine her yönden elverişli olduğu kanısına varıldı.

Tartışmalar ve yazışmalarla geçen iki yılın ardından 1937 yılına gelindiğinde, çay tarımının yerleştirilip geliştirilmesi için Zihni Derin tam yetki ile yeniden görevlendirilir. Geçmişte kaybedilen yılların deneyimleriyle, sıkı tutulan işler bu kez daha bilinçli ve programlı şekilde yürütülmeğe başlanır. Damızlık bahçeleri kurmak ve fidan üretmek amacıyla, Sovyetler Birliği'nden, 1937 yılında 2 ton, 1939 yılında 30 ton¹⁵ ve 1940 yılında 20 ton olmak üzere satın alınan, Gürcistan (Batum) kökenli

¹² Köksal Kasapoğlu, **Doğu Karadeniz Bölgesinde Çay Tarımının Yapısı, Başlıca Ürünlerle Mukayesesi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 4-5.

¹³ Karakaş, **a.g.t.**, s.37,38.

¹⁴ Arer, **a.g.e.**, s.60-61.

¹⁵ **Rize**, 23 Birincikanun 1939 Cumartesi, S. 425, s. 1.

çay tohumu, oluşturulan fidanlıklara ekilmek sureti ile elde edilen çay fidanları halka dağıtılarak üretim yaygınlaştırıldı¹⁶. Çaycılığımızın temelleri bu şekilde Sovyetler Birliği'nden getirilen Çin ve Assam çayı varyetelerinin melez tohumlarıyla oluşturulmuştur¹⁷.

Fidan üretimi maksadı ile Rize(Merkez) Hayrat Mahallesi'nde 110 dönümlük bir arazi istimlak edilerek bu iş için tahsis edildi¹⁸. 1938 yılında Fener mahallesinde bir fidanlık oluşturmak için istimlak yoluna gidildi. 10 Birincikanun 1938 tarihli Rize gazetesinde yayınlanan tabloda, fidanlık için 108119 metre kare arazinin, üzerinde bulunan taşımazlarla birlikte, 34475 lira bedelle istimlak edildiği belirtilmektedir¹⁹.

Rize gazetesinde yer alan başka bir habere göre 1939 yılında Rize(Merkez)'de 300 çay fidanlığı oluşturularak ve buralara 30000 kilo çay tohumu ekilmiş ve yetiştirilen 10 milyonu aşkın çay fidanı, halka dağıtılmıştır²⁰.

Çay tarımının başlaması ve gelişmesi dönemin Ziraat Umumi Müfettişi Zihni Derin'in çalışmaları sayesinde başarılı olmuştur. İlk ürün 1938 yılında 138 kilo olarak elde edildi²¹.

1939 yılında çay üretimi ile uğraşan 824 üretici vardı. Aynı yıl için çay üretim sahası ise, 1548 dönümdür²².

Takip eden yıllarda yaş çay üretiminin artmasıyla birlikte, üretilen çayın işlenmesi için günlük kapasiteleri 1 ton civarında olan ilk atölyeler kuruldu. Bu atölyeler, 1939-1946 yılları arasında çalışan Fidanlık Atölyesi, 1942 yılında kurulan Uzunkaya ve Gündoğdu atölyeleri ve 1944 yılında kurulan Çayeli Atölyesidir.

¹⁶ Burhan Kaçar, Çayın Gübrenmesi, Çaykur Yayınları No: 4, Ankara 1984, s.2, **Rize**, 26 Şubat 1939 Cumartesi, S. 333, s.2, **Rize**, 2 Eylül 1939 Cumartesi, S. 410, s. 2.

¹⁷ Najat Ural, **Türkiye'de Çay Tarımı ve Tüketimi**, Çaykur Gen. Müd. Yayınları , Ankara 1985, s.1.

¹⁸ Arer, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁹ **Rize**, 10 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 373, s.4.

²⁰ **Rize**, 2 Eylül 1939 Cumartesi, S. 410, s. 2.

²¹ Kasapoğlu, **a.g.t.**, s.4.

²² Sabahat Özkan, **Arhavi'de Çay Tarımının Doğal ve Beşeri Esasları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 3; 1939 yılında Rize'deki çay üretim sahası Yurt Ansiklopedisi'nde 1547 dönüm olarak verilmektedir. Bkz. **Yurt Ansiklopedisi**, s.6371.

Yüksek çay işleme kapasitesine sahip fabrikalar inşa edilene kadar üretim, bu atölyelerde gerçekleştirilmiştir²³.

Tablo 3. 1939-1944 yılları arasında çay dikim alanı, üretici sayısı, alımı gerçekleştirilen yaş çay ve atölye ortamında üretilen kuru çay miktarı

Yıllar	Dikim Alanı Dekar	Üretici Sayısı	Yaş Çay Alımı (kg)	Kuru çay (kg)
1938 ²⁴	-----	-----	135	30
1939	1.548	1.824 ²⁵	815	181
1940	7.343	5.052	855	191
1941	8.923	5.395	2.700	600
1942	9.812	5.853	32.917 ²⁶	7.001
1943	12.696	7.588	68.346	16.977
1944 ²⁷	15.521	8.776	160244	38849

Tabloda görüldüğü gibi çay üretiminin başladığı 1938 yılından 1944 yılına kadar olan dönemde çay tarımı ve sanayinde üretim artışı yaşanmıştır.

27 Mart 1940 tarihinde çıkarılan 3788 sayılı Çay Kanunu ile çay tarımının ve üreticisinin desteklenmesi güvence altına alınarak, çay tarımı cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Yasa, ilk çay yasası olması ve çay tarımını bir bütün olarak ele alması bakımından önem taşımaktadır. Bu yasayla ekonomik açıdan zorluk yaşayan üreticiyi, çay yetiştirmeye özendirme için çay tohumu, ilaç ve kimyevi gübrenin ilk beş yıl için karşılıksız verilmesi uygun görülmüş, ayrıca üreticiye faizsiz, uzun vadeli kredi verilmesi ve ilk sekiz yıl için arazi vergisi bağışıklığı kabul edildi. Çay üreticisini destekleme çerçevesinde ise, çay üreticisine mısır ve buğday yardımı yapılması kararlaştırıldı. Çay tarımını belli bir plan ve program içinde ele alan 3788 sayılı yasa, çay üretim alanlarının Bakanlar Kurulu'na belirleneceği ilkesini kabul ederek, çay bahçesi kurmak isteyenlere ruhsatname alma zorunluluğu getirdi. Bu yasa ile çay üretimi için 30 bin dönümlük bir alan, öngörüldü. 27.2.1951 tarihinde çıkarılan 5748 sayılı kanunla çay üretim alanlarının 35 bin dekar daha genişletilmesi kararlaştırıldı.

²³ Arer, a.g.e., s.69.

²⁴ Cemal Öztürk, **Çaykur ve İşletmelerinde Maliyet Azaltımı**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1995, s. 8-9

²⁵ Özkan, a.g.t., s. 3.

²⁶ 5 Şubat 1951 tarihli Rize gazetesinde 1942 yılı için üreticiden 32916kg yaş çay yaprağı alındığı ve bunun karşılığında üreticiye 49374 lira ödendiği belirtilmektedir. Bkz. **Rize**, 5 Şubat 1951 Pazartesi, S. 64, s. 2.

²⁷ **1967 Rize İl Yıllığı** s. 174; **Rize**, 10 Ocak 1951 Çarşamba, S. 38, s.2 .

3788 sayılı kanunun getirdiği en önemli güvencelerden birisi de üretilen çay yapraklarının tamamının Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK) tarafından satın alınması garantisidir. Böylece çay yaprağı satın almak, çay işleme fabrikaları kurmak, çay yaprağı işlemek, harman yapıp paketlemek, satmak ve sattırmak işleri DZİK'ye verildi²⁸. 10.5.1940 tarihinde çıkarılan, 3788 sayılı Çay Kanununun, Artvin'in Hopa, Trabzon'un Sürmene ve Of ilçeleri ile Rize'nin tamamında uygulanmasını konu alan, kararname ile çay bitkisini üretim alanı ekolojik ilkelere göre, Araklı deresinden Sovyetler Birliği hududuna kadar olan yerler ve bu yerlerin 15 km içeriye kadar uzanan sahaları olacak şekilde belirlenmişti²⁹.

1940 yılında çıkarılan bu yasanın ardından Rize'de çay mevzuatı hakkında araştırmalarda bulunmak üzere Devlet Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü tarafından memur edilen uzmanlar Dr. Mann ve Mr. Allan Rize'ye gönderildi³⁰.

1946 yılında çayla ilgili tüm işlerin yönlendirilip yürütülmesi DZİK'na devredildi. Ancak 1950 yılında çay tarımı ile ilgili işlerin yürütülmesinde bir takım değişiklikler yapıldı. Buna göre çayın tarımı Tarım Bakanlığı'nca, yaş çayın satın alınması, işlenmesi ve pazarlanması ise Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nca yürütülecektir.

1951, 1953 ve 1956 yıllarında çıkarılan ek yasalarla çay tarımı ve üretici kooperatifleri teşvik edilmiş, üreticiye verilecek kredi miktarı arttırılarak çay üretim alanlarının genişletilmesi sağlanmıştır. Bakanlar kurulu 1955, 1957, 1958 yıllarında çıkardığı kararnamelerle yeni kurulacak çaylık alanları belirlemiş ve daha önce kayıtlara geçirilmemiş çay bahçelerinin dikim alanına alınması kararlaştırılmıştır.

Çay üreticisini destekleyen bu yasa ve kararnameler yanında yaş çay yaprağına diğer tarım ürünlerine oranla daha yüksek fiyat verilmesi, birim alanda elde edilen gelirin yüksek oluşu ve destekleme alımlarının çayı garantili bir hale getirmesi sonucu çay tarımı hızla gelişti³¹. Özellikle çay tarımının yerleştirilmeye

²⁸ Karakaş, **a.g.t.**, s.38; Kasapoğlu, **a.g.t.**, s. 5; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6371; **Rize**, 8 Şubat 1941 Cumartesi, S. 482, s.1.

²⁹ **BCA** 310.10.0.53. 2273.3094.0.

³⁰ **Rize**, 11 Mayıs 1940 Cumartesi, S. 445, s. 2.

³¹ Karakaş, **a.g.t.**, s.39.

çalışıldığı ilk yıllarda, özendirici faaliyetler kapsamında, çay bahçelerini emsallerine göre daha iyi yetiştirenler valilik tarafından para ile ödüllendirilmiştir. 1938 yılında bu ödülleri almaya hak kazananlar ve aldıkları ödül miktarı; Hayrat Mahallesinden, Süleyman Kızı Seher'e 50 lira, Tayyar oğlu Harun'a 40 lira, Kambursırt Mahallesinden Musa oğlu Ali'ye 30 lira, Camiönü Mahallesinden Aziz Uzun'a 30 lira, ve Liman Köyünden Eyüp Ketenciye 25 lira şeklindedir³².

20 Mayıs 1942 tarihinde çıkarılan 4223 Sayılı "Kahve-Çay İnhisarı" kanunu ile kahvenin yanında çay da Tekel kapsamı içersine alındı³³. Anılan kanunda; çayın devlet tekeli altında olduğuna, bu tekelin Tekel Genel Müdürlüğü'nce sağlanacağına, çayın perakende satış fiyatının yurdun her yanında aynı olacağına ve yaş çay yaprağının kanuni yetkisi olmayanlar tarafından üretilmesi, işlenmesi, satılması, Türkiye'ye sokulmasınının 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun hükümlerine bağlı olacağına ilişkin hükümler yer almıştır.

Yıl ve yıl yaş çay üretim alanlarının gelişmesi ve buna paralel olarak yaş çay işlemek için açılan fabrika ve atölyelerin sayısı ve işleme kapasitesinin artmasıyla Kendi Kendine Yeterlilik İlkesi'nin gerçekleşmesi süreci devam etti. Ancak araştırmaya konu alan yıllar içerisinde Rize(Merkez) başta olmak üzere civar il ve ilçelerde üretimi gerçekleştirilen çay, henüz iç piyasanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde değildir. İç piyasaların ihtiyacının karşılanma ve çay ihracatının başlaması ise 1963 yılında gerçekleşecektir.

1-1-1 1938-1960 Yılları Arasında Yaş Çay Yapraklarının Alım Fiyatı

Yaş çay yapraklarının alımında geçerli olacak fiyat tespitinde farklı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar sonucunda 1938-1944 yılları arasında yaş çay yapraklarının alım fiyatı aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

³² Rize, 4 Haziran 1938 Cumartesi, S. 347, s. 1.

³³ Kasapoğlu, a.g.t., s. 5.

Tablo 4. 1938-1944 yılları arasında mubayaa edilen yaş çay yaprağı, yaş çay yaprağının alım fiyatı (kg) ve karşılığında üreticiye ödenen para(Lira-Kuruş)*

Yıllar	Mubayaa Edilen Yaş Çay Yaprığı kg.	Yaş Çay Yaprığı Alım Fiyatı (1 kg)	Müstahsile Ödenen Para (Lira-Kuruş)
1938	135	45-60 Kuruş ³⁴	-----
1939	815	60 Kuruş	489
1940	855	60 Kuruş	513
1941	2700	60 Kuruş	1620 ³⁵
1942	32917	150 Kuruş	49375 ³⁶
1943	68346	150 Kuruş	102519 ³⁷
1944	160244	180 Kuruş	288439 2038

* Tabloda verilen bilgiler 1938-1944 yılları arasında bölgede üretilen çayın tamamını içermektedir.

Tabloda görüldüğü gibi 1938 yılında çay tarımının başlamasının ardından çay üretimi sürekli bir artış göstermiştir. Yaş çay kilogram fiyatında 1938-1941 yılları arasında herhangi bir değişiklik olmamış ancak 1942 yılında % 100'ü aşan bir artış meydana gelmiştir.

³⁴ 23 Temmuz, 13 Ağustos, 3 Eylül 1938 tarihli Rize gazetesinde yer alan ilanda yaş çay yaprağının katıksız, temiz ve iyi oluşuna göre kilosu 45 kuruştan 60 kuruşa, kurutulmuş çayın ise aynı nitelikler göz önünde bulundurularak 200 ile 250 kuruş arasında bir bedelle Fidanlık Müdürlüğüne alınacağı duyurulmuştur. Bkz. **Rize**, 23 Temmuz 1938 Cumartesi, S. 354, s.1; **Rize**, 13 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 357, s.2; **Rize**, 3 Eylül 1938 Cumartesi, S. 360, s.2. 1951 yılına ait bir gazetede yer alan yazıda ise 1938 yılı için üreticiye bir kilogram yaş çay yaprağı karşılığında 60 kuruş ödendiği ve bu suretle 1938 yılında üretilen 135kg. yaş çay için üreticiye toplam 81lira ödendiği belirtilmektedir. Bkz. **Rize**, 5 Şubat 1951 Pazartesi, S. 64, s.2; 1967 Rize İl Yıllığı'nda 1938 yılında yaş çay yaprağının kilogram bedeli olarak 60 kuruş ödendiği ve üreticiden 135kg. çay yaprağı alındığı belirtilmekte ancak üreticiye toplam kaç lira ödendiği belirtilmemektedir. Bkz. **1967 Rize İl Yıllığı**, s.174.

³⁵ 5 Şubat 1951 tarihli Rize gazetesinde 1941 yılı için yaş çay yaprağının kilogram fiyatı 150 kuruş olduğu ve üreticiden alınan 2700kg yaş çay yaprağı karşılığında 4050 lira ödeme yapıldığı kaydedilmiştir. Bkz. **Rize**, 5 Şubat 1951 Pazartesi, S. 64, s. 2.

³⁶ **1967 Rize İl Yıllığı**, s.174; 1967 Rize İl Yıllığı'nda 1942 yılında üreticiden alınan yaş çay yaprağı miktarı ile yaş çay yaprağı birim fiyatı üzerinden üreticiye ödenen para arasında tutarsızlık bulunmaktadır. Yaptığımız hesaplamalara göre üreticiden alınan 32917kg yaş çay karşılığında üreticiye 4937 lira 50 kuruş ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca 5 Şubat 1951 tarihli Rize gazetesinde 1942 yılı için üreticiden 32916kg yaş çay yaprağı alındığı ve bunun karşılığında üreticiye 49374 lira ödendiği belirtilmektedir. Bkz. **Rize**, 5 Şubat 1951 Pazartesi, S. 64, s. 2.

³⁷ **1967 Rize İl Yıllığı**, s.174; 5 Şubat 1951 tarihli Rize gazetesinde yaş çay yaprağının kilogram başına birim fiyatı 180 kuruş, üreticiye ödenen bedel ise 123022 lira 80 kuruş olarak belirtilmektedir. Bkz. **Rize**, 5 Şubat 1951 Pazartesi, S. 64, s. 2.

³⁸ **Rize**, 5 Şubat 1951 Pazartesi, S. 64, s. 2; 1967 Rize İl Yıllığı'nda 1944 yılı için üreticiye ödenen miktar 288439 lira olarak verilmiştir. Bkz.. **Rize İl Yıllığı**, s. 174.

Tablo 5. 1945-1960 yılları arasında yaş çay yaprağı kilogram fiyatı

1945-1948	180 Kuruş
1949	150-200 Kuruş
1950-1953	160-190 Kuruş
1954	170-210 Kuruş
1955	185-210 Kuruş
1956	195-210 Kuruş
1957-1958	250 Kuruş
1959-1960	300 Kuruş

Tabloya göre yaş çay yapraklarının kilogram fiyatı 1945-1960 yılları arasında belli dönemlerde aynı kalmış veya bir önceki yıla göre gerilemiş ise de 1945-1960 döneminde genel itibari ile artış görülmektedir³⁹.

27 Mart 1940 tarihinde çıkarılan 3788 sayılı kanunun 11. maddesi, yaş çay yaprağının kilogram fiyatının, mahalli ziraat odasından 2, ticaret odasından, Ziraat Bakanlığı ve Devlet Ziraat İşletmesi'nden birer olmak üzere toplam 5 kişiden oluşan bir kurul tarafından tespit edilmesini emretmekteydi. İki sene sonra çıkarılan 4223 sayılı kanunun 8. maddesiyle, fiyat tespiti için oluşturulan heyetin niteliğinde değişiklik yapılmıştır. Bu defa heyet, ziraat odasının seçeceği 2, ticaret odası, Ziraat Bakanlığı, Tekel Bakanlığı, Ziraat İşletmeleri Kurumu ve Tekel Umum Müdürlüğü'nün birer temsilcisinin katılımıyla, 7 kişiden oluşacak şekilde değiştirilmiştir.

3788 sayılı kanun fiyat tespit komisyonunda çoğunluğu yerel kuruluşlara tanırken, 4223 sayılı kanun çerçevesinde yapılan değişiklik neticesinde çoğunluk devlet kuruluşlarının temsilcilerine geçmiştir. Fiyat tespit komisyonunun niteliği, fabrikasyon ve yaş çay satın alma işlerinin Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'ndan alınıp, Tekel'e devredilmesinden sonra da değişmemiş, 7.6.1949 tarih ve 5433 sayılı kanunun ikinci maddesiyle Tekel'e bir yerine iki üye ile fiyat tespit komisyonuna katılma hakkı tanınmıştır.

13.3.1952 tarih ve 8058 sayılı kararnamenin 10. maddesi fiyat tespitinde göz önünde bulundurulacak unsurları belirlemektedir. Bu maddenin E bendinin birinci

³⁹ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 174.

fıkrası, fiyat tespiti sırasında tarla bedeli faizinin dikkate alınmasını öngörmekte iken 1954 yılında yapılan bir değişiklikle bu fıkra talimatnameden çıkarıldı.

Talimatnamenin 10. maddesi, her sene tarlanın temizlenmesi, budanması, altı ay süre ile yaprağı toplanma ve taşıma işçilikleri, set, tarla, yol ve kanalların onarım masrafları yanında, üreticinin işe tahsisi ettiği tarlayı yatırım kabul ederek bedeli faizinin, yaş yaprak fiyatı tespit edilirken göz önünde tutulacağı emredici nitelik taşımaktadır. Aynı maddenin E bendi de temel fikri gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. “Heyet, yılın zirai gelişmesine, işçi ve taşıma ücretlerinin azalıp çoğalmasına, diğer toprak ürünlerinin yurt içindeki fiyat durumuna göre yaş çay yaprağının gerçek maliyetini inceler. Bu incelemelere dayanarak heyet verilmesi uygun görülen fiyatın tayini için oy toplar ve çoğunlukla karar verir” demektedir.

3788 sayılı kanunun çıkarılmasını sağlayan çay tarımının öncüleri, halkın yaşam standardını korumak amacıyla fiyat politikasında bazı ana kurallar tespit etmişlerdi. Belli bir hayat seviyesinin sağlanma çabasındaki temel amaçlar arasında, komşu Rusya’da meydana gelen rejim değişikliğinin bölgeyi olumsuz etkilemesini önlemek düşüncesi de vardı.

Altının 9 lira olduğu 1938 yılında yaş çay yaprağının kilo fiyatının 60 kuruş olarak tespiti, bu görüş ve düşüncelere dayanır. 1942 yılında II. Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği pahalılık karşısında 150, 1949 yılında ortalama 180 kuruş, 1954’te 200, 1957’de 250, 1959’dan itibaren de fiyatın 300 kuruşa çıkarılması temel kaidenin devamı prensibine dayanır. Üretici 1938 de 15, 1942-1952 arasında 20 kilo yaş yaprakla bir Reşat altını alırken 1965 de aynı altını alabilmek için 40-45 kilo çay yaprağı satmak durumuna düşmüştür.

1963 yılında dönüm başına ortalama verim 300 kg dır. Yürürlükte olan kilo fiyatı 3 liradır. Bu durum 1966 yılında şu şekilde bir değişim göstermiştir. Dönüm başına ortalama verim 400 kg. ve kilo fiyatı da 3,5 liraya yükselmiştir⁴⁰.

⁴⁰ Arer, a.g.e., s. 71-73.

1-1-2-Yaş Çay Yaprağının Toplanması

23 Temmuz, 13 Ağustos, 3 Eylül 1938 tarihli Rize gazetesinde yer alan ilanlarda "... Yaş yaprakların toplanması; yeni filizlerin ucundan yalnız üç yaprak koparılmak sureti ile toplanacaktır. Toplanan yapraklar ıslak olmamalı ve günü geçmeden ve bastırılmadan, kızılmaya başlamadan daha önce ve temiz sepetler içerisinde fidanlığa getirilmelidir."⁴¹ denilmektedir.

Bu ilanlarda ifade edilene göre; çay filizlerinin toplanması işlemini, çay filizinin üst kısmından başlayarak aşağıya doğru sayılarak üçüncü yaprağın alt kısmından filizlerin elle kırılması suretiyle gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bu şekilde toplanan çay filizleri, sepetlere konularak, sıkıştırılmadan zarar görmemiş bir şekilde Çay Fidanlığı'na günü geçirilmeden ulaştırılması istenmiştir. Ayrıca bu konuda çay filizlerinin toplanması esnasında veya sonrasında çay bitkisinin, kuru çay üretmeye elverişli olan taze filizlerinin dışında, herhangi bir şekilde yabancı bitki veya cisim karıştırılmadan ve temiz sepetler içerisinde taşınması istenmektedir. Tüm bunlarla birlikte Çay Fidanlığı'na getirilecek olan çay filizlerinin ıslak olmaması hususu ayrıca belirtilmiştir.

Ancak çay filizlerinin toplanması konusundaki uygulama bu şekilde kalmamış zaman içerisinde değişim göstermiştir. 13.3.1952 tarih ve 8058 sayılı talimatnamenin 15. maddesi, çay mahsulünün tarifini şu şekilde yapmaktadır; çay, nebati üzerindeki genç sürgünlerin ucunda yetişen bir tomurcuğu ve bu tomurcuğu izleyen, taze ve körpe evsafında birinci ve ikinci yapraklardan müteşekkil bir filizden ibarettir.

Yukarıda belirtilen tanımın yorumlanması ve uygulanması konularında üretici ile alıcı kurum arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yapılan tanımın yorumlanmasındaki farklılıklar nedeniyle, çay alımı konusunda bir türlü uygulama birliği sağlanamamıştır.

⁴¹ **Rize**, 23 Temmuz 1938 Cumartesi, S. 354, s. 1; **Rize**, 13 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 357, s. 2; **Rize**, 3 Eylül 1938 Cumartesi, S. 360, s. 2.

Yorum farklılıkları şu noktada yoğunlaşmaktadır. Alıcı kurum, yukarıda yapılan tanım gereği, çay bitkisinin filiz kısmındaki tomurcuk kısmını, yarım yaprak kabul ederek ve tomurcuğu takip eden iki yapraktan sonra gelen kısmın ortadan kırılması suretiyle, “iki buçuk yaprak” tabir edilen filizi istemektedir. Üretici ise yaprağın adedi üzerine yapılan tanımı kabul etmemekte, çay yapraklarının tazelik ve yumuşaklığı üzerinde bir tanım yapılması gerektiğini düşünmektedir. Üreticiye göre tazeliğini ve yumuşaklığını yitirmemiş çay filizlerinden kaliteli kuru çay üretimi gerçekleştirilebilir. Burada önemli olan nokta; çay filizinin tazeliğini koruyup korumadığıdır. Üretici ile alıcı kurum arasındaki bu anlaşmazlıkların çözümü için Çay Araştırma Enstitüsü Müdürü hakemlikle sorumlu tutulmuştur.

Yaş çay alımı konusunda yaşanan bir diğer sorun ise alım yerlerindeki ekspertiz işleridir. Alıcı kurumun alım yerlerinde çay alımı ile görevlendirdiği eksperler eğitimsizdi. Ayrıca her sene yerleri değiştirilmekteydi. Her birinin rastgele ve özel kanaatlerine göre hareket etmesi anlaşmazlıklara ve olumsuz durumların oluşmasına neden olmaktaydı. Yaşanan bu sorunlar karşısında yöre halkının bu konudaki talebi, uygulamalı tarım okulunun açılması ve ikinci derecedeki elamanların bu okullardan yetiştirilmesi olmuştur⁴².

1-2-Sebze ve Meyve Üretimi

1-2-1-Meyvecilik

Rize(Merkez)'de ekolojik şartların uygunluğu ölçüsünde değişik meyveler yetiştirilmektedir. 1924 yılında kurulan “Narenciye Fidanlığı” yörede meyveciliğin geliştirilmesi için çalışmalarda bulundu. Narenciye Fidanlığı 60 dekar arazi üzerinde fındık, portakal, limon, mandalina yetiştiriciliği ile uğraşmıştır. Enstitü, narenciye ve diğer meyve fidanlarını bol miktarda yetiştirip çiftçiye dağıtarak, bölgede meyveciliğin gelişiminde önemli hizmet vermiştir⁴³.

⁴² Arer, a.g.e., s. 70-81.

⁴³ Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Çay Enstitüsü Başkanlığı Çay Enstitüsü 1986 Yılı Faaliyet Raporu, Rize 1987, s. 3.

Bölgede fındık ve narenciye dışında meyve yetiştiriciliği için özel bahçeler oluşturulmamıştır. Meyve ağaçları arazilerin sınır çizgileri üzerinde, mısır tarlaları ve çaylık alanlar içerisinde yetiştirilmekteydi. Mandalina, portakal, elma, ve fındık dışında kalan diğer meyvecilik faaliyetlerini, yöre halkı ihtiyacını karşılamak için yapmaktaydı. Meyvecilik konusunda Enstitüsü'nün yürütmüş olduğu cins ıslahı çalışmaları, meyveciliğin gelişmesine katkı sağlamıştır. Rize(Merkez)'de üretilen meyvelerden fındığın çevrede tüketimi az idi, ancak elma, armut ve narenciye çeşitleri çevre illerle taşınarak tüketimi gerçekleştirilmekteydi.

Rize(Merkez)'de çay üretimi yerleşmeden önce, ekonomik öneme sahip olan meyvecilik, çay tarımının bölgeye yerleşmesinden sonra gerilemeye başladı. Meyvecilikteki gerilemenin sebepleri olarak şu noktalarda toplanabilir.

- a) Çay tarımının masrafının az olması.
- b) Çayın istikrarlı fiyat bulması ve devletin üretilen çayların alınacağını garanti etmesi.
- c) İklimin çeşitli bitki hastalıklarının yayılmasına elverişli olması.

Bu sebeplerle çiftçi mücadele ve bakıma ihtiyaç duyan meyvecilik yerine daha avantajlı gördüğü çay tarımına yönelmiştir. Meyve bahçelerini sökerek -Fındık ve Narenciye- çay bahçeleri oluşturma yoluna gitmiştir.

Rize(Merkez)'de üretilen başlıca meyveler armut, ayva, ceviz, dut, erik, elma, fındık, incir, kestane, kiraz, şeftali, vişne, üzüm, portakal, mandalina, karayemiş (taflan) kızılıcık⁴⁴ ve turunç⁴⁵ tur.

1-2-1-1 Mandalina Üretimi

Rize(Merkez)'de ekilebilir arazinin bir kısmı narenciye bahçesi olarak ayrılmıştı. Bölgede mandalina, portakal ve limon yetiştirilmekteydi⁴⁶. Narenciye üretimi içerisinde mandalina önemli yere sahipti. Rize'de yetiştirilen mandalina

⁴⁴ T.C. Başvkelet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, İstanbul 1942, s. 98; 1967 Rize İl Yıllığı, s. 153.

⁴⁵ T.C. Başvkelet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 136.

⁴⁶ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 154.

şehrin ismi ile, “Rize Mandalinası” olarak bilinmektedir. Bu mandalina satsuma grubundan inshu türündendir. Özellikleri itibari ile ince kabuklu ve çekirdeksizdir.

Mandalina üretiminin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar çerçevesinde, ilk dönemlerde anaç olarak turunç kullanılmış, fakat daha sonra üç yapraklı limon üzerine aşılama yoluna gidilerek daha iyi netice alınmıştır. Bu uygulama ile mandalınada görülen puflaşma hastalığının önüne geçilmesinde başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Üretilen mandalinalar, standardizasyon, ambalaj ve pazarlama olanaklarının yetersizliği nedeniyle, değerinin altında satılmak durumunda kalmıştı. Bu durum karşısında halk, mandalina bahçelerini ve fidanlıkları kaldırarak çay bahçesi haline dönüştürmüştü.

1-2-1-2 Portakal Üretimi

Rize(Merkez)’de yerli portakal olarak bilinen, çekirdekli ve küçük boyutta portakal yetiştirilmektedir. Bununla birlikte bölgede iki tür portakal yaygındı. Bunlar Limanköy ve Vaşington portakallarıdır. Özellikle Vaşington portakallarında üretimi arttırmak için mandalina üretiminde olduğu gibi üç yapraklı limon üzerine aşılama yoluna gidildi. Bu çalışmada başarılı sonuçlar alındı. Rize’de 5 veya 10 yılda bir sıcaklığın -6°nin altına düşmesi portakal üretimini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu gibi dönemlerde portakal ağaçları zarar gördüğü için üretim de düşmekteydi⁴⁷.

Rize(Merkez)’de portakal üreticileri ürettikleri portakalların daha iyi değerlendirmek ve satışını gerçekleştirmek için Rize Portakal Tarım Satış Kooperatifi adı altında örgütlenmişlerdi⁴⁸.

Mandalina da olduğu gibi, portakal üretiminde de çay tarımının yaygınlaşması ile birlikte azalma meydana gelmiştir.

⁴⁷ Arer, **a.g.e.**, s.124.

⁴⁸ **Rize**, 20 Ağustos Cumartesi, S. 358, s.1.

Tablo 6. 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de üretilen mandalina, portakal, elma ve armut miktarı

Yıllar	Mandalina		Portakal		Elma		Armut	
	Ağaç Adet	Ürün Adet	Ağaç Adet	Ürün Adet	Ağaç Adet	Ürün Ton	Ağaç Adet	Ürün Ton
1937	37000	7000000	50000	35000000	-----	-----	8000	2000
1938	100000	35000000	45000	45000000	20500	65	12500	84
1939	100000	34000000 ⁴⁹	50000	50000000 ⁵⁰	21000	100	12500	104 ⁵¹
1940	100000	13800000	50000	44000000	21000	25	12500	325
1941	105000	5600000	51000	5000000	21000	100	12500	1000
1942	105000	2850000 ⁵²	51000	5500000 ⁵³	21000	900 ⁵⁴	12500	1970 ⁵⁵
1943	115000	10000000	50000	11000000	22000	100	12500	800
1944	100000	10000000	40000	9000000	14000	11	5500	200
1945	100000	10000000 ⁵⁶	40000	9000000 ⁵⁷	21000	11 ⁵⁸	5700	210 ⁵⁹
1946	80000	4500000	40000	8000000	21000	220	6000	200
1947	80000	7000000	40000	8000000	21000	250	6000	850
1948	90000	4000000	45000	6000000	21000	14?	16255	???
1949	90000	5400000	45000	6750000	22000	880	17500	1225
1950	45000	3033000 ⁶⁰	9000	170000 ⁶¹	22000	1210 ⁶²	17500	1900 ⁶³

Tabloya göre 1937-1950 yılları arasında mandalina ve portakal üretiminde azalma meydana gelmiştir. Buna karşılık Elma üretiminde ise artış görülmüştür.

1-2-1-3 Fındık Üretimi

Fındık üretimi toplu halde bahçeler oluşturulmak suretiyle yapılmaktaydı. Fındık üretimi daha çok Rize İli'nin Ardeşen ve Fındıklı ilçelerinde yaygındı. Ancak Rize(Merkez)'de, az miktarda dahi olsa üretimi gerçekleştirilen fındık türleri, tombul ve sivri fındıktır. Fındık üretimi de çay üretiminin yaygınlaşması ile birlikte azalma meydana gelmiş, fındık bahçeleri sökülerek çay bahçesi haline getirilmiştir.

⁴⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, İstanbul 1942, s. 139.

⁵⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 134.

⁵¹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 7.

⁵² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, Ankara 1944, s. 263.

⁵³ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 257.

⁵⁴ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 89.

⁵⁵ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 15.

⁵⁶ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, Ankara 1947, s. 261.

⁵⁷ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 256.

⁵⁸ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 89.

⁵⁹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 15.

⁶⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, Ankara 1954, s. 516-517.

⁶¹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 508-509.

⁶² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 202-203.

⁶³ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 55-56.

Tablo 7. 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı

Yıllar	1937 ⁶⁴	1938	1939	1940	1941	1942 ⁶⁵
Ağaç Adet	450000	1000000	1000000	1100000	1100000	1100000
Meyve Ton	1000	80	1200	250	800	1700

Tabloya göre 1938, 1940 ve 1941 yıllarında diğer yıllara oranla daha düşük ürün alınmıştır. En fazla ürün 1700 ton ile 1942 yılında alınmıştır.

Tablo 8. 1943-1945 döneminde Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı

Yıllar	1943	1944	1945 ⁶⁶
Ağaç Adet	110000	600000	600000
Meyve Ton	555	600	600

Tabloya göre belirtilen yıllar içerisinde fındık üretiminde büyük bir dalgalanma yaşanmamıştır.

Tablo 9. 1946-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de fındık ağaçlarının adedi ve elde edilen ürün miktarı

Yıllar	1946	1947	1948	1949	1950 ⁶⁷
Ağaç Adet	1100000	1100000	800000	800000	800000
Meyve Ton	800	300	240	400	200

Tabloya 9'da görüldüğü üzere 1946 ile 1950 yılları arasında fındık üretiminde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Bu dönemde çay tarımının yaygınlaşmaya başlaması fındık üretimini olumsuz yönde etkilediği düşünülebilir.

1-2-1-4-Rize(Merkez)'de Üretilen Diğer Meyve Çeşitleri

Rize(Merkez)'de üretilen diğer meyveler, elma, armut, ayva, ceviz, incir, kestane, şeftali dut, kiraz, vişne , erik, üzüm-asma-, karayemiş ve yenedünya gibi meyvelerdir. Bu meyveler için mandalina, portakal ve fındıkta olduğu gibi, özel bahçeler oluşturulmamıştı. Meyve ağaçları çay tarlaları veya mısır tarlaları içerisinde ara ziraatı olarak yetiştirilmekteydi.

⁶⁴ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 60.

⁶⁵ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 116.

⁶⁶ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 116.

⁶⁷ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 252-253.

Rize(Merkez)'de yetiştirilen elma çeşitleri içerisinde en önemli yeri Laz Elması olarak bilinen elma çeşididir. Bunun yanı sıra Starging, Amasya, Golden Deli türleri de yetiştirilmektedir. Rize(Merkez)'de yetiştirilen armut türleri ise Rus armudu, Dalkıran, Kalın Sap, Hanepi, Haçaçur, Bal armudu, Karpuz armudu, Limon armudu, Kavun armudu, Kiraz armudu, Yağ armudu ve Gürcü armududur.

Rize(Merkez)'de bağcılık yapılmamakta, ancak asmaların ağaçlar üzerinde sardırılarak dolaştırılması suretiyle, özellikle bölgeye has, İzabella denilen bir üzüm çeşidi yetiştirilmekteydi. Karayemiş ise Doğu Karadeniz'e özgü bir yemiş çeşididir⁶⁸.

⁶⁸ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 156-158.

Tablo 10. 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de kestane, kızılıklık, şeftali, vişne, üzüm ağaçlarının adedi ve elde edilen meyve miktarı

Yıllar	Kestane		Kızılıklık		Şeftali		Vişne		Üzüm	
	Ağaç Adet	Ürün Ton	Ağaç Adet	Ürün Ton	Ağaç Adet	Ürün Ton	Ağaç Adet	Ürün Ton	Ağaç Adet	Ürün Ton
1937	5000	16	450	8	800	20 ⁶⁹	250	2	20	175
1938	15000	25	450	6	1200	20	450	2	20	250
1939	15000	12 ⁷⁰	500	8 ⁷¹	1300	18	500	3 ⁷²	20	250 ⁷³
1940	150000	5	500	3	1300	10	500	2	Asma	250
1941	150000	3	500	8	1350	15	500	2	Asma	500
1942	150000	10 ⁷⁴	500	2 ⁷⁵	1350	57 ⁷⁶	500	2 ⁷⁷	Asma	700 ⁷⁸
1943	----	----	----	----	1350	12	500	3	----	----
1944	----	----	----	----	1000	3	250	3	----	----
1945	----	---- ⁷⁹	----	---- ⁸⁰	1000	3 ⁸¹	250	3 ⁸²	----	---- ⁸³
1946	----	----	500	5	1500	15	500	2	Asma	300
1947	----	----	500	3	1500	10	500	2	Asma	120
1948	100000	8	500	4	1500	3	500	3	Asma	200
1949	100000	5	500	8	1500	3	500	3	Asma	200
1950	100000	6 ⁸⁴	500	9 ⁸⁵	1500	5 ⁸⁶	500	2 ⁸⁷	Asma	150 ⁸⁸

Yukarıdaki tabloya göre 1937-1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de üzüm üretimi diğer meyvelere göre oldukça fazladır. Özellikle şeftali üretimine dikkat edilecek olursa 1942 yılı hariç, hiçbir dönemde 1937-1938 yıllarındaki üretime ulaşamamış, özellikle 1944, 1948, 1949 ve 1950 yıllarında şeftali üretiminde ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Vişne üretimi ise 2-3 ton seviyelerinde

⁶⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 105.

⁷⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 78.

⁷¹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 98.

⁷² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 113.

⁷³ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 128.

⁷⁴ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 163.

⁷⁵ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 186.

⁷⁶ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 201.

⁷⁷ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 216.

⁷⁸ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 245.

⁷⁹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 162.

⁸⁰ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 185.

⁸¹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 200.

⁸² T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 215.

⁸³ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 244.

⁸⁴ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 332-333.

⁸⁵ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 374-375.

⁸⁶ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 400-401.

⁸⁷ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 430-431.

⁸⁸ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 490-491.

gerçekleşmiştir. Kızılılık üretiminde dalgalanmalar yaşandığı görülürken, kestane üretiminde ise azalma görülmektedir.

Tablo 11. 1938-1947 yılları arasında Rize(Merkez)'de turunç ağaçları adedi ve elde edilen turunç miktarı(adet)

Yıllar	1938	1939 ⁸⁹	1940	1941	1942 ⁹⁰	1943	1944	1945 ⁹¹	1946	1947 ⁹²
Ağaç	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1250	1250	2000	2000
Meyve	15000	15000	15000	18000	?	300000	11000	11000	150000	40000

Tabloya göre 1937-1947 yılları arasında turunç ağaçlarının sayısında büyük bir değişim olmamasına rağmen üretimde aşırı yükselmeler ve düşüşler görülmektedir.

Tablo 12. 1938 ile 1942 ve 1946 ile 1950 yılları arasında Rize(Merkez)'de limon ağaçlarının adedi ve elde edilen limon miktarı(adet)

Yıllar	1938	1939 ⁹³	1940	1941	1942 ⁹⁴	1943	1944	1945 ⁹⁵	1946	1947 ⁹⁶
Ağaç	18500	15500	15500	15000	15000	18000	18000	5868	6000	300
Meyve	300000	420000	370000	*	10000	70000	6000	41940	60000	----

Tabloda görüldüğü gibi limon ağaçlarının sayısında 1944 sonrasında özellikle 1947'de büyük bir düşüş göstermiştir. Bu durum çay tarımının yaygınlaşması ve önceleri Rize(Merkez)'e bağlı bir belde iken, 1944 ve 1945 yıllarında Çayeli ve Güneyce'nin ilçe haline getirilmesinin bir sonucu olarak düşünülebilir.

1-2-2-Sebzecilik, Tahıl ve Diğer Tarla Mahsulleri

Rize(Merkez)'de yetiştirilen başlıca tarla mahsulleri; mısır, patates, kenevir ve arpa idi. Bu ürünler içerisinde mısır, üretim bakımından en önemli yeri sahipti. Rize(Merkez)'de çay tarımı yaygınlaşmadan önce, halkın en önemli geçim kaynağı mısır üretimi idi. Ancak çay üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte, mısır tarlaları çay bahçesine dönüştürüldü ve mısır üretiminde azalma meydana geldi. 1967 Rize İl Yıllığı'na göre, Rize(Merkez)'de mısır kışlık ihtiyacı karşılayacak oranda

* Ürün yokluğunun nedeni hava şartlarıdır.

⁸⁹ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 137.

⁹⁰ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 267.

⁹¹ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 266.

⁹² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 524-525.

⁹³ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, s. 137.

⁹⁴ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, s. 267.

⁹⁵ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, s. 266.

üretilmekteydi. Özellikle sahil kesiminde saplarından hayvan yemi olarak istifade etmek için üretiliyordu.

Patates ve soya fasulyesi üretimi için özel bir saha ayrılmamıştı. Evlerin yakınlarındaki tarlalarda diğer ürünlerle karışık şekilde ara ziraat ürünü olarak yetiştirilmekteydi. Rize(Merkez)'de lifi ince ve dokumaya elverişli kendir üretimi de yapılmaktaydı. Fakat pazar garantisi bulunmaması nedeniyle köylü zamanla kendir üretiminden uzaklaşmıştır⁹⁷.

Tablo 13. 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de mısır, arpa, buğday ve pirinç üretim alanları ve elde edilen ürün miktarı

Yıllar	Mısır		Arpa		Buğday		Pirinç	
	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton
1937	12000	12000	38	45	85	22	10	5
1938	12000	24000	78	85	29	37	15	23
1939	12450	25100	67	90 ⁹⁸	30	75 ⁹⁹	20	60 ¹⁰⁰
1940	13000	25000	85	120	42	100	5	25
1941	13100	10453	85	231	62	43	5	15
1942	15000	23271	90	271 ¹⁰¹	87	69 ¹⁰²	8	20 ¹⁰³

Yukarıdaki tabloya göre; 1937-1947 yılları arasında Rize(Merkez)'de ağırlıklı olarak mısır üretimi yapılmıştır. Mısırın ekim alanı diğer ürünlere göre oldukça fazladır.

Tablo 14. 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de mısır, arpa, buğday ve pirinç üretim alanları ve elde edilen ürün miktarı

Yıllar	Mısır		Arpa		Buğday		Pirinç	
	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton
1944	15500	13000	160	192	358	417	130	90
1945	8000	6000	35	31	67	111	40	40
1946	9000	7200	25	20 ¹⁰⁴	102	? ¹⁰⁵	50	25 ¹⁰⁶

⁹⁶ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, s. 524-525.

⁹⁷ 1967 Rize İL Yıllığı, s. 159-160.

⁹⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, Ankara 1940, s.35.

⁹⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, s.25.

¹⁰⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, s.97.

¹⁰¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, Ankara, s.19.

¹⁰² Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s.10.

¹⁰³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s.59.

¹⁰⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.21.

¹⁰⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.11.

¹⁰⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.63.

Tablo 14 incelendiğinde 1944 yılından sonra mısır ve diğer ürünlerin üretiminde ciddi bir azalmanın meydana gelmiştir. Bu durumun en önemli sebepleri 1944'te Çayeli(Mapavri)'nin ve 1945'te de Güneyce (İkizdere)'nin ilçe haline getirilerek Rize(Merkez)'den ayrılması ve çay tarımının bu dönemde yaygınlaşmaya başlaması olarak gösterilebilir.

Tablo 15. 1937-1942 döneminde Rize(Merkez)'de fasulye ve patates üretim alanları ve ürün miktarı

Yıllar	Fasulye		Patates	
	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton
1937	200	65	70	65
1938	250	175	75	90
1939	140	420 ¹⁰⁷	75	120 ¹⁰⁸
1940	150	500	75	110
1941	150	297	80	104
1942	150	690 ¹⁰⁹	85	110 ¹¹⁰

II. Dünya Savaşı Dönemi'nde halkın tahıl yerine temel besin maddesi olarak patatesi kullanması sebebiyle patatesin hem ekim alanı hem de üretim miktarında artış olmuştur.

Tablo 16. 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de fasulye ve patates üretim alanları ve ürün miktarı

Yıllar	Fasulye		Patates	
	Hektar	Ürün Ton	Hektar	Ürün Ton
1944	220	210	175	550
1945	180	70	40	200
1946	200	? ¹¹¹	15	150 ¹¹²

Tablo 16'ya göre; 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de fasulye ve patatesin üretim alanlarında daralma ve ürün miktarında azalma görülmektedir.

Tablo 17. 1937-1942, 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de kendir üretim alanları ve ürün miktarı

Yıllar	1937	1938	1939 ¹¹³	1944	1945	1946 ¹¹⁴
Hektar	150	150	140	120	60	20
Lif Ton	30	65	38	128	10	1

¹⁰⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, s.143.

¹⁰⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, s.187.

¹⁰⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s.87.

¹¹⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s.116.

¹¹¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.97.

¹¹² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.131.

¹¹³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, s. 205.

¹¹⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.141.

Tohum Ton	12	8	3	3	-----	-----
-----------	----	---	---	---	-------	-------

Tabloya göre 1937-1942 ve 1944-1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de kendir üretim alanı sürekli daralmış ve ürün miktarı da buna bağlı olarak azalmıştır.

Tablo 18. 1937 ile 1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de sarımsak üretim alanları ve ürün miktarı

Yıllar	1937	1938	1939 ¹¹⁵	1940	1941	1942 ¹¹⁶
Hektar	4	-----	-----	4	4	3
Ürün Ton	5	-----	-----	5	5	2

Yukarıdaki tabloya göre; 1937-1942 yılları arasında Rize(Merkez)'de sarımsak üretim alanları ve buna bağlı olarak ürün miktarı oldukça düşüktür.

Tablo 19. 1940 ile 1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de soğan üretim alanları ve ürün miktarı

Yıllar	1940	1941	1942 ¹¹⁷	1944	1945	1946 ¹¹⁸
Hektar	4	5	3	-----	3	5
Ürün Ton	8	8	5	-----	5	5

Tabloya göre; 1940-1942 ve 1944- 1946 yılları arasında Rize(Merkez)'de soğan üretimi oldukça sınırlıdır.

2- Hayvancılık

Rize(Merkez)'de arazi şartlarının engebeli olması nedeniyle, sürü hayvancılığı yerine, yöre halkı ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı, ahır hayvancılığı yapılmaktaydı¹¹⁹. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Rize(Merkez) ve Nahiyelerinde merkep, at, katır, öküz, manda, inek, keçi ve koyun beslenmektedir.

Tablo 20. 1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kaza'sı ve Nahiyeleri hayvan durumu

	Merkep	Katır	At	Öküz	Manda	İnek	Keçi	Koyun
Rize	1	----	124	1415	6	5808	3294	8182
Kuraiseba	60	4	299	1834	----	6622	724	4790
Karadere	60	9	96	375	----	1523	935	3280
Mapavri	60	9	96	501	----	1548	992	2589
Toplam	181	22	615	4125	6	15501	5945	18841

¹¹⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, s.259.

¹¹⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s.149.

¹¹⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s.142.

¹¹⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, s.165.

¹¹⁹ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 160-161.

Osmanlı Devleti'nin son Dönemi'nde temel ulaşım aracı at, merkep ve katır olduğu için bunların sayısı oldukça yüksekti. Cumhuriyetin Dönemi'nde ulaşımda motorlu araçların artması sebebiyle yukarıda belirtilen hayvan sayısında düşüş olmuştur¹²⁰.

Hayvancılık hususunda Cumhuriyet Dönemi'nde de durum aynı şekilde devam etmiş, yöre insanı daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ahır hayvancılığı yapmıştır. Hayvancılık, çay tarımının yapılmadığı iç kesimlerde daha yaygın bir ekonomik faaliyet olarak yürütülmüştür. Çay yetiştirilen bölgelerde ise hayvan gübrelerinden çaylık alanların istifadesi ve ev halkının hayvan ürünleri ihtiyacının karşılanması için yapılmıştır¹²¹.

Yetiştirilen hayvanların çoğunluğunu sığır oluşturmaktadır¹²². Hayvancılık süt, deri, yapağı, kıl ve et için yapılır. Rize(Merkez)'de genellikle günlük süt verimi 2-3 kilogram olan yerli cins sığır yetiştirilmektedir¹²³. Et ve süt verimi düşük olan bu sığırlar yerine, 1959 yılında et ve süt verimini arttırmak amacıyla başlatılan ıslah çalışmaları kapsamında Jersey ırkının yaygınlaştırılmasına çalışıldı. Bu amaçla yapay ve doğal tohumlama merkezleri kuruldu.

Rize(Merkez)'de tavukçuluk, aile tavukçuluğu şeklinde yapılmaktaydı. Küçük yapılı yerli ırk bu tavukların et ve yumurta verimi düşüktü¹²⁴.

Arıcılık nem oranının daha az olduğu iç kesimlerde yaygındır. Kıyı kesiminde havanın fazla nemli ve sıcak olması arıcılığın gelişmesini önlemektedir. Gezgin arıcılık da oldukça yaygındır. Rizeli arıcılar kovanlarını Ovitlere, İkizdere İlçesi'nin Erzurum sınırındaki ovacık mevkiine kadar götürmektedirler¹²⁵.

¹²⁰ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1878, s. 243.

¹²¹ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 160-161.

¹²² Koyun yetiştiriciliği İkizdere ve Çamlıhemşin ilçelerinde yoğunluk kazanmıştır. Bkz. 1967 Rize İl Yıllığı, s.160-161.

¹²³ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 80.

¹²⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 6382.

¹²⁵ 1967 Rize İl Yıllığı, s.80; 1973 Rize İl Yıllığı, s.164. Rize'nin İkizdere ilçesinde Ballı Köyü(Anzer/Ancer) çevresinde "Anzer balı" olarak bilinen bir tür bal üretilmektedir. Anzer Yayla'sının küçük bir bölümünde bulunan değişik çiçeklerden elde edilen bu bal çok az üretilmekte ve yüksek fiyata alıcı bulmaktadır. Bkz. Yurt Ansiklopedisi, s. 6382-6383; 1967 Rize İl Yıllığı, s.163.

Tablo 21. 1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kazası ve Nahiyelerindeki kovan durumu

	Rize	Karadere	Kurayiseba	Mapavri	Toplam
Kovan Adet	1104	603	438	554	2699 ¹²⁶

1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kazası ve Nahiyelerindeki kovan durumu tablo 21'de verildiği gibidir.

2-1-Balıkçılık

Rize(Merkez)'de balıkçılık tatlı su balıkçılığı ve deniz balıkçılığı olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Tatlı su balıkçılığı, bölgenin iç kesimlerinden denize doğru olan akarsular da yetişen tatlı su balıklarının avlanması şeklindedir. Bu akarsularda özellikle sazan ve alabalık yetişmektedir.

Deniz Balıkçılığı küçük şahsi işletmeler halinde yapılmaktaydı. Ancak, çay tarımının yaygınlaşması balıkçılıkla uğraşan ve bu şekilde geçimini temin etmeye çalışan ailelerden bir kısmının balıkçılığı bırakmasına neden olmuştur¹²⁷.

Balıkçılıkta kullanılan malzemeler motorlu ve motorsuz teknelerde çevirme, gırgır, parapat, uzatma, molazma, çaparı ve kıyı ağları gibi aletlerdir¹²⁸.

Rize(Merkez) balıkçılığı içerisinde en önemli yeri, avının bolluğu ve tüketiminin çok oluşu ile hamsi, almaktadır. Rahmi Arer eserinde hamsi için "Eskiden karaya vurduğu zamanlarda, mısır tarlalarında gübre olarak kullanılırmış"¹²⁹ demektedir.

Yörede hamsinin dışında bol miktarda palamut, torik, zargana, uskumru, çinakop, izmarit,¹³⁰ kalkan, istavrit, kefal, lüfer, levrek, tirsi, mezigit, barbunya,

¹²⁶ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879, s. 279.

¹²⁷ 1967 Rize İl Yıllığı, s.163.

¹²⁸ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 149-150

¹²⁹ Arer, a.g.e., s.179.

¹³⁰ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 150.

avlanmaktaydı. Ayrıca iç bölgelere doğru gidildikçe ve özellikle rakımın yüksek olduğu yerlerde daha bol olmak üzere, dere sularında alabalık avlanmaktaydı¹³¹. Avlanan balıklar gıda maddesi olarak, çoğunlukla yerinde tüketilir, az bir kısmı taze olarak dış piyasalara gönderilirdi¹³².

B-Sanayi

Rize(Merkez) sanayii, çay işlemeye dayalıdır. Rize(Merkez)'nin gerek tarım, gerekse ticari alandaki en önemli ürünü olan çay; 1940'lı yılların sonundan başlayarak sanayinin de en önemli ürünü haline geldi. Rize(Merkez)'de çay işleme sanayiinin gelişmesinden önce dokumacılık, orman ürünleri işleme, metal ve gıda dallarında yoğunlaşmış çok zayıf bir sanayi vardı. Çay tarımının başlamasıyla birlikte önce çay işleme atölyeleri, çay tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte de 1947 yılında ilk çay fabrikası kuruldu. Böylece 1947 yılından sonra Rize(Merkez) sanayii çaya dayalı olarak hızlı bir gelişim süreci içerisine girdi.

1932 yılında, Rize(Merkez)'de, sanayinin ülke çapında gelişmesini sağlamak amacıyla çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanabilecek koşulları taşıyan, yalnızca, bir kereste fabrikası vardı. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan kurumlar arasına 1940 yılında işletmeye açılan elektrik santrali eklendi. Böylece Rize(Merkez)'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade eden işletme sayısı 2'ye yükseldi.

1-1923'ten 1960'a Kadar Rize(Merkez) Sanayi

Çay sanayinin, Rize(Merkez) sanayinde ağırlık kazanmasından önce Rize(Merkez)'de sanayi kuruluşu sayılabilecek işyeri yok denecek kadar azdır. Bunların hemen hemen tümü Rize(Merkez)'nin tarımsal ürünlerini işleyen küçük işletmelerdi¹³³.

¹³¹ Arer, a.g.e., s.179.

¹³² 1967 Rize İl Yıllığı, s. 150.

¹³³ Yurt Ansiklopedisi, s. 6385.

Tablo 22. 1927 Sanayi Sayımı'nda Sanat Gruplarına göre Rize (Merkez) sanayisinin durumu

Tarım, Evcil Hayvanlar, Av ve Balıkçılık Sanayi		Dokuma Sanayi		Sair Bitkisel Madde ve Ağaç Mamulleri Sanayi		Bina İnşaatı Sanayi		Maden ve Maden İşletmesi Sanayi	
İşletme Sayısı	Çalışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışanlar Sayısı	İşletme Sayısı	Çalışanlar Sayısı
186	297	34	82	21	129	57	117	99	215

Yukarıdaki tabloya göre Rize(Merkez)'de sanat grupları, Tarım, Evcil Hayvanlar, Av ve Balıkçılık Sanayi, Çeşitli Bitkisel Madde ve Ağaç Mamulleri İşleme Sanayi, Bina İnşaatı Sanayi, Madencilik ve Maden İşletmesi Sanayi kollarında toplanmıştır. Yukarıda verilen beş sanat grubunda mevcut 397 işletmede 840 kişi istihdam edilmiştir¹³⁴.

Tablo 23. 1927 Sanayii Sayımı'nda maden mamulleri makine imalat Sanayiinde çalışanlar

İşletme Sayısı	1 Kişilik	1 Kişi Aile Efradı	2-3 Kişi	4-5 Kişi	21-50 Kişi
142	64	6	64	7	1

Tablo 23'e göre Maden Mamulleri Makine, İmalat Sanayiinde 142 işletme mevcuttur. Bu işletmelerin çoğunluğu 1 veya 3 kişi çalışmaktaydı¹³⁵.

Tablo 24. 1927 Sanayii Sayımı'nda binalar Sanayiinde çalışanlar

İşletme Sayısı	1 Kişilik	1 Kişi Aile Efradı	2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	21-50 Kişi
108	58	7	33	7	2	1

Yukarıdaki tabloya göre Binalar ve İnşaat Sanayisinde Toplam 108 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin büyük bölümünde 1 kişi çalışmaktaydı¹³⁶.

¹³⁴ Başbakanlık İstatistik Enstitüsü **Sanayi Sayımı 1927**, Ankara 1969, s. 39.

¹³⁵ Başbakanlık İstatistik Enstitüsü **Sanayi Sayımı 1927**, s. 51.

¹³⁶ Başbakanlık İstatistik Enstitüsü **Sanayi Sayımı 1927**, s. 52.

2-El Sanatlarına Dayalı Sanayi

Cumhuriyet Dönemi'nden önce demircilik, kunduracılık, terzilik, bakırcılık ve marangozluk gibi el sanatları Rumların elindeydi¹³⁷.

2-1-Demircilik

Rize(Merkez)'de demircilik özellikle tarım araç ve gereçleri üzerinde yoğunlaşmıştı. Demircilik sanatının başlıca ürünleri kazma, çapa, nacak, balta, tahra, orak, bel, nal, nal çivisi, sacayak ve zincirdi. Demircilik sanatında yeni alet ve araç yapma durumu söz konusu olduğu gibi, kullanmaktan dolayı yıpranmış veya zarar görmüş olanların tamiri de yapılmaktaydı.

Demirci ustalarının kullandıkları başlıca araç ve gereçler; ateşi kor haline getirmek için kullanılan körük, demiri dövmek ve şekil vermek için kullanılan örs ve çekiç, kızgın demiri tutmak için kullanılan kıskaç ve maşa, pürüzleri gidermek için kullanılan eğe ve bileği idi. Bunların yanı sıra makas, muhtelif kalıplar, sıcak mamulleri söndürmek için su yalağı, demir testere, keski ve mengene gibi araçlarda kullanılmaktaydı. Kıskaçlar üretimi yapılan aletlerin şekline göre farklılık gösterir. Düz demir için ayrı, yuvarlak demir için ayrı kıskaç kullanılırdı¹³⁸.

2-2-Bakırcılık

Rize(Merkez)'de bakır işlemeciliği XIX. Yüzyılın sonuna kadar yerli Rumların elinde idi. XIX. Yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlarında Türkler bu sanatı Rumlardan öğrenmişlerdi. Rize(Merkez)'de Bakırcılık sanatını Rum sanatkarlardan ilk öğrenenler Salarhalı ustalardı.

Bakırcılar çarşısı XX. Yüzyılın başlarında kurulmuştu. Bakırcılar çarşısı en hareketli zamanını 1950 ile 1960 yılları arasında yaşadı. Zamanla bakır işlemeciliği ile geçinemeyen sanatkarlar başka işlere yöneldiler.

¹³⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 6389.

Rize bakır dövmeciliği fazla işçilik isteyen ince çekiç dövmeciliğine dayanır. Bakırcılık sanatının başlıca ürünleri, güğüm, istemi(büyük güğüm), maşrapa, ibrik, el leğeni, bakraç, sağacak, süzgeç, çamaşır leğeni, hamur teknesi, lahmi(yal) kazanı, pekmez tavası, sahan, lenger, tas, sini, tepsi, çaydanlık, cezve, tava, tencere, kazan gibi araç ve gereçlerdir.

Bakır eşyaların yapımında genellikle şu araç ve gereçler kullanılırdı.

Örs : Bakır dövmede kullanılan örsler, çelikten imal edilmiştir ve yapılacak olan bakır eşyanın niteliğine göre isim alırdı.

Karbura (Beden Örsü) : Güğüm bedenini çekmek için kullanılırdı.

Beden Çekiçleme Örsü : Güğüm bedenini çekiçlemek için kullanılırdı.

Dip Örsü : Güğüm dibini çekiçle dövmek için kullanılırdı.

Piveç Örsü : Güğümün ek yerini çekiçlemeye yarar.

Dirsek Örsü : Güğümün boğaz bölümünü yapmak için kullanılırdı.

Kazan Örsü : Kazan yapmak için kullanılırdı.

Kazan Dibi Örsü : Kazanın dip kısmında kullanılırdı.

Tencere Örsü : Kendi içinde ikiye ayrılırdı.

Dik Tencere Örsü ve yayvan tencereler için kullanılan Şalgana Tencere Örsüdür.

Sahan Örsü : Sahan yapımında kullanılırdı.

Tas Örsü : Tas yapımında kullanılırdı.

Omuz Örsü : Güğümün omuzlarını ve eğri olan yerlerini düzeltmek için kullanılırdı.

Tava Örsü : Tava yapımında kullanılırdı.

İbrik Örsü : İbrik yapımında kullanılırdı.

Çekiç : Bakır örs üzerinde dövmek için kullanılırdı. Genelde çelikten imal edilirdi. Bakır eşya yapımı için kullanılan çekiçler şunlardır.

Ağır Çekiç : Bakırdan yapılan eşyaların saplarını takmak için kullanılırdı.

Orta Çekiç : Kilo olarak ağırlık ifade eden bakır işlerinin yapımında kullanılırdı.

Hafif Çekiç : Bakırcılıkta yapılan bütün eşyalar bu çekiçle dövülürdü.

Tarak Çekiç : Tencerelerin üzerindeki kapakların kenarları ile dudağı olan bakırların bağlanmasında kullanılırdı.

Çulluk Çekiç : Güğüm ağzı yapmakta kullanılırdı.

Tokmak : Şimşir ağacından yapılır, bakırdan yapılan eşyalara şekil vermekte kullanılırdı.

Narin Çekiç : Bakır eşyaları düzeltmek ve çivi çakmada kullanılırdı.

Normal Makas : Bakırı düz kesmede kullanılırdı.

Burunlu Makas : Çapraz veya yuvarlak kesilecek, şekil verilecek bakır eşyaların yapımında kullanılırdı.

Diş Kesme Makası : Bakır eşyalar üzerinde diş kesmede kullanılırdı.

Pergel : Bakırın ortasını bulup şekil vermek için bakırı çizmeye ve kesilecek yerleri işaretlemeye kullanılırdı.

Testere Kaynağı : Çelikten imal edilmiş bir araçtır. Makas ile kesilemeyen bakır levhaların kesilmesi için kullanılırdı.

Bakır Kaynağı: Bakır eşyaların ek yerlerini yapıştırmak için kullanılırdı¹³⁹.

2-3-Kalaycılık

Bakır eşyaların kalaysız kullanımı pek azdır bu nedenle kalaycılık bakırcılığa paralel bir seyir izlemiştir.

Kalaycılıkta kullanılan araç ve gereçler:

Çelik Tel : Bakır eşyalar üzerindeki eski kalay artıklarını temizlemek için kullanılırdı. Çelik telin bulunmadığı dönemlerde bu maksatla kum ve ince çakıl kullanılırdı.

Soda : Bakır eşyaların su ile beraber temizlenip kalaya hazırlanacak hale getirmek için kullanılır.

Ocak : Kalaylama işleminin gerçekleştirildiği yerdir.

Kömür : Ağaç kömürüdür.

Körük : ocaktaki kömürün yanmasına yardımcı olmak için kullanılır.

Nişadır :Bakırı temizlemeye ve kalayı sulandırma işleminde kullanılır.

¹³⁹ Rize El Sanatları, s. 42-48.

Kalay : Bakırın parlatılması için kullanılır.

Pamuk : Kalayı bakır eşyanın üzerine düzgün şekilde sürmek için kullanılır.

Kıskaç : Bakır kapları ocak üzerinde tutup ısıtmak ve sağa sola çevirmek için kullanılır¹⁴⁰.

2-4-Plekicilik

Yörede pleki/pileki/peleki olarak söylenmektedir. Pleki, ekmek veya hamsili ekmek pişirmek ve hamsi kızartmada kullanılan, tepsi biçiminde, ateşe dayanıklı, işlemeye uygun, eki olmayan karataşın oyulması sureti ile elde edilen bir araçtır. Pleki yapımına uygun taş ocakları Çayeli Taşhane, İyidere ve Merkez Taşköprü köylerinde bulunmaktadır. Pleki yapmaya uygun taşların bulunduğu bölgelerde açılan ocaklar zamanla 200-300 metreye kadar ulaşmaktaydı.

Plekiler çeşitli büyüklüklerde olabilmekteydi. Pleki yapımı, uygun taşın ocaktan çıkarılmasından sonra taşın alt kısmının düzeltilmesi ve içinin oyulması suretiyle gerçekleştirilirdi. Plekiler genellikle yuvarlak olarak şekillendirilmekle birlikte, elips biçiminde de şekillendirilebilmekteydi. Çapı 90 cm. olan plekilere koltuk pleki, 45cm. olanlarına yarım koltuk pleki denirdi. İsteğe göre daha küçükleri de yapılmaktaydı. Ekmek veya hamsili ekmek için kullanılan plekilerle hamsi kızartmada kullanılan plekiler birbirinden ayrılmaktadır. Hamsi plekisi olarak adlandırılan plekilerin alt kısmında hamsinin suyunun akmasını sağlamak amacıyla açılmış küçük delikler bulunurdu.

Pleki yapımında kullanılan araç ve gereçler şunlardır. Pleki yapımının değişik aşamalarında ölçüm aracı olarak kullanılan metre, taşın ocaktan çıkarılması ve ocaktan çıkarılan taşın düzeltilmesi için kullanılan külünk, taşın oyulacak olan kısmının düzgün bir şekilde tespit edilebilmesi için kullanılan pergel, tespit edilen kısmın oyulmasında kullanılan ince külünk, oyulan kısmın tesviyesi için kullanılan pleki kazması ve plekinin dış kısmının tesviyesi için kullanılan pleki tarağıdır¹⁴¹.

¹⁴⁰ Rize El sanatları, s. 43-47.

2-5-Dokumacılık

Rize(Merkez)'de dokumacılık kendir, keten, ipek ve yün üzerinde yoğunlaşmıştı. Halk dilinde bunların tamamına Forotiko/Feretiko¹⁴² (Rize bezi) denilmekteydi¹⁴³. Hemen her evde bir tane olan el tezgahlarında üretilen Rize dokumalarının¹⁴⁴ birkaç çeşidi mevcuttu. Bunlardan biri atkısı da çözüğü de kendir ipliği olanıdır. Diğerleri kendir ipliği karışık olarak yapılan dokumalardı. Atkısı da çözüğü de kendir ipliği olan dokumaların kumaşları biraz sert ve kaba olur, dolaylık için dokunanları kırmızı ve siyah paftalı olarak renklendirilirdi. Bazen başka renklerde kullanılırdı. Tabii rengi esmer olan kendir bezi ağartılır ve bu ağartma işlemi esnasında bir miktar yumuşatılmış olurdu. Kendir bezi dokumalar Çayeli ilçesinin batısında kalan yerlerde bilinir ve en kaliteli peşkirler Rize(Merkez)'de dokunurdu.

Çözüğü tire, atkısı kendir ipliği olan dokumalar daha kaliteli olup gömleklilik olarak dokunur veya peşkir yapılırdı.

Atkısı ipek olan dokumaların çözüğü tire veya kendir ipliği olup, bu çeşit dokumalara melez denirdi.

Evliya Çelebi ve Katip Çelebi gibi Seyyahların seyahatnamelerinde bahsettikleri, Feretiko olarak adlandırılan, kendir dokumacılığı konusunda 1889 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde "Rize kazası karyesinde tahminen 20.000 top miktarı gömleklilik ve ince, gayet beyaz keten bezi imal olunur ve bazı karyelerde senevi 1000 top kadar şal dokunur ve ekseri mahallinde ve birazı da Trabzon'da sarf edilir." ¹⁴⁵ denilmektedir.

¹⁴¹ **Rize El Sanatları**, s. 50-51.

¹⁴² Forotiko veya Feretiko ifadeleri genel anlamı ile Rize'de üretilen dokumacılık ürünlerini karşılarken, ağırlıklı olarak daha çok Rize'ye özgü kendir dokumacılığını karşılamaktadır. Bkz. **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s.1; **Rize El Sanatları**, s. 6. Özellikle Rize halkı Feretiko kelimesi ile hala kendir lifinden dokunan ürünleri ifade etmektedir. Bu bilgi 29 Mart 2004 Tarihinde Haydar Eroğlu ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

¹⁴³ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s.1.

¹⁴⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s.6386.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Rize(Merkez)'de dokumacılığın ana maddesi kendir lifidir. Kendir dokumacılığında kullanılan; kendir, kendir ipliği bükme işi ve dokuma tezgahları mahallidir ve yörede temin edilmektedir¹⁴⁶. Rize(Merkez)'de iklimin az güneşli ve çok yağmurlu oluşu, kendir liflerinin setleşmesine ve nişastalaşmasına engel olmaktadır. Bu sayede Rize(Merkez)'de yetişen kendirden oldukça ince iplik bükülebilmekteydi¹⁴⁷.

Elde tükürük yardımıyla bükülen kendir lifleri, iplik ve urgan haline getiriliyordu¹⁴⁸. İpliklerin el tezgahlarında, dokunmasıyla üretilen Feretiko bezinden genelde iç giysi, gömlek, boyama ile şalvar, sargı bezi, mendil, dolaylık, peşkir¹⁴⁹, şal, keten bezi ve çarşaf¹⁵⁰ olarak faydalanılmaktaydı. Ayrıca yörede “keşan” denilen büyük boy kadın baş örtüsü ve peştamal de dokunuyordu. Bu dokumalardan sofrta takımları, perde takımları ve yatak takımları da üretilmekteydi¹⁵¹. Yüksek oranda ter emme özelliğine sahip olan bu dokumalar pamuklu kumaşlara oranla daha dayanıklı idi. Bu nedenle dokumalar sıcak bölgelerde, özellikle Suriye, Hicaz ve Irak¹⁵², Mısır ve Hindistan da .bilinmekteydi. Ancak Rize Dokumalarının sistemli bir şekilde üretimi ve pazarlanması konusunda gerekli organizasyon sağlanamadığı için Rize dokumacılığı gerekli ticari gelişimi gösterememişti¹⁵³.

1 Mart 1941 tarihli Rize gazetesinden edindiğimiz bilgiye göre Rize dokumaları 1938 yılında düzenlenen İzmir Fuarı'nda sergilenmiş ve bu şekilde yurt içinde tanınma olanağı bulmuştu. Bu çalışma sonucunda yurdun değişik bölgelerinden siparişler alınmıştı.

1941 yılında İktisat Vekaleti'nce açılacak olan yerli dokuma ürünleri sergisi(meşheri) için Ticaret Odası tarafından birçok dokuma numuneleri gönderildi. Gönderilen numuneler içerisinde Hasan Şehirli'nin imal etmiş olduğu satrançlı ipek

¹⁴⁵ **Rize El Sanatları**, s. 3-4.

¹⁴⁶ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s.1.

¹⁴⁷ Arer, **a.g.e.**, s. 247; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6386; **Rize**, 17 Ocak 1951 Çarşamba, S. 45, s. 1.

¹⁴⁸ Arer, **a.g.e.**, s. 247; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6386; **Rize**, 17 Ocak 1951 Çarşamba, S. 45, s. 1.

¹⁴⁹ **Rize El Sanatları**, s. 2.

¹⁵⁰ **Rize**, 22 Şubat 1941 Cumartesi, S.484, s.1.

¹⁵¹ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s.1.

¹⁵² Arer, **a.g.e.**, s. 247; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 3686.

gömlük kumaş beğenilmiş ve gereği kadar gönderilmesi Vilayete bildirildi. Aynı tarihi gazetede verilen bilgiye göre 1941 yılında Merkez ve köylerinde kendir, keten, şal, peştamal ve melez dokuma işlerinde 2000'e yakın tezgah faaliyet göstermekteydi¹⁵⁴.

7-14-21-28 Şubat ve 7 Mart 1942 tarihli Rize gazetesinde, Rize Sanayii ve Ticaret Odası'na kayıtlı, tüccar ve esnafın yayınlandığı listelere baktığımızda dokumacılıkla 29 tüccar ve esnafın uğraştığını görmekteyiz. Dokumacılıkla uğraşmakta olan bu şahısların isimleri Sanayi ve Ticaret Odasındaki sicil numaraları ile birlikte şu şekildedir; 46 Mustafa O. Alırıza Kosif, 67 Tahsin Hüseyinoğlu, 74 Mehmet Yüksektepe, 75 Süleyman Bıyık, 80 Mustafa Bahaettin Ali Tat, 93 Hamit Kürkcü, 149 Ahmet Kuleli, 156 Mehmet Çakar, 359 Ali oğulları Şehirli, 402 İbrahim Hüseyinoğlu, 416 Sadık Kundul, 443 Mustafa Çakar, 519 Mehmet Emin Sağır, 545 Aziz İhtiyar, 567 Ali Usta, 570 Tefik Kutlu, 578 Ahmet Şehirli, 597 Hamdi Kotil, 598 Hüseyin Dokumacı, 599 Şevki sirmakeş, 600 Mehmet Şerif, 601 Mustafa Yeşilyurt, 602 Dursunali Bilgi, 603 Dursun Özdemir, 604 Dursun Altay, 605 Temel Saka, 607 Ali Şeker, 608 Murat Şamdan, 609 Emrullah Dağ. Adı geçen 29 esnaf ve tüccardan 11'i dokumacılığın dışında farklı işlerle de uğraşmaktadır. Bu şahıslardan Süleyman Bıyık, Mustafa Bahaettin Ali Tat, Mehmet Çakar, Ali oğulları Şehirli, Mustafa Çakar, Ahmet Şehirli, Hamdi Kotil manifatura, Sadık Kundul tuhafiyeye, Ahmet Kuleli yerli bez, İbrahim Hüseyinoğlu Pamuk İpliği işleriyle de uğraşıyorlardı. Ahmet Emin Sağır ise ek olarak bakkal işletmekteydi. Ayrıca 512 sicil numaralı Zekeriya Zihni Mahmutoğlu keten iplik, 51 Ali Raci Şad, 462 Mahmut Kazdal, 508 Zihni Başar isimli şahıslar pamuk ipliği işi ile uğraşıyorlardı¹⁵⁵.

Rize dokumacılığını daha organize bir hale getirmek ve dokumacılıkla uğraşanlara imkanlar sunmak amacıyla bir takım çalışmalar yapılmıştı. 28 Haziran 1941 tarihli Rize gazetesinde yer alan ilanda dokuma tezgahı sahibi olan şahısların, başkalarının hesabına çalışanlar dahil olmak üzere, işletmiş oldukları tezgah için

¹⁵³ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s.1.

¹⁵⁴ **Rize**, 1 Mart 1941 Cumartesi, S. 485, s.1.

¹⁵⁵ **Rize**, 7 Şubat 1942 Cumartesi, S.531, s. 2; **Rize**, 14 Şubat 1942 Cumartesi, S.532, s. 2; **Rize**, 21 Şubat 1942 Cumartesi, S.533, s. 3; **Rize**, 28 Şubat 1942 Cumartesi, S.534, s. 2; **Rize**, 7 Mart 1942 Cumartesi, S.535, s. 4.

Rize Ticaret ve Sanayii Odası'ndan vesika almaları duyurulmuş, tezgahlar için verilecek olan ipliklerin ancak bu vesika ile alınabileceği belirtilmişti¹⁵⁶. 1942 yılında ise, Rize Dokumacılar ve Küçük Sanat Kooperatifi adıyla bir kooperatifin kurulduğunu görmekteyiz¹⁵⁷.

1947 yılının Ağustos ayının ilk yarısında kendir dokumacığının geliştirilmesi, bölgede kendir dokuma fabrikasının kurulması suretiyle istihdamı arttırmak ve kendir dokumacılığının geliştirilmesinin ülke ekonomisine yapacağı katkıları araştırmak amacıyla bölgede çalışmalar yapan, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Nebat Yetiştirme ve Islahı Profesörü Celal Tarıman tarafından hazırlanan rapor 08 Eylül 1947 tarihinde Ekonomi Bakanlığı'na sunuldu. 1951 yazında yine Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü profesör ve doçentlerinden oluşan bir kurul bölgeye gelip aynı maksatla araştırmalar yaptı ve bu araştırmaların sonucu, Fazıl Tulga tarafından rapor haline getirildi. Bahsi geçen iki raporda da Doğu Karadeniz bölümünde kendir üretim alanları, kendir üretiminin arttırılmasının yöreye getireceği kazanç ve kendir lifi dokuma fabrikasının açılabilmesi için gereken kendir lifi üretim miktarı, fabrikanın açılması için uygun sahalara ve bunun için gereken yatırım miktarı ve bu yatırımın maliyeti hususunda bilgilerle birlikte, bölgede açılacak fabrikaların kendir lifi alım politikalarının nasıl olması gerektiği ve devletin kendir üretimini teşvik ve himaye etmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur¹⁵⁸.

Bu çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu konuda gerekli adımlar atılamamış ve 1960'lı yıllardan sonra, kendir dokumacılığı başta zenginliğin artması ile beraber giyim sanayindeki makineleşmeye yenilmiştir. Fazla emek istemesi nedeniyle diğer ürünlerle rekabet edemeyerek yok olmuştur¹⁵⁹.

¹⁵⁶ **Rize**, 28 Haziran 1941 Cumartesi, S. 502, s.4.

¹⁵⁷ **Rize**, 2 Mayıs 1942 Cumartesi, S. 443 s. 2.

¹⁵⁸ Arer, **a.g.e.**, s. 250-259.

¹⁵⁹ **Rize El Sanatları**, s. 1.

2-5-1-Kendir Bezi (Feretiko) Dokumannın Evreleri

1) Nisan Mayıs aylarında ekilen tohumlar, Ağustos ve Eylül aylarında olgunluğa erer ve olgunlaşan Kendir bitkileri sökülürdü. Tohumluk olarak bırakılan kuvel¹⁶⁰ ise tane tutması için bir müddet daha tarlada bırakılırdı.

2) Sökülen kendir bitkisinin kökleri bir ağaç kütüğü üzerine konularak kesilir; dal, yaprak ve başları kılıçla¹⁶¹ temizlenerek serilir veya bağ yapılarak açıkta soldurmaya bırakılırdı.

3) Soldurma sonunda olgunlaşan kendirler, elle kırılır ve lifleri odunsu kısmından soyularak alınır. Kol kalınlığındaki liflere bağ, 40 adet bağada yumak denilirdi.

4) Kendir yumakları, tokmakla alt üst çevrilerek dövülür, inceltir ve yumuşatılırdı. Bu tokmağa bazı yerlerde “kopali” denilirdi.

5) Dövmüş yumaklar kofta¹⁶² ile kesilir ve küçük yumaklar haline getirilir. Bu küçük yumaklar uskulu diye adlandırılırdı.

6) Küçük yumaklar önce vurci¹⁶³ ile sonra da şimşir veya kemik tarakla taranır. Taranmış olan bu yumaklarının iyisine ros kötüsüne ise ifale denirdi.

Kendir taranırken diz üzerine konur, dizin zarar görmemesi için bir deri veya muşamba kullanılırdı. Bu diz bezi peçi veya tomar olarak adlandırılırdı.

7) Ros ve ifale denilen lifler roçe¹⁶⁴ye sarılır ve üzerine rohat¹⁶⁵ bağlanırdı. Roçe bir değneğin başına konur, değnek beldeki kuşağa sokulurdu. tığ veya elle

¹⁶⁰ Kuvel: Tohumluk olarak bahçede bırakılan kendir. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 6.

¹⁶¹ Kılıç: Ağaçtan yapılmış, kendir bitkisinin dal, yaprak ve üst kısmını ayırma işlemi için kullanılan, kılıç biçimindeki araç. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 6.

¹⁶² Kofta: Kendir liflerini kesmeye yarayan ağzı kör eğri bıçak veya bıçkı. Bkz. **Rize El Sanatları**, s.6.

¹⁶³ Vurci: Domuz kılından yapılmış, fırça şeklinde kendir tarama aracı. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 8.

işlenerek iplik haline getirilirdi. İplik eğirme işi çok kere Rikopol/Rokopodi/Rokopoli¹⁶⁶ denilen bir araçla yapılırdı.

8) Eğirilen iplikler kelepçeye çözülerek iplik yumağı (şina) haline getirilirdi.

9) Şınalar tuş kazanına¹⁶⁷ atılarak odun külü ve kaynar suyun karıştırılmasından elde edilen kül suyu ile ön ağartmaya alınırđı.

10) Ağartılan şınalar lif vermesin veya birbirine dolaşmasın diye kaynar suya atılan mısır unu ile yapılmış bir bulamaç içinde 12 saat bekletilirdi. Bu işleme numeni de denirdi.

11) Bulamaçtan çıkarılan iplikler yıkanır, kurutulur ve sonra da anemira/alemidiye¹⁶⁸ geçirilerek sağra/çahra adı verilen bir araç yardımı ile kalam/kalem¹⁶⁹ yada masuralara sarılırdı.

12) Masuralar ise makoç¹⁷⁰ içine konarak kullanılırdı. Tezgaha konulan tek, çift çözüğü ipliklerinin arasına makoç bir sağa bir sola atılır, her atıştan sonra iplikler tarakla sıkıştırılırdı. Bu işlem sürdürülerek dokuma işi yapılırdı.

13) Dokunan feretiko bezi çeşitli şekillerde ağartılarak kullanılacak hale getirilirdi. Bu ağartma işlemine kasarlarma denirdi. Kasarlarma işlemi Salarha bölgesinde adeta müesseseseleşmişti. Kasarlarma işlem için dere kenarında iptidai yapılar kurulmuştu. Bu yapılara kasar denilmekteydi. Kasara gelen feretiko dere

¹⁶⁴ Roçe/Roka: Taranmış kendirin sarıldığı araç. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 7.

¹⁶⁵ Rohat/Rokaat: Roçe üzerine sarılan deri örtü. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 7.

¹⁶⁶ Rikopol/Rokopodi/Rokopoli: İplik eğirme işinde kullanılan şamdana benzer bir araç. Bir metre yüksekliğinde olup, gövdesi sert bir ağaçtan dört köşe olarak biçimlendirilmiş ve nakışlarla süslenmiş bir değnektir. Ayakta durabilmesi için yaklaşık otuz santim çapında daire veya kare şeklinde tahta monte edilmiştir. Üst kısmında mısır koçanını andıran ağaçtan yapılmış içi oyuk bir parça bulunur. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 7.

¹⁶⁷ Tuş Kazanı: Ağartma işleminde kullanılan büyük bakır kazan. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 8.

¹⁶⁸ Anemira/Alamidi: kesik koni şeklinde olup bir eksene monte edilmiş ve kendi ekseni etrafında dönebilme özelliğine sahip bir araç. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 5.

¹⁶⁹ Kalam/Kalem: Yörede Con denilen bir bitkiden veya kalın kamıştan yapılan, üzerine kendir ipliği sarılan araç Bobin görevi gören bu kalın masuraya çözüğü ipliği sarılır ve çözüğüde kullanılır. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 5.

¹⁷⁰ Makoç/Makoçi: Feretiko dokumasında kullanılan, normalden daha küçük ölçülerdeki mekik. Bkz. **Rize El Sanatları**, s. 7.

kenarına serilerek lavat denen kürek şeklinde bir araç yardımıyla birkaç gün boyunca ıslatılır. Taşlara vurularak dövülür, tuş kazanında kaynatılırdı. Ağartma işlemini kolaylaştırması için kazanlara odun külü ve rendelenmiş sabun karışımı ilave edilirdi.

Kendir dokumalarında kullanılan feretiko tezgahı, bir yandan dokuma tezgahı olarak kullanılır, bir yandan da peşkiri işlemek için gergef görevi görürdü. Peşkir dokunurken nakış işlenir, kilim dokuma tekniği ile peşkire nakışlar çıkarılırdı. Bu motifler için renkli iplik veya ipek kullanılırdı. İpek tabii renginde olurdu¹⁷¹.

3-Fabrikalar

3-1-Kereste Fabrikası

Sadıkoğlu Ruşen'e ait olan ve yörede 70 kişiye iş olanağı sağlayan fabrika Kurayıseba(İkizdere) ormanlarını işletme hakkına sahipti. Ormanı işletme hakkı 1926 senesinde 25 yıllığına, 504 numaralı işletme kanununun ikinci maddesine tevfikan 3 sene için adı geçen ormandan senelik 15 bin metre mikap ladin ve köknar ağacı işlemek ve dördüncü senede kat'i amenajman planı yapılmak üzere adı geçen müteahhide verilmişti. Dördüncü senenin başından itibaren yapılacak plana göre tespit edilecek miktarda kesim yapılabilecekti.

1929 senesinde yapılan araştırmalar sonucunda işletmenin ve ormanın durumu göz önünde bulundurularak yıllık kesim miktarı 20 bin metre mikaba çıkaran plan, 1930 yılında işlemeye başladı. Ancak bir süre sonra yerinde yapılan araştırmalar neticesinde müteahhidin mukavele şartlarına uymayarak haddinden fazla ve gelişi güzel kesim gerçekleştirdiği görüldü. Bu durum karşısında bölgeye gönderilen amenajman heyetinin hazırladığı raporda, kesim miktarının senelik 500 metre mikap civarında olması gerektiği belirtildi. Müteahhidin itirazı üzerine gönderilen ikinci heyet bu miktarın 734 metre 841 desimetre mikap olması gerektiğini tespit etti. Bu durum karşısında 25-30 senelik miktarın iki senede

¹⁷¹ Rize El Sanatları, s. 1-4.

kesilmesi ve ondan sonra ormanın korumaya alınması gündeme geldi, ancak ormanın durumu göz önünde bulundurularak bu uygulama gerçekleştirilmedi.

Müteahhidin, tespit edilen miktar üzerinden kesim yapılması durumunda fabrikanın işletilmesinin mümkün olamayacağı yönündeki itirazı geri çevrildi ve bu durum karşısında fabrika kapanmak durumunda kaldı. Bu ihtilaf 1936 yılına kadar uzamış, kimi raporlarda orman mühendisleri ve memurlarının tutumlarının hatalı ve şaibeli olduğu belirtilmişti. Fabrikasının tekrar çalışabilmesi için çaba sarf eden müteahhit durumu mahkemeye taşımıştı¹⁷².

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade eden kuruluşları konu alan ve 1932-1936 yıllarını kapsayan istatistik verilerine göre kereste fabrikasının durumu aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 25. 1932-1936 yılları arasında fabrikanın personel durumu

Yıllar	Amele ve Ustabaşı Yekunu (Azami Faaliyet Aylarında)	Fen Memuru	İdare Memuru	Çalışan Sayısı
1932	70	6	3	79
1933	111	2	10	123
1934	65	2	5	72
1935	7392	6	5	----
1936	4490	----	3	----

1935-1936 yılları için iş günü sayısı

Tabloya göre fabrikada; 1932 yılında 70 işçi ve ustabaşı ile beraber, 6'sı fen 3'ü idare memuru olmak üzere toplam 79 kişi çalışmaktadır. 1933 yılında işçi ve ustabaşı sayısı toplam 111'e yükselmiş, fen memurlarının sayısı 6'dan 2'ye düşerken, idare memurlarının sayısı 3'ten 10'a yükselmiştir. 1933 yılında toplam çalışan sayısı artarken 1934'te ve sonrasında personel sayısında azalma meydana gelmiştir¹⁷³. Ayrıca belirtmelidir ki 14 yaşından küçük ve yabancı amele ve yabancı fen memuru çalıştırılmamıştır¹⁷⁴.

¹⁷² BCA 030.10. 71.46.53.

¹⁷³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade eden İşletmelerin 1932-1936 seneleri faaliyetleri, Ankara 1938, s. 173.

¹⁷⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade eden İşletmelerin 1932-1936 seneleri faaliyetleri, s. 173.

Tablo 26. 1932-1936 yılları arasında fabrikanın bina ve cihaz durumu

Seneler	Müessese Adedi	Makine Alat ve Edevatın Sene Sonundaki Kıymeti Takribi (lira)	Binası Müessesenin Malı Olan	Müessesenin Malı Olan Binaların Kıymeti Takribi (lira)
1932	1	104000	1	30000
1933	1	53663	1	34000
1934	1	53663	1	25000
1935	1	134157	1	36303
1936	1	90000	1	35000

1932-1936 yılları arasında fabrikanın bina ve cihaz durumu tablo 26'da' görüldüğü gibidir¹⁷⁵.

3-2-Elektrik Santrali

Rize(Merkez)'de ilk elektrik santrali 1940 yılında işletmeye açıldı. Santralde kurulan dizel motorla şehrin elektrik ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. 1953'te santrale 150 beygir gücünde bir dizel grubu eklendi.

Yapımına 1955'te başlanan ve 1961'de tamamlanan İkizdere Hidroelektrik Santrali, Rize şehrinin 60 km. güneyinde Rize-İspir-Erzurum karayolu üzerinde Cimil ve Çamlık derelerinin birleştiği İkizdere yöresinde idi. 3 tane dikey eksenli Francis grubu olan, kanal tipi santralin kurulu gücü 15,12 Mw enerji üretim kapasitesi ise 70 Milyon Kw saattir¹⁷⁶.

Bu fabrika 19-20 Mayıs 1959 tarihlerinde yağın şiddetli yağmurlarla oluşan sel nedeniyle büyük zarar görmüştü¹⁷⁷.

3-3-Çay Sanayinin Gelişmesi ve Çay Fabrikaları

1939 yılına kadar, yeşil çayın fiziksel ve kimyasal değişmelere tabi tutularak tüketime hazır hale getirilmesi işlemi, ilkel fırınlar kullanılarak gerçekleştiriliyordu. 1938 yılında elde edilen 135 kg yeşil çay, elle işlenerek 30 kg. kuru çay üretilmişti.

¹⁷⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden İşletmelerin 1932-1936 Seneleri Faaliyetleri, s. 173-174

¹⁷⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 6384-6385.

¹⁷⁷ BCA 30.1.0.0.121.773.1.

1939 yılından Çay Enstitüsü Merkez Fidanlığı'nda da elle döndürülen kıvrırma makinelerinin kullanılmasıyla, kuruçay üretiminde makineleşme süreci başladı. 1939 yılında, ilk çay işleme atölyesi olan Fidanlık Atölyesi'nde 181 kg. kuru çay üretilmişti. 1940 yılında üretim kapasitesi artırılan Fidanlık Atölyesi'nin yanı sıra, 1941 yılında Gündoğdu ve Uzunkaya, 1942 yılında ise Çayeli Atölyeleri açılmıştı. Bu atölyelerin günlük çay işleme kapasiteleri bir ton civarında idi ve bu atölyelerden Fidanlık ve Uzunkaya Atölyeleri 1946, Çayeli ve Gündoğdu Atölyeleri ise 1949 yılına kadar çay üreticisine hizmet vermişti¹⁷⁸. Yaş çay üretiminin artmasına paralel olarak yaş çay işleme tesislerinin sayısında da artış meydana geldiği gibi 1947 yılında Rize(Merkez)'nin Fener Mahallesi'nde Merkez (Rize) Çay Fabrikası kuruldu¹⁷⁹. Fabrikanın kuruluş çalışmaları esnasında kullanılacak makinelerin siparişi 11.01.1943 tarihli bir mukavele ile Londra bulunan bir firmaya sipariş edildi, ancak II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları nedeni ile makinelerin nakledilmesi gecikti. Bu nedenle fabrikanın açılışı savaş sonrasına kaldı¹⁸⁰. 1947 yılında faaliyete geçen fabrikaya daha sonra yörede çayın babası olarak bilinen Zihni Derin'in adı verildi¹⁸¹. Rize(Merkez)'de faaliyet gösteren çay fabrikaları ve atölyeleri'nin isimleri ve kuruluş tarihleri aşağıda verilmiştir.

Rize'de kurulan çay fabrikaları ve çay işleme atölyeleri ve kuruluş tarihleri;

Çay Fabrikaları	Kuruluş Tarihi
Rize Çay Fabrikası	1947
Gündoğdu Çay Fabrikası	1957
İyidere Çay Fabrikası	1958
Çay İşleme Atölyeleri	
Kendirli Çay Atölyesi	1958
Pazarköy Çay Atölyesi	1958

¹⁷⁸ Arer, **a.g.e.**, s. 68, Cemal Öztürk, **Çaykur ve İşletmelerinde Maliyet Azatlımı**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1995, s. 8-9, **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6385.

¹⁷⁹ Mehmet Dağ, **Rize İli Kalkandere İlçesi Çay İşletmelerinde Yaş Çay yaprağı Üretim Fonksiyonu ve Girdi Kullanım Etkinliği Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 33.

¹⁸⁰ Arer, **a.g.e.**, s. 69.

Salarha Çay Atölyesi	1958
Çiftlik Çay Atölyesi	1959
Veliköy Çay Atölyesi	1960
Güneysu Çay Atölyesi	1960
Taşlıdere Çay Atölyesi	1960 şeklindedir.

1947’de Rize Çay Fabrikası’nın kurulmasından sonra, çay işleme sanayii hızlı bir gelişim gösterdi. Ayrıca Rize(Merkez)’de, 1947 yılından sonra açılan 7 çay işleme atölyesi de bulunmaktaydı. Çay işleme sanayi tümüyle devlet tekelindeydi¹⁸².

3-4-Helva, Şeker ve Reçel Fabrikası

Üçel Kolektif şirketine ait fabrika 1958 yılında kurulmuştu. Üretim aşamasında hammadde olarak kullanılan, şeker, susam, glikoz ve teneke kutular Erzurum, Adana, İstanbul ve Karadeniz Ereğli’sinden temin edilmekteydi. Fabrikada üretilen ürünler Rize(Merkez), çevre il ve ilçelerde tüketilmekteydi.

3-5-Perili Ticaret Tuz Fabrikası

1959 yılında faaliyete geçen fabrikada İzmir Çamaltı Tuzlası’ndan deniz yoluyla getirilen kaya tuzu değirmenlerde öğütülerek ince tuza dönüştürülürdü. Elde edilen ince tuz Rize ve ilçelerine, Artvin, Kars ve Erzurum’a gönderilmekteydi¹⁸³.

4-Orman

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi’nde “Rize Vilayetinde miri ormanlar iskele ve sahile azami yirmi, asgari on iki saat uzaklıkta olup, ekseriyetle ladin ve köknar ağaçlarını muhtevi bulunmaktadır. Kayın ağaçları % 5 nispetindedir. İş bu eşcarı ihtiva eden ormanlar Kurayıseba Nahiyesi dahilinde olup 2800 hektar

¹⁸¹ Öztürk, a.g.t., s. 9.

¹⁸² Yurt Ansiklopedisi, s. 6385.

¹⁸³ Yurt Ansiklopedisi, s. 6387.

vus'atındadır. Bundan maada aynı mıntıkada 1000 hektarlık kayın ormanları vardır.”¹⁸⁴ denilmektedir.

Bol yağış alan Doğu Karadeniz Bölümü'nün orman kuşağı üzerinde yer alan Rize(Merkez)'de, kıyı şeridinden hemen sonra, birden yükselen Rize Dağları'nın sahil bölgelerine yakın bölümleri, genellikle yapraklı, yüksek kesimleri ise iğneli ağaçlardan oluşmaktaydı¹⁸⁵. Rize(Merkez) ormanlarını oluşturan ağaç türleri ladin, köknar, kayın, kızılağaç, kestane, gürgen, ihlamur, karaağaç, meşe, porsuk, titrek, kavak, çoban püskülü, ayı üzümü, yörede “komar” olarak bilinen orman gülleri ve monopol bir karakter gösteren şimşirdi¹⁸⁶.

Rize(Merkez)'de orman yollarının yetersiz, arazinin sarp ve engebeli oluşu, gelişme çağına ulaşan ağaçların kesilip değerlendirilmesini zorlaştırıyordu. Bu nedenle ormanlarda yaşlı ağaçların oranı yüksekti. Bu durum yetişmekte olan genç ağaçları olumsuz etkilemekteydi.

Rize ormanları 1938 yılından 1977 yılına kadar Trabzon Orman Bölge Baş Müdürlüğü'nün çalışma alanı içerisinde yer almıştır. Bol yağışlı Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Rize ormanları orman yangınlarına karşı duyarlı değildi¹⁸⁷.

5-Maden

Rize(Merkez)'de zaman zaman işletilmiş manganez yataklarıyla, pirit, çinko, kuşun damarları ve daha çok taşa toprağa dayalı sanayiin hammaddesi olan maden yatakları mevcuttu¹⁸⁸. Salnamelerden edindiğimiz bilgiye göre, Rize(Merkez) civarında Pabakdiki Köyü çevresinde ve Karadere Nahiyesi'nin Patar/Patır(Ormanlı) ve Besalet/Pesalet(Aksu-Tatlısu) köylerinde yağlı taş olarak bilinen bir maden çıkarılmaktaydı. Bu maden mısır ve fasulye tarlalarına serildiğinde tarladan daha fazla ürün alınabilmekteydi.

¹⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, İstanbul, s. 878.

¹⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 6383.

¹⁸⁶ 1967 Rize İl Yıllığı, s. 80-81.

¹⁸⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 6384.

¹⁸⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 6384.

Bazı köylerde ise bir çeşit beyaz taş çıkartılıp, işlendikten sonra kireç makamında Batum civarına gönderilerek satılıyordu. Hos(Maltepe) ve Mihanca/Mahanca(Tuğlacıköy) köylerinde çıkan bir çeşit taştan da kiremit imal edilmekteydi¹⁸⁹.

Cumhuriyet Dönemi'nde ise 1924 yılında, Kale mahallesinde Arif Paşa, Fevzi ile Hüseyin Hüsnü'ye Bakır, simli kurşun, demir ve manganez madeni işletme ruhsatı verilmişti¹⁹⁰. 1925 yılında Latom köyünde Yanko Yuvanidi ve Vasilaki Srakyoti'ye çinko ve bakır madeni¹⁹¹ ve Rize(Merkez) Kavaklı'da Mehmet Münim'de Manganez madeni işletme ruhsatı verilmişti¹⁹².

1926 yılında Rize(Merkez)'ye bağlı Ortapazar Köyü'nde manganez ve bakır madenleri aramak için Mehmed Münim ile İngiliz uyruklu Valter Riçaridis ve Jozef Kalkara'ya maden arama ruhsatı verilmişti¹⁹³.

1933 yılında ise Rize(Merkez)'nin Latum ve Aytaroz köylerindeki çinkolu manganez madeni işletme imtiyazları bir karaname ile fesh edildi¹⁹⁴. Ayrıca 1939 yılında Rize(Merkez)'nin Ortaköy ve Mefatı köylerinde bulunan ve imtiyazı Mustafa Kazım ve Selim Kazım'a ihale edilmiş olan pridöfer madeni imtiyazı da fesh edildi¹⁹⁵.

C-Ticaret

1-Ticaretin Gelişmesi

1917 Bolşevik Devrimi öncesinde Rize ticareti daha çok Rusya ile yapılırdı. Rizeli tüccarlar Batum ve Odessa'ya kadar giderlerdi. Bu dönemde, kendirden dokunan Rize bezi ticareti önemli bir yere sahipti. Köylerde üretilen kendir ipliği, düşük fiyata tüccara satılırdı. Tüccarda bu ipliği evlerdeki tezgahlarda ucuz fiyata

¹⁸⁹ 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi, s. 223.

¹⁹⁰ BCA 310.10.0.053 2272.3090.0.

¹⁹¹ BCA 310.10.0.61. 2511.3392.0.

¹⁹² BCA 310.10.0.53. 2272.3093.0.

¹⁹³ BCA 30.18.1.1. 21.67.19.

¹⁹⁴ BCA 30.18.1.2. 33.5.20.

dokuturdu. Bu şekilde Rize’de üretilen dokuma ürünleri yurt içine ve yurtdışına özellikle Ortadoğu ülkelerine satılmaktaydı.

Rize ticaretinde yurt dışına ve ülkenin değişik vilayetlerine satılan veya Rize’ye getirilen ürünlerin nakledilmesinde daha çok deniz yolu tercih edilmekteydi. Bu durum Rize İskelesinin önemini arttırmaktaydı.

Tablo 27. 1891 Trabzon Vilayeti Salnamesi’nde Rize İskelesinden gerçekleştirilen dış satım

Eşyanın Cinsi	Kıyye(Okka)	Takribi Değeri(Kuruş)
Fasulye	704700	495880
Fındık	132000	464640
Keten Bezi	291200	5125120
Kavurma	96600	276320
Sade Yağ	21000	101640
Balık Yağı	100000	110000
Elma	775600	341220
Balmumu	28800	316800
Çeşitli Eşya	231000	508200

Yukarıdaki tabloya göre 1891 yılında Rize İskelesi’nden ağırlıklı olarak elma, fasulye ve keten bezi satışı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 28. Tablo 1891 Trabzon Vilayeti Salnamesi’nde Rize İskelesi’nden gerçekleştirilen dışalım

Eşyanın Cinsi	Kıyye(Okka)	Değeri(Kuruş)
Kahve	48000	211200
Şeker	197100	260150
Un	909000	719950
Manifatura	1136000	14995200
Meşrubat	33600	73920
Sabun	186000	327360
Çivi	117000	1274680
Madeni Eşya	314900	831600
Kibrit ve benzerleri	10800	19030
Çuval	73500	161700
Çeşitli Eşya	150000	330000

Tabloya göre 1891 yılında Rize İskelesi’nden gerçekleştirilen dış alım içerisinde 14995200 kuruş bedelle manifatura malzemeleri en büyük paya sahipti.

¹⁹⁵ BCA 30.18.1.2 . 86.16.9.

Tablo 29. 1904 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre 1901 yılında Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen dışsatım

Eşyanın Cinsi	Kıyye(Okka)	Takribi Değeri(Kuruş)
Portakal	----	460000
Fasulye	98000	69000
Fındık, Ceviz	31000	45000
Elma, Armut	200000	65000
Kavurma	12000	50000
Sade Yağ	10000	50000
Balmumu	6000	80000
Keten Bezi	34500	1750000
Diğer Dokumalar	2000	50000
Çeşitli Eşya	10000	150000

Yukarıdaki tabloya göre 1901 yılında Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen dışsatım içerisinde elma-armut en çok satışı gerçekleştirilen ürünler olmasına rağmen, getirmiş olduğu kazanç keten bezi karşısında oldukça düşüktü¹⁹⁶.

Rize İskelesi'nden gerçekleştirilen ticaret Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etti. 21 İkincikanun 1939 tarihli Rize gazetesinde yer alan “Rize'den Almanya'ya Portakal” başlıklı haberde “Doyçe Levantlini Kumpanyasının Dolas Vapuru Limanımıza gelerek Almanya için portakal almış ve evvelki gün doğruca Hamburga hareket etmiştir.”¹⁹⁷ denilmektedir.

1940'lara kadar Rize(Merkez)'de orman ürünleri, dokuma ve tarımsal ürünlerin ticareti yapılırken, çay tarımı ve çay sanayinin yaygınlaşmasıyla birlikte, çay, Rize(Merkez)'nin tüm ekonomik faaliyetlerini ve dolayısıyla ticareti de etkilemiştir.

Rize(Merkez)'de ticari hayat, çay tarımının yerleşmesine paralel olarak canlanmaya başladı. 1942-1973 yılları arasında çay sadece Tekel tarafından alınıp satıldığından, çaydan sağlanan gelir, doğrudan üretici köylüye, çay sanayii işçisine ve devlete gidiyordu. Çayın katkısıyla Rize(Merkez)'de halkın alım gücü arttı, bu durum ticaret ve hizmet sektöründe iş hacminin artmasını sağladı.

¹⁹⁶ Yurt Ansiklopedisi , s. 6359.

¹⁹⁷ Rize, 21 İkincikanun 1939 Cumartesi, S. 379, s. 1.

1940'lardan başlayarak çay tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte sağlanan sermaye birikimi, ticaret ve inşaat sektörüne yöneldi. Bu doğrultuda Rize(Merkez)'nin çevre il ve ilçelerle ticari ilişkileri gelişti. Bu birikim 1960 sonrasında yatırıma dönüşmeye başladı. Ancak bu yatırımların büyük bir bölümü il dışına yönelmişti¹⁹⁸.

2-Rize Ticaret ve Sanayii Odası

Rize Ticaret ve Sanayii Odası 1892 yılında Reis Ahmet Efendi başkanlığında, azalar, Karazade Ömer Efendi, Şehirzade Hafız Osman Efendi, Babızade Ahmet Efendi ve Katip Hüsnü Efendi'den oluşan Rizeli tüccar ve esnafın önderliğinde kurulduğu söylenmektedir¹⁹⁹.

Rize Ticaret ve Sanayii Odası Başkanlığı'nı 1931 yılında Akmehtzade Mehmet yürütmekteydi²⁰⁰. Rize Ticaret ve Sanayii Odası'nda 1936 yılında yapılan seçimi Murat Arayıcı, İsmail Durmuş, Mustafa Tavil, Süleyman Zırh, Hüseyin Mollaibrahim, Hamza Mizeli, Aliriza Kosif, kazanarak Oda yönetimine üye olarak seçildiler. Üyeler arasında yapılan seçimle Murat Hilmi Arayıcı Oda Başkanlığına, İsmail Durmuş Başkan Yardımcılığına seçildi²⁰¹. 1948 yılında ise Ticaret Odası yönetim kurulu üyeleri, Murat Arayıcı, İbrahim Kazancı, Muhtar Mataracı, Mahmut Demir ve Zabıt Memuru Haydar idi²⁰².

1941 yılında Odanın faaliyet alanı Rize(Merkez), Mapavri, Gündoğdu, İyidere, Derpezarı Nahiyeleri ve Pazar Kazası'nı içine almaktaydı²⁰³.

7 Şubat 1942, 14 Şubat 1942, 21 Şubat 1942, 28 Şubat 1942, 7 Mart 1942 tarihli Rize gazetelerinde yayımlanan, Rize Ticaret ve Sanayii Odası'na kayıtlı tüccar ve esnafın kayıtlarını gösteren listeden edindiğimiz bilgiye göre Oda'nın 280 üyesi

¹⁹⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6389.

¹⁹⁹ Bu bilgi Rize Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan basılmamış Rehber'den alınmıştır.

²⁰⁰ Ak, **a.g.e.**, s. 220.

²⁰¹ **Rize**, 14 Mart 1936 Cumartesi, S. 233, s.5.

²⁰² **BCA**, 490.01.9.44.6

²⁰³ **Rize**, 25 İkincikanun 1941 Cumartesi, S. 480, s.4.

vardı. Bu üyelerden bir kısmı birden fazla alanda faaliyet göstermekteydi. 1942 yılında Oda'ya bağlı olarak faaliyet gösteren, 1 aktariye, 2 attariye, 7 bakırcı, 76 bakkal, 1 boyacı, 1 camcı, 2 çapulacı, 1 çarıkcı, 1 çilingir, 1 demirci, 2 derici, 3 doğramacı, 29 dokumacı, 1 dülger, 1 eczacı, 17 fırıncı, 2 hasır mobilyacı, 18 hırdavat, 2 kahve (otel-kahve şeklinde), 1 kahveci, 9 kantariye, 3 kasap (kasapların ikisi deri işi ile de uğraşmakta), 4 keresteci, 1 kıraathane, 2 kırtasiye, 1 kibrit bayii, 2 komisyoncu, 2 kunduracı, 3 kuyumcu, 2 lokantacı, 1 makine tamircisi, 70 manifaturacı, 1 motor tamircisi, 6 müteahhit, 1 nakliyecisi, 5 otel, 7 terzi, 8 tuhafiyeci, 1 yorgancı, 3 züccaciye esnafı ve balmumu, boya, çimento, hububat, kapot (pamuk iplik ve kapot diye verilmiş), keten iplik, makine, haffafiye, alanında faaliyet gösteren birer, yerli bez ve gaz alanında faaliyet gösteren ikişer, fasulye işi ile uğraşan üç, kumaş, pamuk ipliği, un, yemiş işi ile uğraşan dörder ve fındık işi ile uğraşan altı esnaf bulunmaktaydı.

Ayrıca, 33 no. Rize Fındık Satış Kooperatifi ve kredi işleri ile ilgili olarak Rize 47 no: Tarım Kredi Kooperatifi ve Ziraat Bankası odanın kayıtlı üyeleri arasındadır²⁰⁴.

3-Rize(Merkez)'de Faaliyet Gösteren Bankalar

Rize(Merkez)'de 1953 yılına kadar sadece 1929 yılında şube açan Ziraat Bankası bulunmaktaydı. 1953 yılında İş Bankası, 1958'de Türk Ticaret Bankası ve Garanti Bankası şubeleri açıldı. Aynı yıl Rize'nin yerel Bankası olan Çay Bank kuruldu. 1959 yılında da Denizcilik Bankası Rize(Merkez)'ye bir şube açtı böylece Rize(Merkez)'deki banka sayısı 1959 yılında 6'ya yükseldi²⁰⁵.

Rize(Merkez)'deki tek yerel banka 1958 yılında 2.8 milyon TL sermayeyle kurulan Çaybank AŞ. dir. Genel Müdürlüğü Rize(Merkez)'de olan bankanın 1982'de Rize(Merkez), Çayeli ve Arhavi'de birer şubesi bulunmaktaydı. Banka daha çok çay üreticilerine kredi sağlıyordu²⁰⁶.

²⁰⁴ **Rize**, 7 Şubat 1942 Cumartesi, S.531, s. 2; **Rize**, 14 Şubat 1942 Cumartesi, S.532, s. 2; **Rize**, 21 Şubat 1942 Cumartesi, S.533, s. 3; **Rize**, 28 Şubat 1942 Cumartesi, S.534, s. 2; **Rize**, 7 Mart 1942 Cumartesi, S. 535, s. 4.

²⁰⁵ **1973 Rize İl Yıllığı**, s.130.

²⁰⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 6289.

D-Ekonomi İle İlgili Kuruluşlar

1- Ziraat Odası

1939 yılı Haziran ayı içerisinde görev süreleri biten Rize Ziraat Odası azalıklarına Vilayet İdare Heyeti tarafından İbrahim Kazancı, Ali Şad, Abdullah Kazancı, Mehmet Çınar, Muharrem Şad, Osman Yaz, İsmail Turna ve Hüseyin Şamlı seçildi²⁰⁷.

2- 47 No: Tarım Kredi Kooperatifi

1942 yılında kredi işleri ile ilgilenen bir kurum olarak, 544 sicil numarası ile Rize Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı bulunduğu 28 Şubat 1942 tarihli Rize gazetesinde yer almıştır²⁰⁸.

1948 yılında 47 No: Tarım Kredi Kooperatifi Yönetimi Dursun Kazamaz, Muhammet Uzun, Muharrem Şat, Fuat Şatır ve Yusuf Özkan'dan oluştu²⁰⁹.

3-Çaycılar Yardımlaşma Kooperatifi

1940 yılında çay kanununun kabulünden sonra Rize(Merkez)'de çayın yaygınlaşmasıyla birlikte 1946 yılında aralarında çay üretimine öncülük eden Zihni Derin ve Asım Zihnioğlu'nun da bulunduğu 12 kişi tarafından Rize(Merkez)'de kuruldu. İldeki tek çay kooperatifi olması nedeni ile il içerisinde bulunan çay üreticilerini kapsayacak şekilde faaliyet gösterdi. Kooperatifin kurulduğu yıl üye sayısı 1823'e bir yıl sonra 1870'e ulaştı.

Kooperatifin amaçları, çay üretimini arttırmak, çay üreticilerinin ucuz fiyatla üretim ve tüketim gereksinimlerini karşılamak, ortaklarına kredi olanakları sağlamak,

²⁰⁷ **Rize**, 24 Haziran 1939 Cumartesi, S. 400, s. 2.

²⁰⁸ **Rize**, 28 Şubat 1942 Cumartesi, S. 534, s. 2.

²⁰⁹ **BCA**, 490.01.9.44.6.

teknolojiyi geliştirmek ve verimliliği arttırmaktı. aycılar Yardımlaşma Kooperatifi bu niteliği ile bir üretim, tüketim ve kredi kooperatifi görünümündeydi.

Kooperatif 1958 yılında, ilin tek yerel bankası olan aybank'ın kuruluşuna da katkıda bulundu.

ay üretiminin Rize İli'nin kıyı kesimine yayılması üzerine, Rize(Merkez)'de kurulan kooperatife üye olan üreticilerin sayısı arttı. Ancak bu yayılmayla birlikte çay üretilen yerlerde yeni kooperatiflerin kurulmasıyla bir parçalanmada başladı. 1955 yılında ilk kez ayelili ortaklar ayrılarak yerel bir kooperatif kurdular. bu durum Rize(Merkez)'de bulunan kooperatifin üye sayısının azalmasına neden oldu²¹⁰.

4-Rize Dokumacılar ve Küçük Sanat Kooperatifi

Rize(Merkez)'de kurulan Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi'nin statüsü ile ilgili olarak, Rize Asliye Hukuk Hakimliği'nden 2-9 Mayıs 1942 tarihli Rize gazetesine verilen ilandan edindiğimiz bilgilere göre; Kooperatifin ilk idare heyeti Hüseyin Kürkçü, Ali Tat, Süleyman Bıyık, Emrullah Dal ve Halim Kutlu'dan oluşmaktadır. Murakabe heyeti Mehmet akar, Niyazi Agun ve Zihni Başar'dan oluşmaktadır²¹¹.

Kooperatifin kuruluş amacı; ortaklarının ihtiyacı olan hammaddeyi temin etmek, ürettikleri mamuller için Pazar aramak ve satmak, kooperatife mal teslim eden ortaklara teslim ettikleri mal karşılığında imkanlar dahilinde avans vermek, kaliteyi, standartizasyonu sağlamak, dokumacılıkla ilgili gelişmeleri takip ederek, ortaklarının istifadesine sunmak, müşterek imalathaneler veya yardımcı atölyeler açarak dokumacılık sanatının gelişimini sağlamak.

Kooperatif şirketinin adı "Rize Dokumacılar ve Küçük Sanat Kooperatifi Şirketi" idi. Şirketin merkezi Rize(Merkez) idi. Faaliyet alanı Rize İli'ne bağlı tüm

²¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 6408.

kazalar, nahiye ve köyler olarak tespit edilmişti. Kooperatifin gerekli olduğu takdirde şubeler açabilmesi karara bağlanmıştı. Şirketin süresi 30 sene olarak tespit edilmişti ancak bu süre umumi heyetin alacağı kararla uzatılabilecekti²¹².

5-Rize Portakal Tarım Satış Kooperatifi

Kooperatifin ilk genel kurul toplantısı 85 müessis ortaktan 59'unun katılımı ile 13 Ağustos 1938 tarihinde yapıldı.

Yönetim kurulu asli üyeliklerine Ahmet Morgül, Mahmut Yanbey, Hasan Şamlı, Yahya Yenigün; yedek üyeliklere Memiş Çınar, Ahmet Vardal, Hakem Kurulu üyeliklerine; Hakkı Mataracı, Süleyman Zırh, Mustafa Ketenci, Heyet-i Umumi Kontrolörlüğüne; İsmail Yanbey seçildi. Kooperatifin Direktör Vekaletine H. Fehmi Biber Vekaletçe atanmıştı²¹³.

6-33 No: Fındık Tarım Satış Kooperatifi

1942 yılında Rize Ticaret ve Sanayii Odası'na bağlı olarak faaliyet gösteren Kooperatif 591 sicil numarası ile Oda'ya kayıtlı Bulunmaktadır²¹⁴.

7-Çay Enstitüsü

Bölgede meyveciliğin geliştirilmesi ve çay tarımında ilk denemelere girişilmesi amacıyla 1924 yılında "Narenciye Fidanlığı" adı altında oluşturulmuştu. Narenciye Fidanlığı 60 dekar arazi üzerinde fındık, portakal, limon, mandalina yetiştiriciliği ile uğraşmıştı. 1939 yılına kadar çay tarımında yeterli gelişme sağlanamamış ve üreticiye benimsetilememişti. Bu yıllarda Enstitü, narenciye ve

²¹¹ **Rize**, 2 Mayıs 1942 Cumartesi, S. 543, s. 2.

²¹² **Rize**, 9 Mayıs 1942 Cumartesi, S. 544, s. 2.

²¹³ **Rize**, 20 Ağustos 1938 Cumartesi, S. 358, s. 1.

²¹⁴ **Rize**, 7 Mart 1942 Cumartesi, S. 535, s. 4.

diğer meyve fidanlarını bol miktarda yetiştirip çiftçiye dağıtarak, bölgede meyveciliğin gelişimine hizmet etti²¹⁵.

1936 yılında Narenciye Fidanlığı tarafından 23333 mandalina, 1364 portakal, 1707 limon, 386 ağaç kavunu, 500 Sitrüs ve 486252 çay fidanı dağıtımı gerçekleştirilmiştir²¹⁶. 14 Mart 1936 tarihli Rize gazetesinde ise 1936 yıl için dağıtılan çay fidanlarının az olduğu ve önümüzdeki sene bir milyona yakın çay fidanının dağıtılacağı belirtilmiştir²¹⁷. 1950 yılında Enstitüye bağlı 3 fidanlı bulunmaktadı. Merkez Fidanlığı 70, Hayrat ve Fener Mahallelerinde bulunan fidanlıklar ise 110'ar dönümdür²¹⁸.

1940 yılında çıkarılan 3788 sayılı yasa ile çay tarımına daha düzenli ve kapsamlı olanaklar sağlanmıştı. Bu tarihlerde ismi “Çay ve Narenciye Müdürlüğü” olarak değiştirilen Enstitü, toplam 170 dekar alan üzerinde bir yandan Rusya'dan getirtilen tohumlarla çay fidanları, diğer yandan çeşitli meyve fidanları yetiştirerek üreticilere dağıttı. 1945 yılında “Bahçe Kültürleri İstasyonu” ismini alan Enstitü meyve ve çay fidanı üretimi işlerini sürdürdü. Enstitünün çabası ile çay tarımı kısa sürede bölge halkına benimsetilerek çay alanları hızlı bir şekilde genişledi. Çay tarımındaki gelişmeye paralel olarak, karşılaşılan sorunlarda da artış yaşandı. Enstitü, çay tarımı ile ilgili ilmi, sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde önderlik yapmıştır. 1953 yılında kurumun adı “Çay Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü” olarak değiştirildi²¹⁹.

²¹⁵ Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Çay Enstitüsü Başkanlığı Çay Enstitüsü 1986 Yılı Çalışma Raporu, Rize, 1987, s. 3.

²¹⁶ Rize, 22 Şubat 1936 Cumartesi, S.231, s.3.

²¹⁷ Rize, 14 Mart 1936 Cumartesi, S.233, s.5.

²¹⁸ Ak, a.g.e., s. 222.

²¹⁹ Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Çay Enstitüsü Başkanlığı Çay Enstitüsü 1986 Yılı Çalışma Raporu, s. 3.

SONUÇ

Rize, eski çağlardan beri farklı topluluklara ev sahipliği yapmış bir yerleşim alanıdır. İlk çağlardan itibaren yörede, Muşkiler, Taballiler, Kolchiler ve Mossinoikoiler yaşıyordu. M.Ö. VIII- M.Ö. V. yüzyıllar arasında, Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimmerler ve İskitler ile Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen kimi topluluklar Rize ve çevresine yerleşmeye başladılar. M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında, Anadolu'yu istilaya girişen Medlerin, bölgedeki hakimiyeti uzun sürmedi. Med Krallığı'nı yıkarak Anadolu'ya giren Perslerin Doğu Karadeniz hakimiyeti Makedonya Kralı İskender'in doğu seferine kadar sürdü. M.Ö. 312-280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanlarının hakimiyetinde kalmıştır. İskender'in ölümünden sonra kurulan Pontus Devleti Döneminde Rize Pontus hakimiyetine girdi ve Pont Satraplığı'na bağlanarak idare edildi. Pontus Devleti'nin yıkılmasından sonra Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetine giren Rize, İmparatorluğun ikiye ayrılmasıyla, Doğu Roma toprakları içersinde kaldı. 1204 yılında düzenlenen IV. Haçlı Seferi esnasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine Trabzon'da kurulan Trabzon-Rum Devleti sınırları içerisinde kalan Rize, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon-Rum Devleti'ne son vermesinden sonra Osmanlı hakimiyetine girdi.

Osmanlı Devleti Döneminde Trabzon'a bağlı bir kaza olan Rize, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Batum'un kaybedilmesi sonrasında Trabzon Eyaletine bağlı Lazistan Sancağı'nın Merkezi durumuna getirildi. Cumhuriyet Döneminde vilayetin ismi Rize olarak değiştirildi. 1933 yılında yapılan bir değişiklikle Rize ve Artvin vilayetlerinin Çoruh adı altında birleştirilmesinden sonra Çoruh Vilayeti'nin Merkez Kazası durumuna getirilen Rize, 1936 yılında ise Atina(Pazar) kazasını içine alan il durumuna getirildi.

I. Dünya Savaşı esnasında Rus işgaline uğrayan Rize, 2 Mart 1918'de işgalden kurtulmuştu. Kurtuluş Savaşı yıllarında bir çok Rizeli cephane taşımak ve gönüllü birlikler halinde Batı Cephesi'ndeki savaşlara katılmak suretiyle Milli mücadeleye katkıda bulundu.

Rize(Merkez)'nin nüfus durumu üzerinde, idari yapıda meydana gelen değişiklikler yani bağlı nahiyelerin ilçe konumuna getirilerek Rize(Merkez)'den ayrılmaları belirleyici bir etken olmuştur. 1940-1950 dönemi ve sonrasında çay tarımının yaygınlaşmasıyla birlikte göçün azalması bu dönem ve sonrasında nüfus artışında önemli bir etkidir.

Rize'nin, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış olduğu ulaşım sıkıntısı bölgenin dışa açılımını ve sosyo-ekonomik gelişimini olumsuz etkiledi. Rize-İspir yolunun açılmaya çalışılması bu duruma belli oranda çözüm getirdi. Doğal afetler yönünden Rize coğrafi yapısı ve iklim koşullarının doğal bir sonucu olarak sel, taşkın ve heyelanlara maruz kalmıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türk eğitim sistemini modernleştirmeye dönük bazı inkılaplar yapıldıysa da, Rize(Merkez)'de özellikle kız çocuklarının eğitim kurumlarına katılımı düşük kalmıştır. Halk eğitimi açısından ise 1930 yılına kadar halk eğitiminin önemli unsurlarından olan Türk Ocakları'nın yerini Halkevleri almıştı. Rize Mapavri Halkevleri yürüttükleri çalışmalarla halka önemli katkılarda bulundular. Ayrıca Halkevleri Atatürk İlke ve İnkılaplarının halka aktarımını gerçekleştirdi. Bunların yanı sıra Rize(Merkez)'de çıkarılan gazeteler yerel ve ülkesel haberlerin halka duyurulmasını sağladı.

Ekonomisi tarıma dayalı olan Rize(Merkez)'de, özellikle arazi yapısının engebeli oluşu, tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilediği için, Osmanlı Devleti Döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk gurbetçiliğe ve göçe yönelmiştir. Ancak çay tarımının yaygınlaşması gurbete çıkma ve göç durumunun azalmasında önemli bir etken oldu. Çay tarımının yapılmaya başlanmasına paralel olarak gelişen çay sanayi, yörenin ekonomik açıdan kalkınmasındaki önemli etkenlerden biridir.

KAYNAKAÇA

A- ARŞİVLER

BCA (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Ankara)

Kurum Birim Kodu:

490: CHP Kataloğu

30-10: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu

30-18: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.

30-11 Müşterek Kararnameler Kataloğu

B- RESMİ YAYINLAR

1-Salnameler

1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi, Cilt 4, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

1878 Trabzon Vilayeti Salnamesi, Cilt 10, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

1879 Trabzon Vilayeti Salnamesi, Cilt 11, Hazırlayan, Kudret Emiroğlu, Ankara 1999.

Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1322

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1927 Türkiye Salnamesi

1928 Türkiye Salnamesi

1929 Türkiye Salnamesi

2-Yıllıklar, Ansiklopediler ve Sözlükler

1967 Rize İl Yıllığı.

1973 Rize İl Yıllığı.

Yurt Ansiklopedisi, “Rize Maddesi”, Cilt 9, İstanbul 1982.

İslam Ansiklopedisi, “Lazistan Maddesi”, Cilt 7, İstanbul 1974.

Develioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara 1999.

3-İstatistikler

T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrin-i Evvel 1927, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara 1929.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Cilt: 43.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1940 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Genel Nüfus Sayımı, 21 Ekim 1945.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1950 Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1955 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1955.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1960 Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1965 Genel Nüfus Sayımı, 24 Ekim 1965.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1937-1939, İstanbul 1942.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1938-1942, Ankara 1944.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1941-1945, Ankara 1947.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Meyve İstatistiği 1946-1950, Ankara 1954.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Ziraati Ürünleri İstatistiği, Ankara 1940.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946.

Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Sanayi Sayımı 1927, Ankara 1969.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden İşletmelerin 1932-1936 Seneleri Faaliyetleri, Ankara 1938.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri 1932-1933, İstanbul 1934.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistikleri 1933-1934,
Yayın No: 68, İstanbul 1935.

Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü Maarif İstatistiği 1937-1938,
Yayın No: 145, İstanbul 1938.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1938-1939,
Yayın No: 186, Ankara 1942.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar
İstatistiği 1940 ve 1941, Yayın No: 201, Ankara 1943.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1939-1940,
Yayın No: 187, Ankara 1942.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1940-1941,
Yayın No: 199, Ankara 1943.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiği 1941-1942,
Yayın No: 227, Ankara 1944.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli İstatistikleri 1942-1943,
Yayın No: 238, Ankara 1945.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1943-
1944, Yayın No: 246, İstanbul 1946.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İlköğretim İstatistikleri 1944-
1945, Yayın No: 270, Pulhan Matbaası 1947.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim
İstatistikleri 1943-1944, Yayın No: 247, Pulhan Matbaası 1946.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim
İstatistikleri 1944-1945, Yayın No: 271, Pulhan Matbaası 1947.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946, No. 281, Pulhan Matbaası 1947.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, Yayın No: 437, Ankara 1963,

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952, Yayın No: 356, Ankara.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948, İstanbul 1949.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyetleri İstatistiği, Yayın No: 51.

C-SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

1-1 Rize

1-2 Zümrüt Rize

2-Dergiler

2-1 Rize Sanayi ve Ticaret Odası Rehberi

D-MAKALELER

Akın, Cahit; "IX. Yüzyılın Son Yarısında Trabzon Vilayeti", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon 1999, s. 193-201.

Çandarlıolu, Gülçin; "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, s. 9-16.

Çapa, Mesut; "Milli Mücadele Döneminde Rize", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39, Kasım 1997, s. 885-874, s.865

Gökbilgin, Tayip; "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", **Bellekten**, XXVI/101, 1962, s. 320-331

İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, s. 327-350.

Karaörs, Metin; "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999. s. 89-99

Kırzioğlu, Fahrettin; "Milli Tarihimize Rize Bölgesi"adlı ve 19 Aralık 1986 tarihli konferans notları, Rize 1986.

_____; "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski 'Turabozan Vilayetimiz (Batum-Samsun dahil) Bölgesinde, MÖ VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,I, Samsun, 1990, s. 83-88.

Özsait, Mehmet; "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 35-46.

Sarınay, Yusuf; "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XI/31, Ankara, 1995, s. 107-162.

E- KİTAPLAR VE DİĞER ESERLER

Ak, Orhan N.; **Rize Tarihi**, Trabzon, 2000.

Akça, Bayram; **İdari-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960)**,
Ankara 2002

Aksamaz, Ali İhsan; **Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu**, İstanbul 1997.

Albayrak, Hüseyin; **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış**, Trabzon 1989

Arer, Rahmi; **Türkiyede Çaycılık ve Turistik Sosyal Kültürel Rize**,
İstanbul 1969.

Bayar, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, İstanbul 1945

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I**, Ankara 1991.

Bilgin, Mehmet; **Sürmene Tarihi**, İstanbul 1990.

Bıjışkyan, P. Minas; **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontus Tarihi**, (Çeviri, Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1998.

Can Sıtkı;, **Birkaç Söz Birkaç Satır**, Rize 1936.

Cemil, Arif; **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, İstanbul 1997.

Cevat, Dursunoğlu; **Milli Mücadelede Erzurum**, Erzurum 1998

Cumhuriyetin 75. Yılında Rize İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim,
Trabzon 1998

Cuinet , Vita;l, **La' Turquie D'asie, Geographie Administrative**, Cilt I,
Paris 1892,

Çay, A. Haluk; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1993.

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Çay Enstitüsü Başkanlığı Çay Enstitüsü 1986 Yılı Çalışma Raporu, Rize 1987.

Dağ, Mehmet; **Rize İli Kalkandere İlçesi Çay İşletmelerinde Yaş Çay yaprağı Üretim Fonksiyonu ve Girdi Kullanım Etkinliği Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994

Dayı, Esin, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997

Goloğlu, Mahmut; **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara, 1973.

_____; **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon, 1981.

_____; **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968.

Güler, Ali; **Yakın Tarihimize Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Ankara 1996.

Günaltay, Şemseddin; **Romalılar Zamanında Kapadokya Pont ve Artaksiad Krallıkları**, Yakın Şark IV/II

Günay, Turgut; **Rize İli Ağızları**, Ankara 1978.

Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası.

Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası.

İnan, Kenan; "Trabzon'un Fethi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon 1999.

Kaçar, Burhan; **Çayın Gübrelenmesi**, Çaykur Yayınları No: 4, Ankara 1984.

Karaer, İbrahim; **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara 1992.

Karakaş, Ayşe Ayşen; **Rize İli Merkez İlçe Ortapazar Çay Fabrikası Bölgesinde Çay Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

Karadenizli, Kemal; **Trabzon Tarihi**, Ankara 1995.

Karpuz, Haşim; **Rize**, İstanbul 1993.

Kasapoğlu, Köksal; **Doğu Karadeniz Bölgesinde Çay Tarımının Yapısı, Başlıca Ürünlerle Mukayesesi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

Kazmaz, Süleyman; **İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler**, Ankara 1996.

Kırzioğlu, M. Fahrettin; **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Ankara 1998.

Ksenophon, **Anabasis**, (Çeviren Hayrullah Örs), İstanbul 1975.

Kodaman, Bayram; **Cumhuriyetin, Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk**, Isparta 2001.

Kurat, A. Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1970.

Lowry, H. W. **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çeviren; Demet ve Heath Lowry), İstanbul 1981.

Müderrişoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara 1990.

Odabaşoğlu, Cumhur; **Trabzon, Belgelerle Milli Mücadele Yılları**, Akçaabat 1990.

Özel, Sebahattin; **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991.

Özdemir, Yavuz; **Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994.

Özkan, Sabahat; **Arhavi'de Çay Tarımının Doğal ve Beşeri Esasları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Başeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Öztürk, Cemal; **Çaykur ve İşletmelerinde Maliyet Azatımı**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1995.

Rize Bölge Sporunda 50 Yıl 1923-1973, Ankara.

Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt I, Ankara 1993.

Sarikaya, Makbule; **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Rize**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.

Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922, Genel Kurmay Basımevi , Ankara 1977..

Tansel, Selahattin; **Osmanlı Kaynaklarını Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara 1985.

Taşkıran, Bilgi; **Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas (1923-1960)**, Ankar 2004.

Taymaz, Abdullah Battal; **Yeşil Rize ve İli**, Ankara 1950.

Trabzonlu Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, İstanbul 1294.

Trabzon'un Kurtuluşu; Trabzon 1995, (Trabzon Belediyesi).

Trabzon'dan Atatürk'e, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı 1881-1981,
Trabzon 1981.

Topaloğlu, İhsan; **Rus İşgalinde Rize,** Trabzon 1997.

_____; **Bölge Tarihinde Rize,** Cilt I, Trabzon 1998.

Turan, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,** İstanbul
1996.

Türkdoğan, Orhan; **Etnik Sosyoloji,** İstanbul 1997.

Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit; **Trabzon'un Yakın Tarihi,** Trabzon 1986

Umar, Bilge; **İlk Çağda Türkiye Halkı,** Ankara 1991.

Ural, Najat; **Türkiye'de Çay Tarımı ve Tüketimi,** Çaykur Gen. Müd.
Yayınları , Ankara 1985.

Vital Cuinet, **La' Turquie D'asie, Geographie Administrative,** Cilt I, Paris
1892.

Yerasimos, Stefanos; **Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-
Doğu,** İstanbul 1995

Yiğit, Altay; **Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri,** Cilt
I, Trabzon 1950.

F-SÖZLÜ BİLGİ ALINAN KİŞİLER

1- Mustafa Özdoğan, Doğum Tarihi: 1945. Mesleği: Avukat.

2- Haydar Eroğlu, Doğum Tarihi, 1953. Mesleği : Mühendis

EKLER

Ek No :1 Rize’de 1924-1960 Yılları Arasında Görev Yapan Valiler

	Göreve Başlama Tarihi Tarihi	Görevden Ayrılış
Mehmet Hurşit ¹	01.11.1924	21.01.1926
S. Mehmet EŞREF	03.03.1926	26.10.1927
Mehmet CEMİL	01.11.1927	06.02.1929
Mehmet ARİF	26.03.1929	13.08.1930
Ahmet Ekrem ERGÜR	02.09.1930	31.07.1935
Ahmet Cevdet ERTUĞRUL	01.08.1935	04.06.1937
Nuri TÜRKKAN	28.06.1937	24.05.1939
Derviş Hüsnü UZGÖREN	13.06.1939	29.11.1941
Ahmet Baha BEYOĞLU	29.11.1941	07.08.1942
Saim HAZAR	23.09.1942	07.09.1945
Nuh Cenap AKSU	29.11.1945	05.08.1946
Arif İŞCAN	24.12.1946	27.08.1947
Cavit ÜNVER	07.09.1947	10.07.1949
Hıfzı TÜZ	01.08.1949	31.08.1950
Nazım ÜNER	31.08.1950	01.12.1954
İsmail Hakkı ÜLKEN	15.01.1955	14.08.1958
Ertuğrul ÜNLÜER	29.08.1958	30.05.1960
Nevzat GÜRLE*	30.05.1960	14.06.1960
Adil AKTAN ²	14.06.1960	18.06.1964

¹ İhsan Topaloğlu, **Bölge Tarihinde Rize**, Trabzon, 1998, s.168.

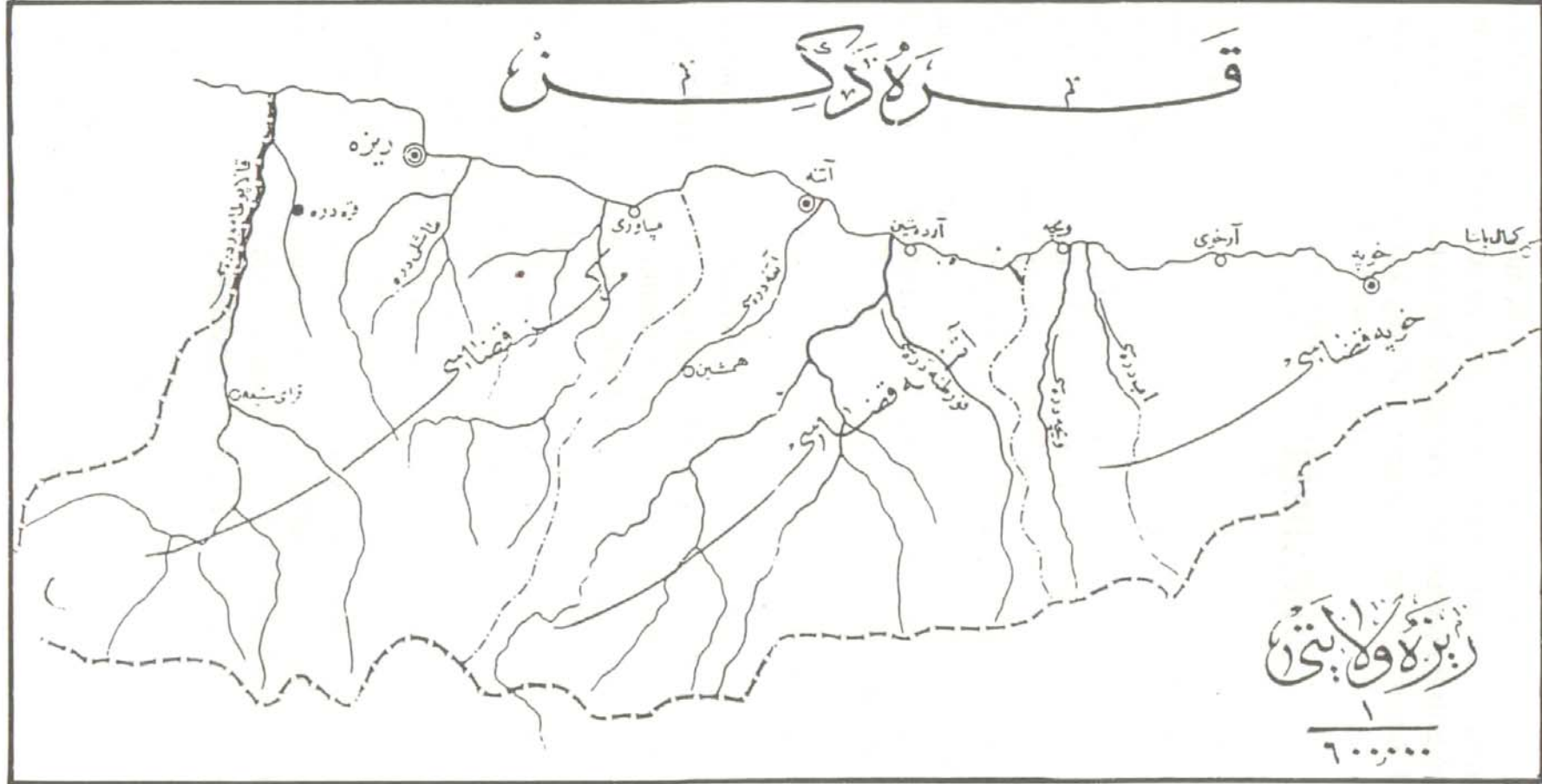
* Askeri vali olarak atanmıştır, yeni valinin atanmasıyla görevden ayrılmıştır. Rütbesi Albaydır.

² 1967 Rize İl Yıllığı, s.29-32.

Ek No : 2 1938 Yılında Fener Mahallesi'nde Oluşturulan Çay Fidanlığı İçin İstimlak Edilen Gayrimenkuller³.

Arazi Sahibinin Adı - Soyadı	No.	Metre Murabba	Hane Adet	Hanenin Bedeli Lira	Arazinin Bedeli Lira	Tutarı
Ahmet karısı Necibe, Tahir ve Rustem İlkbahar	1	2412	1	1100	650	1750
Rıfat Güzel	2	5765	2	3500	1000	4500
İbrahim Türk	3	6307	1	1300	1050	2350
Bayramali, Yusuf Kara Mustafa Oğlu	4	7148	1	950	1000	1950
Ahmet ve Mustafa Paçariş o.	5	2168	1	1200	800	2000
Ali Çavuşoğlu	6	2627	2	1500	750	2250
Hüsnü Merevoğlu	7	1624	1	500	180	700
	7	465			20	
Mustafa Hasan, Osman Demirel	8	5397			650	1200
	8	8706			550	
Recep Karısı Hamdiye Arslanoğlu	9	1057			45	45
Yakup Arslanoğlu	10	933			50	50
Eşref Denizeri	11	3349			500	500
İdris Yılmaz	12	4867	1	1000	1200	2200
Hızır Yılmaz	13	3962	1	1300	1025	2360
	13	281			35	
Osman Karısı Fatma Tüfekçi o.	14	2703	1	900	800	1700
Recep Karısı Hamdiye ve Rasim Arslanoğlu	15	7007	1	1300	1100	2400
Ali, İsmail ve Yakup Arslan o.	16	6683			1025	1025
Asım Çillioğlu	17	1825			260	810
	17	396			50	
	17	1705	Dukana	400	100	
Mehme Vanlıoğlu	18	400			140	140
Necibe, Hasan, Fehmi ve Osman İlkbahar	19	3197			500	725
	19	2918			225	
Delihüseyin o. Tahir, Mehmet İlkbahar	20	2573			350	500
	20	1760			150	
Osman İlkbahar	21	2514			200	200
Süleyman Ekşioğlu	22	1282			150	150
Yakup Karısı Firdes Paçariş o.	23	1356			300	350
	23	562			50	
Kemikbaş Kızı Huriye	24	1305			200	250
	24	432			50	
Hilmi Kemikbaş	25	1344			200	450
	25	605 I	Kahve 1	200	50	
Osman Çilloğlu	26	4744	Ev 1	900	700	1650
	26	051			50	
Hasan Başak	27	1348			150	150
Memiş Gemikbaş	38	926			220	2120
	28	1209	Ev 2	1700	200	
TOPLAM		108119	18	17750	16725	34475

³ Rize, 10 Birincikanun 1938 Cumartesi, S. 373, s.4.

Harita 1- 1926 Yılında Rize Vilayeti